T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tasavvuf Bilim Dalı

Doktora Tezi

EMÎR-İ KEBÎR SEYYİD ALİ HEMEDÂNÎ HAYATI, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

Abdülrakip ARSLAN
13932307

Danışman
Doç. Dr. Abdurrahim ALKIŞ

Diyarbakır 2017

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Tasavvuf Bilim Dalı

Doktora Tezi

EMÎR-İ KEBÎR SEYYİD ALİ HEMEDÂNÎ HAYATI, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

Abdülrakip Arslan
13932307

Danışman
Doç. Dr. Abdurrahim Alkış

Diyarbakır 2017

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Emîr-i Kebîr Mîr Seyyid Ali Hemedânî Hayatı Eserleri ve Görüşleri" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin **…..** yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

09/11/2017

Abdülrakip ARSLAN

KABUL VE ONAY

Abdülrakip ARSLAN tarafından hazırlanan "Emîr-i Kebîr Mîr Seyyid Ali Hemedânî Hayatı Eserleri ve Görüşleri" adındaki çalışma, 09/11/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı**,** Tasavvuf Bilim Dalında **DOKTORA TEZİ** olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Doç. Dr. Abdurrahim ALKIŞ

Doç. Dr. Abdulcabbar KAVAK

Yrd. Doç. Dr. Ali TENİK

Yrd. Doç. Dr. M. Sait MERMTLU

ÖNSÖZ

Tasavvuf tarihinin on iki büyük tarikatından olan Kübrevîyye'nin Hemedânîyye kolunun kurucusu Mîr Seyyid Ali Hemedânî hem irfân açısından hem siyaset açısından VIII. Yüzyılın etkin sûfîleri arasında yer alır. Neseben Seyyid olan ve Alî-yi Sânî olarak da tanınan Mîr Hemedânî yaşadığı asırda ilim, irşâd ve seyâhatları ile İslâm âleminde oldukça etkin bir isim olmuştur.

Küçük yaşlarda iyi bir ilmî tahsil alan Hemedânî, Kübreviyye tarîkatı büyükleri nezdinde seyr û sülûkünü kısa süre içinde tamamlar, İslâm'ı teblîğ etmek için o günkü mâmûr dünyanın dörtte birini üç defa diyar diyar gezer. Tasavvufun yanı sıra fıkıh, tefsîr, hadîs, siyâset, hukûk ve felsefe gibi ilim dallarında yüzü aşkın eser kaleme alan Hemedânî, Afganistan, Pakistan ve Hindistan gibi doğu memleketlerinde büyük şöhret bulur. Ancak ne yazık ki, Hemedânî batıda ve ülkemizde yeteri kadar tanınmamaktadır. Böyle bir şahsiyetin hayatı, eserleri ve görüşleriyle hak ettiği şekilde tanınmasının tasavvuf alanına önemli bir katkı sağlayacağını düşünerek bu çalışmayı hazırladık. Çalışmamızı bir giriş ve üç bölüm olarak tasarladık.

Giriş bölümünde çalışmamıza kaynaklık edecek olan eserleri tespit edip değerlendirdik. Aynı bölümde Hemedânî'nin görüşlerinin belkemiğini oluşturan Kübreviyye tarikatının prensiplerini çeşitli yönleriyle inceledik.

Birinci bölümde Hemedânî'nin hayatını etraflı bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. Bu bağlamda onun doğumundan başlayarak çocukluğu, tahsili, evliliği, çocukları, şeyhleri ve halîfeleri hakkında bilgi verdik. Hayatının büyük bölümü seyâhetlerle geçtiği ve bu seyâhetlerin önemli sonuçları olduğu için aynı bölümde

seyâhetlerini müstakil bir başlık altında ayrıntılı olarak ele aldık. Bu bölümde müellifin yaşadığı dönemin siyasî, ilmî ve tasavvufî durumunu ele aldık. Aynı bölmde onun menkıbe ve kerâmetlerine yer verip vefâtı ve defnedileceği yer konusunda ortaya çıkan ihtilâflardan söz ettik. Son olarak aynı bölümde onun şahsiyetini ele aldık. Şahsiyeti başlığı altında onun kendi elinin kazancıyla geçinmesi, müsâmahakârlığı, doktorluğu, şairliği vb. konulardan söz ettik. Oldukça hareketli bir yaşam süren, teblîğ amacıyla ülkenin yöneticileriyle de sürekli iletişim halinde olan Hemedânî'nin bunun sonucunda oluşan siyâsete dair tutumunu da aynı bölümde değerlendirdik.

İkinci bölümde Hemedânî'nin eserlerini ele aldık. Eserlerini Farsça ve Arapça yazdığı eserler olarak iki başlık altında inceledikten sonra ona aidiyeti kesin olmayan eserleri üzerinde durduk. Aynı bölümde Hemedânî'nin mektuplarına da yer verdik. Söz konusu mektupların özlü bir şekilde tasavvufun birçok konusuyla ilgili önemli bilgiler ihtivâ etmeleri nedeniyle tercüme ederek çalışmamızda onlara yer vermeyi uygun gördük. Üçüncü ve son bölümde ise, Hemedânî'nin tasavvufa dair görüşlerini ele aldık.

Seyyid Ali Hemedânî'nin ülkemizde tanınmasını hedefleyen ve tasavvuf alanına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülen bu konuyu çalışmaya beni teşvik eden ve çalışmam boyunca yardım ve desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Abdurrahim Alkış Bey'e, tezi baştan sona okuyup katkıda bulanan Arş. Gör. Büşra Aslan Meçin'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca aşırı iş yoğunluğumun yanısıra tez çalışmasının gerektirdiği yoğun çalışmam esnasında yardım, sabır ve anlayışlarından dolayı aile efradıma da burada teşekkür etmeyi bir borç telakki ediyorum. Şüphesiz gayret bizden, muvaffakıyet Allah'tandır.

Abdülrakip ARSLAN

Diyarbakır 2017

ÖZET

Bu çalışmada ülkemizde yeteri kadar tanınmayan büyük ârif, şâir ve mutasavvıf Emîr-i Kebîr Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin hayatı ve eserleri incelenmiş, görüşleri değerlendirilmiştir.

Kübreviyye Tarîkatının önemli simalarından birisi olan Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî, 2 Receb 714'te (22 Ekim 1314) Hemedân'da doğar. İlk tahsiline dayısı Seyyid Alâeddin'in yanında başlar. Ondan sonra birçok şeyhe intisap eder. Kemâle ermek ve yeni şeyhlerle görüşmek için seyâhate çıkar. Yirmi yıl süren seyâhati sırasında Türkistan, Mâverâünnehir, Hindistan, Irak, Suriye ve Anadolu'yu dolaşır. Bütün ömrünü İslâm'ı teblîğ etmek ve insanları nefsin tasallutundan kurtarmak için geçiren Hemedânî, çıktığı hac yolculuğu esnasında hastalanır ve (6 Zilhicce 786/19 Ocak 1385) tarihinde Kebrüsvâr'da vefât eder. Uzun yıllar süren seferleri yanında, çoğu dört beş sayfadan müteşekkil risâleler şeklinde yüzü aşkın eser kaleme alır. Eserlerinde daha çok hukûk, din, âile, âdil yönetici, nimete şükür ve sabrın çeşitleri gibi temel konuları işler. Kendine has düşüncelerinin oluşmasında, İmâm Gazzâli, Şeyh Feridüdddin Attâr, İbnü'l-Arabî, Senâî, Necmeddin Kübrâ, Mahmûd Şübesterî, Celaleddîn-i Rumî, Firdevsî, Rudegî, Şeyh Alâuddevle-i Simnânî, Ömer Hayyâm, Sa'd-i Şîrâzî, Hâfız Şîrâzî gibi mutasvvıf ve şairlerin etkisi bulunmaktadır. Hemedânî, bazı noktalarda şeyhlerinden farklı görüşleri savunduğu için daha sonra adına nisbet edilen Hemedânîyye adlı bir tarîkat kolu ortaya çıkar.

Anahtar Sözcükler

Ali Hemedânî, Kübreviyye, Hemedânîyye, Tasavvuf.

ABSTRACT

İn this study was examined Amir Kabir Mîr Sayyed ‘Ali Hamadâni’s life and works who is unrecognized in our country and his opinions were evaluated in this work.

Amir Kabir Mîr Sayyed ‘Ali Hamadâni who is the important person of sect of the Kubravi was born in Hemedân in 22 october 1414. He started first education with his uncle Sayyed Alâuddin. After that, he connected many sheikhs. He went on a trip to mature and to meet with new sheikhs. He walked around on Turkestan, Transoxiana, India, Iraq, Syria and Anatolia in his trips continuing twenty years. He got sick during pilgrimage after to spend his life to communicate Islam and to save people from attac of nafs and he was dead in Kûnâr in 19 January 1385. He wrote over a hundred work in the form of booklets that do not exceed four or five pages. He discuss the basic issues as law, religion, family, fair director, thanks for belessing and kind of patience in his work. He was influenced by mutaswvuf and poets in the formation of unique ideas as Imam Ghazali, Sheikh Farid ad-din Attar, Ibn al-Arabi, Nacm ad-din al-Kubrâ and Alâ al-dawla Semnânî. Hamedânî who is one of the leading names of the Kubraviyya defended different views form his sheikh at some point. Therefore a sect named Hamadaniyya appeared later.

Key Words

Ali Hamadâni, Kubraviyya, Hamadânîyya, Sheikh, Mysticism.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
KISALTMALAR ..... **XI**
GİRİŞ **1**
1. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ **1**
1.1. Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin Kendi Eserleri 1
1.2. Mîr Seyyid Ali Hakkında Yapılan Çalışmalar 4
2. KÜBREVİYYE TARÎKATI **8**
2.1. Tarîkatın İntişarı 10
2.2. Tarîkatın Kolları 11
2.3. Anadolu'da Kübreviyye 12
2.4. Irakta Kübreviyye 14
2.5. Usûl, Âdâb, Erkân 16
2.6. Kübreviyye'de Usul-i Aşere 17

BİRİNCİ BÖLÜM

MÎR SEYYİD ALİ HEMEDÂNÎ'NİN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

1.1.HAYATI **22**
1.1.1. Yaşadığı Dönemin Genel Durumu 22
1.1.1.1. Siyasî Durum 22
1.1.1.2. İlmî ve Edebî Durum 25
1.1.1.3. Tasavvufî Durum 26
1.1.2. Tam Adı, Lakabı, Künyesi, Nisbesi ve Nesebi 30
1.1.3. Doğumu ve Doğum Yeri 31

1.1.4. İlim Tahsili 32
1.1.5. Şeyhleri 33
1.1.6. Halîfeleri 36
1.1.7. Evliliği ve Nesli 48
1.1.8. Seferleri 50
1.1.8.1. Hac Seferleri 51
1.1.8.2. Hottalân (Gülâb) Seferi 52
1.1.8.3. Keşmîr Seferi 53
1.1.8.3.1. Keşmîr Seferinin Tesirleri 55
1.1.8.3.2. Keşmîrlilerin Hemedânî'ye Bakışları 59
1.1.8.3.3. Keşmîr'de Kübreviye Okulu 60
1.1.9. Menkıbe ve Kerâmetleri 61
1.1.10. Vefatı 62
1.2. ŞAHSİYETİ 65
1.2.1. Kendi Elinin Kazancıyla Geçinmesi 65
1.2.2. Müsâmahakârlığı 65
1.2.3. Doktor ve Hekîmliği 68
1.2.4. Bid'atlardan Kaçınması 70
1.2.5. İyiliği Emretme ve Kötülüklerden Sakındırması 71
1.2.6. Ehl-i Beyt Sevgisi ve Şiilik İddiası 72
1.2.7. Şâirliği 73
1.2.8. Evlât Terbiyesi 75
1.2.9. İlmî Ve Fikrî Hizmetlere Verdiği Önem 78
1.2.10 Evliyâ ve Tasavvuf Büyüklerinin Görüşlerine Değer Vermesi 80
1.2.11. Siyasetnâmesi 85
1.2.11.1. Siyâsetin Meşrûiyyeti 91
1.2.11.2. Hükümetin Gâyesi ve Zorunluluğu 91
1.2.11.3. Yöneticilerde Aranan Şartlar 98
1.2.11.4. Gayr-ı Müslimler İle İlgili Hükümler 103
1.2.11.5 Sosyal Olaylara Bakışı 104
1.2.11.6 Yöneticilerle Muâmelesi 107
1.2.11.7. İdâreci ve Siyasîlerin Baskılarına Maruz Kalması 108

1.2.11.8. Timurlenk İle Karşılaşması 108
1.2.11.9 Siyasî Mektupları 110

İKİNCİ BÖLÜM

MÎR SEYYİD ALİ HEMEDÂNÎ'NİN ESERLERİ

2.1. FARSÇA ESERLERİ 125
2.1.1. Zahîretü'l-Mülûk (ذخيرة الملوك) 125
2.1.2. Risâle-i Fütüvvetiyye (رساله فتوتيه) 128
2.1.3. Divân-ı Alî Hemedânî (ديوان علي همداني) 128
2.1.4. Risâle-i Telkîniyye (رساله تلقينية) 128
2.1.5. Risâle-i Müşkil-i Hall (رساله مشكل حل) 129
2.1.6. Risâle-i Meşiyye (رساله مشيه) 129
2.1.7. Risâle-i Vâridât (رساله واردات) 130
2.1.8. Risâle-i Menâmiyye (رساله مناميه) 130
2.1.9. Risâle-i Hemedânîyye (رساله همدانية) 131
2.1.10. Meşâribü'l-Ezvâk (مشارب الاذواق) 131
2.1.11. Kitâb-ı Halli'l-Füsûs (كتاب حل الفصوص) 132
2.1.12. Risâle-i Istılâhat-ı Sûfiyye (رساله اصطلاحات صوفية) 134
2.1.13. Risâle-i Mir'âtü't-Tâibîn (رساله مرآت التائبين) 135
2.1.14. Mektubât-ı Emîriyye (مكتوبات أميرية) 135
2.1.15. Risâle-i Fethiyye (رساله فتحيه) 135
2.1.16. Risâle-i 'Akubât (رساله عَقُباب) 136
2.1.17. Risâle-i Davudiyye (رساله داودية) 136
2.1.18. Risâle-i Deh Kâide (رساله ده قاعده) 136
2.1.19. Risâle-i İtikâd-ı Emîriyye (رساله اعتقاد اميرية) 137
2.1.20. Risâle-i Dervîşiyye (رساله درويشية) 137
2.1.21. Risâle-i Zikriyye (رساله ذكريه) 137
2.1.22. Risâle-i Akliyye (رساله عقليه) 138
2.1.23. Risâle-i Çihil Makām-ı Sûfiyye (رساله چهل مقام صوفيه) 138
2.1.23. Risâle-i İnsan-nâme (رساله انسان نامه) 139
2.1.24. Risâle-i Nûriyye (رساله نورية) 139
2.1.25. Risâle-i Hakîkat-ı Îmân (رساله حقيقت إيمان) 139
2.1.26. Risâle-i Muçalka (رساله مچلكه) 139

2.1.27. el-İhtiyârât (الاختيارات) 140
2.1.28. Vâridât-ı Emîriyye (رساله واردات) 140
2.1.29. Risâle-i Evrâdiye (رساله اورادیه) 140
2.1.30. Çihil Esrâr (Ğazaliyyât) (غزليات) 140
2.1.31. Çihil Hadîs Der Bâb-ı Fukarâ (چهل حديث در باب فقراه) 141
2.1.32. Risâle-i Siyerüt-Tâlibîn (رساله سير الطالبين) 142
2.1.33. Risâle-i Kuddûsiyye (رساله قدوسيه) 142
2.1.34. Risâle-i Behramşâhiyye 143
2.1.35. Risâle-i İtikadiyye 143
2.1.36. Nisbet-i Hırka-i Dervişiyye 143
2.1.37. Risâle-i Vücûdiyye 143
2.1.38. İsnâd-ı Evrâd-ı Fethiyye 144
2.1.39. Risâle-i Münacât 144
2.1.40. Taife-i Merdûm 144
2.1.41. Hakikat-ı Nûr Tafasil-i Envâr 144
2.1.42. İsnâd-ı Hilye-i Hz. Rasulullah (s.a.v) 144
2.1.43. Akrabu't-Tarîk İzâ Lem Yûcedi'r-Refîk 144
2.1.44. Risâle-i Sualât 145
2.1.45. Fi's-Sevâdi'l-Leyl ve Lübsi'l-Eseved 145
2.1.46. Maaşu's-Sâlikîn 145
2.1.47. Muradât-ı Divân-ı Hâfız 145
2.2.48. Risâletu Minhâci'l-'Ârifîn (رسالة منهاج العارفين) 145
2.2. ARAPÇA ESERLERİ 146
2.2.1. Şerhu Esmâi'l-Hüsnâ (شرح اسماء الحسنى) 146
2.2.2. Zikriye-i 'Arabiyye (ذكريه عربيه) 147
2.2.3. el-Meveddetu fi'l-Kurbâ (المودة في القربى) 148
2.2.4. el-İnsanü'l- Kâmil (الإنسان الكامل) 148
2.2.5. Risâletu't-Tevbe (رسالة التوبة) 149
2.2.6. en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ân (اناسخ والمنسوخ في القرآن) 150
2.2.7. Fî Havâssi Ehli'l-Bâtın (في خواص الباطن) 150
2.2.8. Erba'ûn Hadîs Fî Fazli'l-Fukarâ ve's-Sâdikîn 150
(أربعون حديث في فضل الفقراء والصادقين) 150

2.2.9. Erba‘ûn Emîriyye (أربعون أميرية) 150
2.2.10. Risâletu’s- Sıfâti’l-Fukara (رسالة الصفات الفقراء)..... 151
2.2.11. Ravdatu’l-Firdevs (روضة الفردوس) 151
2.2.12. Risâletü’l-Evrâd (رسالة الاوراد) 152
2.2.13. Risâle Der Bâb-ı Ulemâi’d-Dîn (رساله در علماء دين)..... 153
2.2.14. Kitâbu Seb‘în Menâkıb fî Fedâili Emîri’l-Mü’minîn Ali b. Ebî Tâlib 154
(كتاب سبعين مناقب في فضائل أمير المؤمنين علي بن أبي طالب) 154
2.2.15. Menâzilü’s-Sâlikîn (منازل السالكين)..... 154
2.2.16. el-Hutbetü’l-Emîriyye (الخطبة الأميرية)..... 155
2.2.17. Fî Fazli’l- Fakri ve Beyân-i Hâlâti’l- Fukarâ ((في فضل الفقر و بيان حالات الفقراء)
..... 156
2.2.18. Risâle-i Havâtıriyye (رساله خواطرية) 157
2.2.19. Kitâbu Esrâri’n-Nukta (كتاب أسرار النقطه)..... 158
2.2.20. ez-Zikriyyetü’s-Suğrâ (الذكرية الصغرى)..... 159
2.2.21. Tefsîru Hurûfi’l-‘Acem (تفسير حروف العجم) 159
2.2.22. Evrâdü’l-Fethiyye (أوراد الفتحية)..... 159
2.2.23. Risâle fî Âdâbi’l-Meşîha (رساله في آداب المشيخة)..... 160
2.2.24. Fî Ulemâi’d-din (في علماء الدين)..... 161
2.2.25. Talkâniyye (طلقانية) 161
2.2.26. en-Nâsih ve’l-Mensûh fi’l-Kur’ân (الناسخ و المنسوخ في القرآن)..... 161
2.2.27. el-Erba‘ûn Fî Fadâil-i Emîri’l-Müminîn (الأربعون في فضائل أمير الم المؤمنين)
..... 161
2.3. DİĞER ESERLERİ 162

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÎR SEYYİD ALİ HEMEDÂNÎ’NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

3.1. VAHDET-İ VÜCÛD 163
3.2. SEYR Û SÜLÛK 170
3.3. VELÂYET 175
3.4. RİYÂZET 176
3.5. ZİKİR..... 178
3.5.1. Zikrin Mânâsı..... 178
3.5.2. Zikrin Hikmeti..... 178

3.5.3. Zikrin Âdâbı ve Şartları 180
3.6. MÜRÎD 183
3.7. İRFÂNÎ AŞK 186
3.8. FÜTÜVVET-AHÎLİK 194
3.9. KIRK MAKÂM 201
3.10. İNSAN 206
3.11. İLİM 213
3.12. AKIL 214
3.13. RÜYÂ 215
3.14. ŞÜKÜR 217
3.15. TEVBE 221
3.16. ESMÂ-I HÜSNÂ 223
3.17. DÜNYA HAYATINA BAKIŞI 228
3.18. TEVEKKÜL 230
3.19. HEMEDÂNÎ'DE DİYALEKTİK UNSURLAR 230
3.20. TAVSİYELERİ 234
SONUÇ 238
KAYNAKÇA 243
EKLER 258

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
böl.	Bölüm
C.	Cilt
Çev	Çeviren
Hz.	Hazreti
Klk.	Koleksiyonu
ks	Kuddise sirrûhu
Ktp.	Kütüphânesi
mad.	Madde
Nr.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
tsz.	Basım tarihi yok
vr.	Varak
yy.	Yüzyıl
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h. no.	Hadis Numarası

GİRİŞ

Çalışmamızın giriş bölümünde çalışma boyunca başvurduğumuz kaynakların değerlendirilmesi yapıldıktan sonra Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin tasavvufî yaşamında önemli yeri olan Kübrevilik tarikatı hakkında bilgi verilecektir.

1. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hemedânî'nin hayatı konusunda ilk başvurduğumuz kaynaklar tabii olarak onun kendi eserleridir. Henüz hayatta iken şahsı ve tasavvufu hakkında yapılmış çalışmalar ise, kendi eserlerinden sonra başvurduğumuz ikici kaynak olmuştur.

1.1. Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin Kendi Eserleri

Mîr Seyyid Ali Hemedânî, "*Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir; onu kötülüklere gömüp kirleten kimse de ziyâna uğramıştır.*"[1] âyetini düstur edinerek, insanları nefs-i emmârenin tasallutundan kurtarmak ve insanlara nezih bir hayât kazandırmak için birçok eser kaleme almıştır. Bu eserler; müellifin onları kaleme alma amacına bu gün de hizmet etmekte, değerlerini korumaktadır.

Eserlerini kendine has bir üslupla yazan Hemedânî, konuları büyük ölçüde âyet ve hadîslerden yola çıkarak şerh ve tahlil etmektedir. Eserlerinde daha çok hukuk, din, aile, adil yöneticinin özellikleri, nimete şükür ve sabrın çeşitleri gibi temel konuları ele aldığı görülmektedir.

Ömrünü ilim tahsili ve talebe yetiştirmekle geçiren ve teblîğ vazifesinden bir an bile geri durmayan Hemedânî, eser telif etmeye de çok önem vermiş ve çoğu

[1] Şems Sûresi, 91/9-10.

küçük risâlelerden oluşan bir çok eser kaleme almıştır. Hemedânî'nin tam olarak kaç eser kaleme aldığı konusunda ise birbirinden farklı rakamlar ifâde edilmektedir. Mahir Hoca Sultânov onun yetmiş kadar eserini bildiğini söylerken Hindistanlı yazar Seyyid Eşref Zafer, kırk dördünün Farsça, yirmisinin ise Arapça olmak üzere altmış bir eserinden söz etmektedir. Üstâd Şemseddin Ahmed ise *Şâh-ı Hemedân* adlı kitabında, Hemedânî'nin eserlerini yüz kırk altı olarak tespit etmiştir.[2] Riyâz Muhammed Han'a göre Seyyid Ali Hemedânî'nin eserlerinin sayısı, yüzü geçmektedir.[3] Hatta bazı kaynaklar onun eserlerinin sayısının yüz yetmiş beşi bulduğunu kaydetmektedir.[4] Bununla birlikte bizim bizzat tespit ettiğimiz eser sayısı doksan ikidir. Çalışmamızın ikinci bölümünde bu eserler üzerinde durulacaktır.

Kanâatimizce yukarıda Hemedânî'nin eserleriyle ilgili farklı rakamların verilmesi onun eserlerinin tamamının günümüze ulaşamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin eserlerinden bazılarının Bolşevik ihtilalinden sonra Sovyet rejiminin tahribatıyla yok olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla eserlerinden bazıları günümüze kadar gelebilmişken bazılarının gelmemiş olması onların sayısı konusunda ihtilafa neden olmuştur.

Seyyid Ali Hemedânî'nin gerek yüzü aşkın eserinde gerek uzun süren seferlerindeki maksat, insanlara nefsi tezkiye etmenin yollarını gösterme ve insanları insan-ı kâmil mertebesine ulaştırmaktır. Bu maksadına binaen kaleme aldığı eserlerinde; şerîat ve tarîkat ilkelerine sadık kalarak nefs-i emmârenin boyunduruğundan kurtulmak için riyâzet ve cehdin önemi, zikir ve evradın fazileti ile sûfilere/sâliklere lazım gelen diğer âdâb ve öğretileri, konu edinir.

Kiyâfet-nâme ilminin de tarihçesi incelendiğinde Hemedânî'nin bu alanda da eser yazdığını görmekteyiz ki, bu ilmîn geçmişi çok öncelere, tespit edildiği

---

[2] Hatem Asazâde, "Mesâil-i Nazarî u Amelî Tanzîm-i Külliyât-ı Mîr Seyyid Alî Hemedânî Bi Hurûfi Saralik", **Rûdegî; Fasılnamey-i Edebi-Ferhengi Rayzeni Ferhengi Cumhuri İslâmi İran Der Tacikistan**, Yıl 12, S. 32, Sonbahar, 1390, s. 85; Abdülğafur Arzu, "Seyr-i Der Sülük-i İrfânî Mir Seyyid Ali Hemedânî", **Dü Fasılnâme-i Pejüheşhey-i Ferhengi Zebani u Edeb-i Asyay-i Merkezi**, Yıl: 16,S .22, Bahar-Yaz 1393, s. 15-16.

[3] Muhammed Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ezvi**, Merkezu Tahkikat-i Farisi u Pakistan, İslâmabâd 1991, s. 93.

[4] Asazâde, "Mesâil-i Nazarî u Amelî Tanzîm-i Külliyât-ı Mîr Seyyid Alî Hemedânî Bi Hurûfi Saralik", s. 8.

kadarıyla M.Ö. V. yüzyıla, Hipokrat'a dayanmaktadır. İslâm âlimleri arasında bu alanda ilk eser, İmâm Şafiî'nin zamanımıza ulaşmayan bir eseri kabul edilmektedir. Farsça yazılanların ise Kāşânî, (ö.730/13309) Abdurrahman Mîrek (m.14. yy.) ve Emîr-i Kebîr Hemedânî'ye ait olduğunu görmekteyiz.[5] Yahya b. Salih el-İslâmboli tarafından kiyâfet-nâme ile ilgili yazılan bir eser, *Tarikat Kıyâfetleri* adıyla Mustafa Aşkar ve M. Serhan Tayşi tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve Sûfi Kitap Yayınları tarafından 2006 yılında basılmıştır. Müellifimizin bu konu ile ilgili kaleme aldığı eserin ismi *Risâle-i İnsaniyye (der Mârifet-i Sûret ve Siret-i İnsan)* olup çalışmamızın ikinci bölümünde bu eser ele alınacaktır.[6]

Seyyid Ali Hemedânî, eserlerinde tasavvufî aşk, tevhîd, zikir, fenâ, bekâ, tevekkül, kanâat, şerîat, hakîkat, mârifet, zühd, sabır ve irâde gibi temel konulara yer vermektedir. *Meşâribü'l-Ezvâk, Risâle-i Fakriyye, Mir'âtü't-Tâibîn, Deh Kâide, Risâle-i Dervîşiyye, Risâle-i Istılâhât-ı Sûfiyye, Makâmât-ı Istılâhât-ı Sûfiyye, Heft Vâdî, Minhâcü'l–Ârifîn, Envâru'l-Ezkâr, Âdâbu'l–Meşâyih* adlı eselerinde zikredilen konular rahatlıkla görüldüğü gibi, ismi geçen eserler tarih ve tasavvuf alanlarında oldukça ehemmiyet arz etmektedir.[7]

Küçük yaşta seyr û sülûke başlayan Hemedânî, mânevî kemâlâtını, zamanın Kübreviyye tarikatının meşhur âriflerinin yanında tamamlar. Aşk tecellî nispetinde tecellî de mârifet nisbetinde olduğuna inanan Hemedânî'nin, telif ettiği hikmetâmiz eserlerinin tamamı Kur'ân eksenli olup irfân, kelâm, fıkıh, ahlâk, edebîyat ve şiir gibi alanların tamamında sâliklerin aşk ve zevklerine uygundur.[8]

Eserlerinde kendine has düşüncelerinin oluşmasında, İmâm Gazâli (ö.543/1143), Şeyh Feridüdddin-i Attâr (ö. 618/1221), İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), Senâî (ö. 525/1131 [?]) , Necmeddin Kübrâ (ö. 618/1221), Mahmûd Şübesterî, Celâleddin-i Rûmî (ö. 672/1273) , Firdevsî (ö. 411/1020), Rûdegî (ö. 330/941), Şeyh

[5] Müjgan Çakır, "Kiyâfet-nameler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.5, Sayı 9, 2007, s. 333.

[6] Seyyid Ali Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, Muhammed b. Hüseyin (Çev.), Haz. Dr. Necdet Yılmaz, (Esere Yazılan Giriş Bölümünden), Dârülhadîs, İstanbul 2003, s. 23.

[7] Asazâde, "Mesâil-i Nazarî u Amelî Tanzîm-i Külliyât-ı Mîr Seyyid Alî Hemedânî Bi Hurûfi Saralik", s. 81.

[8] Arzu, "Seyr-u Der Sülük-i İrfânî Mir Seyyid Ali Hemedânî", s. 13.

Alâuddevle-i Simnânî (ö. 736/1336), Ömer Hayyâm (ö. 526/ 1132 [?]), Sa'd-i Şîrâzî (ö. 691/1292), Hâfız Şîrâzî (ö. 792/1390 [?]) gibi mutasavvıf ve şairlerin büyük etkisi bulunmaktadır.[9]

Eserleri Türkçe, Urduca, Peştuca ve Farsça dillerine çevrilerek bu eserlerden bir kısmının şerhleri de yapılmıştır. Ancak bütün eserleri incelenerek, gün yüzüne çıkarılmadıkça Seyyid Ali Hemedânî hakkıyla tanınmayacaktır. Birer hazîne olan eserleri, insanlığın istifâdesine sunulmak üzere, tüm ilim ehli muhakkiklerin rağbet ve cehdini beklemektedir.

1.2. Mîr Seyyid Ali Hakkında Yapılan Çalışmalar

Şâh-ı Hemedân, VIII/XIV. yüzyılda İslâm coğrafyasının Moğol istilası altında olduğu kargaşalı dönemde İran, Mâverâunnehir, Keşmîr ve diğer İslâm ülkelerine seferler düzenleyerek, insanları hidâyete davet etmekle ömrünü geçirir. Daha önce ifâde ettiğimiz üzere doğuda oldukça iyi tanınan Hemedânî, batıda yeteri kadar tanınmamaktadır. Oysa Hemdâni'nin doğudaki iştiharı ve konumu, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'inin batıdaki yeri ile eşit kabul edilmektedir.[10] Nitekim 2007 yılını Mevlânâ yılı olarak ilan eden UNESCO, Hemedânî'nin 700. Doğum yıldönümü olan 2014 yılını Mîr Seyyid Ali Hemedânî yılı olarak ilan etmiştir. Böylece bu büyük şahsiyetin dünyaya tanıtılması bağlamında bazı etkinliklerin gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. 2015 yılında da Hemedân'da Uluslararası Mîr Seyyid Ali Hemedânî Konferansı düzenlenmiştir.

Hemedânî'nin hayatı, mücadelesi ve menkıbeleri ile ilgili bilgi edinilebilecek eserlere baktığımızda bunların üç kategoride değerlendirilmesinin mümkün olduğunu görmekteyiz:

1. Mutekaddim (erken dönem) müellifler tarafından kaleme alınanlar.

2. Müteahhir (son dönem) müellifler tarafından kaleme alınanlar

[9] Asazâde, "Mesâil-i Nazarî u Amelî Tanzîm-i Külliyât-ı Mîr Seyyid Alî Hemedânî Bi Hurûfi Saralik", s. 87.

[10] Nureddin Cafer el-Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, (Nâşirin Önsözü Bölümünden), Merkezu Tahkikat-ı Farisî, İslâmâbad 1995, s. 15.

3. Çağdaş müellifler tarafından kaleme alınanlar

1. **Mütekaddim Müellifler Tarafından Kaleme Alınanlar**: Mürîdleri ve diğer çağdaşları tarafından Şâh-ı Hemedân'ın hayatını konu alan eserlerdir. Bunlar onun vefatından kısa bir süre sonra telif edilen eserler olduğu için müellifimiz hakkkında ilk elden ve güvenilir bilgileri kapsamaktadır.

1. *Hulâsetü'l-Menâkıb*: Mir Seyyid Ali Hemedânî'nin samîmî talebelerinden Nureddin Cafer Bedahşî (ö. 797/1395) tarafından yazılmıştır. On dört yıl mürîdliğini yaptığı Şâh-ı Hemedânî'nin vefâtından bir yıl sonra bu eseri kaleme almıştır. Uzun süreli bir hoca-talebe ilişkisinden sonra Şâh-ı Hemedânî'nin hayatını, sözlerini, mankıbelerini, mürtlerinin şeyhleri hakkkındaki görüşlerini birinci ağızdan nakleden eşsiz bir eserdir. Müellifin ifâdesine göre kendisi 773-776 yıllarında Seyyid Hemedânî'nin mürîdi olup tarîkatını incelemiş ve eseri şeyhin vefatından bir yıl sonra Recep 787 tarininde Huttalan'daki hankâhta yazmıştır. *Hulâsetü'l-Menâkıb*, Seyyid Hemedânî'nin menkıbeleri, vasıfları, sözleri ve eserlerini ihtiva etmektedir. [11]

2. *Mestûrât* (*Menkibetü'l-Cevâhir)*: Bu eser Keşmîr'de IX/XV. yüzyılın ortalarında Şeyh Haydar Bedahşî (ö. ?) tarafından kaleme alınmıştır. Hemedânî'nin menkıbelerini içermektedir. Eser İran Millî Kütüphânesi nr. 2262 kayıtlı bulunmakta olup esere elektronik ortamda erişilebilmektedir.[12]

2. Müteahhir Dönem Müellifler Tarafından Kaleme Alınanlar: Bunlar da H. X-XVI. yüzyılları arasında yazılan ve Hemedânî'nin hayatına dair bilgilerin bulunabileceği eserlerdir. Bu eserler ve müellifleri şunlardır:

1. *Nefehâtü'l-Üns*: Abdurahman Câmî (ö. 898/1492).

2. *Habîbu's-Siyer*: Gıyeseddin Handmîr b. Hâce Hümâmuddîn (ö. 942/1535).

3. *Ravzatu'l-Cinân*: Hâfız Hüseyin Kerbelâî (ö.996/1588).

[11] Bedahşî, 1995, s. 15; Kadi Nurullah Şüşterî, **Mecâlisu'l-Mü'minin**, Muhammad Şu'a'a Fâhir (Arapça'ya Çev.), Mektebet-u Mü'min-i Kureyş, tsz., III, 49.
[12] Gerhard Böwering, "Ali Hamadânî", **Encyclopaedia Iranica**, London 1985, I, 863.

4. *Mecâlisü'l-Müminîn*: Kâdı Nurullah Şüşterî (ö. 1019/1611).

5. *Enîsü's-Sâlikîn*: Abdullah Ahrâr (ö. 895/1489).

6. *Tarih-i Fereşte*: Muhammed Kāsım Hinduşâh Üstrâbâdi (ö. 1023/1615).

7. *Riyâzü's-Seyyâha*: Hâce Mirzâ Zeynü'l-Abidin Şirvâni (ö. 1251/ 1836).

8. *Heft İklim*, Emîn-i Ahmed-i Râzî (ö. 1002/1594'ten sonra)

9. *Riyâzü'l-'Ârifîn,* Rıza Kulî Han Hidâyet (ö. 1288/1871),

3. Muasır Yazarlar Tarafından Kaleme Alınanlar: Bunlar XVII. asırdan sonra günümüze kadar Hemedânî ile ilgili yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalardan tespit edebîldiklerimiz aşağıda sıralanmıştır.

1- *Sayyid Ali Hamadânî and Kubrawî Hagiographical Traditions*, Devin DeWese, Studies On Sûfism in Central Asia, London 2012, ss. 121-158,

2- *Hamadânî, Sayyid Ali*, The Encyclopedia of İslâm Theree, Leiden 2015, Cilt:2, ss. 147-151.

3- *Seh Resâleh-ye Mîr Seyyid Ali Hemedânî*, Muhammed Riyâz, Danesh, Cilt: XVI, 1989, ss. 3-35.

4- *Shahi Hemedân Mîr Seyyid Ali Hemedânî: His Life and Works*, S.M. Waseem, Delhi 2003.

5- A *Second Ali: The Making of Sayyid Ali Hemedânî in Popular İmagination*, Jamal J. Elias, The Muslim World, Cilt: 90, Yıl: 2000, ss. 295-419.

6. *Ali bin Şehabeddin b. Muhammed Hemedânî*, Gerhard Böverring, Encylopedia İranica, Cilt: I, London 1985, ss. 862-863.

7- *The Evolution of Sharî'ah-Consciousness İn Kashmir: An İnterpretation of Mir Sayyid Ali Hamadani's Historical Role*, Muhammed Ishaq Khan, İnsight

İslâmicus: An Annaul Journal of Studies and Research in İslâm, Cilt:2, Yıl: 2002, ss. 1-14.

8- *Endîşe-yi Siyâsî Mîr Seyyid Ali Hemedânî*, Abdurrıza Ahmedî, 'Ulûm-i Siyâsî, Cilt: 27, ss. 69-78.

9- *Menâbi' Evveliyye Tahkîk-i Derbâra-yi Hadret-i Mîr Seyyîd Ali Hemedânî,* Dâniş, Sayı: 17-18, İslâmabad 1989, ss. 111-127.

10- Sayyid Ali Hamadânî, Bioghraphical Encyclopedia Of Sûfis: South Asia, N. Hanif, New Delhi 2000, ss. 338-346.

11- *Mîr Seyyid Ali Hemedânî ve Tahlîl-i Âsâr-i Û,* Seyyid Mahmûd Envârî, Neşriyye-i Dânişkede-i Edebîyât ve Ulûm-i İnsanî, Sayı: 123, Tebriz 1977, ss. 297-363.

12- *Life And Works of Sayyid Ali Hamadânî,* Agha Hussain Hamadânî, Pakistan Journal of History and Culture, Cilt:4, Sayı:1, İslâmabad 1983, ss. 73-121.

13- *Alî-yi Hemedânî*, Halil Toker, Yeni Türk İslâm Ansiklopedisi, Aralık 1995, ss. 51-52.

14- *Çehâr Nazar Pîrâmûn Çehâr Eser-i Mensûb be Seyyid Alî Hemedânî*, Necîb Mâyil Herevî, Dâniş, Sayı:11, İslâmabad 1366, ss. 90-116.

15- *Les Voyages D'un Mystique Persan de Hemadan au Kashmir*, Journal Asiatıque, Cilt: 240, Sayı:1, Paris 1952, ss. 53-66.

16- *Ethical Philosophy of Sayyid Alî Hamadânî*, Agha Hussain Hamadânî, The Muslim World, Cilt: 27, İslâmabad 1988, ss. 305-315.

17- *Development of Kubraviya Sûfi Order in Kaşmir with Special Refernce to Mîr Seyyid Ali Hamadani,* Surayia Gull, (Basılmamış Doktora Tezi), Jamia Milia İslâmîa, 1999.

18- *Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri*, İbrahim Ethem Cebecioğlu, Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf (Haz. Coşkun Yılmaz), İstanbul 1991, 103-105.

19- *Hemedânî Emîr-i Kebîr*, Tahsin Yazıcı, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı , Cilt: XVII. ss. 186-189.

20- *Keşmîr'in İslâmlaşmasında Sûfilerin Rolü*, Mustafa Çiçekler, Keşmîr Dosyası (Haz. Halil Toker) İstanbul 2003, ss. 26-28.

21- *el-İtticâhu'l-'İlmî 'İnde'l-Hemedânî*, Ahmed Fuâd Bâşâ, el-Müslimu'l-Muâsır, Sayı: 15, Yıl: 1990, ss. 105-130.

22- *Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle,* Muhammed Riyâz, Merkezu Tahkikat-i Farisi u Pakistan, İslâmabâd 1991.

Görüldüğü gibi Hemedânî hakkında bu güne kadar bir çok çalışma yapılmış ve bundan sonra da yapılmaya devam edilecektir. Ülkemizde ise, yukarıda sıralanan çalışmalardan anlaşılacağı üzere, Hemedânî ile ilgili Ethem Cebecioğlu Hoca tarafından kaleme alınan makale ile ansiklopedi maddelerinden başka çalışma tespit edilememiştir.

Hemedânî hakkında yapılan çalışmaları bu şekilde zikrettikten sonra şimdi de onun düşüncesi üzerinde son derece etkili olan Kübreviyye tarîkatını tanımaya çalışalım.

2. KÜBREVİYYE TARÎKATI

Kübreviyye tarîkatında önemli bir yeri olan Seyyid Ali Hemedânî'in görüşlerinin iyi anlaşılması için Kübreviye tarîkatıyla alakalı bilgilerin verilmesinde fayda mülahaza ediyoruz. Zîra Kübreviyye tarîkatı onun görüşleri üzerinde oldukça etkili olmuş ve Kübreviyye tarîkatının Anadolu dahil Keşmîr ve cihanın pek çok yöresinde gelişip yayılmasında Seyyid Ali Hemedânî'nin rolü büyük olmuştur.

Kübreviyye, tarîkatların intişar ettiği VI. yy'da h. 540 yılında (m. 1145) İran coğrafyasında Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221) tarafından kurulmuştur. Kübreviyye

irfân mektebinin yayılışı, tarîkatın kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ'nın vefatından sonra halîfeleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Kübreviye tarîkatı daha çok Orta Asya'da etkili olmuş fakat düşünce yapısı bakımından Nakşibendiye ve Mevleviye tarîkatlarını da etkilemiştir.[13]

Tarîkatın kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ'nın asıl adı Ahmed b. Ömer b. Muhammed'dir. Onun ismi konusunda sadece *Mecâlisü'l-Müminîn* yazarı Nureddin Şüşterî farklı bir isim vermektedir.[14] Ona göre Kübrevî'nin adı, Muhammed b. Ömer'dir.[15] Onun Veli Traş,[16] Ebu'l-Cennâb,[17] el-Havarzimü'l-Hayûkî gibi lakapları bulunmaktadır.[18]

Necmeddin-i Kübra, 540/1145 yılında Harezm/Hive'de dünyaya gelir. Gençlik yıllarında irfani bir arayış içine girer. Hîvek'ten başladığı ilim ve irfan yolculuğu Ehvaz, Bitlis, Mısır, Kahire, İskenderiye' ye kadar uzanır. Efendimiz'i İskendrriye'de rüyasında gören Kübra'ya , Peygamberimiz (sav) ona künyesinin Ebu'l-Cennâb olduğunu bildirir.[19] İmam Sübki, Kübra'nın büyük bir alim, zahid olduğunu hadis dinlemek için uzun sferlere çıktığını kendisinin sünette imam ve şafi'yyu'l-mezheb olduğunu yazar.[20] Mücadeleci bir ruha sahip olan Kübra Moğol istilasına karşı çıkarak h.618[21] yılında şehadet mertebesine erer. Hankahında defnedilir.[22] Kübra'nın binlerce müridleri arasında bazı halifeleri zamanlarında önder ve büyükleri olmuştur. Bunların başında halifeleri gelmektedir. Bunlar Mecdüddîn Bağdâdî (ö. 606/1209 veya 616/1219),Radiyyüddîn Ali Lâlâ (ö. 642/1244),Sa'deddîn

---

[13] Süleyman Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ –Hayatı, Eserleri, Görüşleri,** İnsan Yayınları, İstanbul 2010, s.169-180.

[14] Muhammed Bâkır Hânsârî. **Ravzâtü'l-Cennât fî Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât**, haz. Esedullah İsmailiyyan, el-Matbaatü"l-Haydariyye, Kum, tsz. VI. 43.

[15] Şüşterî, **Mecâlisu'l-müminîn**, III, 50.

[16] Bir çok veli, âlim yetiştiren Necmeddin Kübra cezb halinde nazar ettiği kimsenin de cezbeye kapılarak velâyet mertebesine eriştiğinden bu lakapla şöhret bulmuştur.. Bkz. Necmüddîn Kübrâ, **Fevâihu'l-cemâl ve fevâtihu'l-celâl**, thk. Yusuf Zeydan, Dâr-u Suâdi's-sabah, Kahire 1993, s.16, El-Hafni Abdü'l-Mün'im, El- Mevsü'atu's-Sufiyye, Darü'r-Reşad,Kahire 1412, s.337.

[17] Molla Câmî, **Nefehâtu'l-üns Min Hadaratil Kuds**, thk. Muhammed Edip el-Cebbâr, Beyrut 2003.s.574

[18] Necmeddin Kübrâ, 1993, s. 19-21; Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ –Hayatı, Eserleri, Görüşleri-**, s. 75-76.

[19] Molla Cami, **Nefehâtu'l-üns Min Hadaratil Kuds**, s.576, Hansârî, **Ravzâtü'l-Cennât fî Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât,** s.395.

[20] Sübkî, **Tabakâtu'ş-Şaf'iyyeti'l-Kübra**, Matba'tu'l-Hüseyniyye, s. 11.

[21] Molla Cami, **Nefehâtu'l-üns Min Hadaratil Kuds**, s.579.

[22] İbü'l İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb**, Darü'l-Afaki'l Cedîde, Beyrut, 5/59.

Hammûye (ö. 649/1251 veya 650/1252), Aynüzzamân Cemâleddîn Gîlî (ö. 651/1253), Necmeddîn Dâye er-Râzî (ö. 654/1256), Seyfeddîn Bâharzî (ö. 658/1259 veya 659/1260), Baba Kemâl Cendî (ö. 672/1273) dir.[23]

2.1. Tarîkatın İntişarı

Kübreviyye'nin yayılışı, daha önce belirttiğimiz gibi, tarîkatın kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ'nın vefatından sonra halîfeleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın yedi halifesinden en mühimi olan Mecdüddin Bağdâdî (ö. 606/1209), Sultan Muhammed tarafından katledilmiştir.[24] Diğer halîfeleri Cemâleddin Gîlî (ö. 651/1253), Sa'deddin Hammûye (ö. 649/1251 veya 650/1252), Necmuddîn Dâye er-Râzî (ö. 654/1256) ve Radiyyüddîn Ali Lâlâ (ö. 642/1244), Moğol saldırıları başlamadan önce batıya doğru hicret etmişlerdir.[25]

İslâm'ın yayılma döneminde mutasavvıflar henüz İslâm'ın ulaşmadığı coğrafyalara giderek, kendilerine sevdirici ve iknâ edici yaklaşımlarıyla İslâm'ı teblîğ etmişlerdir. Oralara giden tebliğcilerin, iyi tutum ve davranışları onlar üzerinde kısa sürede etki yaparak hidayetleri çok kolay olmuştur. Türklerin İslâm'ı topluca kabul etmelerinin arka planında yatan en önemli sebep bu Horasan Erenlerinin samîmî tavır ve davranışlarıdır. İslâm'ın Doğu'da hızla yayılmasıyla birlikte, gönül sultanları buralarda hankâhllar kurmuşlardır., Herat, Nişabur, Merv, Buhara, Fergana ve daha birçok yerde açılan hankâhlarda irşâd ve teblîğ faaliyetini sürdürmüşlerdir. Buralarda ikamet edenler bu hidayet pınarlarından beslenerek onlara son derce hürmet etmişlerdir. Moğol tehlikesinin devam ettiği asırlarda insanlar ancak bu hankâhlarda nefes alabilmişlerdir. Adı geçen coğrafyalarda başta Yeseviyye ve Kübreviyye ardından Nakşibendiyye tarikatı Malezya Endonazya'nın içlerine kadar ulaşarak insanların mehâsini ahlâklaa tanışmalarına vesile olmuşlardır. Gönül erlerinin bu halsiâne tuttumları İslam kılçla yayıldı diyenlerin her türlü tezlerini de çürütmektedir.

---

[23] Molla Cami**, Nefehâtu'l-üns Min Hadaratil Kuds**, s.579.

[24] Bağdâdî'nin katledilme nedenleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ –Hayatı, Eserleri, Görüşleri,** s. 126-128.

[25] Devin De Weese, "Uful-i Kübreviyye Der Asyay-i Merkezî", **Fasılnâme-i Tarih-i İslâm**, (Farsça'ya Çev. Müjgan Porford), Yıl.8, Sayı. 32, Kış 1386, s. 148-149.

2.2. Tarîkatın Kolları

Kübreviyye tarîkatı, ilk tabakadaki talebelerinden sonra kollara ayrılmaktadır. Her kol, ayrı şeyh ve mürîdleri ile Necmeddîn-i Kübrâ'ya bağlanmaktadır. Bu kolların çoğuna Orta Asya'da rastlanılmaktadır. Kaynaklarda geçen Kübreviyyenin başlıca kolları şunlardır:[26]

1- Hemedânîyye: Keşmîr başta olmak üzere Hindistan ve Türkistan'da kurdukları tekkeler aracılığıyla faaliyet gösteren Hemedânîyye mensuplarından bazıları şeyhin vefatından sonra halîfesi Hacı İshak Hottalânî 'ye tâbi oldular. Şâhrûh tarafından (ö. 826/1423) yılında idam ettirilen Hottalânî 'nin mensuplarından bir kısmının halîfesi Seyyid Muhammed Nurbahş'a (ö. 869/1465), bir kısmının da diğer halîfesi Abdullah Bezişabâdî'ye (ö. 872/1468) biat etmesiyle Hemadaniyye iki kola ayrılmış, ilkine Nurbahşiyye, ikincisine de Zehebiyye (İğtişâşiyye) adı verilmiştir. Hemedâniyye'nin Seyyid İsa en-Nurbahşi el-Berzenci (ö. IX/XV. yüzyıl)'ye nispetle bir kolu daha bulunmaktadır. Geniş ölçüde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin etkisi altında bulunan Nurbahşiyye ve Zehebiyye tarîkatları daha sonra birer Şii tarîkatına dönüşmüş ve İran Şiileşmesi için gerekli zemini hazırlamada etkin rol oynamışlardır.[27]

2- Kübrevyyetü'n-Nûriye: Şeyh Nureddin İsferâyâni (ö. 717/1317) tarafından kurulmuştur.[28]

3- Kübreviyyetü'r-Rükniyye: Ruknüddin Alâuddevle-i Simnânî (ö. 736/1336)'ye nisbet edilen Kübreviyye koludur.[29]

4- Kübreviyyetü'l-Cardûsiyye: Hicrî 8. asırdaki Kübreviyye'nin ayrıldığı dört ana kolun sonuncusudur.[30]

---

[26] Necmüddîn Kübrâ, **Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl**, s. 83.
[27] Tahsin Yazıcı, "Hemedânî, Emîr-i Kebîr", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, c.17, İstanbul 1998, XVII, 186..
[28] Necmüddîn Kübrâ, **Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl**, s. 83.
[29] Necmüddîn Kübrâ, **Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl**, s. 83.
[30] Necmüddîn Kübrâ, **Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl**, s. 84.

5- Zehebiyyetü'l-İğtişâşiyye: Kübrevilik'in kollarından olup Şeyh İshak Hottalânî (ö. 827/1424) tarafından kurulmuştur. Abdullah el-Meşhedî (ö. ?)'ye kadar ulaşmaktadır.[31]

6- 'Ayderusiyye: Tarîkatın Yemen koludur.[32]

7- Nurbahşiyye: Seyyid Ali Hemedânî'nin tarîkatını tevarüs eden Seyyid Muhammed Nurbahş (ö. 869/1464)'ın etrafında çok sayıda mürîd toplanmıştı. Nurbahş daha sonra Safevilerin yapacağı gibi, 1423 tarihinde Şîî bir devlet kurmak istemiş, ama hareket olgunlaşmadan bastırılmıştır. Tarîkat olarak varlığını devam ettiren Nurbahşiyye taraftarları, Safevî Devleti kurulduktan sonra kendilerini Şîî ilan etmekte zorlanmamışlardır, Zîra bu inanç bünyelerinde fazla bir farklılığa yol açmamıştır. Şâh İsmail buraya geldiğinde bölge halkına akîdelerini sormuş, onların "Seyyid Nurullah'ın -Nurbahş- tarîkatındanız" cevabını yeterli görmüştür. Bu hareket daha sonra Safevilerin zuhûrunu kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır.[33]

9- Firdevsiyye: Tarîkatın Hindistan koludur.[34]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî'ye nispet edilen ve Kübreviyye'nin kolu olan Fütüvvetiyye adında bir tarîkat da bulunmakla birlikte, tarih sahnesinde yerini alan Fütüvvet, mesleki bir teşkilat olarak yaygınlık kazanmıştır[35] Seyyid Ali Hemedânî ile beraber Keşmîr'e seyâhat eden Kıvâmuddin-i Bedahşî (ö. ?) ile Şüttâriye silsilesinin kurucusu Abdullah Şüttâri (ö. ?)'yi de Hemedânî'in mürîdleri arasında zikretmek gerekir.[36]

2.3. Anadolu'da Kübreviyye

Mutasavvıflar teblîğ ve irşâd görevini layıkıyla yerine getirebilmek için sürekli sefere çıkmışlardır. Bilhassa Kübreviyye tarîkatında sefere çıkma önemli vazifelerin başında gelmektedir. Bazen de siyâsî ve sosyal şartlar da seferleri zorunlu

[31] Necmüddîn Kübrâ, **Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl**, s. 83.
[32] Necmüddîn Kübrâ, **Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl**, s. 83.
[33] Cafer el-Muhâcir, **el-Hicretü'l-Âmiliyye ilâ İran fi'l-'Asri's-Safevi**, Beyrut 1980, s. 107.
[34] Necmüddîn Kübrâ, **Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl**, s. 83.
[35] Himmet Konur, "Tasavvufun Gelişimi", **Tasavvuf El Kitabı**, Grafik Yayınları, Ankara 2012, s. 162,
[36] Muhâcir, **el-Hicretü'l-Âmiliyye ilâ İran fi'l-'Asri's-Safevi**, s. 108.

hale getirmektedir. İslâm tarihinde Moğol istilası birçok mutasavvıfın seferler düzenlemesini zorunlu hâle getirmiştir. Necmeddin Kübrâ'nın halîfelerine Moğol tehlikesine karşı çeşitli memleketlere hicret izni vermesiyle, uzak diyarlardaki insanların da Kübreviyye tarîkatıyla tanışmalarını sağlar. Necmüddin Râzi (ö. 654/1256)'nin Anadolu'yu gezmesi, âlimlerle görüşmesi bu konudaki güzel örneklerden biridir.

Necmüddin Râzi'nin Hemedân'dan başlayan ve yaklaşık altı ay süren yolculukları, Erbil, Musul, Diyarbakır, Malatya güzergâhı tâkip edilerek aynı senenin Ramazan ayında Kayseri'de sona ermiştir. Necmüddîn Râzî'nin eserlerindeki ifâdelerden, Kayseri'de bulunduğu sırada uzlete çekilerek eseri tamamladığını anlıyoruz. Şeyhin daha sonra Kayseri'den ayrılarak Sivas'a geldiği ve bir müddet burada ikāmet ettiği anlaşılmaktadır. Sivas'ta ne kadar kaldığı belli olmayan Dâye'nin, bu şehirde bulunduğu sırada Evhâdüddîn Kirmânî'yle de görüştüğü zikredilir.[37]

Kübreviyye, Habûşânî'nin (ö. 1019/1610) halîfelerinden Abdüllatîf-i Câmî (ö. 1165/1752) tarafından İstanbul'a getirilmiştir. Şeyh Ahmed-i Nâmekı-i Câmî (ö. 536/1141)'nin torunlarından olan Abdüllatîf-i Câmî, Safevîler'in Horasan'ı almasının ardından Buhara ve Semerkant'ı terketmiş, 950'de (1543) İstanbul'da Kanûnî Sultân Süleyman tarafından kabul edilmiş ve sultânın huzurunda Kübrevî zikrini icrâ etmiştir. Berzişâbâdî'nin torunlarından Nakîbüleşraf Muhammed Efendi kendisine intisap etmiş, Yeseviyye ve Nakşibendiyye tarîkatlarına müntesip Mâverâünnehir muhaciri Şeyh Hazînî'yi de Kübrevî sülûküne tâbi tutmuştur. İstanbul'dan Halep'e giden Abdüllatîf-i Câmî burada bir süre Hüsreviyye Tekkesi'nde ikāmet etmiş, Hicaz bölgesinde birkaç yıl kaldıktan sonra Hârizm'de 963'te (1556) vefat etmiştir. Seydi Ali Reis muhtemelen kendisine İstanbul'da iken intisap ederek seyrü sülûk görmüştür. Abdüllatîf-i Câmî'nin İstanbul'daki faaliyetlerine rağmen Kübreviyye Osmanlı topraklarında etkili olmamıştır. Osmanlı dünyasında Kübrevîlik'e dair yegâne bilgi Bursa'nın hâmisi olan Emîr Sultân'ın atalarının Kübrevî olduklarıdır. Pek tanınmayan bir diğer Kübrevi dervîşi İstanbul'un

[37] Halil Baltacı, **Necmüddîn Râzî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 35.

fethine katılan Mustafa Dede'dir. Abdüllatîf-i Câmî ile devam eden bu kol, Tursun Mervî ve Sadreddin Buhârî vasıtasıyla Ahmed-i Sirhindî'nin şeyhi Hâce Bâkı-Billâh'a ulaşmaktadır[38]

2.4. Irakta Kübreviyye

İnsanları hidayete erdirmek istikamet sahibi bir hayat yaşamaları tasavvuf ehlinin yegane hedefidir. Gittikleri yerlerde hankâhlardaki irşad faaliyetleriyle tarikatlarının intişarına çalışarak ordaki ahalinin mehasin-i ahlakla tanışmalarına vesile olmuşlardır. Mutasavvıfların bu ihlas ve samimiyetlerini gören iansanlar da onlara kucak açarak her türlü desteği vermekten çekinmemişlerdiri Bu durum Hindistan ve Uzak Doğu ülkeerinde olduğu gibi Suriye ; Irak ve Anadoluda da aynıdır. Bu saebeple Irak'a yerleşen Kübreviyye tarikatının pirleri de yöre halkından aynı hürmeti görmüşlerdir.

Seyyid Muhammed Nurbahş'in kardeşleri olan Şeyh Musa ve şeyh İsa Berzenci, pederleri Baba Seyyid Ali Hemedani döneminde h.860 yılında Kuzey Irak'ın Berzenc bölgesine yerleşirler. Bu durum Baba Resul (v.1056) vefatına kadar devam eder. Baba Resul Halvetiy'enin Aleviyye koluna mensuptu. Bu tarikat Berzenci ailesinin himmetleriyle tüm Irak'ta revaç buldu. Hemedaniyye, Nurbahşiyye tarikatları bu bölgede gelişmelerini Muhammed en-Nûdehî (ö. 1126/1714) dönemine kadar sürdürür.[39]

[38] Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2006, c.32, 505.

[39] Muhammed Rauf Tevekkülî, **Tarih-i Tasavvuf Der Kürdistân**, İntişârât-ı Tevekküli, Tahran 1381, s.133.

. Muhammed-Nûdehî, Bağdat'taki Kadirî şeyhi Muhammed Sadık'a ederek tarîkatı Şehrezûr'da yayma faaliyetine başlar. Seyyid Muhammed en-Nûdehî'nin Kadirîliği yaymaya başlamasını, Berzencî ailesi için tasavvufî açıdan yeni bir dönemin başlangıcı kabul edilmektedir. Çünkü aile, o güne kadar Kübreviyye tarîkatına mensup şeyhler olarak bilinmekteydi. Ancak bu tarihten sonra tamamıyla olmasa bile kısmen Kadirî tarîkatı şeyhleri olarak tanınmaya başlamışlardır.[40]

Seyyid Muhammed en-Nûdehî'nin vefatından sonra halifeleri Kadirî'liği Şehrezûr'un farklı yerlerinde yaymaya çalışmışlardır. Onun halifeleri içerisinde Nûdehî'nin iki oğlu Şeyh İsmail Vulyânî (ö.1158/1745) ve Şeyh Hasan Gelezerde ile Şeyh Hasan Mevlanâvâ olarak tanınan Şeyh Hasan Horhorî ve Şeyh Abdullah Süveydleî'dir en çok öne çıkan halifeler olmuşlardır.[41]

Seyyid Musa ve Seyyid İsa'nın Berzence yerleşme tarihlerini Tevekküli h. 860 [42]oarak verirken, Ulemâunâ yzarı Müderris ise h.684[43]. olarak vermektedir. Kannatımızca Tevekküli'nin verdiği tarih daha isabetlidir. Çünkü Hemedâniye tarikatının nisbet edildiği Mir Seyyid Ali Hemedâni'in doğum tarihi, 12 Receb 714 (22 Ekim 1314)'dür. Seyyid İsa Berzenci'nin şeceresi, İsa b. Baba Ali Hemedâni b. Ebû Yakub b. Yusuf b. Mansûr b. Abdülzaiz b. Abdullah b. İsmail el- Muhaddis b.İmam Musa Kâzım'dır. Mîr Seyyid Ali Hemedânî 'inki ise , Seyyid Şihabuddin b. Seyyid Muhammed b. Seyyid Ali b. Seyyid Yûsuf b. Seyyid Muhammed Sânî b. Seyyid Ca'fer b. Seyyid Muhammed b. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Abdullah b. Seyyid Zâhid b. Seyyid Zâhid b. Seyyid Zeynu'l-Abidin b. Hazreti Hüseyin b. Hazreti Ali (kv) dür. Böylece Seyyid İsa Berzenci Mir Seyyid Ali Hemedâni'in değil belki Baba Ali Hemedâni'in oğludur. Ancak kaynaklarada Baba Ali Hemedâni'in doğum ve ölüm tarihine ulaşamadık.

---

[40] Abdülcebbar Kavak, **Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendi ve Hâlidilik**, Nizamiye Akademi, İstanbul 2016, s. 51.

[41] s.51,Abdulkerim Müderrris, **Ulemâunâ fî Hidmeti'l-İlm ve'd-Dîn**, Dâru'l-Hürriyye, Bağdat 1983, s.422; Kavak, **Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendi ve Hâlidilik**, Kavak, **Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendi ve Hâlidilik**.

[42] Tevekkülî, **Tarih-i Tasavvuf Der Kürdistân**, s.133.

[43] Müderrris, **Ulemâunâ fî Hidmeti'l-İlm ve'd-Dîn**, s.422.

2.5. Usûl, Âdâb, Erkân

Mutasavvıfların kendine has âdâbı vardır. Bu âdâb fiil ve davranışlarında kendi nev-i şâhıslarına mahsusdur. Bu kâide ve kurallarıyla diğerlerinden ayrılırlar. İnsanlar arasında farkındalığa sahiptirler. Bazıların bazılarına üstünlükleri de bu adâpla belirginleşir, ihlâs sahibi ile samimi olmayanlar da bunlar yardımıyla ortaya çıkar.[44]

Hallac, Attar ve Mevlana'daki coşkulu üslubu Kübra'da da görülür. Meramını kolay bir dil ile anlatırken zor teşbih ve isti'aralardan kaçınır. Eserlerinde en çok ayetlere yer verir. Darb-ı meselleri çokça kullanır. İrfani konuları deniz vb lerine , nefsani olanları ifade için de yılana benzetir. Kimi tasavvufi istilahların onun tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Mürit için "seyyar" istilahını Kübra ve Şeyhi Ammar Bitlisi ilk defa kullanmıştır. Tahliye anlamındaki "Cümud" istilahını ilk defa kullanan da odur.. Vücud kelimesinden vücud-i hissi, vücud-i nefsi terimlerini kullandığı gibi, İzafeler yardımıyla yeni istilahları kullanır. Hitaplarında , Abdülkadir Geylani'in müritlerine "Ey Ğulam"; Ahmed Rüfai'nin "Ey Sade" dedikleri gibi Kübra da müritlerine " Ey habib" demektedir. [45]

Bütün tarîkatlarda olduğu gibi Kübreviyye tarîkatının da ana hedefi Barigâh-ı Ehadiyyete kavuşmadır. Ancak bu kavuşmanın yolları kulların nefesleri kadar çoktur. Bunların üç kısım olduğunu belirten Hemedânî, birincisinin mu'amalat ehlinin yolu olduğunu ve bunların; namaz, oruç, tilâvet, hac ve cihat gibi farzlardan oluştuğunu bildirmektedir. Zâhirî ibâdetlerden müteşekkil avam yolu olan bu yolla,azâb-ı elimden kurtulma mümkün olsa da, hakîkî vuslatın bununla olması imkânsızdır.[46] İkinci yolun mücâhede yolu olduğunu bildiren Hemedânî'ye göre, bu yol güzel ahlâk, tezkiye-i nefis, tasfiye-i kalp ve tahliye-i rûh için çalışarak içi, yânî bâtını ıslah etmektir ki bu da ebrâr, muktasidân ve vasılânın yoludur. Ancak bu da eksik olarak kabul edilmektedir. Çünkü Hüseyin Mansur İbrahim Havas'a şu soruyu

---

[44] Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî, **el-Lumma' fî tarîhi't-tasavvufî'l-İslâmî**, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 2007, s. 138.

[45] Necmüddîn Kübrâ, **Fevâihu'l-cemâl ve fevâtihu'l-celâl**, thk. Yusuf Zeydan, Dâr-u Suâdi's-sabah, Kahire 1993, s.16, El-Hafni Abdü'l-Mün'im, El- Mevsü'atu's-Sufiyye, Darü'r-Reşad,Kahire 1412, s.87-89,

[46] Seyyid Ali Hemedânî, **Risâle-i Deh Kâide**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 381a-381b.

sorar: "*Hangi makâmda bulunuyorsun*?" O da; "*Otuz yıldır, tevekkül makâmında bulunmaktayım*" diye cevap verince, Hüseyin Mansur ona şu cevabı vermiş: "*Bütün ömrün batını ıslah etmekle geçerse fenâ fillâh derecesine nasıl varırsın*?"[47]

Seyyid Ali Hemedânî üçüncü yol olan sâliklerinin yolunu şu şekilde açıklar: "*Hazret-i Samedaniyetin yoludur, lâhûtî fezânın câzibeleri ile sürekli yükselerek pervâz eden taliplerin yoludur ki, yolların en değerli olanı olup irâdî olarak ölebilme derecesidir." Çünkü Efendimiz (sav), "ölmeden önce ölünüz" buyurmaktadır. Bu saâdete kavuşmak, şu on esası tatbîk etmeye bağlıdır: Tevbe, zühd, tevekkül, kanâat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murâkabe ve rızâ.*"[48] Hemedânî'nin söz ettiği bu on esâs, Kübreviyye'de usûl-i aşere olarak bilinmektedir. Bunları kısaca ele alâlım:

2.6. Kübreviyye'de Usul-i Aşere

Necmeddin Kübrâ 'nın zamanına kadar, tasavvufi hayatın veya seyr ü sülük sürecinin merhalelerine dair çeşitli tasnifler yapılmıştır. Genellikle haller ve makamlar adı altında yapılan bu işlem bir çok mutasavvufların da ilgisini çekmiştir. Bunların en yaygını "onlu tasnif" tir , yani "usûlü'l-aşere" dir. Usûlü'l-aşere ise sayıları 1001'e kadar varan tasavvufi makamlardan meşhur olan on tanesine verilen isimdir . Çeşitli devirlerde yaşayan sufiler tarafından tespit edilen bu makam ve ruhi mertebeler , sâliklerin konaklama ve nefes alma merkezleri şeklinde düşünülmüştür.[49]

Usul-i aşere Kübreviye tarîkatının önemli esaslarını teşkil etmektedir. Bu esasları ilk olarak Necmeddin Kübrâ *el-Usûlu'l aşere* adlı eserinde açıklamıştır. Bu eser *Risâletu't turuk, Risâle fi'turuk, Risâle lî Tâlibi'l-hak, Risâle fi akrabi't-turuk ilal'-lahi ve Tarîkatname* isimleriyle de şöhret bulmuştur. Eserin bir çok şerhi yapılmış olup bunlardan biri müellifi bilinmeyen *Arâisu'l-vüsûl fi şerhi'l-usûl*[50]

---

[47] Hemedânî, **Risâle-i Deh Kâide**, vr. 381a-381b.

[48] Hemedânî, **Risâle-i Deh Kâide**, vr. 381a-381b.

[49] Süleyman Gökbulut, **Tasavvufta on esas Usûlu'l-Aşere şerhleri**, İnsan yayınları, İstanbul 2010 s.22. Ayrıca bkz.Mustfa Kara "Tasavvuf Kitâbiyâtında Makamların Sayılarla Tasnifi ve Usûlü-aşere Geleneği", **Hareket**, Sayı: 11-12, 1980 s. 10-14; Himmet Konur, "Makamlar ve Haller", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** , Sayı: 9, 1995, s. 319-328.

[50] Süleyman Gökbulut eserin *Osmanlı Müellifleri*'nde Muhyiddîn el-Karahisârî (ö. 994/1586)'ye nispet edildiğini ancak eserin baş tarafındaki ifadelerden onun el-Karahisârî'ye değil bir müridine ait olduğunun açık bir şekilde anlaşıldığını belirtmektedir. Bkz. Necmeddin Kübra, **Tasavvufta**

ismini taşımaktadır. İki tane de Türkçe şerhi yapılmış olup bunlar İbrahim Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) ve Abdulğafur Lârî (ö. 912 /1506)'ye aittir. Son olarak Süleyman Gökbulut, farklı yüzyıllarda, farklı tasavvuf çevrelerinde yetişmiş şahsiyetlerin ürünü olan dört adet Usûlü'l-Aşere şerhini dilimize kazandırdı. Bu şerhlerin ilk ikisi Farsça, üçüncüsü Arapça ve dördüncüsü Osmanlıca kaleme alınmıştır.

Bu şerhlerin ilki Kemâleddîn Hüseyin Hârezmi'ye aittir. İkincisi Nakşibendiyye meşâyihinden Abdulğafur Lârî, üçüncüsü İbn Notacı namıyla meşhur olan Halveti şeyhi mehmed Muhyiddîn el-Karahisârî ye ait olduğu sanılan, fakat aslında onun adı bilinmeyen bir müridinin kaleme aldığı ve Arâisü'l-Vûsûl fi Şerhi'l-Usûl'dir. Dördüncüsü İsmail Hakkı Bursevi'ye ait olan Şerhü'l-Usûlü'l-Aşere'dir.[51]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî, Kübrâ tarafından yazılan bu Arapça eseri *Risâle-i Deh Kâide* adıyla Farsça'ya tercüme etmiştir. Hemedânî söz konusu eserinde tercümenin ötesine giderek konuları şiirlerle süslemiş, eseri adeta yeniden kaleme almıştır.[52] Bu eserin yazma nüshaları bulunmaktadır.[53] Biz bu çalışmamızda Mîr Seyyid Ali Hemedânî'ye ait olan söz konusu eserine göre bu esasları açıklayalım:

1. Tevbe,

Tevbe lügatte dönüş demektir. Tevbe, şer'i şerîfte mezmûm olanı terkederek, mahmûd olanı almaktır.[54]

Hemedânî'ye göre tevbenin hakîkati, bir dönüştür. İnsanın şer yolunu bırakarak Rabbine dönmesidir. Tevbe, içten samimi olarak bütün hatalardan kaçmak

---

On Eses (Usûlü'l-Aşere Şerhleri), haz. Süleyman Gökbulut, İnsan Yayınları, İstanbul 2010, s. 38.

[51] Gökbulut, **Tasavvufta On Eses (Usûlü'l-Aşere Şerhleri)**, eserin önsözü, s.10.

[52] Riyâz, **Ahvâl u Âsar u Eşar i Mir Seyyid Ali Hemedânî**, s. 133.

[53] Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ –Hayatı, Eserleri, Görüşleri**, s.35, Bu eserin yazma nüshaları için bkz. Mizanü'l-Akayid,Kütüphane-i Meclis-i Şura-yı İslami, nr.120/4,vr.163a-179a; Mizanü'l-Akayid, Kütüphane-i milli-yi Melik, nr.567/25. Söz konusu risale neşredilmiştir. Bkz. M. Molé , "La Version Persane du Teraité de dix principes de Najm al-Din Kobra par Ali b. Şhihab al-Dinani", **Ferheng-i İran Zemin**, Sayı 6, 1958, ss.38-66.

[54] Abdülkerîm b. Hevâzin en-Nisâburî el-Kuşeyrî, **er-Risaletu'l-Kuşeyriyye**, Dâr Dâder, Beyrut 2011. s. 49.

ve Hak yolundaki bütün bentleri yıkmaktır. Taliplerinin kendi varlıkları dâhil, bütün Hak dışı işlerin tamamından vazgeçmeleri vâciptir.[55]

2. Zühd

Zühd, dünya ve ona taalluk eden arzulardan, mal, câh vb.'den yüz çevirmektir. Hatta dünya arzuları yanında âhirete yönelik isteklerden de vazgeçebilmedir. Çünkü hadîste, "*Dünya âhiret ehline haram, âhiret de dünya ehline haram onların ikisi de Ehlüllah'a haramdır*."[56] buyurulmaktadır. [57]

3. Tevekkül

Usûl-i aşerenin üçüncü kâidesi cezmle terk etmektir. Allah'tan başka, diğer fânîlere karşı duyulan bütün arzuların sökülüp atılmasıdır. Rıza-ı Barî'den gayrı amaç edinmeyerek onun kerem ve lütfuna itimat etmektir.[58]

4. Kanâat

Kanâat, nefsâni arzular libası ile behîmi lezzetlerin tamamını terketmektir. İ'tidâl sınırında kalmak için, yiyecek ve giyeceklerden de sadece zorunlu olanıyla iktifâ etmektir.[59]

5. Uzlet par Ali b. Shiimtina ederek, fânîlerle olan bağlantısını koparmasıdır. Mürîdin mürşide bağlılığı öyle bir hâl almalıdır ki, gönül aynasındaki tüm paslar silinmelidir. O zaman dilin, kulağın, gözün ve diğer organların afetlerinden uzaklaşmak ve Hakk'a ulaşma yolunun engelleri olan nefis, dünya, şeytan, hevâya tabi olma ve cismânî arzulardan tamamen kurtulmakla gerçek uzlet elde edilir. Çünkü tabîp tedâvi edeceği hastasına önce perhizi tavsiye eder ki bununla ifsâd edici illetlerden kurtulmuş olur. Hekim, müshil devâlara başlar, bununla da bütün

[55] Hemedânî, **Risâle-i Deh Kâide**, vr. 381b.
[56] Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî, **Firdevsü'l-Ahbâr bi-Mesûri'l-Hitâb**, h. no: 3110; Celâluddîn es-Suyûti, **el-Camiu's-Sağir**, h. no: 6754.
[57] Hemedânî, **Risâle-i Deh Kâide**, vr. 381b.
[58] Hemedânî, **Risâle-i Deh Kâide**, vr.382a.
[59] Hemedânî, **Risâle-i Deh Kâide**, vr. 382a.

illetlerden tamamen kurtulduktan sonra iç dünyası da güçlenir, sohbet aşkı da artmış olur. Sâlik için uzlet perhiz, dîim-i zikir de müshil devâ mesabesindedir.[60]

6. Zikir

Sâlikin kendi ihtiyarıyla Hakk'ı anmaktan gayrı hiçbir şeyi anmaması, unutma gaflet gibi istenilmeyen durumlara karşı daima dilinde Hakk'ı anmasıdır. Zîra Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Rabbimiz "*Unuttuğun zaman Rabbini an*"[61] buyurmaktadır. Zikir, nefiy ve isbat cihetleri mevcut bir mânevî macundur. Kibir, ucub, buhl, kin, hased, hırs ve riya gibi, nefs-i emmâreyi güçlendiren, behîmî hisleri uyandıran, ahlâkı ifsad eden ve kalbi yaralayan illetlerin tamamı "*En lâ ilâhe"* ile nefiy edilmektedir. Böylece Hak güneşinin matlaı olan gönül aynası kesret ve zulmet tozlarından paklanır. "illâllah" ile gönül dirliği ile nezaheti elde edilir. Gönülde vahşet nurunun tezahürü ile kesret kara bulutları da dağılır. Hakk'ın cemâl ve kemâl cilvelerinin kalbi nurlandırmasıyla "*O gün yer başka bir yer olur*"[62] misâli kalb selamete erişir. Sâlik, "*Siz her neredeyseniz, o sizinle beraberdir*"[63] hakîkatine ulaştığında zikrin tesiriyle, gafletten pâk bir hale kavuşur.[64]

7. Teveccüh

Teveccüh sâlikin bütün benliği ile mâsivadan sıyrılarak, bir ölü gibi sadece Hazret-i Samedaniyet'e yönelmesidir. Hak yolundaki engellerden hiç birisine takılmadan menzile yönelmesidir. Bu konuda Cüneyd-i Bağdadi (ks) şöyle der; "*Sıddîk bir insan binlerce yıl Allah'a (cc) müteveccih durumda olup da O'ndan (cc) bir an bile yüz çevirirse kaybettiği kazandığından daha fazla olur.*"[65]

8. Sabır

Sabrın hakîkati, nefsânî hazların tamamından tıpkı ölü bir insan gibi yüz çevirmek, ibâdetin mihnetine karşı, nefsi hapsetmek ve mücâhedenin zorluklarına

[60] Hemedânî, **Risâle-i Deh Kâide**, vr. 382a-382b.
[61] Kehf Sûresi, 18/24.
[62] İbrahim Sûresi, 14/48
[63] Hadîd Sûresi, 57/4 .
[64] Hemedânî, **Risâle-i Deh Kâide**, vr. 382a-383b.
[65] Hemedânî, **Risâle-i Deh Kâide**, vr. 383b.

karşı dirâyetli olmak ve asla sarsılmamaktır. Sâlik, azâbın çetin ve dayanılmaz olduğunu düşünerek ibâdetin mihneti ve nefsi alışkanlıklardan uzaklaştırmayı rahatlıkla başarır. Bununla kalbini tasfiye, rûhunu da tezkiye eder.[66]

9. Murâkabe

Murakabe, matlûbun istihsâli için gâyet gözü açık davranmaktır ki hakîkatte kendi ihtiyarıyla tıpkı bir ölü gibi kendi güç ve hareketinden yüz çevirmektir. Murakabede iç huzur, pak gönül, tezkiye olunmuş nefis, rahmet kapıların ardına kadar açılır. Meveddet meydânında, himmet ayağının vahdet deryasında sabitlenmesi, varlık çırasının parlaması, cemâl mumunun yakılması ile ehadiyete menzilleri kat edilir:[67] "*Bu Allah'ın lütfüdür, Onu dilediğine verir, Allah büyük lütuf sahibidir*."[68]

10. Rızâ

Rızâ, sâlikin kendi rızasını bir ölü misâli, sevgilinin rızasına kurban etmesidir. Makāmların en yükseği olan bu makāmda sâlik kendi isteklerinin tamamından vazgeçerek bütün varlığıyla Hakk'a teslim olur. Bu makâmda sonsuz nimetlerin sahibi olurlar: "*Onlara hiçbir gözün görmediği ve hiçbir kulağın işitmediği nimetler vardır*."[69] Kim bu dünyanın perdelerinden ve karanlık vasıflarından iradî ölümü tadabilirse Allah onu kendi yardımıyla tekrar diriltir: "*Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç karanlıklar içinde kalmış bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu*?"[70] Her kim nefsânî vasıflarla behîmî arzularını yok ederse, Allah (cc) ona Rabbânî evsafları nasip eder. Cenâb-ı Kuddus'un cilveleriyle parlar ardından kanatlanarak lâhûtî fezâda da cevelân eder. Gaflet ve cehaletle ömür geçirenlerin, envâ'ı azaplarına şâhit olurlar.[71]

---

[66] Hemedânî, **Risâle-i Deh Kâide**, vr. 383b-384a.
[67] Hemedânî, **Risâle-i Deh Kâide**, vr. 384a-384b.
[68] Cuma Sûresi, 62/4.
[69] Mansûr Ali Nâsıf el-Hüseynî, **et-Tâc, el-Câmiu li'l-Usül, fî ahâdisi'r-Rasûl**, V, 402.
[70] Enam, Sûresi 6/122.
[71] Hemedânî, **Risâle-i Deh Kâide**, vr. 384b.

BİRİNCİ BÖLÜM
MîR SEYYİD ALİ HEMEDÂNÎ'NİN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

1.1.HAYATI

1.1.1. Yaşadığı Dönemin Genel Durumu

Her insan yetiştiği çevrenin şartlarından etkilendiğine göre Hemedânî'nin yaşadığı asrı tanımak Seyyid'in kendisini de daha yakından tanımak anlamına gelecektir. Dolayısıyla bu bölümde hayatına geçmeden önce onun yaşadığı dönemin siyasî, ilmî-edebî ve tasavvufî durumunu tanıtmaya çalışacağız.

1.1.1.1. Siyasî Durum

Hemedânî'nin yaşadığı h. 714-786 (m. 1314-1385) yılları arasında İran'da hüküm süren devletlere bakıldığında hayatının bir kısmının İlhanlılar (m. 1256-1353) bir kısmının ise Timurlular hanedanı (m. 1370-1507) zamanına denk geldiği görülmektedir.

İlhanlılar Devleti'nin kurucusu, Cengiz Han'ın torunu Hülâgu'dur. Başşehri Tebriz olmak üzere İran'da kurulan (1256) devlet, Hülâgu'nun taşıdığı İlhan unvanına nispeten İlhanlılar adıyla anılmıştır. Hemedânî'nin doğumu İlhan hükümdarlarından Olcaytu (Muhammed Hudâbende) dönemine rast gelmektedir. Olcaytu Memlük düşmanlığının yanında Avrupa'ya yaklaşırken Anadolu'da Türkmen beyliklerine karşı Bizans'ın yardımına gitmiş ve II. Andronikos Palaiologos'un kızı ile evlenmiştir. Bu arada Kazvin ile Tebriz arasında Sultâniye adlı bir şehir kurmuş ve devlet merkezini buraya nakletmiştir. 1316 yılında Olcaytu'nun ölümü üzerine tahta henüz çocuk yaştaki oğlu Ebû Said Bahadır Han çıkmıştır. Hükümdarın tecrübesizliğinden ve onun atabegi Emîr Sevinç'in

ölümünden istifâde eden Vezir Tâceddin Ali Şâh, idareyi eline alarak devlete karşı ortaya çıkan isyanları bastırdı. Altın Orda ve Çağatay hanlıklarından gelecek tehlikeler bertaraf edildi ve böylece doğuda Gazne şehrine, kuzeyde Terek nehrine kadar uzanan topraklarda hâkimiyet sağlandı. Ebû Said, babası Olcaytu zamanında devletin âdeta resmî mezhebi haline gelen Şiîliği terkederek Sünnîliği seçmiş ve İslâmiyet'in yayılması için çalışmıştır. İlhanlı hükümdarlarının en büyüklerinden olan Ebû Said 1335 yılında henüz otuz yaşında iken ölmüş veya zehirlenerek öldürülmüştür. Ebû Said'in vâris bırakmadan ölümü İlhanlı Devleti'nin parçalanmasına ve yerini mahallî hânedanların almasına yol açtı.[72]

Hemedânî'nin yaşadığı dönemde İran'da hükümran olan Timurlular hanedânına gelince, bu hanedan Timur tarafından kurulduğu için onun adına nisbetle Timurlular şeklinde anılır. Timurlular, Semerkant merkezli geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Timur'un doğduğu tarihlerde (1336) Çağatay Hanlığı sarsıntı geçirmekteydi. Hâkimiyet Cengiz Han soyundan gelen hanlardan çok kabile reislerinin elinde bulunuyordu. Timur 1370'te Mâverâünnehir'e hâkim olarak Semerkant'ta tahta oturdu. 782'de (1380) Ceyhun'u (Amuderya) geçip Horasan'a yaptığı, "üç yıllık sefer" diye anılan (1386-1388) askerî harekâtı sonucu Azerbaycan'ı ele geçirdi ve Irak'a kadar topraklarını genişletti. Daha sonra Altın Orda Hanlığı'nı parçalayarak bu kesime, oradan Anadolu ve Suriye'ye yönelip Bağdat'a kadar ilerledi, böylece çok geniş bir alanda hâkimiyet kurdu. Timur, 1399-1400 döneminde Memlükler'i ve ardından Osmanlılar'ı yendi; bölgedeki eski beylikleri tekrar canlandırıp onlara egemenliğini kabul ettirdi. 807'de (1405) vefatı sırasında geride çok geniş sınırları olan bir imparatorluk bıraktı. Ancak kurduğu siyasî birlik hânedan mensupları arasındaki kavgalar yüzünden kısa sürede parçalandı ve yaklaşık bir asır sonra ortadan kalktı.[73]

Hemedânî ile aynı çağda yaşayan sultân ve beyleri zikretmek gerektiğinde karşımızda aşağıdaki gibi bir liste çıkmaktadır:

1. Sultân Muhammed Hudâbende (Olcaytu) (h. 703-716).

[72] Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2000, c.22, 102-104.
[73] İsmail Aka, "Timurlular", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2012, c.41, 177.

2. Ebu Sa’id Bahadurhan (h. 717-736).

3. Emir Çoban (h. 694-728).

4. Şeyh Hasan İlkâni (h. 741-757).

5. Tağatimur Han (Emir Şeyh Ali) (h. 737-754).

6. Şeyh Hasan Çobani (h. 716-744).

7. Emir Melek Eşref (h. 744-716).

8. Emir Şey Ebu İshak İncu, Şiraz padişâhı olup 758 yılında öldürülmüştür.

9. Melik İzzetinler (h. 750-802).

10. Sultân Muizzüddin Üveyis İlkani (H. 757-776).

11. Sultân Hüseyin İlkâni (h. 776-786).

12. Emir Mübarizüddin Muzafferi (h. 723-760).

13. Şâh Şüca’ Muzafferi, (h. 760-786).

14. Şâh Yahya Muzafferi (h. 744-795).

15. Şâh Mansur Muzafferî, (h. 745-795).

16. Emir Şeyh Ali İnak (h. 765-788).

17. Şücauddin Adil Ağa (h. 776-788).

19. Hoca Yahya Kerabi (h. 753-759).

20 Hoca Necmeddin Ali Müeyyed, (h. 776-788).

21. Gıyaseddin Pir Ali, (h. 772-791).

22. Emir Timur Gürkan, (h. 771-807).

23. Keyhusrev-i Maktul (h. 773).

25. Sultân Muhammed Behremşâh Bin Sultân Han

26. Sultân Şemseddin Şâh Mir Tahir (h. 747-751).

27. Sultân Kutbeddin Tahir Şamhiri (H. 772-788).[74]

1.1.1.2. İlmî ve Edebî Durum

Moğol istilasıyla (1220) başlayan İlhanlılar ve Timurlular döneminde Fars coğrafyası büyük bir kıyım yaşadı. Bazı kaynaklara göre merkezi İran'daki Fars nüfusu iki buçuk milyon civarında iken bu istila esnasında iki milyon iki yüz elli bin kişi öldürülmüş ve nüfus iki yüz elli bin civarına düşmüştür. Bu istila Cengiz Han'ın XIII. yüzyılın başlarında İran'a saldırmasıyla başlar. Moğolların saldırısından kurtulmayı başaran birçok âlim, şâir, edip ve tarihçi İran'ın Moğol istilasına uğramayan bölgeleriyle Hindistan, Irak ve Anadolu'ya kaçar. Şems-i Kays Fars'a, Bahâeddin Veled ve oğlu Mevlânâ Celâleddin-i Rumi ile Necmeddin-i Dâye gibi Şahsiyetler Anadaolu'ya, bazı kimseler Sind, Multan ve Delhi'ye giderler ve zor şartlar altında da olsa buralarda varlıklarını sürdürürler. Hülâgû'nun İran'a gelişine kadar Cengiz yasaları uygulandığı için sosyal hayât altüst olur. Tabiatıyla böyle bir ortamda şiir ve edebîyat da bir duraklama devrine girmiştir. İlhanlıların Müslüman olmalarıyla beraber saray çevresinde önemli şairler toplanmaya başlamıştır. Şems-i Kays, Mecd-i Hemger ve Sad-i Şirâzi, Fars Atabegleri'nden Ebu Bekr Sâd'in sarayına mensup şairlerdir. Nasiruddin-i Tusi, Şemseddin Cüveyni, kardeşi Ata Melik Cüveyni ve Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî gibi âlimler Moğol sarayında divân kâtipliği, müşavirlik, vezirlik gibi önemli görevler üstlendiler. İlhanlılar şair, edip ve tarihçileri himayeleri altına almaya başlayınca ilim dünyası yeniden canlandı. Vezir Reşidüddin Fazlullah Tebriz'de Reb'i Râşidî adlı medrese, dârüşşifâ ve büyük bir kütüphâne yaptırdı, buralara vakıflar tahsis ettirdi. Reb'i Râşidî kampüsünde Abdurrazâk-ı Kâşâni, Davud-i Kayserî, Kutbeddin-i Şirâzî gibi pek çok sûfi ve düşünür yetişti. Dönemin kayda değer bir diğer özelliği de muamma türünün revaç bulmasıdır. Bu oluşumların dışında kalan klasik tarzın son tensilcisi olan Abdurrahman-ı Câmi'dir. Moğol ve Timurlar döneminde yetişen şairler, içerik ve

[74] Gıyeseddin Handmîr b. Hâce Hümâmuddîn, **Habîbu's-Siyer**, Tahran 1994, s. 376.

şekil bakımından her türden şiir söylemekle beraber Moğolların baskı ve zulmünden rahatsız oldukları için tasavvufa yönelerek duygu ve düşüncelerini tasavvuf perdesi altında söylemeyi tercih etmişlerdir. Bu devirde Safiyyuddin-i Erdebilî, Alâüddevle Simnânî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve öğrencisi Sadreddin-i Konevi, Fahreddin-i Irâkî, Mahmûd-i Şebüsterî ve Abdurrazâk-ı Kâşâni gibi çok önemli mutasavvıflar yetişmiştir. İrâkî'nin Lemeât ve Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz isimli eserleri tasavvuf çevrelerince çokça tutulmuş ve üzerine şerhler yazılmıştır. Abdurrahman Câmi'nin 1478'de kaleme aldığı Nefehâtü'l-Üns, Heft Evreng ve Bahâristan, Moğol istilâsı sırasında Anadolu'ya kaçan Necmeddin-i Dâye'nin 1228'de kaleme aldığı ve Alâedddin Keykubad'a takdim ettiği *Mirsâdü'l-'İbâd* adlı eseri, Moğollar ve Timurlular dönemlerinde yazılmış önemli tasavvufî eserlerdir.[75]

1.1.1.3. Tasavvufî Durum

Seyyid Ali Hemedânî'nin yaşadığı h.VIII. asır, tasavvuf tarihinin önemli şahsiyetlerin sahada oldukları mümbit bir asırdır. Bu devrin tasavvuf semasını süsleyen yıldızlarına göz attığımızda aşağıda adı geçen ârifleri görebiliriz:

1. Abdurrazak Kâşâni, (ö. 730/1330): Bu dönemin büyük muhakkik ve âriflerindendir. İbn-i Arabî'nin *Füsus*"u ile Hoca Abdullah'ın *Menâzilü's-Sâirîn*'i şerh etmiştir. Bu iki eser basılarak tahkik ehlinin baş kaynakları arasında yer almaktadır. Şeyh Abdurrazak Lâhicî, Şehid-i Sânî, Kâşâni'den senâ-i beliğle bahsetmektedir. Kâşâni ile Simnânî arasında irfân-i nazari mevzularda ateşli tartışmalar olduğu rivâyet edilmektedir.[76]

2. Alâuddevle Simnânî (ö. 736/1336): Devlet idaresinde divânın üst yöneticilerinden iken, seyrü sülûke başladığında bu görevi bırakır ve tüm mal varlığını Allah yolunda infâk eder.

3. Hoca Hâfız Şirâzi (ö. 791/1388): Cihâna yayılan namına rağmen hayatı tamamen bilinmemektedir. Bilindiği kadarıyla âlim, ârif, hâfız ve Kur'ân müfessiri bir zattır. Şiirlerinde şeyh ve pîr-i tarîkat gibi yazmaktadır. Ancak mürşidi ya da

[75] Abdurrahim Alkış, **Destur-i Zeban-ı Farisi**, Kent Işıkları Yayınları, İstanbul 2014, s.17-18; A. Nâci Tokmak, "İran", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2000, c.22, 416-624.
[76] Mürtezâ Mutahhari, **Âşinây-ı Bâ Îrfânu Tasavvuf-i İslâmî**, Mecmû'u Âsâr, C. 16, 1385, s. 3.

şeyhinin kim olduğu bilgisi şiirlerinde yer almamaktadır. Şiirleri irfânî aşkın zirvesinde olup onlardaki irfânî letâifeleri çok az kişi anlayabilmektedir. Hâfız'dan sonra gelen âriflerin tamamı onun âli makâmından söz etmektedirler. Hâfız'ın şiirlerini şerhedenler arasında, H. IX. yüzyılda yaşayan filozof, muhakkik Celâleddin Devvanî de yer almaktadır.

4. Şeyh Mahmûd Şebüsterî (ö. 720/1320): İrfânî manzumların Şâh eseri olan *Gülşen-i Râz*'ın müellifidir. *Gülşen-i Râz* irfânî geleneğin ömemli eserlerindendir. Birçok defa şerhedilmiştir. Şerhleri arasında Şeyh Mahmûd Lâhicî'nin eseri adından en çok söz edilenidir. Lâhicî'nin kitaba yazdığı şerh basılmış bulunmaktadır.

5. Seyyid Haydar Âmulî (ö. 787/1385'ten sonra): Muhakkik âriflerdendir. *Cami'u'l-Esrâr* isimli eseri engin nazar-i irfânî bir tarzda olup bu eseri basılmıştır. Diğer bir eseri de *Füsus*'a yaptığı *Nass'ı-Nusus* adlı şerhidir. Vefat tarihi bilinmemektedir.[77]

6. Abdülkerîm Cîlî (ö. 832/1428): Meşhur el-*İnsanu'l-Kâmil* kitabının yazarıdır. Nazarî olarak İnsanü'l-Kâmil kavramı, İbnü'l-'Arabî tarafından kullanıldıktan sonra, tasavvufî literatürde yer aldı. İbnü'l-Arabî'nin mürîdi ve talebesi Sadreddin Konevi, buna *Miftahu'l-Ğayb* kitabında yer vermiştir. *İnsanü'l-Kâmil* ismiyle yazılan iki eser mevcuttur. Birincisi H. VII. asrın II. yarısında yaşayan Azîzuddin Nesefî'nin, diğeri ise Abdulkerîm Cîlî'nin eseridir. Her iki eser de bu adla basılmışlardır. H. 805 yılında 37 yaşında vefat eden Cîlî'nin Bağdad Cîl, ya da Ceylan (Geylan) ehli olduğu hususu tartışmalıdır.[78]

Bu dönemde hânkâh ve dergâhların öneminin arttığı, köyler ve en küçük yerleşim bölgelerine varıncaya kadar yaygınlaştığı görülmektedir. Tarîkat ve şeyhlerin sistemli bir şekilde organizasyonunun bu dönemde başladığı söylenebilir. Dergâhlar bir eğitim yeri olarak mürîdlerin ahlâken yetiştirildiği, mürşitlerin irşâd için hazırlandığı mekânlardır. O günün şartlarında dergâhlardaki eğitim ve öğretim hizmetleri, nazari ve akli olmak üzere iki yolla yapılmaktaydı. Nazari olan eğitim daha çok mürşitlerin mürîdlere yaptığı nasihat, öğüt ve uyarılırlardan ibaretti. Amelî

[77] Mutahhari, **Âşinây-ı Bâ Îrfânu Tasavvuf-i İslâmî**, s. 3-6.
[78] Mutahhari, **Âşinây-ı Bâ Îrfânu Tasavvuf-i İslâmî**, s. 6.

eğitim riyâzet, itikâf, nâfile oruç ve namaz, kırk gün süreli halvet ve çile türü şeyler ile semâ ve zikirden ibaretti.[79]

Hicri XII. ve XIII. Asırlarda tarîkatların kurulup tasavvufî-irfânî eserlerin telif edilmesinden sonra, tasavvuf gerek sosyal hayâtta, gerekse devlet ricali nezdinde belli bir konuma erişmiş bulunuyordu. Osmanlı devletinin kuruluş ve yükselme devrine rastlayan XIV-XV. asırlarda tasavvuf ve tarîkatlar en nüfuzlu dönemini yaşıyordu. Bu asırda Anadolu'da varlığını hissettiren esnaf ve sanat erbabından kişilerin meydâna getirdiği tasavvufî kurumlardan biri de Ahîlik idi. Ahiler silsilelerini Hz. Ali (k.v.) vasıtasıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'e dayandırırlar ve "fütüvvet ehli" diye anılırlardı. Diğer tarîkatların hırkasına mukabil "fütüvvet şalvarı" giyerlerdi. İçlerinde pek çok münevverin de bulunduğu bu teşkilatın sadece esnaf topluluğu olmayıp aynı zamanda tasavvufî karakterde bir teşkilat olduğu da görülmektedir.[80]

Hicri VIII. ile Miladi XVI. yüzyıl Tarîkatların gelişerek bütün İslâm âleminde teveccüh gördükleri asra tekabül etmektedir. Mîr Seyyid Ali Hemedânî, Orta Asya ve Hindistan'da teblîğ ve irşâd hizmetlerini yürüttüğü dönemde diğer Müslüman ülkelerinde de benzer tasavvufî canlılığın bulunduğunu görmekteyiz. Meselâ Anadolu'da şu meşhur zatlar bulunmakta idi:

1. Hacı Bektaş Velî (ö. 738 /1337): Türkçe eserler vermiş bir sûfidir. Bektaşi tasavvuf ekolünü kurmuştur.[81]

2. Emir Sultân (ö. 1368/1429): Sûfi Emir Külâl'in oğludur. Buhara'da doğmuştur. Bursa'da medfundur. Sultân Yıldırım Bayezid'in damadıdır.[82]

4. Sultân Veled (ö. 712 /1312): Konya'da doğmuştur, vefatı da aynı yerdedir. Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin oğludur. Tasavvufa dair eserleri vardır.[83]

---

[79] Hasan Kamil Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasvvuf ve Tarîkatlar**, Ensar Yayınları, İstanbul 2015, s. 132-133.
[80] Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasvvuf ve Tarîkatlar**, s. 133-134.
[81] Hayrani Altıntaş, **Tasavvuf Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, s. 149. Geniş bilgi İçin bkz. Muhammed Esad Coşan, **Makalât Hacı Bektaş-ı Veli**, Ankara 1986.
[82] Altıntaş, **Tasavvuf Tarihi**, s.150.

5. Ebu Abdullah Siracuddin Ömer b. Ekmelüddin Giylânî el-Halvetî, (ö. 750/1349): Halveti tasavvuf akımını tesis eden zattır.[84]

Orta Asya ve Sibirya'da benzer tasavvufî durumun canlı olduğunu görmekteyiz. Çünkü o dönemde Nakşibendîlik'in de temelleri, Muhammed Bahâeddin Nakşbend Hazretleri tarafından atılmaktadır. Muhammed Bahâeddin Nakşbend (ö. 791/1388), Kasr-ı Ârifân'da doğup yine orada vefat etmiştir. Nakşıbendî tasavvuf okulunun kurucusudur. Mânen Hace Abdulhalık Gucduvânî'den feyz almıştır İlmi ve ahlâkî sohbetlerle insan yetiştirmeyi hedef almıştır. Âlim, zâhid ve takvâ sahibi bir sûfidir. Orta Asya ve Sibirya'da tebliğ faaliyetlerinde bulunmuştur.[85]

Bu zengin rûhî hayât, yedinci asrın sonlarından başlayarak, bilhassa nazari bakımdan, yânî yaratma kabiliyeti bakımından zaafa uğramış ve Sühreverdî Maktûl, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İbn el-Fârıd, İbn Seb'in ve Mevlânâ Celâleddin-i Rumi gibi şahsiyetler yetiştirmekten aciz kalmıştır. Yedinci asırda yetişen mutasavvıflar, daha önce gelenlerin söylediklerine ve yazdıklarına bir şey katmıyor ve bunların verdikleri eser, eski eserlerin şerhi veya hülâsası olmaktan ileri gidemiyordu. Sekizinci asırda yetişen Abdürrezzak Kâşânî birçok eser yazmış olduğu hâlde bütün bu eserleriyle Muhyiddin bin Arabî'nin *Füsusu'l-Hikem* adlı eserinde anlattığı nazariyelerini yahut İbn el-Farıd'ın *Taiyye*'sini şerh etmekten yahut eskilerin Vahdet-i Vücûd hakkındaki telâkkilerini açıklamaktan öteye gitmemiştir. Sekizinci ve dokuzuncu asırlarda ise, Abdülkerîm Cîlî *İnsan-i Kâmil* adlı eserini yazmıştır ki, tasavvuf ve felsefe bakımından önem arz eden bir eser yazmış fakat İbnu'l-Arabî'nin vücûd nazariyesinin etkisi altında kalan müellif, onun üslûb ve sözlerinin ötesine gidememiş, varmış olduğu neticeler de İbnu'l-Arabî'nin vardığı neticeler ile aynı olmuştur.[86]

---

[83] Altıntaş, **Tasavvuf Tarihi**, s.149; Geniş bilgi için bkz. İmâm-ı Şa'rani, **Tabakâtü'l-Kübrâ**, Abdülkadır Akçiçek (Çev.), İstanbul 1970, s. 1031.

[84] Altıntaş, **Tasavvuf Tarihi**, s. 149.

[85] Altıntaş, **Tasavvuf Tarihi**, s.149; Geniş bilgi için bkz. Muhammed bin Abdullah Hâni, **Âdâb**, Ali Hüsrevoğlu (Çev.), İstanbul 1980, s.78-83.

[86] Ömer Rıza Doğrul, **İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf**, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2008, s. 191-192.

Hicri yedinci ve sekizinci asırlarda telif eserlerinin yerine şerh ve haşiyelerle yetinilmesi, sadece tasavvuf alanına has bir durum değildir. Aynı durum diğer Temel İslâmî İlimlerden, tefsir, fıkıh, kelâm vb. ilimlerde de görülmektedir. Kanâatimizce, Abdurrezzak Kaşâni, Davudî Kayserî, Kutbeddin-i Şirâzi, Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî, Abdülkerîm Cîlî gibi âlimlerin kaleme aldıkları eserler, kendilerinden önceki eserlerin anlaşılması ve yorumlanmasında önümüzü en güzel şekilde aydınlatmaktadır.

1.1.2. Tam Adı, Lakabı, Künyesi, Nisbesi ve Nesebi

Tam adı Ali b. Şihâbüddîn b. Muhammed'tir. Babası Şihâbüddîn, Hemedân hakimi olduğundan "emir" veya onun kısaltılışı olan "mîr" ile tanınır. Makâmının yüksekliğine binâen de "Emîr-i Kebîr" lakabı verilmiştir. Bu lakabın yanında doğum günü Hz. Ali'nin doğum günü ile aynı güne rastlanmasından dolayı "Ali-i Sânî", "Emircân" ve Keşmîr'de kaldıktan sonra Hemedân'a gelirken yöre halkı tarafından büyük bir sevinçle karşılanması nedeniyle "Şâh-ı Hemedân" lakapları ile bilinir. Şiirlerinde ise "Âlâyî" mahlasını kullanmaktadır.[87]

Yukarıda sayılan lakaplara ek olarak âlimler ve mürîdleri arasında "Kutbu'l-Aktâb", "Muhyi'l-Ulûmi'l-Enbiyâ ve'l-Murselîn", "Efdalü'l-Muhakkikîn", "Ekmelü'l-Müdekkikîn", "eş-Şeyhü'l-Kâmil", "el-A'rifü'l-Ma'rûf" ve "Sultân-ı Sâdât-ı 'Urefâ" gibi lakaplarla da yâd edilir. Kadı Nurullah Şüşterî ise onu "el-Vâhidü'r-Rabbânî" lakabıyla anmaktadır. Künyesi Ebû Muhammed, nisbesi Hemedânî'dir. [88]

Hemedânî'nin baba tarafından nesebi şu şekilde Hz. Ali'ye varmaktadır:

---

[87] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, Muhammed b. Hüseyin (Çev), Haz. Necdet Yılmaz, Dâru'l-Hadîs, İstanbul 2003, (Esere Yazılan Önsöz Bölümünden) s. 16; Abdurrafi' Hakîkat, **Târîh-i 'İrfân-u 'Ârifân-i Îrânî**, İntişârât-ı Kûmş, Tahran 1372, s. 571; Agha Hussain Hamadani, "The Life and Works of Sayyid Ali Hemedânî", **Journal of History and Culture**, C. 4, S. 1, İslâmabad 1983, s. 77; Seyyid Mahmûd Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-u Âsâr-i u", **Neşriyye-i Dânişkede-i Edebîyyât-ı 'Ulûm-i İnsanî**, C. 29, S. 23, Tebriz 1977, s. 297-363; Muhammed Riyâz, **Ahvâl-u Asar-u Eş'âr-u Mir Seyyid Ali Hemedânî**, Merkez-i Tahkikat-ı Farisi İran u Pakistan, İslâmabad 1991, s. 3; Figan Huccetullah, "Câygâh-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Gösteriş-i Tasavvuf Der Asyây-i Merkezi", **Du Fasılnâmey-i Pejüheşhây-i Ferhengi Zebâni Edebî Asya-i Merkezi**, Yıl 16, C. 44, Bahar-Yaz 1394, s. 73-74.

[88] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, Merkezu Tahkikat-ı Farisi İran Pakistan, İslâmâbad 1995, s. 11-12; Şüşterî, **Mecâlisu'l-Müminîn**, Muhammad Şu'a'a Fahir (Arapça'ya Çev.), Mektebet-u Mü'min-i Kureyş, tsz., III, 51; Huccetullah, 1394, s. 6-7.

(1) Mîr Seyyid Ali Hemedânî

(2) Seyyid Şihabuddin

(3) Seyyid Muhammed

(4) Seyyid Ali

(5) Seyyid Yûsuf

(6) Seyyid Muhammed Sânî

(7) Seyyid Ca'fer

(8) Seyyid Abdullah

(9) Seyyid Muhammed

(10) Seyyid Hüseyin

(11) Seyyid Abdullah

(12) Seyyid Zâhid

(13) Seyyid Ali Hasan

(14) Seyyid Zeynu'l-Abidin

(15) Hazreti Hüseyin

(16) Hazreti Ali.

Annesi Bibi Fatıma'nın nesebi de babasının nesebi gibi Hz. Ali'ye dayanmaktadır.[89]

1.1.3. Doğumu ve Doğum Yeri

Hemedânî, 12 Receb 714 Pazartesi günü (22 Ekim 1314) İran'ın Hemedân kentinde[90] doğar.[91] Ebced hesabına göre "Rahimahullah" kelimesi doğum tarihini teşkil eder. Seyyid Ali Hemedânî oldukça zengin, tanınan bir aileye mensup olup

---

[89] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 12, Şüşterî, tsz., III, 49-50; Muhammed Hoca Dârâ Şüküh, **Sefînetü'l-Evliyâ**, Kanpur 1318/1900, s. 107-108; Muhammed Hadi Rizakli Han Hidâyet, **Riyâzu'l-'Arifîn**, tsz., s. 130; Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, 2003, s. 16.

[90] Hemedan Batı İran'da bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu eyalet. Elvent dağının eteğinde Kuruçay, Abbasâbâd, Sümine, gibi ırmaklarla sulanan ve aynı adı taşıyan bereketli bir ovada yer alır. Hemedân'da tarih boyunca bir çok meşhur alim yetişmiştir. Aynu'l-Kudât Hemedânî, Yusuf Hemedânî, Bedîüzzamân el-Hemedânî, Kâdî Abdülcebbâr ve Ebû Saîd Yahyâ b. Zekeriyyâ el-Hemedânî gibi alimler Hemedânlı meşhur alimllerden bazılarıdır. Bkz. Tahsin Yazıcı, "Hemedân", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1998, c.17, 183-185.

[91] Şerîf Abdulhay b. Fahrudidîn el-Hüseynî, **Nüzhetu'l-Havâtir ve Behcetu'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1420/1999**,** II, 178; Seyyid Mahmud Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û", s. 297-363; Yazıcı**,** "Hemedânî Emîr-i Kebîr", XVII. 185; Pervîz Ezkâî, "Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedânî", **Ferhengi İran Zemin**, C. 28, Kış 1368, s. 12-13; Rıza Mustafa Sebzevari, **ez-Zâdu'l-'Ukbâ,** Silsiletu'l-Menşûrât, Lahor 1961, s. 35-36.

babası da âlim, ârif, vezir ve sultanlar tarafından iyi tanınan Hemedân vâlisi Şihâbüddîn Hemedânî'dir.[92]

1.1.4. İlim Tahsili

Seyyid Ali Hemedânî'nin hayatına bir bütün olarak bakıldığında hayatının şu üç döneme ayrılabileceği görülmektedir:

1- (h. 714-723) tarihleri arası: Tâlim ve terbiye dönemidir.

2- (h. 723-753) tarihleri arası: Seyâhat ve izlenim dönemidir.

3- (h. 753-786) tarihleri arası: İrşâd, teblîğ ve telkin dönemidir. Hemedânî'nin hayatının ilk yirmi yılını teşkil eden seneler tâlim ve terbiye yıllarıdır.

Seyyid Ali Hemedânî, ilim, sanat ve edebîyat alanlarında yetkin, elit bir çevrede yetişir. Dayısı Seyyid Alâeddin de tasavvuf ve fıkıh gibi birçok ilimde derinleşen bir âlimdir. Annesi Bibi Fatma da daha önce değindiğimiz gibi, Hz. Ali'nin soyundandır. Hemedânî'nin babası ağır yöneticilik görevi sebebiyle kıvrak bir zekâya sahip olan oğlunun eğitimine gereken ilgiyi gösteremeyeceği endişesiyle, bu işi kayınbirâderi ve Hemedânî'in dayısı olan Seyyid Alâeddin'e havele eder. Böylece tahsiline dayısı Seyyid Alâeddin'in yanında başlayan Hemedânî küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra, kısa bir süre içinde, fıkıh, tefsir, hadîs gibi İslâmî ilimlerde iyi bir tahsil görür.[93]

Hemedânî daha sonra dayısı Seyyid Alâeddin'in tavsiyesi ile Kübreviyye şeyhlerinden Alâûddevle-i Simnânî'nin (ö. 736/1336) halîfesi Mahmûd-i

---

[92] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 12; Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî,** s. 96-97.

[93] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 4; İraj Bashri, "İslâm in Keşmîr", **Mir Sayeid Ali Hamadani: Era And Hes Significance İn The History of Civilization of The Peoples of Central Asia**, (ss. 218-232), Düşenbe 2015, s. 218-219; Yazıcı, "Hemedânî Emîr-i Kebîr", XVII, 185. Şüşteri, **Mecalisu'l-Mü'minin**, Muhammad Şu'a'a Fahir (Arapça'ya Çev.), Mektebet-i Mü'min-i Kureyş, tsz., III, 49-50; Selim Kadîre, **"**es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", **Mecelletü'l-Mısmi'l-'Arabiyye**, Pencap Üniversitesi, Pakistan 2012, C.19, s. 143-144; İbrahim Ethem Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", **Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf**, (ss. 101-132) Seha Neşriyat, İstanbul 1991, s. 103.

Mezdekânî'ye (ö. 766/1335) intisap eder. Şeyh Muhammed Ezkânî'den (ö. 1375/777) de ders alır.[94]

Hemedânî, Simnânî'nin diğer bir halîfesi Takıyyüddin Ali Dostî (ö. 734/1334) ile tanışarak iki yıl süren intisaptan sonra, ondan da hilâfet alır. Dostî'nin vefatından sonra tekrar Mezdakan'a döner. Mezdekânî'nin yanında ilim, irfân seyr û sülûkte yüksek pâyeler elde eder. Hocası Mezdakânî ona kemâle ermesi için seyâhate çıkmasını ve başka hocalarla görüşmesini tavsiye eder. Fütüvvet hırkasını Simnânî'nin halîfelerinden Muhammed Ezkâni'den alan Hemedânî Şeyhinin emri üzere sefere çıkar. Yirmi yıl süren bu seyâhati sırasında Türkistan, Mâveâünnehir, Hindistan, Irak, Suriye ve Anadolu'nun tamamını dolaşır.[95]

1.1.5. Şeyhleri

Seyyid Ali Hemedânî'in yaşadığı VIII. asır, mânevî atmosferin çok zengin olduğu bir dönemedir. Seyyid Ali Hemedânî'nin ilim ve irfân aşkı onu mutasavvıf ve âlimlerin olduğu yöne çekmiştir. Bin dört yüz veli ile görüştüğünü, bunlardan dört yüz kadarıyla aynı meclîsi paylaştığını bizzat kendisi ifâde etmektedir. Aynı zamanda bunlardan otuz dört tanesinden de yazılı ve sözlü icazet ile hırka aldığını belirttiği şeyhleri üzerinde durmak istiyoruz.

1-Seyyid Alâeddin Hemedânî

Bu zat, Seyyid Ali Hemedânî'in dayısıdır. Seyyid Ali'nin ifâdesiyle evliyadandır. Daha önce ifâde ettiğimiz gibi, Hemedânî, mânevî terbiye ve irfân eğitimine ilk olarak onun yanında başlamıştır. Seyyid Alâeddin'in oğulları Seyyid Tacüddin ve Seyid Hüseyin, h. 781 senesinde, Hemedânî ile beraber Keşmîr'e hicret ederek teblîğ ve irşat kervanına katılmışlardır.[96]

---

[94] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 42; Yazıcı, "Hemedânî Emîr-i Kebîr", XVII, 185; Hidâyet, **Riyâzu'l-'Arifîn**., s. 130; Riyâz, 1991, s. 95-96.

[95] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 57; Hidâyet, **Riyâzu'l-'Arifîn.**, s. 130; Şüşterî, tsz., III, 49-50; Abulhay el-Hüseynî, **Nezhetu'l-Havatır ve Behcetu'l-Mesami'i ve'n-Nevazir**, II, 87; Yazıcı, "Hemedânî Emîr-i Kebîr", XVII, 186.

[96] Pervîz Ezkâî, "Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedânî", s. 33-34.

2-Alâüddevle Simnânî

Tam adı Ruknüddin Ebü'l-Mekârim Ahmed b. Muhammed Beyâbânegî olup meşhur âlim ve âriflerden birisidir. Ailesi asrının büyüklerinden olup zamanın idârecileri arasında yer alır. Kendisi devlet idaresinde divâna kadar yükselir. H. 676 tarihinde tasavvufa intisap eder. Simnân'da "Sekkâki" hankâhında tasavvufla iştigale başlar. Devlet makāmlarına iltifât etmez. İbâdet, halvet ve mânevî haller onun rûhunu daha çok cezbeder. O güne kadar sahip olduklarının tamamını fakîrlere dağıtarak kendisini ibâdete ve riyâzete adar. Yetmiş erba'ini tamamlar. Simnânî ilk başlarda İbnü'l-Arabî'nin tüm fikirlerine katılmaz. Tevhîd, vahdet-i vücûd, vahdet-i şühud gibi konularda Kâşâni (ö. 736/1335) ile mektuplaşır.[97] Ali Hemedânî, şer'i şerîfe bağlılığı tam olan Simnânî'den hadîs aldığını bildirmektedir. Mezarı ve hankâhı Simnân'da olup günümüzde hâlâ ziyâret edilmektedir.[98]

3. Şeyh Takiyüddin Ali Dostî Simnânî

Asıl adı Takiyüddin Ebü'l-Berekât Ahî Ali Dostî Simnânî'dir. Alâüddevle Simnânî'nin çağdaşı ve ashabından olup vakıflarının da mütevellisidir. Seyyid Ali Hemedânî'nin Kübreviyye silsislesinde ikinci şeyhi olup vefatının ardından tekrar Mahmûd Mezdekâni'ye dönmüştür. Doğum ve ölüm tarihleri tam olarak bilinmemektedir.[99]

4. Mahmûd-ı Mezdekânî

Tam adı Şerafeddin Ebü'l-Meâli Mahmûd b. Abdullah Mezdekânî'dir. Hemedân hankâhının büyüklerindendir. Aynı şehirde medfundur. Seyyid Ali Hemedânî'in tarîkat şeyhi olup ona cihanı gezmesini tavsiye eden zattır.[100]

---

[97] Abdurrahim Alkış, **Abdurrezzâk el-Kāşânî ve "Şerhu Füsûsi'l-Hikem" Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 58-66.

[98] Muhammed Riyâz, **Ahvâl-u Âsâr-u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez Vey**, Merkezu Tahkikat-i Farisi-u Pakistan, İslâmabâd 1991, s. 20-222; Ezkâî, "Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedânî", s. 33-34.

[99] Dârâ Şüküh, **Sefînetü'l-Evliyâ**, Kanpur 1318/1900, s. 107-108; Abdurrafi' Hakîkat, **Târîh-i 'İrfân-u 'Ârifân-i Îrânî**, İntişârât-ı Kûmş, Tahran 1372, s. 571.

[100] Dârâ Şüküh, , **Sefînetü'l-Evliyâ**, s. 107-108; Hakîkat, 1372, s. 571.

5. Şeyhü'l-İslâm Şerafeddin Dergizînî

Büyük veli, mürşid ve muhaddis Şeyh Alâudddevle Simnânî'in akrânı olup Mîr Seyyid Ali Hemedânî'in şeyhlerindendir.[101]

6. Hoca Kutbeddin Yahya Câmî Nişâbûrî

Alâuddevle Simnânî, Şeyh Safıyyüddin Erdebili ve Şeyh Safıyyüddin Dergizînî'nin arkadaşlarındandır. Seyyid Ali onu *Mecma'i Büzürgân-ı Din* adlı çalışmasında yâd etmekte ve ondan hadîs okuduğundan söz etmektedir. Feyruzabâd–Herat'ta medfundur.[102]

7. Kutbuddin Yahya Nişâbûrî

Asıl adı Hoca Kutbuddin Yahya Câmû Nişâbûrî olup Alâddevle Simnânî, Şeyh Safıyuddin Erdebîlî ve Şeyh Şarafeddin Dergizînî'nin ashabındandır. Hemedânî ondan hadîs aldığını kaydetmektedir.[103]

8. Ahî Abdulğafur-i Ebherî

Hemedânî'nin bu şeyhi Kutb-i zaman olarak şöhret bulmuştur.[104]

9. Necmüddin Ebü'l- Meyâmin Muhammed b. Ezkâni

Alâüddevle Simnânî ile Şemsüddin Muhammed b. Cemâl Horasânî'in arkadaşlarından olup Fütüvvet teşkilatına mensuptur. Hemedânî ondan hadîs icazetini almıştır.[105]

10. Nizâmuddin Yahya Gûrî Horasânî

Hemedânî'nin hem kavli hem kitabî icâzâtı aldığı şeyhidir. "Sehab" mahallinde medfun olduğu belirtilmektedir.[106]

---

[101] Dârâ Şüküh, , **Sefînetü'l-Evliyâ**, s. 108.
[102] Hâfız Hüseyin Kerbelâî, **Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân**, nşr. Sultân el-Qurrâî, Tahran 1349, II, 244.
[103] Kerbelâî, **Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân**, II, 244.
[104] Kerbelâî, **Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân**, II, 245.
[105] Kerbelâî, **Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân**, II, 245.

11. Seyyid Hüseyin Ahlatî

Seyyid Ali Hemedânî, Tebriz'e giderken Ahlat'a uğrar. Seyyid Hüseyin Ahlatî ile birlikte Siracuddin Ahlati'nin de (ö. 725/1325) mezarını ziyâret eder.[107]

12. Şeyh Ruknüddin Said Habeşî

Seyyid Ali Hemedânî'nin görüştüğü âriflerdendir. Haydar Bedahşî, *Menkibetü'l-Cevâhir* isimli eserinde Şeyh Said Habeşi'nin rüyâsında Efendimiz (sav)'i gördüğünü ve kendisine "*Seyyid Ali Hemedânî ikinci Ali b. Ebi Tâlip'tir*" buyurduğunu rivâyet eder.[108]

13. Şâh Nimetulah Velî Kirmânî

Kirmânî, Timurlenk'in kudret, nüfuz ve şahsiyetinden çok endişe ettiği bir şeyhtir. Çünkü onun Moğollar üzerinde büyük bir nüfuzu bulunmaktaydı. Timurleng'in; "*bir memlekette iki padişâh olmaz*" mesajını içeren mektubundan sonra Kirman–Mâhân'a yerleşmiştir. Seyyid Ali Hemedânî son hac yolculuğu sırasında onunla Yezd'de görüşmüştür.[109]

1.1.6. Halîfeleri

Ömrünü İslâmî teblîğ ve irşâdına adayan, bu uğurda yirmi yıl buyunca, ma'mur dünyanın birçok yerine sürekli seferler düzenleyen, Keşmîr'in Havârisi olarak da bilinen Seyyid Ali Hemedânî, ilim tahsil edilmesi için gittiği yerlerde medreseler, hankâhlar bina ederek birçok halîfe tâyin eder. Ali Hemedânî, Hemedân, Hottalân, Keşmîr ve pek çok şehre onlarca mürîd yetiştirir. Bir rivâyete göre 600, diğer rivâyete göre ise 700 halîfe ve mürîdi bulunmaktadır. Bu hususta kendisi şu açıklamayı yapmaktadır: "Teblîğ, irşâd ve talebe yetiştirme ile ilgili 34 büyük hoca ve mürşitten icazet almama rağmen bir büyüğün mânevî himetinde bulunmadan bu işe başlamadım. Bir büyüğüm oğlunu bana teslim ederek, icâzet vermemi talep eder, ben de bunu daima seferlerde olmam hasebiyle ağırdan alınca, o büyük "Yoksa

---

[106] Kerbelâî, **Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân**, II, 245.
[107] Kerbelâî, **Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân**, II, 245.
[108] Haydar Bedahşî, Mestûrât **(Menkıbetü'l-Cevâhir)**, Kütüphâne-i Milli İran, nr. 2262, vr. 21a.
[109] Kerbelâî, **Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân**, II, 245.

ailemiz yol kesenlerden midir?" diyerek kızgınlığını ifâde eder. Sonra özür dileyerek kabul ettim. O büyük âlim bana "ister seferde ol, ister hazarda, tevbe etmek isteyenleri asla geri çevirme" dedi. Bundan sonra bizde bu büyüğün vasiyetini yerine getirmeye çalıştık."[110]

Bu kısa girişten sonra şimdi de Hemedânî'nin halîfeleri üzerinde tek tek duralım.

1. Nureddin Cafer Destbâzârî Bedahşî

Hemedânî'nin en seçkin halîfesi Nureddin Cafer Destbâzârî Bedahşî'dir. Nureddin Bedahşî kendi ifâdesiyle h. 773-774 yıllarında, Seyyid Ali Hemedânî'ye intisab ettiğini ifâde etmektedir. Kerbelâi, Bedahşî'nin, Hottalân–Ali Şâh'ta bu hizmetlerle müşerref olduğunu da kaydeder. Seyyid Ali Hemedânî, Ahî Hace'nin evinde ikāmet ederken, Bedahşî, Hemedânî ile olan ilk görüşmesini şu şekilde anlatır:

"O siyah sarığıyla, nur yüzüyle bir dervîş, candan bir dosttu. Derhal ona biat ederek ona mürîd oldum. Birkaç gün sonra o ve yanında Hakgûyi ve Âhî Hacı olmak üzere bu fakîrin hücresine geldiler. Bu fakîr o zata sorularımı sorup cevaplarını aldıkça ona olan bağlılığı daha da artıyordu. Alişâh Kümbeti'nde namaz ve duâdan sonra bu fakîrin hücresine vardık. Kışı Alişâh'ın evinde geçirdik. Mîr Seyyid Ali'nin gerisinde otururken bana tam karşısında oturmamı emretti. Bu fakîr de terk-i edeb olur endişesiyle tam karşısında oturmaktan imtina ettim. O Hazret şöyle buyurdu: "Edeb ve terbiye, sınırları içinde her söyleneni can kulağıyla dinlemekle olur" dedi. Ben de hemen edeple karşısında oturdum ama gazabına duçar kalmaktan kurtulamadım. Hoca Abdullah, gazabının nedenini sorunca şu cevabı verdi: "Bizim gazabımız rahmet vesilesi ve mâ'nen yükselmenin de dereceleridir."[111]

Ca'fer Bedahşî, *Hulâsetü'l-Menâkıb* dışındaki eserlerini Arapça olarak kaleme almıştır. Ancak onlardan hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Hemedânî, Cafer

[110] Kerbelâî, **Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân**, II, 252;, Pervîz Ezkâî, "Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedânî", s. 37-38.
[111] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 207.

Bedâhşî'ye diğer mürîdlerinden hiçbirine vermediği değeri vermiştir. Uzun bir riyazat ve cehd döneminden sonra, Seyyid'e biat etmiştir. Sûfilerin deyimiyle o *Fenâ fi'ş-Şeyh* mertebesine varmıştır.[112]

2. Hoca İshak Bin Emîr Ârâmşâh Ali-Şâhiyân Hottalânî

Hottalân Ali-Şâhiyânından olup, Seyyid'in damadıdır. Seyyid'in üçüncü Hicaz seferinde ona eşlik etmiştir. Elli yıla yakın bir zaman Seyyid'in hizmetinde bulunmuştur. Geniş nüfuz ve itibar sahibi olan Hoca İshak Kerbelâi'nin ifâdesine göre, Hemedânî'nin halîfelerinin büyüklerinden birisidir. Hemedânî onu şu sözlerle methetmiştir: "*Sizler elli yıl mücâhede etseniz de onun (İshak Hottalâni'nin) derecesine erişemezsiniz. O zahir ve batın hesaba göre büyük insan Emir Alişâh Hottalâni'nin oğullarındandır.*"[113]

Hemedânî'yi çekemeyenler Timurleng'e gidip, Hemedânî'nin gerçek niyetinin onun devletini elinden almak olduğunu söylediklerinde Hottalâni, bu propagandayı yürütenlere itibar etmeyerek, Timurleng taraftarlarının karşısında yer almıştır. Hoca İshak Hottalânî 'nin büyük halîfelerinden biri Mîr Seyyid Muhammed Nurbahş (ö. 829)'tır. Nurbahş, Hoca İshak'ın büyük güvenini elde eder ve Seyyid Ali Hemedânî'nin hırkasını teslim alır. Ünü günden güne artan Muhammed Nurbahş daha sonra mehdilik iddiasında bulunur. Bunun üzerin Şâhrûh b. Timur (h.812-850), Muhammed Nurbahş, Hoca İshak ve birâderinin katledilmesine karar verir. Ancak Nurbahş'ın büyük nüfuz sahibi olmasından dolayı Şâhrûh onu idam etmeye cesaret edemez. Hoca İshak ve birâderi ise, h. 826 tarihinde idam edilir. Bu sebeple Hoca İshak, *Şâh-ı Şehidan* lakabıyla meşhur olmuştur. Hoca İshak, Mîr Seyyid Muhammed Hemedânî'nin mânevî terbiyesini de üstlenenlerdendir.[114]

3. Şeyh Ahî Hâce Bin Tûtî Ali Şâh Hottalânî

---

[112] Muhammed Riyâz, **Ahvâl û Âsâr û Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî**, Merkez-i Tahkikat-ı Farisi İran u Pakistan, İslâmabad 1991, s. 82-83.
[113] Kerbelâî, **Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân**, II, 243-257.
[114] Kerbelâî, **Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân,** II**,** 268.

Bu zat, Ali-Şâhiyân ailesindendir. Mîr Seyyid Ali Hemedânî'den Fütüvvet hırkasını giymiş ve Hemedânî *Fütüvvet Risâlesi*'ni onun için yazmıştır. Hicri 774'te Hemedânî, Hottalân'ın Ali Şâh Köyü'ne gelince onun evinde ikāmet etmiştir.[115]

4. Mîr Seyyid Rükneddîn

Mîr Seyyid Rükneddin ve birâderi Mîr Seyyid Fahruddin uzun süre Hemedânî'nin sohbetlerinde bulunmuşlardır. Her ikisi de bâtinî ve zâhirî ilimlerde derece sahibi olup Hemedânî ile birlikte Keşmîr'e hicret etmişlerdir. İkisinin de mezarı Keşmîr'de olup Avânfur mahallesinde bulunmaktadır.[116]

5. Hak Gûyî

Hemedânî'nin Hottalân'a geldiğinin haberini Cafer Bedahşî'ye veren zattır. Alişâh köyünde Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin hizmetinde bulunmuştur. Hemedânî ve Ahî Hâci ile birlikte Cafer Bedahşî'nin hanesine misafir olmuştur.[117]

7. Şeyh Kavamuddin Bedahşî

Ca'fer Bedahşî birçok yerde Kavamuddin Bedahşî'den sitayişle bahseder, ona büyük teveccüh gösterir ve ona "birâderim" diye hitap ederdi. Onun kırk yıl Hemedânî ile birlikte olduğu rivâyet edilmektedir. Hemedânî bir akşam mürîdlerini ziyâret eder. Her evde bir gazel derleyerek toplamda kırk bir gazel olur. İşte Kavamuddin, kırk bir gazelin derlendiği bu akşamda Hemedânî'ye refakat etmektedir. Ayrıca Keşmîr'de camiye çevrilen bütün mabetlerin açılması ve ilk ezanların okunması görevini ifâ eder. Hemedânî'nin teçhiz, tekfin ve tabutunun Hottalân'a nakledilmesinde rehberlik görevini derûhte eder.[118]

8. Mîr Seyyid Hüseyin Simnânî

Bu zat, Hemedânî'in öz amcasının oğludur. Nüfûz, fazıl ve kerâmet sahibi, çevresinde çok iyi tanınan bir zattı. Sultân Şihâbuddin ona biat etmişti. Bir çok

[115] Kerbelâî, **Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân**, II, 270.
[116] Riyâz, **Ahvâl û Âsâr û Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî**, s. 89.
[117] Haydar Bedahşî, Mestûrât **(Menkıbetü'l-Cevâhir)**, vr. 55a.
[118] Haydar Bedahşî, Mestûrât **(Menkıbetü'l-Cevâhir)**, vr. 61b.

kerameti nakledilmektedir. Bu kerametlerin en meşhuru şudur: Bir defasında Keşmîr'e giderken yolda hastalanır. Piringal dağları eteklerinde bindiği bir taş onun için bir at olur ve onu Keşmîr'e kadar götürür. Yine rivâyet edildiğine göre birkaç defa anasır-ı erbaa, Allah'ın izniyle bir araya gelerek ona yardımcı olur. Hemedânî, onu bir defa h. 760'da, diğer bir defa da h. 773 olmak üzere iki defa Keşmîr'e göndermiş, bu vesileyle bölgenin örf ve âdetlerini öğrenmişti. Daha sonra Seyyid Hüseyin bütün akraba ve taallukatıyla beraber Keşmîr'e hicret etmiş ve oraya yerleşmişti. Daha sonra oğlu Mîr Seyyid Hasan Bâhadır Simnânî ve birâderi Mîr Seyyid Haydar Simnânî onun irşâd faaliyetlerine katılmış, her üçü de Keşmîr'de vefat etmiş ve oraya defn olunmuşlardı.[119]

9. Seyyid Eşref Cihângir Bin Seyyid Muhammed İbrahim Simnânî

Bu zat Hemedânî'in yârenlerinden olup onun bütün İslâm âlemini kapsayan gezisinde bulunur. Çok seyahat etme özelliğinden ötürü "cihângîr" veya "cihângerdî" lakabıyla anılır. Sind mıntıkasında meşhur seyyah Seyyid Celâlüddin Buhâri Sindi (ö. 785/1384) ile görüşür. Daha sonra Bengal mıntıkasını gezerek Güney Hindistan'a yerleşir. Seyyid Eşref'in sözlerinin kaydedildiği *Letâif-i Eşrefî* adlı esere göre, Seyyid Eşref, Hemedânî ile birlikte Şiraz'da Hoca Hâfız'a bir gece misafir olmuşlardır.[120]

10. Şeyh Süleyman ile oğlu Şeyh Ahmed (veya Muhammed) Hoşhân

Şeyh Süleyman, Budistlerin büyük emirlerinden biriyken Seyyid Ali Hemedânî Keşmîr'e geldikten sonra İslâm'la şerefyâb olan biridir. Müslüman olduktan sonra, Hinduların hedefi haline gelir. Bu sebeple Keşmîr'den ayrılarak Semerkand'a yerleşir. Bir müddet sonra Keşmîr'e tekrar döner. İki defa oğlu Ahmed (veya Muhammed) ile beraber, Hottalân'a sefere çıkarak, Seyyid Ali Hemedânî'in hizmetinde bulunurlar, Keşmîr'de yaşananları Seyyid'e anlartırlar. Seyyid Ali Hemedânî, Şeyh Süleyman ve oğluna büyük bir şefkat gösterir. Daha sonra onları

---

[119] Gülâm Server Lahûrî, **Hazînetü'l-Asfiyâ**, Muhammed Zahiruddin Sahib-i Batti (Çev.), Mektebetü'n-Nebeviyye, Lahor 1994, II, 295.

[120] İ'câzü'l-Hak Kuddûsî, **Tezkire-i Sûfiyye-i Bengâl**, Lahor 1962, s. 282-310; Riyâz, **Ahvâl û Âsâr û Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî**, s. 86.

Keşmîr'e gönderir. Şeyh Süleyman'ın oğlu, Şeyh Ahmed (Muhammed) ilim ve fazilette üstün bir yer edinir. Bununla beraber kıraat ilmînde de meşhur olduğundan "Hoşhân" lakabıyla meşhur olur.[121]

11. Alaüddin Hisârî

Hakkında yeterli bilgi bulunmayan bu halîfesi hakkında Mîr Seyyid'in şöyle dediği nakledilmektedir: "*Her ne kadar Alaaddin Hisari, gelişmesini sürdürdüyse de o halen çocuklarımızın himayesine muhtaçtır*."[122]

12. Seyyid Kebîr Beyhâkî

Bu zat, genç yaşta Hemedânî'nin mürîdi olur. Hemedânî, Sringar'da Kâlîmândar başbrahmanının İslâm'a girmesine vesile olup, oradaki Hindu tapınağını camiye çevirdikten sonra, İslâm'ı anlatmak ve yaymak üzere İmâm olarak Seyyid Kebîr Beyhaki'yi tâyin eder. Ancak Seyyid Kebîr Beyhâkî, sonraki tarihlerde oradan ayrılarak Sringar'da Mohalla denilen bölgeye yerleşir ve faaliyetlerini orada icrâ eder.[123]

13. Mîr Seyyid Cemâleddin Atâî

Hemedânî'nin halîfelerinden olup Keşmîr'e ailesi ile beraber gelmişti. Hemedânî kadar derin malumatlı bir zat olmamasına rağmen, Hovurpur'un Çitar bölgesinde, uzlet hayatı yaşayarak, İslâm'ı yayma çabası içinde bulunmuştur. İlmî vukufiyetinden dolayı "muhaddis" ve "Âllame-i Ma'ruf-i Dehr" olarak da meşhur olmuştur. [124]

14. Seyyid Zeynü'l-Âbidin Nişâburi (Meczûb)

Hemedânî'nin Hottalân'lı mürîdlerindendir. *Mestûrât* sahibine göre hâl ve kerâmet sahibi, duâlarla meczûb olan bir zattır. Cezbe halinde Üveysi'l-Karanî

---

[121] Lâhûrî, 1994, II, 297; Riyâz,**Ahvâl û Âsâr û Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî**, 1991, s. 87.
[122] Kerbelâî, **Ravzatü'l-cinân ve cennetü'l-cenân**, II, 265-266.
[123] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 109.
[124] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 109; Ayrıca Bkz. Abdul Qaiyum Rafiqi, **Sûfizm in Keşmîr**, Delhi tsz., s. 88-90.

makâmına yakın bir dereceye varmıştır. Hemedânî bu meczûbun sözlerine büyük anlamlar yüklediği rivâyet edilmektedir.[125]

15. Seyyid Muhammed Kazım

Seyyid Kādı olarak da tanınır. Bu zat, Hemedânî'nin kütüphânecisi (tahvildâr-ı kütüb) idi. Hemedânî, Keşmîr Vâdîsi boyunca seyâhat ederken, Latapura'ya geldiğinde, Seyyid Kādı'ya buraya yerleşip İslâm'ı yaymasını emretmişti. O sıralar o bölge, önemli bir Hindu merkezi idi. Seyyid Kadı, buralarda başarılı bir şekilde İslâm'ı yayma faaliyetlerinde bulunur. Vefatına kadar orada ikāmet eden Seyyid Kadı, yine orada defnedilir.

16. Mîr Seyyid Hasan Bâhadır Simnânî

Mîr Seyyid Hüseyin Simnânî'in oğludur. Hemedânî, Seyyid Hüseyin'i Keşmîr'e gönderdikten sonra, Seyyid Hasan ve onun amcaoğlu Mîr Seyyid Haydar Simnânî'yi de oraya gönderir. Mîr Seyyid Hasan Bâhadır, liyâkat ve şeca'at sahibi olduğundan Keşmîr Sultânı Şihabuddin onu ordu komutanı yaptıktan sonra gösterdiği kahramanlıklarla Peşâver ve Kâbil'i fetheder. Aynı zamanda Seyyid Ali Hemedânî'nin kayınpederidir.[126]

17. Seyyid Muhammed Belhî

Pir Hacı Muhammed Kāri olarak da bilinen bu zat tanınmış bir kelâmcıydı. Geleneksel usullere göre Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleme yeteneğindeki fevkaladelik, onun Kāri olarak şöhret yapmasına sebep olur. Hemedânî, Keşmîr'den ayrılırken onu, Sultân Kutbuddin ile dostluğu korumak şartıyla, onu yerine vekil bırakır. Görevi İslâm'ı anlatmak ve yaymaktır.[127] Sultân ona bir hankâh inşâ eder. Bağışlarda bulunur. Buranın geçimini sağlamak üzere, iki köy vakfeder. Hankâhda, lenger denilen büyük bir kazanda yemek pişiriliyor ve din farkı gözetilmeden herkese dağıtılıyordu. Pîr Hâcı, pek çok hankâh ve cami inşa eder. Bugün bunlardan sadece

[125] Haydar Bedahşî, Mestûrât **(Menkıbetü'l-Cevâhir),** vr. 40b.
[126] Riyâz, **Ahvâl û Âsâr û Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî**, s. 87.
[127] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 109.

Kuzey Sringar'daki Ziyâret-i Pir Hacı Muhammed-i Sabih ayaktadır. Bu hankâhlar, onun eğitim ve vaaz faaliyetlerinin odağı idi. 22 Temmuz 1390'da vefat etmiştir.[128]

18. Mîr Seyyid Tâcuddin Simnânî

Mîr Seyyid Hüseyin'in küçük kardeşidir. Büyük birâderinden sonra o da Keşmîr'e varır ve onunla beraber çalışır. Keşmîr'de medfundur.[129]

19. Seyyid Abdullah

Hemedânî'nin, Vijapur'da görevlendirdiği halîfesidir. Vijapur, çok sayıda Hindu tapınağın bulunduğu bir Hindu merkeziydi. Seyyid Muhammed, oradaki meşhur Vijayesvara Tapınağı'nı yakmış, oraya bakmakla görevli Hindu rahibinin İslâm'a girmesine vesile olmuştu. Aynı yere büyük bir cami inşa ettirdiği söyleniyorsa da, bunun yanlış olduğu ifâde edilmektedir. Zîra arkeolojik verilere göre Hindu Tapınağı, nehir kıyısındadır. Hâlbuki inşa olunan cami nehirden uzakta, kasabanın ortasındadır. Günümüzde de öyledir. İkisi arasında hatırı sayılır bir uzaklık vardır. Kaynaklar, Seyyid Muhammed Kureyş ve faaliyet arkadaşı Seyyid Abdullah'ın İslâm'ı yaymada çok etkili faaliyetlerde bulunduğunu kaydeder.

20. Şeyh Seyyid Muhammed Talkâni

Seyyid Muhammed, Talkân civarından Hottalân'a hicret ederek, Seyyid Ali Hemedânî'in hizmetinde bulunan mürîdleri arasında yer alır. Seyyid Ali Hemedânî'in türbesinin alt taraflarındaki bir mezar Şâh-ı Talkâni'ye nispet edilir. Bu mezarın Şeyh Seyyid Muhammed Talkâni'ye ait olabileceği ifâde edilmektedir.[130]

21. Şeyh Süleyman ve oğlu Şeyh Ahmed

Şeyh Süleyman önceleri bir Brahman olup esas adı Srikath idi. Oğlu Şeyh Ahme ile birlikte ikisi de Seyyid Ali Hemedânî'nin halîfelerindendir. Şeyh Süleyman Keşmîr'e gelmeden önce müslüman olmuştu. Onu İslâm'a yönelten âmillerin ne

---

[128] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 109-110.
[129] Riyâz, **Ahvâl û Âsâr û Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî**, s. 87.
[130] Hoca Muhammed A'zam, **Tarih-u A'zamî**, Lahor 1303, s. 39.

olduğunu bilmiyoruz. Ancak ailesi, İslâm'a girdi diye ona kötü muâmele etmiş, o da yaşadığı bu bölgeyi terk ederek Semerkand'a gitmişti. Orada ilim tahsil eden Şeyh Süleyman'ın, daha sonra Külab'a giderek Seyyid Ali Hemedânî'ye intisab ettiğini, Keşmîr yolculuğunda ona refakat ettiğini görüyoruz. Hayatının geri kalan kısmını Sringar'da Kuh-ı Süleyman'da geçiren Şeyh Süleyman'ın vefatı yine orada vuku bulmuştur.

Oğlu Şeyh Ahmed de babasıyla beraber müslüman olmuştu. Babası gibi, Seyyid Ali Hemedânî'ye Külab'ta intisab etmiş, ailesinin baskısı sebebiyle Keşmîr'i terk etmişti. Hemedânî ona özel himmet göstermiş, onu baş halîfelerinden biri yapmıştı. Şeyh Ahmed'in son derece güzel dâvûdî bir sesi vardı. Bu yüzden kendisine "hoşhan" lakabı verilmişti. Herkes, onun Kur'ân tilâvetinin meftûnu idi. Semaya düşkün olmadığı bilinen Seyyid Ali Hemedânî'nin, onun Kur'ân tilâvetinde rûhî bir tatmin bulduğu belirtilmektedir.

Seyyid Ali Hemedânî, Keşmîr'den ayrılırken, yerine Şeyh Ahmed'i halîfe bırakır. Böylece ona babası Şeyh Süleyman hayâtta olmasına rağmen, onun üzerinde bir mevki verir. Şeyh Ahmed, son derce aktif bir hayât yaşar. Pek çok kişinin onun zâhirî ve bâtınî ilmînden istifâde ettiği söylenir. Sringar'da, Câmiu'l-Mescid'de babasının yanına medfundur. Vefatından sonra geride İbrahim Ethem ve Şeyh Fethullah Hâfız gibi önemli sûfiler bırakır.[131]

22. Seyyid Muhammed Fîrûz

Seyyid Ali Hemedânî'nin yârân ve muhiplerinden olup Keşmîr'de Seyyid'e uzun yıllar hizmet etmiştir. *Mesturât* müellifinin beyanına göre onun Buhâra'da bulunan hankâhında zaman zaman Seyyid Ali Hemedânî'ye mihmândarlık yaptığı söylenir.

[131] Rafiqi, tsz, s. 94-95; Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 111-112.

Hemedânî'nin bu halîfesi, Seyyid Celaleddin olarak da bilinmektedir. Zühdi bir hayât yaşamış, Simpur'a yerleşmiş, vaaz yolu ile İslâm'ı yaymaya çalışmıştır. Ebcet Nehri yakınlarında medfundur.[132]

23. Şeyh Muhammed Şâmî

Hottalân hankâhının bakıcısıdır. *Mesturât* müellifi, bizzat Seyyid Ali Hemedânî tarafından onun kerâmet ehli olarak kabul edildiğini ifâde etmektedir. Hemedânî risâlelerinde onun sürekli hankâhın mutfağı için ormandan odun taşıdığını belirtmektedir.[133]

24. Mevlâna Ömer Sarâyî

Seyyid Ali Hemedânî'in mürîdlerinden biri olup aynı zamanda Seyyid'in oğlu Mir Muhammed'in de hocasıdır. Ömer Sarâyî, Hemedânî'in bazı seferlerine katılmış, Hemedânî'nin vefat ettiği seferinde de onunla beraber olmuştur. Hatta Sarâyî, Hemedânî'in tabutunu Hottalân'a taşıyan üç mürîdten biridir. Aynı zamanda bir şâir olan Mevlânâ Sarâyî'nin, Hemedânî'in vefâtı üzerine yazdığı şu mısraları meşhurdur:

چو شد ازگاه احمد خاتم دین زهجرت هفتصد وست وثمانین

برفت از عالم فانی به باقی امیر هر دو عالم آل یاسین

Hâtem-i Din Ahmedin hicretinden yediyüz seksen altı yıl geçtiğinde,

Âl-i Yasin'in her iki dünya Emiri, Fânî dünyadan bâki olana göçtü.[134]

25. Seyyid Fahruddin

Bu sûfi, Avantipura'da faaliyet gösterir. Avantipura bir Hindu merkezi idi. Harabe halinde iki büyük tapınak, hâlâ eski şöhretinin simgesi olarak varlığını devam

[132] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s.110.
[133] Haydar Bedahşî, Mestûrât **(Menkıbetü'l-Cevâhir)**, vr. 87a.
[134] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 87-88.

ettirmektedir. Bu zatın, zâhirî ve bâtinî ilimlerde çok ileri gittiği ifâde edilmektedir.[135].

26. Seyyid Kemâleddin-i Sânî

Yaşlı, bedenen rahatsız bir zattı. Faaliyetlerini Naidkhai'da sürdürmüştü. 1388'de vefat etmiştir.[136]

27. Şeyh Şemsüddin Hottalâni

Seyyid Ali Hemedânî'in Hottalân Hankâhı'nın hizmetçisi ve mürîdidir. Hemedânî her zaman onu muhib ve âşıklarının zümresinden biri olarak saymıştır.[137]

28. Seyyid Muhammed Kâzım (Seyyid Kādı)

Hâl ve kerâmet ehli, mekârim-i ahlâk sahibi bir zattır. Hottalân ve Keşmîr'de Seyyid Ali Hemedânî'nin kütüphânecisi olarak şöhret bulmuştur.[138]

29. Seyyid Cemâleddin Muhaddis

Hem muhaddis, hem müfessirdir. Aşırı dindarlığı sebebiyle, kendisine Urvetu'l-Vüska (sağlam kulp) lakabı takılmıştır. Mohalla'da bir medrese inşa etmiş ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Arvat'ta vefat etmiş ve (eski adı Mohalla) oraya defnedilmiştir.

30. Seyyid Cemâleddin

Seyyid Cemâleddin meşhur bir sûfi idi. Sringar'da Kutbuddinpur'da yerleşmesine rağmen, hayatının büyük bir kısmını, İslâm'ı yaymak üzere Keşmîr Vâdîsi'nde seyâhatle geçirdi. Kutbuddinpur'da medfundur.[139]

---

[135] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s.110.

[136] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", 110.

[137] A'zam, **Tarih-u A'zamî**, s. 39.

[138] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 88.

[139] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 111.

31. Seyyid Muhammed Ahenpuş veya Ayn-puş

Seyyid Ali Hemedânî'nin halîfelerindendir. Sringar'da Anikadal'a yerleşmiş, orada faaliyetlerde bulunmuştur. Vefatı ve defni aynı yerde olmuştur. Hemedânî onun hakkında; "*Güçlü bir sâliktir*" ifâdesini kullanmıştır. Üç defa Hemedânî ile birlikte Huttalan'dan Kâbe-i Muazzama'ya doğru hac seferine çıkmıştır.[140]

32. Şeyh Muhammed Harizmî

Seyyid Ali Hemedânî'nin kendisine mektup yazdığı, yârân ve hemseferlerindendir.[141]

33. Hâfız Mîr Seyyid Muhammed Kādirî

Hemedânî'nin kendisini Sultân Kutbudddin'in ta'limi için görevlendirdiği zattır. Mîr Seyyid Muhammed, Kur'ân'ı yedi kıraate göre okur, sultân ona çok değer verirdi. Sultânın makberesinde, Tengerne'de medfundur.[142]

34. Mîr Seyyid Azîzullah

Seyyid Ali Hemedânî'in yârân ve mürîdlerinden olup, mezarı Keşmîr'de Evanpur'da bulunmaktadır.[143]

35. Seyyid Kemâl-i Sânî

Seyyid Ali Hemedânî ile birlikte Keşmîr'e hicret edenler arasında yer almıştır. Hayatının sonuna kadar Keşmîr'de kalmıştır. Mezarı da orada bulunmaktadır.[144]

Görüldüğü gibi Seyyid Ali Hemedânî'nin halîfelerinin sayısı bir hayli fazladır. Kübreviyye tasavvuf ekoluna mensup olan Seyyid Ali Hemedânî'nin, tarîkat zümreleşme hareketlerinin yoğunlaştığı onuncu yüzyıldan sonra, cemaatini belli bir

[140] Ezkâî, "Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedânî", s. 21-43.
[141] Ezkâî, Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedânî", s.42-43.
[142] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 89.
[143] Hâcî Muhyiddîn Miskîn Emrisarî, **Tehâyufu'l-Ebrâr (Tarîh-i Kebîr)**, Emritsar 1322, II, 20-21.
[144] Kadı Nurullah Şüşterî, **Mecâlisu'l-Müminîn**, Tahran 1375, II, 139.

misyona yönlendirmesi, adeta bir yönetici gibi özel bir siyâset izlemesi, İslâm'ın Keşmîr'de kısa zamanda yayılmasına sebep olmuştur.

Onun ilmî, rûhî, siyâsî bir nüve oluşturmak üzere bir metod tesis etmesi, kendisini takip ederek gelen, sonraki dönem Hint-İslâm mutasavvıflarına da etki etmesi, dikkat çeken bir başka husustur.[145]

1.1.7. Evliliği ve Nesli

Hayatının büyük bir bölümü seferlerle geçen Seyyid Ali Hemedânî evliliğe zaman bulamadığından ancak kırklı yaşlarda evlenir.[146] Evlilik hususunda onu Horasan büyüklerinden Muhammed b. Erkânî iknâ eder. Bu evliliğinden 41 yaşında ilk çocuğu oğlu Mîr Seyyid Muhammed Hemedânî, Hottalân da h. 774'te doğar. Hemedânî'nin bu oğlu, aynı babası gibi tasavvufta önemli bir konuma gelmiş ve insanların mânevî hayâtları üzerinde büyük etkilerde bulunmuştur. Dolayısıyla ondan biraz söz etmek istiyoruz.

Babası Seyyid Ali Hemedânî h. 786 da vefat ettiğinde Mîr Seyyid Muhammed henüz on iki yaşındaydı. On altı yaşına gelince nâme-i irşâdı elde etti. Mîr Seyyid Muhammed'in bize ulaşan iki eseri bulunmaktadır. Bunlar tasavvuf ile ilgili yazdığı bir risâle ile *Şerhu'ş-Şemsiyye der Mantık* isimli eserdir.

Seyyid Emir Muhammed h. 796'da yanındaki âlim ve fakihlerle beraber Keşmîr'e yerleşir. Sultân İskender onun çabası sonucu ailesiyle birlikte İslâm'a girerek "Seyfüddin" ismini alır. Bu vezirin müslümanlara büyük yararları dokunur. Seyyid Muhammed, Seyyid Hasan Bâhâdır Simnânî'in kız kardeşi Taç Hatun ile Keşmîr'de evlenir. Ancak bu eşi beş yıl sonra vefat eder. Sultân İskender onun için günümüze kadar ulaşan mezarı bina eder. Seyyid Muhammed'in ikinci evliliği, İslâm'a yeni giren Vezir Seyfüddin'in kız kardeşiyle gerçekleşir.[147]

Seyyid Muhammed, babasının İslâm'a davet etme yolundaki hizmetlerini daha da ileriye götürür. Babasının vefatından sonra oğlu Mir Muhammed, Sultân

[145] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 112.
[146] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 89.
[147] Emrisarî, **Tehâyufu'l-Ebrâr (Tarîh-i Kebîr)**, II, 21-22.

İskender döneminde Keşmîr'i müslümanlaştırma faaliyetine devam eder. Mir Muhammed'in Sultân İskender üzerinde büyük etkisi olmuştur, sultâna "putşiken" lakabının verilmesini muhtemelen o sağlamıştır. Babasının davasından ödün vermeyen, onun Keşmîr'de dalgalandırdığı İslâm bayrağını, daha da yükseklere çıkaran bu zat Keşmîr'e h. 796'da gelir. Yirmi yıl boyunca irşâd ve teblîğ görevini sürdürür.[148]

Hottalân ümerâsı, Seyyid Muhammed'e çok değerli bir inciyi hediye eder, o da onu Sultân'a armağan eder. Sultân bundan çok memnuniyet duyar. Bunun mukabilinde Sultân, Mîr Seyyid Muhammed'e araziler vererek büyük maddi destek sağlar. Seyyid Muhammed de, babası Mîr Seyyid Ali Hemedânî gibi, füttüvvet ehlinden olduğunu göstererek o arazilerin tamamını vakfeder. Bu araziler üzerine günümüze kadar gelen "Hankâh-ı Mu'alla" bina edilir.[149]

Keşmîr'de yirmi yıl durduktan sonra h. 817'de hac farizasını yerine getirmek üzere Hicaz'a giden Muhammed Hemedânî, h. 845'de vefat eder ve babasının yanına defnedilir. Yukarıda onun genelllikle Keşmîr faaliyetleri üzerinde durduk. Keşmîr dışındaki faaliyetleri hakkında ise, kaynaklarda herhangi bir kayda rastlanamamıştır.[150]

Seyyid Ali Hemedânî ve oğlu Seyyid Muhammed Hemedânî'in etkileri uzun yıllar sürmüş. Putkırıcı (Putşiken) olarak bilinen Sultân İskender döneminde (825-896) Keşmîr halkı İslâmlaşmış, eski inanışlarından vazgeçmişlerdir. Tapınakları mescide çevirmişler, Seringar'da inşa edilen hankâhta, her gün büyük çapta va'z ve irşâd faaliyetleri icrâ edilerek, insanların hidâyeti sağlanmıştır. İnşa edildiği dönemde olduğu gibi günümüzde de bu merkez, İslâm davetindeki önemini korumaktadır. Tezimizin ilerleyen sayfalarında Hemedânî'nin seyâhatlerinden söz ederken, onun Keşmîr'e olan etkileri üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

---

[148] Tahsin Yazıcı, "Hemedânî Emîr-i Kebîr", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1998. c.17, 186.
[149] Rizaklî Hân Hidâyet, **Riyâzu'l-'Arifîn**, tsz. s. 179.
[150] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 80.

Seyyid Ali Hemedânî'nin, Mâh-ı Horasan adında bir kızı da dünyaya gelir.[151] Şâh-ı Hemedân, bir tek kızı olan Mâh-ı Horasan'ı, halîfesi olan Hoca İshak Hottalâni ile evlendirir.[152]

1.1.8. Seferleri

İlim tahsil etmek için sefere çıkmak, değişik ilim meclîslerine katılmak, uzak diyarlara hicret etmek, derin bilgi ve tecrübeye sahip âlimlerle görüşmek, asırlardan beri mutasavvıf, fakih, muhaddis ve diğer İslâm ulemâsının takip ettikleri bir metottur. Birçok İslâm âlimi gibi Seyyid Ali Hemedânî de Bağdat, Belh, Bedehşan, Şam, Anadolu, Srilanka, Kudüs ve Hicaz'a seferler düzenlemiştir.[153] Seyyid Ali Hemedânî, h. 733-753 tarihleri arasında, 21 yıl süren yolcululuğunda birçok yer gezer, ancak ne yazık ki seyâhatlerini kaleme almaz. Şâyet seyâhatlerini kaleme alsaydı, İslâm dünyasının büyük seyyahı, asırdaşı İbn Batuta'nın, (h. 703-779) *er-Rihle'*si kadar bir eser meydâna gelirdi. Seyyid Ali Hemedânî'in, seyâhatleri arasında, Keşmîr'e yaptığı ziyâretin ayrı bir önemi vardır.[154] Çünkü insanlık tarihinde, Keşmîr'in İslâm nuruyla tanışması, ilim, hikmet ve irfân yurdu olmasında Seyyid Ali Hemedân'nin rolü büyüktür. Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'e gidip teblîğ ve ıslah faaliyetine başlamasıyla ülke İslâm medeniyeti ve sağlam itikad ile tanışır.[155]

Mevlânâ Cafer Bedahşî, *Hulasâtu'l-Beyân* adlı eserinde, Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin üç defa sefere çıktığını onun kendi sözlerinden şöyle nakletmektedir: "*Üç defa doğuya ve batıya sefere çıktım. Yabancıların akîde ve fikirlerini anlamaya*

---

[151] Fatime Aybek Âbâdî-Muhammed Mevlâvî-Ehlüddîn İsmailov, **Nakş-i u Caygâh-ı Buk'a-i Müteberrike Mir Seyyid Ali Hemedânî Der İcad-i Vahdet-i İctimâi Müslîmânen–i Tacikistan-ü İran**, http://rasekhoon.net/article/show/783254 (13.02.2016), s. 1; Mecid Esedî, **Mebâni Felsef-i Ferhengi Merdüm-i İran u Tacikistan,** Duşanbe 2013, s. 49.

[152] Abdülğafur Arzu, "Seyr-i Der Sülük-i İrfânî Mir Seyyid Ali Hemedânî", **Dü Fasılnâme-i Pejüheşhey-i Ferhengi Zebani u Edeb-i Asyay-i Merkezi**, Yıl: 16, S .22, Bahar-Yaz 1393, s. 12-13.

[153] Muhammed el-Câmî, **Nefehâtu'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds,** thk. Muhammed Edîb el-Cebbâr, Beyrut 2003, s. 515; İbrahim Ethem Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 110.

[154] Muhammed Hoca Dârâ Şüküh, **Sefinetü'l-Evliya**, Kanpur 1318/1900, s. 107-108; Muhammed Hâdî Rizakli Hân Hidâyet, **Riyâzu'l-'Ârifîn**, tsz, s.130; Muhammed Riyâz, **Ahvâl û Âsâr û Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî**, Merkez-i Tahkikat-ı Farisi İran u Pakistan, İslâmabad 1991, s. 27.

[155] Selim Kadîre, "es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", **Mecelletu'l-Kısmi'l-'Arabiyye**, Pencap Üniversitesi, Pakistan 2012, S. 19, s. 144-145.

çalıştım. Bir şehre vardığımda oradaki gelenek ve görenekleri inceledim. Bunların bölgelere göre değiştiğini müşâhede ettim."[156]

Hemedânî'nin hayatının çoğu katıldığı uzun seferlerde geçmiştir. Çağdaş çalışmalar, XIV. yüzyıl Keşmîr'inde başlıca altı tasavvuf mektebinin faaliyet gösterdiğini tespit etmektedir. Bunlar Sühreverdiyye, Kübreviyye, Nakşbendiyye, Nurbahşiyye ve Rişiyye'dir. Civar bölgelerde ise Çiştiyye'nin tesirli olduğu bilinmektedir. Seyyid Ali Hemedânî, daha genç yaşta iken yoğun bir şekilde mekteplerin fikirlerini öğrenmiştir. Bu amaçla yirmi bir yıl kadar devamlı seyâhatlerde bulunmuştur. Zîra Şeyhi Takiyüddin Dostî'nin vefatından sonra, ilk Şeyhi Mahmut Mezdekânî'ye tekrar dönen Hemedânî, üstadına kendisi için emirlerinin ne olduğunu sormuş, o da dünyayı dolaşmasını emretmiştir [157]

Hal mütercimleri onun üç defa sefere çıktığını yazarlar. Bunlardan birincisi Hac seferi, ikincisi İran şehirlerine yaptığı sefer, üçüncüsü ise Mâveraünnehir, Hindistan ve Seylan'a yaptığı seferlerdir.[158]

1.1.8.1. Hac Seferleri

Ömrünün büyük bir bölümünü seyâhatlerle geçiren Mîr Seyyid Ali Hemedânî, Hicaz'a Hac ibâdeti için defalarca gider. Ali Kazvînî, Emir'in on iki defa hacca gittiğini kaydetmektedir.[159] Hacca bir kez yaya olarak gittiğini ifâde eden Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin her yolculuğunun ayrı önemi vardır. Hemedânî, Hac yolculuklarının biri sırasında çölde kaybolur ve yirmi sekiz gün aç ve susuz kalır. Tekrar kafilesine kavuştuğunda herkes hayretler içinde kalır. Çünkü o zamanlarda haydutların kafilelerinin yollarını keserek soydukları dönemlere rast gelmektedir. Kafilesine kavuşuncaya kadar birçok İlâhî iâneler görür.[160]

---

[156] Abdullah 'Atâî, "Nakş-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Tevsi'e Hüner u Sanayi-i Desti Der Keşmîr", **Mecelletu Camiati Hemedân Ebu Ali Sina**, **Y**ıl :6, S. 4, 1387, s. 208-209.

[157] Abdurrafi' Hakîkat, **Târîh-i 'İrfân-u 'Ârifân-i Îrânî,** İntişârât-ı Kûmş, Tahran 1372, s. 571; Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 11-14

[158] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 20.

[159] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb,** tsh. Eşref Zafer, Merkezu Tahkikat-ı Farisi, İalâmâbad 1995, s. 265.

[160] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 262-263.

1.1.8.2. Hottalân (Gülâb) Seferi

Seyyid Ali Hemedânî'in Hottalân'a niçin gittiği konusu tam olarak belli olmamakla birlikte şöyle bir rivâyet nakledilir: h. 756 yılından sonra başlayan siyâsî kargaşalar Seyyid Ali'yi olumsuz etkiler. Bundan bir yıl sonra da Hottalân'a gitmeye azmeder. Orada da Seyyid Ali'nin şöhreti kısa zamanda her tarafa yayılır. İlmi, takvâsı ve kerâmetlerinin dilden dile aktarılmasıyla etrafında mürîdler artmaya başlar. Ünü Belh, Bedahşan, Buhara'ya ulaşır. Emîr-i Kebîr burada satın aldığı araziyi vakfederek, üzerinde cami, medrese, hankâh inşa edilmesini sağlar ve orada vefatından sonra defnedileceği yeri de tesbit eder.[161]

Hemedânî Hottalân'ı ikinci vatan olarak görür. İrşâd faaliyetlerine devam eder, mürîdler ve halîfelerle yakından ilgilenir. Oradaki nüfuzlu mürîdleri arasında Hoca İshak Ali Şâh-ı Hottalânî (ö. 836/1433), Ahî Hak Gûyî bulunmaktadır. Cafer Bedahşî ilk olarak h. 773 yılında Seyyid'i görür. Birçok imtihanlardan geçerek Seyyid'e biat eder. Aynı yılda Cafer Bedahşî, Seyyid'le beraber doğduğu yer olan Bedahşân batısına sefer ederler. Bu sefer sırasında Seyyid, eserlerinden *Hallü'l-Fusus* ile *Meşâribü'l-Ezvâk*'ı, Cafer Bedahşî'ye verir. Bedahşî de bu eserlerden *Hallü'l-Füsus*'u arkadaşlarından Muhammed b. Şücâ'a, diğer eser olan *Meşâribu'l-Ezvâk*'ı da Bedreddin Bedahşî'ye teslim eder. Daha sonra Seyyid'in bu iki eseri başta Hottalân Hankâh'ı olmak üzere medreselerde okutulması kararı alınır. Cafer Bedahşî aynı yıl Seyyid'den bâtinî ilimleri de aldığını ifâde eder.[162]

Seyyid'in Hottalân yöresine kısa süreli ziyâretinin Belh ve Buhara beylerinin davetiyle gerçekleştiği nakledilmektedir. Seyyid'in Hottalân seferinde gözettiği temel hedefi insanları İslâm'a davet etmek, bu uğurda gâfilleri ikaz etmek, cehalet ve hurafelerle mücadele etmektir. Bu mühim vazifeyi ifa ederken en zâlim ve gaddar olan sultân-padişâhlar huzurunda bile hakkı haykırmaktan zerre misâli çekinmemiştir. Onun temel felsefesi şu sözlerinde özetlenmektedir: "*Şâyet bütün kâinat ateş topu, gökyüzü kılıç kesilse de asla hakkı haykırmaktan çekinmem ve*

[161] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 34-35.
[162] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 36-37,

âhiretimi Fânî dünya ile değiştirmem." Seyyid, h. 772 yılında Hottalân'da Timur ile karşılaştıktan sonra Keşmîr'e hicret eder.[163]

1.1.8.3. Keşmîr Seferi

Seyyid Ali Hemedânî, seyâhatlerinin ardından İslâm'ı teblîğ etmek için en elverişli yer olarak Keşmîr'i görür,[164] zaman zaman geldiği bu memlekette kalmaya karar verir. Yirmi bir yıl süren seyâhatlerinin sonucunda yirmi yıl sürecek olan teblîğ faaliyetlerine başlar. Bu faaliyetlerinin temel eksenini de tasavvuf disiplini ve tâliminin vazgeçilmez şartı saydığı seyâhatler oluşturur. 753-773 (1352-1371) yılları arasını kaplayan bu zaman zarfında Hemedânî, takipçisi olduğu ünlü sûfilerin öğretilerini yaymak için rehberlik yapar, bu sosyal aktivitelerinin yanında birçok değerli eser de kaleme alır.[165]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî, Keşmîr'e ilk defa h. 741 yılında Sultân Şemseddin (h. 721-741) döneminde gelir. Emîr-i Kebîr'in Keşmîr'e hicretinin birinci hedefi, daralan rûhları, katılaşan kalpleri, İslâm'ın huzur veren rahmet mesajıyla tanıştırmaktı. O gün Keşmîr'de geçimlerini, putçulukla temin eden on ikibin ailenin mevcudiyeti, zifiri cahiliye karanlığının, insanları nasıl bir esaret altına aldığının açık göstergesidir. Timurlenk'in, İran ve Horasan'ı işgalindan sonra, Seyyid Ali Hemedânî, Keşmîr'de dört ay kalarak, teblîğ, davet, eğitim ve öğretim hizmetlerine ağırlık verir. Sonra Haremeyn-i Şerîfeyn'e giderek, hac farizasını yerine getirir, oradaki ziyâretleri tamamlar.[166]

Keşmîr'e ikinci ziyâreti, h. 773 yılında, Sultân Kutbettin (h. 773-783) döneminde gerçekleşir. Keşmîr'e geldikten sonra Seyyid Hüseyn Simnânî'nin, Alaüddin Boza mahallesindeki evine yerleşir. Yanında getirdiği yedi yüz kadar âlim,

---

[163] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 36-38.

[164] İslâm coğrafyasının küçük bir parçası olan Keşmîr, sekiz milyon civarındaki nüfusu ile Hindistan–Pakistan arasında, müslümanların kanayan yaralarından biri olarak temâyüz etmiştir. Nüfusunun %70'i Müslüman olan Keşmîr'in İslâmla ilk kucaklaşması 1346 yılında, yânî 14. yüzyılda olmuştur. Bkz. Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 101.

[165] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 38

[166] Kadîre, **"**es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s. 144-145.

ârif müfessir, muhaddis ve davetçiler de Keşmîr'e yerleşirler.[167] Teblîğ ve irşâda Türkistan Leddah'a dönünceye kadar iki yıl boyunca devam eder.[168]

Şâh-ı Hemedânî'nin, h. 785 yılında Sultân İskender (h. 781-807) döneminde Keşmîr'e üçüncü[169] ve bir yıl süren son seferinin hemen hemen tamamı, talebe yetiştirme ve kitap yazma ile geçer.[170] Hemedânî'nin Keşmîr'e yaptığı yolculukların tarihleri üzerinde ihtilâf vardır. Keşmîrli tarihçilerden Hasan ve Miskin'e göre, Seyyid Ali Hemedânî, 1372, 1379 ve 1383 yıllarında Keşmîr'e üç yolculuk gerçekleştirir. [171] Günümüz araştırmacılarından Muhyiddin Sûfi ve Muhib el-Hasan, Miskin'e dayanarak verdikleri bilgiye göre, ilk iki yolculuk konusunda aralarında ihtilâf bulunmamaktadır. Ancak Cebecioğlu, müverrih Miskin'in ifâdelerinin şüpheden uzak olmadığını belirtmekte ve sebebini şu şekilde açıklamaktadır: Miskin, Hemedânî' nin ilk ziyâretinin 1372'de olduğunu ileri sürerken, aynı zamanda Kutbuddin'in bu ülkeyi yönettiğini söyler. Halbuki Kutbuddin 1373'de tahta geçmiştir. Yine Miskin, Hemedânî'nin üçüncü ziyâretinin 1383'de vuku bulduğunu belirtirken o sırada Rişiyye tasavvuf ekolünün kurucusu Şeyh Nureddin Rîşî'nin dört yaşında olduğuna işâret eder. Bir başka yerde Rişi'nin doğum tarihinin 1377-8 olarak verir ki, bu durumda Hemedânî'nin üçüncü Keşmîr seyâhatini 1381-82'de yapması gerekir.[172]

Hemedânî'nin Keşmîr'e tam olarak hangi tarihlerde geldiğini tespit etmeye çalışan Cebecioğlu sözlerine şöyle devam eder: İlk kaynaklar, onun Keşmîr'e sadece bir defa geldiği konusunda ittifak halinde olmakla birlikte, tarihinin ne olduğu konusunda ihtilaf ederler. Mirza Haydar (ö. 958/1551) bu tek yolculuğun, Sultân

---

[167] Annemaria Schimmel, **İslâm Tasavvufunun Boyutları**, Yaşar Keçeci (Çev.), İstanbul 2001, s. 339, s. 413.

[168] Kadîre, **"**es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s. 144-145.

[169] Abdullah 'Atâî, "Nakş-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Tevsi'e Hüner-u Sanâyî-i Desti Der Keşmîr**"**, **Mecelettu Câmiati Hemedan Ebu Ali Sina**, Yıl:6, C. 4, 1387, s. 207-208; İraj Bashri, "İslâm in Keşmîr", **Mir Sayeid Ali Hamadani: Era And Hes Significance İn The History of Civilization of The Peoples of Central Asia**, (ss. 218-232), Düşenbe 2015, s. 219-220.

[170] Kadîre, **"**es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s. 144-145.

[171] 'Atâî, "Nakş-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Tevsi'e Hüner-u Sanâyî-i Desti Der Keşmîr**"**, s. 208-209; İbrahim Ethem Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", **Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf**, (ss. 101-132), İstanbul 1991, s. 105-106.

[172] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 106.

Kutbuddin'in saltanatına tekabül ettiği kanâatindedir. *Tarih-i Keşmîr*'in müellifi, Seyyid Hemedânî'nin Keşmîr Vâdîsine 1384-85'de ulaştığını kaydederek, bunu Seyyid Muhammed Havarî'nin düşürdüğü bir tarihe dayandırır. Hemedânî'nin 786/1385'de vefat ettiği göz önünde tutulursa, 785/1383-84 ve 786/1384-85 tarihlerinin yanlış olduğu ortaya çıkar. Baharistan-i Şâhî, Haydar Malik ve Rafiuddin Ahmed gibi uzmanlar, Hemedânî'nin Keşmîr seyâhatini 783/1381 olarak verirler. Bu Hemedânî'nin Keşmîr'de faaliyet göstermesine yetecek, makul bir zaman olarak görülür.[173]

Ma'mur dünyanın birçok yerine seferler düzenleyen Mîr Seyyid Ali Hemedânî, Hindistan'da bulunan Hz. Âdem (as)'in ayak izlerini aramaya çalışır. Oldukça zor olan yolculuğu göze alır. Hindistan'ın Serendib bölgesinde veya diğer adıyla Seyelan bölgesindeki yüksek dağlarında bulunan Hz. Âdem'in bir kayada bulunan ayak izleri olan mekânı da ziyâret eder.[174]

Cebecioğlu'na göre, ömrünün büyük bir bölümünü seyâhatlerle geçirmesi, yaşadığı asrın İslâm tarihindeki en karmaşık çağlardan olması, mizâcı gereği yöneticilerin yanlışlarını haykırmaktan çekinmemesi gibi durumlar mütalaa edildiğinde müellifimizin Keşmîr'e üç sefer seyâhat etmiş olması görüşü en tutarlı olanıdır.

1.1.8.3.1. Keşmîr Seferinin Tesirleri

Hemedânî'nin Keşmîr'e yaptığı seferler orada bir çok değişimleri sağlamıştır. Bu değişimleri dini değişimler ve iktisadi-kültürel değişiklikler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

a. Dînî Değişimler

Hemedânî, insanları Allah'ın dinine davet etmek için yaşamış, azaba düçar kalmamaları için nefis ve şeytanın desiselerine karşı uyanık olmanın çarelerini onlara öğretmeye çalışmıştır. Ebedî nimetleri elde etmenin yollarını bir bir açıklayarak,

[173] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 106.
[174] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 259-260.

insanları irşat etmeyi yirmi yıl dünyanın her tarafına seferler düzenleyerek sürdürür. Keşmîr gibi putçuluk ve Budizmin hegemonyası altındaki topraklar onun sayesinde İslâm'la kucaklaşır.

Hemedânî'nin, tarîkat zümreleşme hareketlerinin yoğunlaştığı onuncu yüzyıldan sonra, cemaatini belli bir misyona yönlendirmesi, adeta bir yönetici gibi özel bir siyâset izlemesi sonucu, İslâm'ın Keşmîr'de kısa zamanda yayılamasına sebep olduğunu ifade eden Cebecioğlu, O'nun ilmî, rûhî, siyâsî bir nüve oluşturmak üzere bir metod tesis etmesinin, kendisini takip ederek gelen, sonraki dönem Hint-İslâm mutasavvıflarına da etki etmesinin dikkat çeken bir başka husus olduğunu belirtir.[175]

Cebecioğlu'nun ifadesine göre Hemedânî'nin yaşadığı dönemde, İslâmlaştırma faaliyetlerinin odak noktasında Sühreverdiyye, Kübreviyye, Nakşbendiyye, Rişiyye ve Kâdiriyye gibi tasavvuf ekollerinin temsilcileri bulunuyorlardı. Hoca Muhammed Bahâeddin Nakşbendi (1317-1389)'nin halîfelerinden Seyyid Hilâl'i İslâm'ı yayma misyonuna matuf olmak üzere göndermesinden, Şeyh Nureddin Rişî ve halîfelerine (ve diğerlerine) kadar çok sayıda mutasavvıf, XIV. ve XVI. yüzyıllar arasındaki faaliyetler zincirinin halkalarını oluştururlar. Seyyid Ali Hemedânî de bu misyonu ifa edenlerden biridir.[176]

İslâm'ın Keşmîr'de yayılması için Hemedânî Keşmîr Vâdîsi'ni baştanbaşa dolaşarak, o sıralar önemli Hindu merkezlerinden olan Pompur, Avantipura ve Vijabur gibi yerlere, sürekli faaliyette bulunmak üzere halîfeler bırakmıştır. Hemedânî, İslâm'ı Keşmîr'de gece gündüz teblîğ etmiş, onun eliyle, Hindu ve putperestlerden hidâyete erenlerin sayısı otuz yedi bini bulmuştur. Hemedânî'nin halîfeleri bu bölgelerde büyük hankâhlar ve bunlara bağlı küçük tekkeler açarak, bir ağ gibi bütün Keşmîr'i sardılar. Bu dergâhlar zamanla teblîğ ve ihtida olaylarına merkezlik görevini ifa ettiler. Günümüzde de ayakta kalan, özel bir mimarıyla

[175] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 112.

[176] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 101-102.

Seringer'de Şâh-ı Hemedân Camisi yanında bina edilen Mualla Hankâhı, ilim, irşâd ve eğitim görevlerini îfâ etmiştir.[177]

Seyyid Ali Hemedânî, Keşmîr'de *Fütühat-ı Mekkiyye* gibi ağır ve felsefi eserleri anlayan ulemâyı toplayıp müzakereler yapmıştır.[178] Diğer taraftan Seyyid Ali Hemedânî, sultân ve diğer devlet adamlarının yanında büyük bir ihtiram görürdü. O da bu nüfuzu, onları İslâm'a davet etmede çok iyi kullanıyordu. İslâm'ın emirlerini yerine getirmek, yasaklarından sakınmak için onları uyarıyor, onların yanlışlarını düzeltiyordu. Hemedânî'nin yönetici niteliklerini güzel bir şekilde açıklayan ve İran'da da alanındaki en meşhur kitap olarak bilinen *Zahîretü'l-Mülûk* adlı eseri, Keşmîr'de uzun süre ders kitabı olarak okutuldu.[179]

b. İktisadi ve Kültürel Değişiklikler

Keşmîr'in Havarisi olarak da bilinen Mîr Seyyid Ali Hemedânî, yaptığı bereketli çalışmaları sayesinde halk kısa sürede İslâm'ı benimsedi. İslâm kültür ve medeniyeti, Keşmîr'in bütün köşelerinde revaç buldu. Seyyid Ali, hem kendisinin yazdığı Farsça kitapları ve diğer kitapları da götürerek, Keşmîr'de ilk kütüphâneyi kurdu. Farsça Keşmîr'de o kadar gelişti ki, Hint yarımadasının diğer bölgeleri olan Haydarabad, Sind, Peşaver ve Lahor'la kıyaslanmayacak bir dereceye vardı. Böylece Keşmîr'de sadece halkın inanç, ibâdet ve ahlakını ıslah etmekle kalmamış, toplumun ekonomik ve sosyal hayatında da öncülük yapmıştır. Hemedânî'nin Keşmîr'e yanında götürdüğü el işleri, dokuma ustaları, sanatkâr ve zanaatkârlar halka öncülük ederek, ekonomilerinin de gelişmesinde katkı sağlamışlardır. Helal kazanç elde edenlerin onu hak yolunda sarf etmeleri hususunda Hemedânî'nin etkisi büyük olmuştur. Hemedânî'nin, Keşmîr'e beraberinde getirdiği yedi yüz seyid, hem mânevî hem de maddi kalkınmada Keşmîrlilere rehberlik etmiştir. Etkisi günümüze kadar devam eden dokuma ve el sanatları, halkın geçim kaynağı haline gelmiştir. Keşmîr

---

[177] Abdurrafi' Hakîkat, **Târîh-i 'İrfân-i 'Ârifân-i Îrânî**, s. 572; Rıda Mustafâvî, "Sehm-i Seyyid Ali Hemedânî der İntikal-ı Ferhengi İran u İslâm bi Şibh-i Kare-i Hindu Pakistan", **Rûdegî**, Yıl: 6, Bahar 1387, s. 6-7.

[178] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 107-108.

[179] Mustafâvî, Sehm-i Seyyid Ali Hemedânî der İntikal-ı Ferhengi İran u İslâm bi Şibh-i Kare-i Hindu Pakistan", s. 6-7.

tarihçileri Prof. Şemseddin Ahmed, Nişat Ensari, Faruk Buharı ve Dr. İkbal, günümüzde Keşmîr'de bulunan el sanatı ve dokuma gibi meslekleri Keşmîr'e getirenin Mîr Seyyid Ali Hemedânî olduğunu ifâde etmişlerdir.[180]

Hemedânî ve beraberindekiler, Keşmîr'de hayatın her alanında ihtiyaç duyulan iş ve mesleklerde öncülük yapmışlardır. Ahçılık, sakatatçılık, tatlıcılık, kuyumculuk, sahafçılık, kâğıtçılık, nakışçılık, telkari, keçecilik, mandıracılık, çiçekçilik, oymacılık, tallakçılık, helvacılık, kunduracılık, çadırcılık, marangozluk, testicilik, ciltçilik vb. iş ve mesleklerin Keşmîr'de gelişmesi Hemedânî'nin ziyâreti ile olmuştur. Tabi ki, önceden de bu sanatlardan bazıları biliniyordu, ancak Hemedânî ve beraberinde getirdiği âlim ve sanat erbabı, çalışıp el emeğinden helal kazanç elde etmeği teşvik ettiklerinden, mânâ cihetinde olduğu gibi, maddi alanlarda etkisi günümüze kadar devam eden parlak bir dönem yaşanır. Hemedânî'nin, İslâm'ı yayma ve Kübreviyye silsilesini idâme ettirme gâyesiyle Keşmîr'e müteaddit defalar ziyâreti sırasında batı ile doğu yânî İran ile Keşmîr arasında köprü görevini görür. İslâmî akîdeyi yayma, mescit ve hankâhlar bina etme şeklinde maddi ve mânevî imar gerçekleşir.[181]

Hemedânî'nin Keşmîr'e vardığı sırada orada geçimini putçuluktan temin eden on ikibin heykeltıraşın olduğu ifâde edilmektedir. Hemedânî ve yanında getirdiği âlim ve sûfilerin teblîğ ve irşâd faaliyetleri kısa sürede etkisini gösterince, putçuluğu bırakarak helalinden kazanmayı gâye edinmişler, el sanatlarıyla geçinmeye başlamışlardır.[182] Konu ile ilgili makalesinde Prof. İzzeddin Hüseyin şöyle demektedir: *"Hemedânî'nin Zahîretü'l-Mülûk kitabının Hindistan ve diğer ülkelerin kütüphâne ve müzelerinde sergilenmesi, 1825'te İngilizceye, 1829'da Fransızcaya çevrilmesi, padişâh ve vezirlerin başvuru kaynağı olmasının İslâm medeniyet ve kültürünün yayılmasında etkisi büyüktür. Bu kitabın etkisi altında kalan Keşmîr Padişâhı Sultân İskender, memleketinde şerîatla yönetimi benimser ve Hemedânî'den*

[180] 'Atâî, "Nakş-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Tevsi'e Hüner-u Sanâyî-i Desti Der Keşmîr", s. 210-211.
[181] 'Atâî, "Nakş-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Tevsi'e Hüner-u Sanâyî-i Desti Der Keşmîr", s. 212-214.
[182] 'Atâî, "Nakş-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Tevsi'e Hüner-u Sanâyî-i Desti Der Keşmîr", s. 210-215.

etkilendiği için, ilk defa Şeyhu'l-İslâm tâyin eder." Böylece Hemedânî'nin Keşmîr'de fikir, mezhep, siyâset ve dil üzerindeki etkileri çağlar boyunca sürmüş. Helalinden kazanma, haramdan sakınma gayreti ile el işi ve diğer ve sanatlar büyük gelişme göstererek halkın refah seviyesi yükselir. Bu da gösteriyor ki, Hemedânî, insanlara sadece dinlerini öğretmekle kalmamış, belki çok yönlü olarak siyâset ve iktisat alanlarında da onlara rehberlik eder.[183]

Kısaca söylemek gerekirse; Seyyid Ali Hemedânî'in Keşmîr'e diktiği medeniyet ağacı kısa sürede dal budak vererek toplumun her kesiminde etkisini göstermiştir. Hatta Seyyid Ali Hemedânî Keşmîr'in bu hârikulâde gelişmesinden sonra orayı Keşmîr olarak değil de "Bâğ-ı Süleymân" olarak anmıştır.[184]

Lahorlu büyük âlim Muhammed İkbâl (1877-1938) Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'deki hizmetlerini takdire şayan görerek şu mısralarında ondan sitayişle bahsetmektedir:

سید السادات ، سالار عجم　　دست او معمار تقدیر امم
تا غزالی درس الله هو گرفت　　ذکر و فکر از دودمان او گرفت
مرشد آن کشور مینو نظیر　　میر و درویش و سلاطین را مشیر

Seyyidü's-sâdât, Acemin lideri Mîr, dervîş ve sultânlara danışmandı
Gazâli'den beri davaları Allah'tır zikr u fikir onun aslıdır
Ülkede eşi olmayan mürşittir O'nun eli, milletlerin geleceği[185]

1.1.8.3.2. Keşmîrlilerin Hemedânî'ye Bakışları

Keşmîrliler, Hemedânî'ye derin bir saygı duyarlar. Keşmîr'de her yıl Seyyid Ali Hemedânî'in vefat yıl dönümü olan 6 Zilhicce "arus günü" namıyla büyük kalabalıklar tarafından günümüzde de anılmaktadır. O gün memleketin her köşesinde Seyyid Ali Hemedânî'nin menâkıb, makāmât ve kerâmetleri, camiler,

[183] 'Atâî, "Nakş-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Tevsi'e Hüner-u Sanâyî-i Desti Der Keşmîr", s. 217-2158.
[184] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 97.
[185] Muhammed İkbâl, **Külliyât-i İkbâl Lâhûrî**, nşr. Seyyid Ali Hâminî–Abdülhüseyin Zerrinkûb, Tahran 1389, s. 603.

medreseler ve tekelerde büyük kalabalıklar tarafından, engin bir huşû ile okunmaktadır. Günümüzde büyük bir çoğunluk teşkil eden Mîr Seyyid Muhammed Nurbahşî (h. 869-895)'nin mürîdleri, camilerde Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin zikri olan *Evrad-ı Fethiyye*'yi mescitlerde okumaktadır. Keşmîrliler Mîr Seyyid Muhammed Nurbahşî'ye de derin bir saygı gösterirler. Zîra Mîr Seyyid Muhammed Nurbahşî, Hoca İshak Hottalânî (ö. 826)'nin mürîdidir. Hottalânî de Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin mürîdi ve damadıdır. Seyyid Hemedânî'nin dervîşlik hilafeti onunla devam eder. Ancak Nurbahşilik'in itikadî tâlimatlarının Mîr Seyyid Hemedânînin tâlimatlarıyla zâhirî bir râbıta bulunmamaktadır.[186]

1.1.8.3.3. Keşmîr'de Kübreviye Okulu

Hemedânî'nin birçok takipçisi onun Keşmîr'deki irşâd faaliyetini devam ettirmiştir. Bunlardan Pîr Muhammed Hacı Kari-i Belhî şeyhi gibi Keşmîr Sultânı Kutbüddin ile yakın ilişkiler kurmuş, Srinagar'da ve diğer yerlerde hankâhlar kurdurmuştur. Hemedânî'nin Keşmîr'de faaliyet gösteren diğer halîfesi Şeyh Ahmed babası Süleyman ile birlikte Brahmanizm'den ihtidâ etmiştir. Baba oğul Hemedânî'ye Bedahşan'da intisap etmiş, Şeyh Ahmed'den sonra hilâfet oğlu Şeyh Fethullah'a, ardından Şeyh İsmail'e geçmiştir. Bu silsilenin en meşhur sûfîsi olan Şeyh İsmail, Srinagar'ın dış bölgelerinden Kûh-i Mârân'da (Hariparpat) bir hankâh kurmuş, yanına da bir medrese inşa etmiştir. Mahallî idârecilerle iyi ilişkiler kuran Şeyh İsmâil, Sultân Hasan Şâh tarafından şeyhülislâmlık makâmına getirilmiştir. Vefatı üzerine (916/1510) hankâhta yerine Baba Ali Neccâr geçmiş, onun Şiiliğe geçmesinden sonra hilâfeti oğlu Fethullah üstlenmiştir. Hayatının geri kalan kısmını Pencap'taki Siyâlkût'ta geçiren Şeyh Fethullah'ın ölümüyle birlikte Kübrevîlik'in Keşmîr'deki bu kolu sona ermiştir.[187]

[186] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 98-99.
[187] Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2006, c. 32, 504.

1.1.9. Menkıbe ve Kerâmetleri

Âlimler Allah'ın veli kulları için mucizeye benzer kerâmetleri icma ile ispat ederler. Allah'ın veli kullarına kerâmetleri, suda yürümek, hayvanlarla konuşmak, uzun mesafeleri kısa sürede geçebilmek vb. şekillerde olabilir.[188]

Kerâmet göstermenin, velilerin son derece kaçındığı hususlardan biri olmasına rağmen, Hindistan'da bir teblîğ unsuru olarak kullanılmasını, Cebecioğlu şu şekilde açıklamaktadır: "İnsanlara anlayabileceği dilden hitab etmek, teblîğin önemli ve vazgeçilmez bir unsurudur. Sihir, büyü, göz boyama gibi olaylara, gündelik hayâtta sıkça rastlanan Hindistan toplumunda, halkın hitap edilecek önemli ilgi alanı, ister istemez bu yönde gelişmiş bulunmaktadır. Hz. Musa'nın sihrin yaygın olduğu eski Mısır uygarlığına mensup topluma, yine aynı yönde hitap etmesi, bu hususun Kur'ânî bir örneğini teşkil eder. Halkın doğaüstü olaylara fazla rağbet göstermesi, Hindistan'daki sûfileri, bu tür kerâmet yarışmalarına sevketmiş olabilir. Bütün bunlara rağmen, gerçek kerâmetin istikāmet olduğunu ve insanlarım Kur'ân'da ifâde edildiği gibi, İslâm'a körü körüne değil, basîret üzere davet edilmesi[189] gerektiği kanâatini taşıdığımızı da belirtmek isteriz."[190]

Kaynakların hemen hepsinde geçen şu olay, Hemedânî'nin ihtida konusunda sık sık kerâmetlere başvurmasının sebebini gösterir:

Srinagar'daki Kal-i Mandar Brahman'ı, o sıralar Keşmîr'in en güçlü ve meşhur Zâhidi olarak biliniyordu. Bu Brahman'ın özelliklerini duyan Hemedânî, onu İslâm'a döndürmek üzere ziyâret etmeye karar verir. Ziyâret sırasında, bu Brahman Seyyid Ali Hemedânî'yi etkilemek üzere, havada uçtuğunu söyleyerek, bu hünerini hemen orada gösterir. Bunun üzerine Hemedânî, mürîdlerinden Seyyid Kebîr'e Brahman'a gereken dersi vermesini emreder. O da ayaklarından papuçlarını çıkarıp ona "git, şu Brahman'ın kafasına vurarak, aşağı indir ve zelil et" emrini verir.

---

[188] Muhammed b. İshak el-Kelabâzî, **et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf**, Dâru'l-Mektebeti'l-'ilmiyye, Beyrut 2011, s. 79.

[189] Yusuf, 12/108.

[190] İbrahim Ethem Cebecioğlu, "Güney Asyada İslâmın Yayılmasında Sûfilerin Rolü", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 33, Ankara 1992, s. 161-162.

Bunun üzerine Brahman, sadece Hemedânî'nin değil, mürîdlerinin de üstün güçlere sahip olduğunu anlayarak İslâm'ı kabul eder.[191]

Hemedânî'nin kerâmetlerinden söz eden Cafer Bedahşî, *Hülâsetü'l-Menâkıb*'ta Seyyid Ali Hemedânî'nin kendi ağzından bir kerâmetini şöyle nakleder:

"Hac yolculuğu için Hottalân-Alişâh köyünden yola çıkarak Yezd'e vardım. Yolda gördüğüm müstahaklara yardım ederek, elimde avucumda ne varsa hepsini dağıttım. Birden bir saliha çıkageldi ve elindeki on iki bin dirhemi gösterip; "*Bunları Efendimiz (sav)'in işâretiyle takdim ediyorum*" deyince kabul etmek zorunluluğu hasıl oldu. Ancak o salihaya; "*Nasıl bir işâret*" diye sordum, O da şöyle dedi: "*Ben bu malı hac etmek için biriktirmiştim. Bir gün Efendimiz (sav)'i rüyâda gördüm, bana; "Bu malı sakla, tâ ki hacca gidecek bir evladım bu odaya gelecek ona vereceksin" buyurdu*" Ben; "*Onun adı nedir*" diye sordum: O (sav) da; "*Ali Hemedânî'dir*" buyurdular. İşte o günden bu güne bir yıl geçti. Daima bu odayı, "*Acaba o misafir ne zaman gelir*" diye gözlüyorum, bu gün o vasıftaki misafiri görmekle müşerref oldum."[192]

Benzeri bir kerâmet uygulamasının Muhammed b. Tuğluk'un sarayında bir yogi üzerine vuku bulduğunu görürüz. XIV. asrın tasavvufî rivâyetleri, bu şekildeki sûfi-yogi mücadelelerine sıkça yer verirler. Sûfiler, tavır olarak yogilerdeki olağanüstü halleri istidrac olarak reddederken, kerâmetleri asla kendilerine mal etmezler, hatta bu gibi hallere de önem vermezler. Onlara göre en büyük kerâmet, İslâm'ı Rasulullah (sav)'ın yaşadığı gibi yaşamaktır.[193]

1.1.10. Vefatı

Tarih boyunca hak ve onun müdafaası için çalışanlar, bir takım baskı ve işkencelere tabi olmuşlardır. Yirmi yılı aşkın bir zamanı hak ve hakîkatın anlaşılması için, zorlu seferlerle geçiren Mîr Seyyid Ali Hemedânî, padişâh ve sultânların baskıları yanında, din ve diyânetten nasibini almamış sözde âlim ve fakihlerin

[191] İbrahim Ethem Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 106-107.
[192] Cafer el-Bedahşî, **Hülâsetu'l-menâkıb**, s. 263-264.
[193] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 106-107.

baskılarına da mârûz kalmıştır. Seyyid Ali Hemedânî, İslâm'ı yaymak, insanlara hidâyet yolunu açmak için birçok tehlikelere de marûz kalmıştır. Bu tehlikelerden bazıları şunlardır:

1-Bir deniz yolculuğu sırasında gemisi fırtınaya yakalanır, bindiği bir tahta parçasıyla kurtulmayı başarır.

2. Bir yolculuğunda zikir ve evradıyla meşgul olurken kervanın ayrılışını fark etmez, birçok meşakkatten sonra kervana yetişir.

3. Seyelân-Serendib'e Hz. Âdem (as)'in ayak izini görmek için üç günlük zorlu bir tırmanışı göze alır.[194]

Hemedânî hayatta iken kendisini zehirlemek isteyenler de olmuştur. Ulemâ meclîslerinden birinde kendine ikram edilen şerbetin zehirli olduğunu anlamış, derhal orayı terk etmiştir. Bu vakadan sonra Hemedânî gerekli tedbirleri almış ve şöyle demeye başlamıştır: "*Şüphesiz diyânetsiz âlimlerin sohbetinden ictinab ettim.*"[195]

Küçük yaşta başladığı seyr û sülûk ve irşâd hizmetlerini ifa ederken yukarıda zikredilen tehlikelerle karşılaşan Hemedânî, müteaddit defa ziyâret ettiği Hottalân'a son geliş yolunda hastalandı ve 73 yaşında, 6 Zilhicce 786/19 Ocak 1385 tarihinde bu fânî âlemden dar-ı bekâya irtihal eyledi.[196]

Vefatından sonra sevenleri, mürîdleri Hemedânî'nin kendi yanlarında defin edilmesini istediler. Sultân Kutbuddin kendi yanında Keşmîr'de, Pahli Vâlisi ise kendi memleketinde defnedilmesini istediği için sûfiler ve mürîdler arasında çatışma çıktı. Bu durum karşısında Şeyh Kıvamuddin Bedahşî ortaya atılarak; "*Her kim Seyyid Ali Hemedânî'yi severse, onun istediği yerde defnedilmesine yardımcı olur*"

[194] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 29-30.
[195] Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 267-268.
[196] Rızaklı Hân Hidâyet, **Riyâzu'l-'Arifîn**, tsz., s. 130; Kadı Nurullah Şüşterî, **Mecâlisu'l-Müminîn**, Tahran 1375, III, 49-50.

dedi.[197] Naaşı Huttalan'a nakledildi.[198] Daha sonra bugün Tacikistan sınırları içinde bulunan Külab'da toprağa verildi.[199]

Ca'fer Bedahşî, Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin vefatının haberini mektupla öğrendiğini şöyle dile getirmektedir; "*Ey dost! Bil ki, 787 yılının Safer ayının ilk günlerinde, Seyyid Zâde Şemsüddin Mâhani'nin hizmetinde hankâhta bulunurken pazar gecesi ciğerleri parçalayan mektup bana verildi. Mektuba nazar ettiğimde gördüm ki mektup, birâderim Kıvamuddin'in hattıyla yazılmıştı ve mektupta o Büyük Sevgili'nin firakını gözyaşlarıyla bildirmekteydi.*"[200]

Hâfız Kerbelâî, Hemedânînin vefatıyla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: "Mîr Seyyid Ali Hemedânî, Hicri 786 yılının Zilkade ayında, Nepri velâyetinden Hac ibâdetini ifa etmek için yola çıktı. Pahli yakınlarında Melik Hıdırşâh'la karşılaştı. Sultân Hıdzırşâh, Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin sohbetinde bulunmak onun mârifet hikmet deryasından istifâde etmek için birkaç gün yanlarında kalmasını istirham etti. Mürîdleri ve sevenleriyle görüşme takatı kalmamıştı. Tâ ki Zilhicce ayı içinde sabah namazından sonra birazcık rahatladı. Beş gün boyunca bir damla sudan başka boğazından bir şey geçmedi. Zilhicce ayının altısı yatsı namazından sonra mürîdleri ve sevenlerine şu vasiyetlerini yaptı: "*İster yalnızken ister kalabalıkta, ister bolluk veya darlıkta olsun hepinize Allah'a karşı takvâlı olmanızı vasiyet ediyorum. Zikir ve evradınızda sebat ediniz. Biliniz ki bunda, dünya ve âhiret saâdetiniz bulunmaktadır."* O gece Seyyid Ali Hemedânî sürekli; "*Yâ Allah, Ya Habîb*" zikrini gece yarısına kadar yaptı. Gecenin yarısında ise, bu dar dünya boğazından sonsuz genişlikteki âhiret yurduna kavuştu. O anda tüm mürîdleri, sevenleri dide-i giryan, ciğer-i büryân, dil perişân şekilde ağladılar."[201]

---

[197] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 72.
[198] Hidâyet, **Riyâzu'l-'Arifîn**., s. 130
[199] Muhammed Hoca Dârâ Şüküh, **Sefînetü'l-Evliyâ**, Kanpur 1318/1900, s. 107-108; Abdulhay el-Hüseynî, **Nüzhetü'l-Havâtır**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1420/1999, II, 179; Tahsin Yazıcı, "Hemedânî Emîr-i Kebîr", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1998, c.17, 186.
[200] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb,** s. 273; Riyâz, 1991, s. 73.
[201] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb,** s. 279; Abdurrafi' Hakîkat, **Târîh-i 'İrfân-u 'Ârifân-i Îrânî**, İntişârât-ı Kûmş, Tahran 1372, s. 571; Pervîz Ezkâî, "Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedânî", s. 53-54; Abdülğafur Arzu, "Seyr-u Der Sülük-i İrfânî Mir Seyyid Ali Hemedânî", **Dü Fasılnâme-i**

1.2. ŞAHSİYETİ

1.2.1. Kendi Elinin Kazancıyla Geçinmesi

Mîr Seyyid Ali Hemedânî, insanlara dünya ve âhiret saâdetinin kapılarının açılması için bilhassa seferleri sırasında gittiği beldelerde insanlara rehberlik etmiştir. Keşmîr'in medeniyetle tanışması, putperestlikten kurtulması da bu zatın çabaları sonucu olmuştur. Seyyid Ali Hemedânî Keşmîr'de sadece oradaki insanların âhiretlerinin kurtulması için çalışmakla kalmamış, onların dünya maişetlerinin kolaylaştırılması için, dokuma, el sanatları, zanaat gibi mesleklerin öğrenilmesi için de rehberlik etmiştir. Mîr Seyyid Ali Hemedânî kendisi de külah dokuyarak, elinin kazancıyla geçinmiştir. Bu mesleğin kendisine Hz. Peygamber (sav) tarafından işâret edildiğini, büyüklerin himmetleriyle külahçılığı meslek edindiğini ifâde eder.[202]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî hayatı boyunca insanlara yük olmaktan imtina etmiş, kendi elinin kazancıyla geçinmiştir. Kendi geçimi için çalışmaktan imtina etmediği gibi, mürîdlerine ve çevresine çalışmayı tavsiye etmiş, helal kazançlarıyla iktifa etmelerini yaşayarak öğretmiştir. Onun mürîdleri arasında dokuma, gıda ve giyim işlerinde çalışanlar olduğu gibi zanaat alanında da hayli çalışanlar vardı.. Mîr Seyyid Ali Hemedânî, gittiği memleketlerde de bu tür sanatların öğrenilmesinde reheberlik etmiştir.

1.2.2. Müsâmahakârlığı

Ortaçağda Avrupa, her türlü dini ve kültürel bağnazlık, kilise doğmatizmi hükümranlığı ile boğuşurken, doğuda özgürlük ve eşitlik rüzgârları esiyordu. Bütün bu baskılar karşında gelişen Rönesanslı Avrupa özgürlük arayışına başladığında, İslâm medeniyeti eşitlik ve kuşatıcılığı ile Arap, Türk, Kürt, Fars, Hint ve Afrikalı gibi tüm etnik grupları adâlet ve eşitlik potasında eritmeye devam ediyordu. İslâm'daki bu engin hoş görü sadece Müslümanlarla da sınırlı değildi, eşitlik ve özgürlük ortamından diğer din mensupları da rahatlıkla istifâde ediyorlardı.

Pejüheşhey-i Ferhengi Zebani u Edeb-i Asyay-i Merkezi, Yıl: 16, S. 22, Bahar-Yaz 1393, s. 23-24.

[202] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 216.

Efendimiz'in (sav) "*Kim bir zimmîye zarar verirse onun kıyametteki hasmı ben olurum*" uyarısının gereği yapılıyordu.[203]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî de çok müsamahakâr ve hoşgörülü bir âlimdi. Bu hoşgörüsü sadece müslümanlarla sınırlı olmayıp, aksine onun engin hoşgörüsü, cihanşümul nebevî hoşgörünün tecellîleri gibiydi. Bu hususstaki görüşleri, *Hülâsetü'l-Menâkıb*'da şu şekilde dile getirilmektedir: "*Her kim müslümanların dışındaki kavimlerle de haşir neşir olursa, onlar hakkında da mutlaka rıfkı elden bırakmasın. Çünkü Peygamberimiz (sav) ridasını ehl-i dünya içinde yaymıştır. Kesinlikle bilinsin ki sühûlet ve rıfk ile muamele kurtuluşun mucibidir*."[204] Hemedânî bu konuda şu hadîsleri kendisine ilke edinmişti:

Peygamberimiz (sav) şöyle buyurmaktadır: "*Ateş kime haram oldu biliyor musunuz*?" Ashabı, "*Allah ve Resulü daha iyi bilir*", dedi. Efendimiz (sav) de, "*Ateş her yumuşak, affedici ve müsamahakâr olana haramdır*", dedi."[205]

Başka bir hadîsinde de: "*Allah müsamahakâr ve mütebessim olanlarınızı sever*"[206] buyurmaktadır.[207]

Hemedânî, Allah (cc)'nin kullarına merhamet ve şefkatli olduğunu hatırlatarak, kulların da aralarındaki iş ve işlemlerde, sühûlet, rahatlık ve affediciliği terk etmemeleri gerektiği hususu üzerinde durur.[208]

Hemedânî yönetimi elinde bulunduran sultânın, bütün müslümanlara karşı alçak gönüllü olması gerektiğini vurgular. Müslümanlardan idâreci olanlar hiçbir müslümana karşı kibirlenmemelerini, Allah Teâlâ'nın zorba ve büyüklük taslayanlara

---

[203] Mohammad Behnamfer, Mohammad Bakhshaee-zadeh, "Tolerance and Forberance in Mir Seyyid Ali Hamadani's Zakhirat-ul-Muluk", **Journal of Subcontinent Researches University of Sistan and Baluchestan**, Vol.4, No.11, Summer 2012, s. 19-42.
[204] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 201.
[205] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, **el-Câmi'us-Sahîh**, Kıyamet 46, h. no: 2490.
[206] Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kebîr,** Şu'abu'l-İslâm, h. no: 8056.
[207] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 201.
[208] Behnamfer-Bakhshaee-zadeh, 2012, s.29-30.

düşman olduğunu bilmelelirini hatırlatır.[209] Bu hususta Rasûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu ifâde eder: "*Allah (cc) Hazretleri bana; "Ümmetine söyle, birbirlerine karşı alçak gönüllü olsunlar, biri diğerine karşı övünmesin" diye vahyetti*."[210]

Aynı konuda şu hadîse de yer verir: "*Kimin kalbinde bir miskal tanesi kadar kibir olursa, cennete giremez*."[211]

Hemedânî'ye göre idâreci, bir kusurundan dolayı bir müslümanı cezalandıracağı zaman, şâyet affetmek imkânı yoksa, cezalandırmayı üç gün sonraya bırakmalıdır. Eğer bu kusur dini ilgilendiriyorsa o zaman affetmek ve cezasını geciktirmek hakkına sahip değildir. Suç dünya işleriyle alakalı ise, her halükarda affetmenin tercih edilmesini tavsiye etmektedir.[212]

Reâyâ bir iş yaptığı zaman, idâreci kendisini onların yerine, onları da kendi yerine koymalıdır. Reâyâyı kendi üzerinde idâreci imiş gibi görmelidir. Bu halde kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına revâ görmemelidir. Hüküm vereceği zaman yumuşak ve güler yüzle hareket etmeli, sebepsiz sertlik göstermemelidir. Kendisine karşı fazla söz söylenmesinden incinmemeli, zayıf ve miskinlerle konuşmaktan utanç duymamalıdır. Büyüklenip kibirlenerek halkı kendinden korkutmamalı, zayıf ve düşkünlere adâlet, ihsan ve şefkatle muamele ederek kendilerini onlara sevdirmelidirler. Bu hususta Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur:[213] "*Sizin önder ve idârecilerinizin hayırlıları da kendilerin sizi sevip muhabbet eden ve sizin kendilerini sevip muhabbet ettiklerinizdir. Onların şerlileri*

[209]Abdurrahman Muhammadov-Abdurrahman Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", **Rûdegî: Fasılnâmey-i Edeb-i Ferheng Ayzen-i Ferheng-i Cumhur-i İslâm-i İran Der Tacikistan,** Yıl: 12, S. 32, Sonbahar 1390, s. 128-129.

[210] Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari, **el-Edebü'l-Müfred** (nşr. Kemal Yusuf el-Hut), Beyrut 1404/1984 s. 153; Müslim, **Câmi'u's-Sahîh**, IV, 2198,; Ebu Dâvud, **es-Sünen** IV, 274; İbn Mace, **es-Sünen,** II, 1399; Beyhaki, **es-Sünenü'l-kübra**, X. 234, Gazâli, **İhya**, II, 212.

[211] Tirmizi, **es-Sünen**, IV, 361; İbn Hibban, **es-Sahîh**, XII, 280; Beyhaki, **Şu'abu'l-İman**, V, 161, VI, 279; Gazâli, **İhya**, III, 356.

[212] Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 129-1130.

[213] Mîr Seyyid Ali, **Zahîretu'l-Mülûk**, Muhammed b. Hüseyin (Çev), Haz. Necdet Yılmaz, Dâru'l-Hadîs, İstanbul 2003, s. 173-178.

de size buğz ve düşmanlık eden, sizin de kendilerine buğz ve düşmanlık ettiklerinizdir."[214]

Cafer Bedahşî, bir gün Mîr Seyyid Ali Hemedânî'ye sorar: "*Efendim sohbetinize gelenlerin tamamı sıdk ve samimiyetten uzaktırlar, onların çoğunun nefis hevâları için geldiklerini biliyor musunuz*?" Mîr Seyyid Ali Hemedânî ona şu gazeliyle cevap verir:

هرکه ما را یاد کرد ایزد مر او را یار باد هرکه ما را خوار کرد از عمر برخورداریاد

هرکه اندر راه ما خاری فکند از دشمنی هر گلی از باغ وصلش بشکفد بیخار باد

در دو عالم نیست ما را با کسی گرد و غبار هرکه ما را رنجه دارد، راحتش بسیار باد

"Her kim bizi yâd etse, Hak ona bize yâr olsun. Her kim bize yan da baksa yine berhudâr olsun.

Her kim adâvetten yolumuza diken atsa, Her dem vuslat bahçesinde dikensiz güller açsın.

Kötülük eden her iki dünyada da bizden değildir. Her kim bizi incitse de oldukça çok rahat etsin."[215]

1.2.3. Doktor ve Hekîmliği

Mîr Seyyid Ali Hemedânî, ister yüzü aşkın eserinde olsun, ister yirmi yıldan fazla süren seferlerinde olsun, daima tüm enerjisini insanları maddi-mânevî yönden tedavi etmeye sarf eder. En başta rûh tedavisini başhekim sıfatıyla, nefsin hükümranlığını yok etmenin çarelerini gösterir. Bedeni hastalıklara başta sabır ve

[214] Deylemi, **el-Firdevs**, II, 175; Münâvi, **Feyzü'l-Kadîr**, III, 463.
[215] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 298.

metânet yanında, Cenâb-ı Allah'ın yer yüzünde çeşitli şifalı bitkilerden ilaç olarak istifâde etmeyi tavsiye eder. Halîfesi Nureddin Cafer Bedahşî'ye yazdığı aşağıdaki mektubu onun bu işi, yânî maddi ve mânevî hekimliği, bir arada en güzel şekilde yaptığını kanıtlamaktadır:[216]

"*Allah'ın selâmı mümin kardeşlerimize duâ etmeyi tavsiye eden Efendimiz'e, O'nun ve âlinin üzerin olsun. Hz.Muhamed (sav) buyurdu ki, "Allah bir kulunu sevdiği zaman ona dert verir. Eğer kul buna sabrederse onu yükseltir, rıza gösterirse onu seçkin kılar."*[217] *Hüzünlenmek iyi değildir. Bir dirhem mercan köküne, sekiz dirhem pamuk tohumu, sekiz dirhem nane suyu, on dirhem menekşeyi yüz dirhem suyla kaynatın ve her sabah bundan için. Allah'ın izniyle şifâ bulursunuz. Selâm hidâyete tabi olanların üzerine olsun*."[218]

Ayrıca bütün stres ve hüzünlere karşı sabır ilacını tavsiye etmeyi yine âyet ve hadîslerin ışığında yapmaktadır. Bu bağlamda, "*Umulur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz*"[219] âyetine yer verdikten sonra şu öğütte bulunmaktadır:

"*Ey Azîz! Sizden herhangi birinizin altını ateşle terbiye edişiniz gibi, muhakkak Cenab-ı Allah'da mümin kullarını belâ ve musîbetlerle terbiye etmektedir. Çünkü dünya hayatının nimet ve külfeti de fânîlikle mualleldir. Bu dünyadaki sıkıntıların bedeli, dar-ı bekânın kerâmet ve hil'âtıdır. Gerçekte hastalıklar birer sabundur, onunla müminin tüm kirleri giderilmektedir. Rıza ve rahmet hila'ti giydirilmektedir. Akıllı kimse hastalıktan şikâyet etmeyendir. Selâm hidâyete tabi olanların üzerine olsun*."[220]

---

[216] Muhammed Riyâz, **Ahvâl-u Asar-u Eş'âr-u Mir Seyyid Ali Hemedânî**, s. 180.
[217] Münzirî, **et-Tarğîb ve't-Terhîb**, h. no: 3406.
[218] Seyyid Ali Hemedânî, **Mektûbât**, tsh. Muhammed Riyâz, Mecelle-i Dânışgede-i Edebîyat ve Ulûm-i İnsanî**,** Yıl: 21, Sayı 1, 1352, s. 38-39. Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 125
[219] Bakara, Sûresi, 2/216.
[220] Hemedânî, **Mektûbât**, s. 64.

1.2.4. Bid‘atlardan Kaçınması

Hemedânî bid‘atın lügat anlamını, “*Evvelden bir benzeri olmayanla amel etmek*” şeklinde verdikten sonra onu, “*açık veya hafiy, melfûz veya mustanbat bakımından Kitap ve sünnete uygun olmayan görüş*” şeklinde tanımlar.[221]

Hayatı boyunca Kur’ân ve sünnetten asla ayrılmayan Hemedânî, bütün bid‘atlardan uzak durmuş, mürîdlerini de bu konuda çokça uyarmıştır. Halîfesi Cafer Bedahşî, Mîr Seyyid Ali Hemedânî’nin bid‘atlar hususundaki bu sarsılmaz tavrını açıklarken şu olayı anlatmaktadır: “Bir gün Seyyid Ali’nin yanına Hacı Safiyy-i Mecnun’un, sakallarını tıraş yapmış olarak geldiğini gördüm. Bu durumun cemaat için bir hüccet olup olmayacağını, siyadetlerine sordum. O da şöyle cevap verdi: “Hüccet olmasına olur da ancak faydalı olmaz, zirâ Rabbimiz (cc) ilimde düşük payede olan bazı kullarına batınî bir inâyetle destek olabilir. Zahir ve bâtinî uyumluluk arar, ancak bu şer‘in tasvip ettiği bir husus değildir. Her türlü bid‘attan uzak durmak gerekmektedir. Bu tür bid‘atlaradan Allah’a sığınırız. Çünkü Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurmaktadır:[222] “*Her bid‘at sapıklıktır, sünnetime uygun olmayan her iş dalalettir.*”[223]

Mîr Seyyid Ali, toplumu bütün cahiliyet karanlıklardan kurtarmak, hurafe ve bida‘atların boyunduruğundan halas etmek için, bütün İslâm âlemini gezer. Hakk’ı, Timur gibi en zâlim ve gaddar olan sultânların yüzüne karşı haykırmaktan da asla çekinmez, sultânların giyim, kuşam, söz ve emirlerinde hakka aykırı gördüklerine, hiçbir kınayıcının kınamasında çekinmeden anında hayatına mal olsa da müdahale eder. Bunun mümkün olmadığı takdirde oradan hicret etmekten imtina etmez. Hak ve hakîkate duyarlı, nasihat almaya meyilli gönülleri bulmak, muhabbet âşıklarına yüce davayı ulaştırmak için, ıssız çölleri, engin denizleri, sarp dağları yalın ayak, soğuk, sıcak, açlık ve susuzluk demeden, o günkü ma’mur dünyanın, üçte ikisini tamamen gezer.

---

[221] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu’l-Menâkıb**, s. 197.
[222] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu’l-Menâkıb**, s. 195-196.
[223] Müslim, **Câmi‘u’s-Sahîh**, h. no: 867; Nesaî, **Sünen**, h.no: 188.

1.2.5. İyiliği Emretme ve Kötülüklerden Sakındırması

Mîr Seyyid Ali Hemedânî, âyet ve hadîslerden yola çıkarak iyiliği emretme ve kötülüklerden sakındırmanın vâcip olduğunu bildirmiştir. Halk içinde kim kendisini bu işle sorumlu tutarsa ona muhtesip, yaptığı işlere de ihtisap denir. İyiliği emretme ve kötülüklerden sakınması istenen kimseye de muhtesebun aleyh denir. Ortadaki mesele ise muhtesebun fih diye tâbir edilir. Buna göre, Hemedânî'ye göre iyiliği emretmenin dört şartı vardır.

1. Muhtesib (polis, zabıta): Muhtesibin kendisi İslâmî kişilik sahibi ve aynı zamanda iyiliği uygulatmaya, kötülükten alıkoymaya da muktedir olmalıdır. Müslüman olmayan, ihtisaba ehil değildir.

2. İhtisab: Münkeri bilmek, güzel hikâyelerle yanlış ve kötülüğü tarif etmek, yardım talep etmek, caydırıcı tedbirleri tedricen kullanmak hususlarında ihmalkâr davranmamalıdır

3. Muhtesibun aleyh: Emredileni terk edip yasaklananı yapan ve netîcede ihtisapla cezalandırılan kimse demektir. Muhtesbun aleyhin yaptığı çirkin fiilin onun hakkında münker olması, hoş görülmemesidir.

4. Mutesebun fih: İhtisaba konu olan ameldir. Fiilin kendisi münker olmalı ve şer'i şerîfçe o fiil haram sayılmalıdır. Münker o halde mevcut olmalıdır. münker açıktan işlenmelidir. Münkerle ilgili hüküm içtihada bağlı bulunmamalıdır.[224]

İhtisab nekanizmasının işlediği tarihlerdeki İslâm medeniyetinin büyük şehirlerinin tamamında suç işleme eğiliminin az olduğu görülmektedir. "*Bana dokunmayan yılan bin yaşasın*" anlayışının geçerli olmadığı dönemlerde, "*emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker*"i görev bilen Seyyid Ali gibi mutasavvıfların çabaları, büyük çapta etkisini toplumun her kesiminde göstermiştir.

[224] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk,** Muhammed b. Hüseyin (Çev), Haz. Necdet Yılmaz, Dâru'l-Hadîs, İstanbul 2003**,** s. 226-240.

1.2.6. Ehl-i Beyt Sevgisi ve Şiilik İddiası

Seyyid Ali Hemedânî, Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyt'e derin bir sevgi duymuştur. Ancak tevellî için teberrînin şart olmadığı görüşündedir. Ehl-i Beyt sevgisi onda o kadar derindir ki Alî-i Sânî unvanını almıştır. Hatta bu sevgi onun Şiî temayüllü bir şeyh olarak tanınmasına neden olmuştur. Onun Ehl-i Beyt bağlılığı, halîfesi Hâce İshak Hottalânî ile mürîdi Nûreddin Cafer-i Bedahşî'de de devam etmiştir.[225] Ehl-i Beyt sevgisi ile ilgili şu risâleleri kaleme almıştır:

1) el-Meveddet-ü Fi'l-Kurbâ ve Ehlü'l-A'bâi,

2) Erba'in Fi Fezâil-i Emiri'l-Müminin Aliyye ve Ehl-i Beyti'r-Rasûl,

3) es'Seb'in Fi Fezâil-i Emîri'l-Müminîn.[226]

Takvâ ve zühd sahibi bir İslâm teblîğcisi, ilâhi hikmetle aşina bir rûhla nefis tezkiyesini dert edinen, yirmi yılı aşkın bir zamanı seferlerle geçiren, bid'atlara karşı amansız bir mücadele veren, emr-i bi'l ma'ruf nehy-i ani'l-münkeri hakkıyla yerine getiren Hemedânî, Ehl-i Beyt'e olan derin sevgisinin yanında, yüzü aşkın eserinin şehâdetiyle ve muhakkiklerin büyük çoğunluğunun görüşüne göre Şii olmayıp, Sünnî mutasavvıf bir zattır.[227]

Hemedânî'nin eserlerini alıp okuduğumuzda onun Sünni olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Onunla ilgili çalışmalarda bulunan çağdaş araştırmacılar da bu gerçeğe dikkat çekmektedir. Örneğin Hemedânî ile ilgili çalışmaları bulunan günümüz araştırmacılarından Seyyid Mahmûd Envârî, Hemedânî'nin eserlerinden aldığı görüşler ile onun Sünnî olduğunu ispatlamıştır. Envârî, Hemedânî'nin *Risâle-i İ'tikâd-i Emîriyye* adlı eserinde ifade ettiği şu cümleler onun sünniyyü'l-mezhep olduğuna delil olarak ortaya koymaktadır: "*Peygamber'den sonra ümmetin en faziletlileri sahabe-i kiramdır. Sahabe içinde en faziletliler râşid halîfeler olan Hz.*

[225] Tahsin Yazıcı, "Hemedânî Emir-i Kebîr", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1998, c.17, 186.
[226] Yazıcı, "Hemedânî Emîr-i Kebîr", XVII, 186.
[227] Ezkâî, "Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedânî, s. 18-19.

Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Şu sûretteki Şia Hz. Ali'yi fazilette diğer halîfelerin önünde görürler." [228]

Hemedânî'nin bu eserde namaz vakitleri için sarf ettiği şu açıklamalar da Envârî tarafından onun Sünnî olduğuna delil olarak getirilmektedir: "*Bil ki namaz vakitlerinin belirlenmesi mühimdir. Birinci namaz öğle namazıdır, ilk vakti olan zevaldan sonra her şeyin gölgesinin kendisi gibi oluncaya kadar devam eder. Her şeyin gölgesinin kendisi kadar olduktan sonraki ziyâde ikindi namazının ilk vakti olup, ikindi vakti güneş batıncaya kadar devam eder. Akşam namazı güneşin batışından başlar, kırmızı şafağın bitmesine kadar devam eder. Kırmızı şafağın kaybolmasıyla da yatsı namazı vakti girer, ikinci fecre kadar devam eder. İkinci fecrin tulu'ı ile sabah namazı vakti girer ve güneş doğuncaya kadar devam eder."* Şia'ya göre öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarının vakitleri, evkata göre mütefavittirler. Bu malumatlar müellifin mezhebinin ta'yini için kâfi gelmektedir.

Envârî'ye *göre Fî 'Ulemâi'd-Dîn* adlı eserinde de Seyyid Ali Hemedânî'nin sünni bir âlim olduğuna dair delillere rastlanmaktadır. Örneğin aşağıda verilen bazı görüşler buna delil olarak gösterilmiştir:

1. *Zâlim de olsa yönetime karşı çıkmak caiz değildir*.

2. *Her facirin arkasında namaz kılınır*.

3. *Halk arasında en faziletli olanlar, ashâb-ı Rasulullah'tır (sav). Ashâb arasında da fazilet sırası Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali şeklindedir*.

4. *Kur'ân-ı Kerîm mahlûk değildir*.[229]

1.2.7. Şâirliği

Ali Hemedânî Mîr Seyyid şair olup, şiirlerinde bazen "Ali" bazen de "Alâyi" mahlasını kullanmıştır. Onun şiirleri ve gazellerinden bize kadar ulaşanlar mevcuttur. Şiirleri takribi olarak beş yüz kadardır. Arapça ve Farsça yazılan eserler

[228] Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-u Âsâr-i u", s. 312-313.
[229] Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-u Âsâr-i u", s.356.

içinde şiir önemli bir yekûna sahiptir. Seyyid Ali Hemedânî nesirlerini de beyitlerle tezyin etmektedir. Bazen bir beyti başlık olarak kullanmak da sık olarak başvurduğu bir durumdur.[230]

Esasında Seyyid Ali Hemedânî açık ve temiz kalpli bir mutasavvıf olup, talebelerinin ve diğer insanların eğitilmesi amacına dönük olmayan bir şey ile ilgilenmez. Ancak "Kübreviye" tarîkatında önemli bir yer olan semâ' ve raks ile ilgilenir. Bunlar aynı zamanda tasavvuf şiirinin de muharriki sayılır. Bütün bu nedenlerden dolayı Seyyid, derûnî cezâbatlar, rûhâni keyfiyetler sebebi ile gâh gâh duygularını şiire döker. Şiirlerinde işlediği konular genelde irfân ve hikmet olup, şiirdeki büyük heyecanına rağmen Hâfız ve Mahmûd Şebüsterî'nin derecelerine ulaşamaz.[231]

Keşmîrli yazarlar, Seyyid Ali Hemedânî'yi, güçlü farsça yazarlardan biri addeder. Faysalabâd Üniversitesi hocalarından Dr. Muhammed Zafer Han, Seyyid Ali Hemedânî'nin can alıcı üslubu sebebiyle takdire şayan olduğunu ifâde eder. Onun şiirlerinde Senâi, Attar, Hâfız, Irâkî ve Mevlâna'nın etkisi görülmektedir. Senâi'nin kasidelerinden birinin matla'ı şu beyittir:

اي گرفتار نياز و آز و حر و حقد و مال ز امتحان نفس حسی چند باشی دروبال

Seyyid Ali Hemedânî'nin irfânî gazellerinden birisinin şu matla'ındaki beyitlerde bu etkilenme görülmektedir:

ای گفتاران عشقت فارغ از مال و منال والهان حضرتت را از شود و جنت ملال

Mevlâna'nın bir gazelindeki şu beyte bakılırsa, Seyyid Ali'nin ondan ne kadar çok etkilendiği rahatlıkla görülebilir: [232]

---

[230] Riyâz, **Ahvâl-u Asar-u Eş'âr-u Mir Seyyid Ali Hemedânî**, s. 213.
[231] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 218.
[232] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 219.

آه ازین زشتان که ممه رو مینما یند از نقاب از درون سو کاه تاب و از برون سو ما هبتاب

گر بر اندازد زمانی از جمال خود نقاب در کسوف آرد رخ خود از خجالت آفتاب

Hemedânî'nin şiirlerindeki diğer önemli bir husus, gazellerindeki ahenk ve vezin sema' mahfilleri nağme ve âvazları olmaları sebebiyle, Hezec, Remel bahrinde yazılmalarıdır. Bu gazellerde de daha çok Senâi, Attâr ve Mevlâna'nın etkileri görülmektedir.[233]

1.2.8. Evlât Terbiyesi

Mîr Seyyid Ali Hemedânî büyük bir âlim, ârif, şair ve mutasavvıf olarak ictimâi hayâta yön verenlerdendir. Toplum içinde onlardan biri olarak yaşadığından, sosyal hayatın aksayan yönlerini tahlil etme imkânına sahiptir. Mutlu bir toplumun yolunun aileden geçtiğini bildiği için eşler arasındaki uyuma, çocukların ahlak ve mütedeyyin büyümelerine büyük itina göstermiştir.

Asırlar önceden aile hakkında Hemedânî'nin yazdıkları her geçen gün değer kazanmaktadır.[234] Şüphe yok ki Hemedânî'nin bu alanda yazdıklarına, bu gün her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır. Hemedânî'nin *Zahîretü'l-Mülûk* adlı eserininin dördüncü bölümü bu konuya ayrılmıştır.[235] Anne ve babalar, çocuklarına karşı sevgi ve şefkatlerinden dolayı, onları küçükken helak olmasınlar diye ateşten ve sudan sakınırlar. Gerçek şefkat ise, onları âhiret ateşinden kurtarmak için korumaktır. Bu da onları kötü ahlaktan muhafaza ederek, güzel ahlaklı olarak yetiştirmek, kötü işlere yaklaştırmamakla olur. Dünya ziynetine aldanarak, bol bol yeme içmelerine engel olmaktır. Bebekken, haram yiyen ve namaz kılmayan kadınlardan süt emzirtmemektir. Çünkü bebekken haram lokma yedirilir ve süt içirilirse, o haramın

[233] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 222.
[234] Yâr Ali Sadıkov, "Nazar-ı Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Barei Hukuk-i Valideyn u Ferzendân", **Rûdegî: Fasılnâmey-i Edeb-i Ferheng Ayzen-i Ferheng-i Cumhur-i İslâm-i İran Der Tacikistan**, Yıl 12, S. 32, Sonbahar 1390, s. 54-55.
[235] Sadıkov, "Nazar-ı Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Barei Hukuk-i Valideyn u Ferzendân", s. 49-50.

pisliği çocuğun kalbini karartır ve bulandırır. Delikanlık döneminde, hep şer ve günah işlere karşı ilgi duymasına vesile olur.[236]

Çocuk buluğ çağına girinceye kadar, hal ve hareketleri takip edilmeli ve kötü olan şeylerden muhafaza edilmelidir. Çocuğun saâdetinin ilk alameti, buluğ çağına girdiği zaman hayâlı olmasıdır. Eğer hayâlı ise, bunu ganîmet bilip terbiyesine gayret gösterilmelidir. [237]

Kötü sıfatlardan çocukta görülecek ilk sıfat hırs ve yemeği çok yemektir. Yemek yemenin edepleri öğretilerek, çok yemek gözüne kötü gösterilmelidir. Yiyecek biriktirmekten alıkonulmalı, cömert olması tavsiye edilmelidir. Çok yemek yediği müddetçe, bu sıfatı terk edinceye kadar karşısına alıp, bunun kötülükleri anlatılmalıdır. İpekli ve çeşit çeşit giysiler giymekten alıkonulmalıdır. Çocuklar bu cins giysiler giymiş olan çocuklardan uzak tutulmalıdır. Çocukların ahlâkının bozulması genellikle bu tür özentilerden olur. İnsanı helak edici sıfatlar olan alan, koğuculuk, kıskançlık, kendini beğenme, büyüklenme, hırs, cimrilik, mekr ve gadr çocuğun tabiatına umumiyetle bu şekilde yerleşir [238]

Çocuk, okuma-yazma çağına geldiğinde, kendisine Kur'ân'ı öğretmesi için bir öğretmen tutulmalıdır. Bu kişi salih ve muttaki birisi olup, mahreç ilmîni de iyi bilmelidir. Kur'ân'ı öğrettikten sonra, salih insanların sevgisi gönüllerine nakşedilene kadar, hadîs-i şerîfler, tarihi hadîseler, kıssalar, meşâyih ve salihlerin hikâyeleriyle meşgul edilmelidir. Gönüllerinde fesat tohumu bitirmemesi için, içinde aşktan, zülüften, sevgiliden bahseden gazelleri okumaktan alıkonulmalıdır.[239]

Öğretim günlerinde çocuğa, aklının eksilmemesi, tabiatının mutedil olması ve zekâsının gerilememesi için, her gün bir saat oynamasına izin verilmelidir. Sövmesine, lanet etmesine, fazla konuşmasına, tükürmesine ve çok gülmesine engel olunmalıdır. Âlimler ve büyükler yanında nasıl hareket etmek, nasıl yürümek gerektiği ve onlara hizmet etmenin gereği öğretilmelidir. Yedi yaşına geldiklerinde

[236] Hatem Asayif, **Ali Hemedânî u Makam-ı O Der Ferhengi Şark**, Duşanbe 2006, s. 92; Sadıkov, 1390, s. 53-54.
[237] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, 2003, s. 138.
[238] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 139.
[239] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 139.

namaz kılıp kılmadıkları takip edilmeli; şerîat hukukundan gerekli miktarda öğretilmelidir. Çocuk buluğ çağına geldiğinde, ona şöyle nasihat edilmelidir: "Her derdin bir devası olduğu gibi açlık derdinin devası da yemektir. Beden zayıflıktan hareket edemez hale gelmesin, Cenab-ı Hakk'ın taatinden geri kalmasın diye, bu devâ gerekli görülmüştür. Bunu sağlamak için devâdan almalısın. Netîcede de Allah-u Teâlâ'nın mârifet ve muhabbetini kazanırsın. İbâdeti saâdetin tohumunu bu vesileyle dünya tarlasına ekmeye kadir olursun. Bu dünya kıyamet sahrasının başında kurulmuş bir durak yeri ve bir evdir. Kıymeti, aslı ve devamlılığı yoktur. Bu evin bütün nimet ve devleti fenâ selinin önünde yok olacaktır. Bir kimsenin eceli ne zaman takdir ve tâyin edilmişse, ona erişir. Akıllı olan bir saatlik rahat nimet ve devlete mağrûr olmayıp fânî dünyanın varlığını âhireti için tohum eyleyendir."[240]

İşte çocuk daha küçükken bu şekilde eğitilirse, buluğ çağına eriştiğinde bunun eserlerinin bereketi batınında zuhûr eder. Salih insanlardan başkasıyla ünsiyet kurmaz. Şer ve fesâd ehlinin sohbetlerinden nefret eder. Şâyet bunların tersi bir eğitim ile yetişirse, buluğ çağına geldiğinde hakkın kelâmını kabul etmeye yanaşmaz. Vaaz ve nasihat gönlüne tesir etmez. Bütün işlerini günah ve isyana teksif edip ebedî azaba düçar olur. Onun günah ve vebaline annesi ve babası da ortak olur.[241]

Nakledildiğine göre Sehl b. Abdullah et-Tüsteri (k.s) şöyle demiştir: Üç yaşında idim. Muhammed b. Sevvâr benim dayımdı. Geceleri kalktığında onu ibâdet eder halde görürdüm. Bir gün bana; "*Ey Sehl! Seni yaratan Rabbini zikret*" dedi. Ben de; "*Nasıl zikredeyim*?" diye sordum. O da; "*Gece uykudan her uyandığında dilini hareket ettirmeden "Allah benimledir ve beni görür" diye söyle*" dedi. Birkaç gece onun dediği şekilde yaptım. Kendisine durumu söyledim. Bana; "*Bundan sonra her gece yedi defa söyle*" dedi. Bir müddet sonra on beş kere söylememi istedi. Birkaç gün sonra gönlümde bir halâvet belirdi. Halkla sohbet etmek, onlarla beraber olmaktan nefret etmeye başladım. Yalnızlığa çekileceğim uygun bir yer arar oldum. Bu arada beni okula gönderdiler. Okulda çocuklarla bir araya gelmemden dolayı o güzel duyguları kaybederim diye endişelenerek babama; "*Öğretmenime söyle. Bana*

[240] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 140.
[241] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 140.

günde bir saat ayırarak öğreteceklerini öğretsin daha sonra serbest bıraksın" dedim. Bu minval üzere günde bir saat öğretmenden ders alıyor. Daha sonra evde kendim için hazırladığım halvet yerine çekilerek Allah'ın zikriyle meşgul oluyordum. Altı yaşına geldiğimde Kur'ân'ı ezberledim ve oruç tutmaya başladım. On üç yaşına geldiğimde bir güçlük hâsıl oldu. Anne babamdan beni Basra'ya göndermelerini rica ettim. Bütün ulemâya sordumsa da şifa olacak bir cevap bulamadım. Sonra Abadan'a gittim Hamza b. Abdullah el-Ebedânî'ye sordum. Verdiği cevap beni tatmin etti. Bir müddet onun sohbetinde kaldım. Kalp aynamı onun sözleriyle cilalayıp kendisinden tarîkat edeplerini öğrendim. Sonunda memleketime tekrar döndüm. Her yıl bir dirhemlik arpa alıp un ederek gelecek yıla kadar azık yapardım. Bu şekilde yirmi yıl geçirdim.[242]

Bu hikâyenin anlatılma sebebi şudur: Çocuk bir aynadır. Karşısına her ne konulursa aynada o şeyin aksi zuhûr eder. Şâyet bir ârif ve kâmil kişinin sohbetinde terbiye edilirse zamanın velilerinden bir veli olması ümit edilir. Fasık, cahil ve şerlilerin sohbetine devam ederse şeytanın mürîdi olur. "*Kişi dostunun dini üzeredir*" sözü bunu ifâde etmek için söylenmiştir.[243]

1.2.9. İlmî Ve Fikrî Hizmetlere Verdiği Önem

Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî, ömrünü Kur'ân ve hadîs gibi İslâmî ilimlerin tahsil ve yayılmasına adamıştı. Ayrıca Seyyid Ali Hemedânî, Arapça bilgisi ve edebîyatta erişilmez bir payeye sahipti.[244] Çünkü o tefsir, hadîs, beyân ve lügat ilimlerinde derin bir bilgiye sahipti. Âlimlerin icmaıyla o bütün İslâmî ilimlerde parlayan bir yıldız, lisan ilmî, ahbar, siyer, irfân, hitabet, belağat ve şiir alanlarında büyük söz sahibi bir zattı.[245] Îrfân mârifet deryası ve sülûk derecelerinin zirvesine vasıl olmaktan ziyâde sosyal olaylarla yakından ilgiliydi. Zamanındaki içtimai sorunlara çözüm arama konusunda bir reformist olmanın yanında maziyle bağları sıkıydı. Üslubunun yumuşaklığı, davranışlarının i'tidal cihetinde olması da onun

[242] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 141.
[243] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 142.
[244] Muhîb el-Hasan, **Keşmîr fi 'Ahdi's-Selâtin**, II, 134.
[245] Selim Kadîre, "es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", **Mecelletu'l-Kısmi'l-'Arabiyye,** Pencap Üniversitesi, S.19, Pakistan 2012, s. 144-145.

ayırıcı özelikleri arasındaydı.[246] Aynı zamanda takvâ ve vera' sahibi, sünnete çok düşkündü.[247] Bid'at ve şüpheli şeylerden uzak dururdu. Bütün hayatını; "*Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyân etmiştir*"[248] âyetini insanlara teblîği etmek ve onların iki cihan saâdetine ermelerine katkıda bulunmak için adamıştı. Nefis tezkiyesinin insanın kurtuluş ve başarısının sırrı olduğuna inanırdı. Sırf insanları günah ve hataların kirliliğinden arındırmak, gözleri örten cahiliyet perdesini yırtmak ve sağlam akîde temellerini atmak için hankâhlar, medreseler bina edilmesinde rehberlik yapmıştı.[249]

Hemedânî'nin sağlığında, çevresinde çok sayıda mürîd toplanır, bu mürîdler Keşmîr'in İslâmlaştırmasına büyük katkıda bulunurlar. Bu dönemde Keşmîr'de çok sayıda cami ve tekke yapılır, bazı Hindu mâbedleri camiye çevrilir.[250] Bina ettiği hankâhlardan birisi Mualla Hankâhı'dır. Bu hankâhlardaki asıl hedef insanlara şu teblîği yaparak onları uyarmaktır: Düzgün bir akîde ikliminde, Allah'a itâatle nefsini bütün masiyyetlerden arındıran insan en büyük zaferi ve kurtuluşu elde etmiştir. Kendini küfür ve masiyyet çukurundan çıkarmayanlar helâk ve perişan olacaklardır.

Hankâhlar, ilim irfân öğreten, hikmet, sanat ve edebîyatla insanların gönüllerine de hitap eden merkezler sayılırdı. Ayrıca bünyelerinde kurulan kütüphânelerde, Arap dünyası ve diğer komşu İslâm ülkelerinden getirilen kitaplarla ilimi hayâta canlılık kazandırılırdı. Bülbül Şâh olarak da bilinen Bülbül Şâh Hankâhı'nı inşa eden es-Seyyid Abdurahman'ın daveti ile çevre öyle bir aydınlığa kavuştu ki o zamanın sultânı Rencen Şâh da hidâyete gelerek Sadreddin ismini aldı.

Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî, ilim-irfân ordusuyla beraber Keşmîr'e yerleşmiş, böylece bölgedeki ilk ilmî adımı atmıştır. Sultân Şihâbuddîn (m. 1335-1345) döneminde kurulan Medresetü'l-Kur'ân ise o günün Arapça ve İslâmî ilimlerin öğretildiği en önemli merkezler arasında yerini almıştır. Şöyle ki bu medreselerde

---

[246] Pervîz Ezkâî, "Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedânî", s. 17-18.
[247] Gülâm Server el-Lahorî, **Hazînetü'l-Asfiyâ**, Muhammed Zahiruddin Sahib-i Batti (Çev.), Mektebetü'n-Nebeviyye, Lahor 1994, II, 293-296.
[248] Şems Sûresi, 91/9-10.
[249] Kadîre, **"**es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s. 144-145.
[250] Muhammed Riyâz, "Hadamât-u Emîr-i Kebîr Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Şibh-i Kare-i Pakistan u Hind (Karn-i Heştem), **Ma'ârîf-i İslâmî**, Yıl 6, S. 1, 1387, s. 8-9.

Arapça başta olmak üzere bütün dini ve fenni ilimler öğretilmiştir. Bu medreselerde azımsanmayacak sayıda yetişen meşhur âlimler arasında, İmâmu'l-Kura lakabıyla da meşhur olan Ebu'l-Meşâyih eş-Şeyh Osman da bulunmaktadır. Bunlara ilave olarak bu dönemde Hankâh E'la, Hankâh Kübreviyye, ve Hankâh vâlâ da bina edilen ilim merkezleri arasında yerini alır. Bu hankâhlar arasında Mualla Hankâhı İslâmî ve Arapça ilimlerin tedris edildiği bir üniversite olarak görülür. Bu medreselerden mezun olanlar ilmî kifâyet yanında, takvâ ve verada da yüksek bir makâma haizdiler. Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî'nin dağlık ve oldukça uzak sayılan Keşmîr'de diktiği ilim, hikmet ve irfân ağacı, kısa sürede gelişerek dal budak verir. Yanında getirdiği muhaddis, müfessir ve diğer âlimlerin Keşmîr'de yaktığı ilim meşalesi, putperestliğin sonunu hazırlar. Bu dönemde yetişen âlimlerin başında Nureddin Cafer el-Bedahşî (H. 740-798), Hoca Muhammed İshak Huttâlani, eş-Şeyh Kıvâmüddîn, Mîr Seyyid Hüseyin es-Simnânî, es-Seyyid Celaleddin Âtai ve es-Seyyid Kemâl gelmektedir. [251]

Emir -i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî, İslâmî ilimlerin bu bölgede revaç bulması için olağanüstü bir çaba gösterir.[252] İlim tahsili yanında telif ve tercüme alanlarında da epey yol alır. Bir hayli eser, Arapça'dan Farsça'ya çevrilir. Kısa sürede Keşmîr'de Arapça eserler de telif edilmeye başlanır. Seyyid Ali Hemedânî tarafından dikilmiş olan İslâmî ilimler ağacı Keşmîr halkının tüm ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde gelişir.[253] Bu dönemde Keşmîr, İslâmî ilimler alanında büyük bir merhale kat eder. İnsanlar ilim tahsil etmek için yünyanın diğer bölgelerinden Keşmîr'e akın etmeye başlarlar.[254]

1.2.10 Evliyâ ve Tasavvuf Büyüklerinin Görüşlerine Değer Vermesi

İslâm dünyasının büyük âriflerinden biri olan Mîr Seyyid Ali Hemedânî, veli ve tasavvuf büyüklerinin görüşlerine çok değer verir ve eserlerinde onlara yer verirdi. Müellifimiz hem irfânî ve tasavvufî mefhumların açıklamalarında, hem de

[251] Kadîre, "es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s. 146; Ebû Mehâmid Hacı Muhyiddin el-Keşmîrî, **Tarîh'u Keşmîr el-Ma'rûf bi Tehaifu'l-Ebrâr**, Hindistan 1322, II, 12.
[252] Keşmîrî, 1322, II, 18.
[253] Kadîre, "es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s. 145-146.
[254] Kadîre, "es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s.145-146.

yöneticide aranan şartların açıklanması gibi konularda evliyâ ve tasavvuf büyüklerinin düşüncelerine başvurmaktadır. Müellifimizin *Zahîretü'l-Mülûk, Risâle-i Fütüvvetiyye, Mesnevi Heft Vâdî, Muradât-ı Divân-ı Hâfız, Hallu'l-Füsûs, Meşâribü'l-Ezvak* vb. eserlerinde bu duruma sık sık rastlamak mümkündür.[255] Örneğin Mîr Seyyid Ali Hemedânî, Berh-i Veli hazretlerinin bir kıssasına şu şekilde yer vermektedir:

"Rivâyete göre Hz. Musa zamanında beş yıl süren bir kıtlık olur, yeryüzüne bir tek damla yağmur düşmez, insanlar helâk olur, Hz. Mûsâ defalarca yağmur duâsına çıktığı halde yağmur yağmaz. Ben-i İsrâil'in şikâyeti üzerine Hz. Mûsâ (as) münâcatta bulunarak "*Ya Rabbi kulların duâlarının kabul olmamasının hikmeti nedir*?" diye sorunca Hak Teâlâ şöyle buyurdu "*Boğazlarına kadar günaha girmiş, dilleriyle, gıybet, yalan söylemeyi adet edinen, mideleri haramla doldurulmuş bir kavmin duâsını nasıl kabul edeyim? Ancak salih bir kulum var, eğer o duâ ederse kabul ederim*" deyince Hz. Musa, "*Ya Rabbi o salih kulun adı nedir, vasıfları nelerdir*" diye sorar. Rabbü'l-Âlemin, "*Onun adı Berh, siyah postlu, saçı sakalı dağınık, üstü başı pejmürde bir kulumuzdur*" buyurdu. Hz Musa bir gün sahrada gezerken bu salih kulu gördü ve tanıdı. Onun yanına giderek, "*Ey Allah'ın kulu adınız nedir*?" diye sorunca o da, "*Berh*" diye cevap verdi. Hz. Musa (as), "*Ben de seni arıyordum*" dedi. Berh, "*Buyrun Ey Kelîmullah benden ne diliyorsun*?" deyince Hz. Musa (as); "*Senden duâ istiyoruz, duâ et ki insanlar bu sıkıntıdan kurtulsun.*" Bunun üzerine Berh, "*Ya Musa sen yüzünü çevir de ben Rabbimle baş başa kalayım, duâ edeyim*." dedi ve ellerini semâya açarak şöyle duâ etmeye başladı: "*Ya Rabbi! Kullarından yağmuru esirgemen hazînelerinizde rahmetin azlığından mı, yağmurun emrinizi dinlememesinden mi yoksa bulutların fermanınızı dinlememesinden mi ya da fırsat kaçmadan kulları cezalandırma endişesinden mi kaynaklanmaktadır? Bu kutsiyet vesilesiyle muvazzaflarını göreve çağırma zamanı geldi çattı!*" diye duâ edince derhal bulutlar toplandı yağmur yağdı, bir gün içinde otlar dizi geçti. Bu durumdan hayrette kalan Hz. Mûsâ'ya Hz. Cibrîl gelerek, "*Ya Mûsâ! Rabbin sana selâm ediyor, bu kulumuzun durumundan hayret mi ettin, bu güzel bir kulumuzdur*

[255] Hatem Âsâzâde, "Evliyâullah u Nümayândigân i Tasavvuf der Âsâr-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", **Düfasılnâme-i Pejüheşhây-i Ferheng-i Zebâni Edebî Asyâ-i Merkezî**, Yıl 16, sayı 44, Bahar Yaz 1394, s. 56-57.

ama onun bir kusuru vardır" dedi. Hz. Musa, "*Ya Rabbi bu kulun kusuru nedir*?" diye sordu. Allah (cc) şöyle buyurdu: "*Bu kulumuz seher rüzgârına çok düşkündür. Onunla teskin olmaktadır. Ama bizim gerçek sevgililerimiz ancak bizimle teskin olabilirler, bizim dışımızdaki hiçbir şey onları teskin edemez*."[256]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî, fikirlerini beyan ve tespitte, tasavvuf büyüklerinin görüşlerinden büyük ölçüde istifâde etmektedir. Fütüvvet risâlesinde fütüvvetin tanımını yaparken birçok tasavvuf büyüğünün görüşlerini bir araya getirmektedir. Birkaç örnek verelim:

Hemedânî'nin belirttiğine göre Hasan Basrî (ra) fütüvveti "Rabbin için nefsine düşman kesilmendir" şeklinde târif eder. Hâris Muhâsibî ise fütüvveti, "Herkes hakkında insaflı olurken kendin için bunu hiç kimseden beklememendir" şeklinde târif eder. Fudayl b. İyâz da fütüvveti şu şekilde tanımlar; "fütüvvet, insanlar arasında mümin-kâfir, dost-düşman ayırımı yapmadan onlara hizmet etmendir."[257]

Müellifimiz, bunlardan başka yedi kişinin tanımlarını da vermektedir. Bunlar Ebü'l-Kāsım Cüneyd-i Bağdadi, Şeyh Sehl bin Abdullah Tüsterî, Beyâzid-i Bistâmî, Şeyh Yahya bin Mu'âz Râzî, Ebü Hafs Haddâd, Ebû Ali Dekkâk ve Şeyh Ebü'l-Hasan Nûrî'dir. Müellifimiz, tasavvuf büyüklerinin görüşlerini vererek, oluşturduğu altyapı üzerinde kendi görüşünü de ekledikten sonra meseleyi hitama erdirmektedir.[258]

Hemedânî, Şakik-i Belhî hakkında şu rivâyeti aktarmaktadır: Rivâyet edildiğine göre Harun Reşid bir gün Şakik-i Belhi'ye bize nasihat et dedi. Şakik-Belhi şöyle dedi: "*Ey Emirü'l-Müminîn! Hak Teâlâ yarattığı cehennemden halkını koruman için sana üç şey vermiştir. Bunlar, mal, kılıç ve kamçıdır. Malla fakîrlerin ihtiyaçlarını gidererek onları şüpheli şeylerden müstağni etmelisin. Zâlimleri kılıcınla zulümden vazgeçirerek caydırıcı olmalısın. Kamçını da fasıklara karşı*

[256] Âsâzâde, "Evliyâullah u Nümayândigân i Tasavvuf der Âsâr-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 58-59.
[257] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s.16.
[258] Âsâzâde, "Evliyâullah u Nümayândigân i Tasavvuf der Âsâr-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 58-59.

kullanarak fısk ve fücûru engellemelisin. Şâyet bunları yapma hususunda başarılı olursan hem kendin hem tebean kurtulur. Bu hususta başarılı olmazsan kendin ve arkasından tebean azabı boylar.[259]

Hemedânî, Hallâc-ı Mansûr hakkında şu rivâyete yer vermektedir: Rivâyet edildi ki Hallâc-ı Mansûr'a, "*Tasavvuf nedir*" diye sorulunca şöyle cevap vermiştir; "*Tasavvuf nefsinle uğraşmandır, eğer sen onunla meşgul olmazsan, o seni meşgul eder*."[260]

Bu misâllerden anlaşılıyor ki Mîr Seyyid Ali Hemedânî önceki âlim, ârif ve velîlerin müşâhedelerinden gâyet çok istifâde etmektedir.[261]

Hemedânî Şeyh Üveysi'l-Karânî'yi şu şekilde anmaktadır: "Rivâyet edildi ki Efendimiz (sav) Makâm-ı Mahmûd'un kemâletiyle mübarek simasını Yemen cihetine çevirerek, cübbesini kin bilmeyen sinesinden uzaklaştırıp şöyle buyurdu: "*Yemen tarafından Rahman'ın nefesini bulmaktayım.*"[262] Bundan muradı Hoca Üveysî idi. Hoca Üveysi (ks) Yemen'de deve çobanlığını yapmaktaydı. Deve çobanlığından kazandıklarıyla saliha olan annesine bakardı. Bir gün Hz. Mustafa'yı (sav) ziyâret için annesinden müsaade istedi. Annesi, "*olur*" dedi, "*ancak evde Hz. Mustafa (sav) bulunmazsa hemen geri gel*" diye de ekledi. Hoca Üveys, Hz. Mustafa (sav)'i ziyâret etmek için gitti, ancak onu evde bulamayınca derhal geri döndü. Hz. Mustafa (sav) eve geldiğinde Hane-i saâdetlerinin daha önce görülmeyen bir nurla dolduğunu gördü ve şöyle dedi: "*Evimize gelen oldu mu*?" "*Evet*" dediler. "*Yemenli Üveyis adında bir deve çobanı geldi, sizi evde bulamayınca selam ve tahiyyatlarını sunarak geri döndü*." Bunun üzerine Hz. Mustafa (sav) şöyle buyurdu: "*Evet, bu hanemizi nurlandıran Üveys'in nurudur.*" Mübarek cübbesini Üveys'e vermek üzere Hz. Ömer Faruk'a teslim edip şu vasiyeti yaptı : "*Ümmetimiz için duâ etsin, Hak Teâlâ'dan mağfiret dilesin*" dedi. Hz. Ömer Faruk (ra) bu vasiyeti yerine getirdi. Hz

---

[259] Âsâzâde, "Evliyâullah u Nümayândigân i Tasavvuf der Âsâr-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 61-62.

[260] Âsâzâde, "Evliyâullah u Nümayândigân i Tasavvuf der Âsâr-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 61-62.

[261] Âsâzâde, "Evliyâullah u Nümayândigân i Tasavvuf der Âsâr-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 63-65.

[262] Atar, **Tezkîretu'l-Evliyâ**, I, 15; **Gazâli**, I, 109, İbnü'l-Arabî, **el-Fütûhatu'l-Mekkiyye**, I, 267, Şüşterî, **Mecâlisu'l-Mü'minin**, s. 121.

Ömer (ra) ile selamlaşmadan sonra Hoca Üveys (ks) şöyle dedi: "*Ve Aleykümü's-Selâm Ey Ömer! Muhakkak rûhum rûhunu bildi*." Cübbey-i şerîfi alıp bir köşeye çekildi. Yüce Mevlâ'ya secdeye kapanarak ağladı ve şöyle dedi: "*Ey Rabbim şu mübarek cübbe hürmetine Hz. Muhammed (sav)'in ümmetini rahmetinle affet.*" Duâsını çok uzatınca Hz. Ömer (ra) yanına geldi. Ona, "*Ya Ömer acele ettiniz. Hâlbuki Rasulullah (sav) bu işler için sabr-ı cemil tavsiye etmektedir.* "*Hani sana bir emir zahir olunca sabret, sonra yine sabret, sonra yine sabret*" Hz. *Mustafa (sav)'in vasiyetini yerine getirdin. Şimdi deve çobanlığından kazandığım şu dirhemleri al ve dön ki ben de aceleyle Efendimiz (sav)'in vasiyetini yerine getireyim.*[263]

Rivâyet edildi ki kıyamet gününde Cenab-ı Allah, Üveysi'l-Karânî sûretinde yetmiş bin melek yaratacak, böylece kıyamete kadar Hoca Üveys, Hz. Mustafa (sav)'e mestur kalacaktır. Bu fakîr (Cafer Bedahşî) Hazret-i Siyâdetlerine (Emîr-i Kebîr Mîr Seyyid Ali Hemedânî), "*Bunun gizli kalışının hikmeti nedir*" diye sordum. O da şöyle cevap verdi: "Hadret-i Ağyâr-ı Ahadi olan Ahmed'in gayretinden dolayıdır. Çünkü O Hırzıyemâni'de şöyle niyazda bulunmuştur: "*Beni tercih et ve kimseyi bana tercih etme*." [264]

Evliyâ ve tasavvuf büyüklerine oldukça değer veren Hemedânî, Şeyh Mahmûd Mezdakânî'yi şu şekilde anmaktadır: Halktan daha çok Hak'la meşgul olan Şeyh Mahmûd Mezdakânî'inin hizmetindeyken, hankâhın kedisi bir gün kendi payına düşen yemeği yedikten sonra dervîşin payını da yemişti. Bunun üzerine dervîşler kedinin bu hasletini kötülediler. Bunun üzerine o kedi yavrusunu ağzına aldı. Şeyh'in ayakları yanında hüdhüdî bir edayla durarak, "Kendi hakkımı yedikten sonra fazla bir şey yemişsem bu yavrular için yedim" dedi. Oradakılerin tamamını bir feryat tuttu.[265]

[263] Cafer el-Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 65-67.
[264] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, I, 65-67.
[265] Cafer Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 55-56.

1.2.11. Siyasetnâmesi

Mîr Seyyid Ali Hemedânî ictimai hayatın her yönüyle ilgilenmiştir. Toplumun islahını ailenin islahında, ailenin islahın da ferdin islahında görür. Bu nedenle ferdi ve ailevi eğitimi sosyal hayatın temel taşı olarak görür. Bundan sonra idareciler, vezirlere ve hükümdarlara reayaenin hak ve hukukuna riayet etmelerinin gerekliliği üzerinde durur. İdarecilerde aranan şartlar, reayenin idareciler üzerindeki hakları, idarecilerin reayeler üzerindeki hakları, idarecilere uyarıları hakkındaki görüşleri onun kendine has bir siyasetnamesinin teşekkülünü sağlamıştır. Hemedânî'nin kaleme aldığı eserleri içerisinde en fazla ilgi göreni *Zahîretü'l-Mülûk* adlı eseridir. Hadîsler temel alınarak oluşturulmuş bu eser, siyâsetnâme ve ahlâk türünün en önemli örneklerindendir. *Zahîretü'l-Mülûk*, insan hakları, tolerans, barış, adâlet ve bir arada yaşama hukuku gibi konulardan bahseden tükenmez bir hazînedir.[266] Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin bu eşsiz eserini ilerde detaylıca ele alacağız. Mîr Seyyid Ali Hemedânî'in siyasete bakışı, siyasestin zorunluluğu, siyasetin meşruiyeti, Hükümetin Gâyesi ve Zorunluluğu, Yönetilenlerin Yöneticiler Üzerindeki Hakları, Gayr-ı Müslimler İle İlgili Hükümler ile çeşitli zamanlarda idareci vezir ve sultanlara göndermiş olduğu mektupları onun siyasetnamesinin bel kemiğini oluştururlar. Bunların ele alınması onun siyasetnamesi hakkında bize önemli ipuçları verceğinden bunları burda ele almayı uygun gördük.

Mutasavvıfların İslâm'ı yaymadaki rolü inkâr edilemez. Onlar, İslâm'ın gerçek hanifilik yönünü kavramış kimseler olarak, her ırktan insana hitap etmeye muvaffak olmuşlardır. Bunun yanı sıra politik etkinlik de göstererek geniş halk kitlelerini siyasal açıdan hayır istikāmetinde yönlendirmişlerdir. Onların bu özelliği pek çok doğu bilimcinin dikkatini çekmiştir. Prof. Annemaria Schimmel, *İslâm Tasavvufunun Boyutları* isimli eserinde bu husus üzerinde ısrarla durarak tasavvufun

[266] Mohammed Behnamfer, "Tolerance and Forberance in Mir Sayed Ail Hemedani's Zâhiratu-Mulûk," **Journal of Subcontinent Researchers**, Univesity of Sistan and Belucistan, Vol;4, No.11, Suratu, 2012, s. 19-42

tarihi seyir çizgisi üzerinde siyâset boyutunun doktora seviyesinde ciddi çalışmalarla tespitinin önem arz ettiğini kaydetmektedir.[267]

Bu alanda çığır açan Mîr Seyyid Ali Hemedânî de kendine has yepyeni fikirleriyle, orta çağın ilim, kültür semasının yıldızları olan mütefekkirlerinin başında gelmektedir. Hemedânî'nin ilmî mîrâsı, onun kendi asrının ilim, kültür simalarının zirvesinde bulunduğuna şâhitlik etmektedir. Onun değişik felsefi görüşleri, siyâsî, ahlâkî, mârifet, mantık ve diyalektik gibi düşünsel alanlarda büyük teveccüh görmüştür. Bilhassa yönetim politikaları ve prosedürleri, idari usüller, beşerî münasebetler alanlarında dikkate değer görüşleri bulunmaktadır ki bu görüşleri içeren eserlerinin çoğu günümüze gelememiştir. Gariptir ki Hemedânî de diğer mütefekkirler gibi ömrünün çoğunu seferlerle geçirmiştir. O bazen kendi isteyerek bazen de idârî durumun bozukluğu nedeniyle değişik ülkelere seferler düzenlemiştir. Bu seferleri içinde Mekke, Medine, Hindistan, Pakistan, Mısır, Anadolu ve Orta Asya ülkeleri gelmektedir. Oralarda değişik simalarla, kültür ve ilim erbabıyla sohbetler düzenlemiştir. Bu seferler ve tanıştığı ilim irfân büyükleri sebebiyle ilmî kemâle ermiştir. Bu durumu *Evrad-ı Fethiyye*'de şu şekilde dile getirmektedir: "*Üç defa doğuya ve batıya olmak üzere sefere çıktım. Çok acayip olaylarla karşılaştım. O yörelerin örf ve adetlerini müşâhede ettim. Bin dört yüz veli ile görüştüm. Onlarla bir meclîste bu yönetim politikaları ve prosedürleri müzâkere etme fırsat buldum. Onların tamamında feyiz aldım*."[268]

Bu seferlerde gezdiği ülkeler, görüştüğü siyâsîler sayesinde edindiği izlenimler kendisinde de önemli siyâsî görüşlerin meydâna gelmesine vesile olur. Akîdevî, sosyal ve siyâsî alanlarda hem filozofların görüşlerini hem de İslâm âlimlerinin görüşlerinden istifâde ederek meselelere İslâmî-ahlâkî çözümler getirir.[269]

Zaten ulemâ, toplumun sosyal ve politik yapısına yeni bir şekil vermek için bir hayli çaba sarf etmişlerdir. İlk devrin sessiz ve sakin zahitleri bile, politik gücü

---

[267] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 102; Annemaria Schimmel, İslâm Tasavvufunun Boyutları, Yaşar Keçeci (Çev.), İstanbul 2001, s. 339.

[268] Abdurrafi' Hakîkat, **Târîh-i 'İrfân-u 'Ârifân-i Îrânî**, s. 571; Receb Asazâde, **Şüme-i Ez Zahîretu'l-Mülki Mir Seyyid Ali Hemedânî**, Gülab 1991, s. 5.

[269] Hakîkat, **Târîh-i 'İrfân-u 'Ârifân-i Îrânî**, s. 571.

ellerinde bulunduran sultân ve vâlilerin, İslâm dışı uygulamalarına reaksiyon göstermişlerdir. Gazâlî, günün şartları gereği, idârecilere mektup yazarak onları uyarmıştır. O'nun İhyâ ve Kimyâ'sı, yöneticilere rehberlik edecek kıymetli bilgileri ihtivâ eder. Gazâlî'nin eserleri ve mektupları, kendinden sonraki sûfiler için bir örnek oluşturmuştur. Bu modelden hareket eden, sonraki dönem sûfiler, halîfelere ve vâlilere, öğüt vermekten geri durmamışlardır. Hemedânî'nin bu konuda en önemli eseri, *Risâle-i Mektûbât*'tır. Hemedânî'nin, çok sayıda mektubunu ihtiva eden bu mektuplardan üçü Sultân Gıyaseddin, Sultân Alâeddin ve Tugah Şâh'a gönderilmiştir. Bu sultânların hüviyetini şöyle tespit edebiliriz: Gıyaseddin ve Alâeddin Pahli yakınında, Tugah Şâh ise İran'da bir yerde yöneticilik yapmaktaydılar.[270]

Seyyid Ali Hemedânî'nin politik mevzulardaki önemli eserlerinden bir diğeri *Zahîretü'l-Mülûk*'tur. Bu kitabın önsözünde, saray mensuplarının, vâlilerin, sultânların, kendisine nasihat yollu bir eser kaleme almasını rica ettiklerini, önceleri fazla vakti bulunmadığı için yazamadığını, daha sonra ismini açıklamadığı bir dostunun ricasıyla yazmayı kararlaştırdığını anlatır.

Hemedânî'nin *Zahîretü'l-Mülûk*'undan önceki politika ile ilgili literatur, başlıca iki kategoriye ayrılabilir.

1. Yönetimden sorumlu sultân ve vezirlerin kâtiplerine ait eserler.

2. Konuya akâdemik ve teorik açıdan yaklaşan sûfilerin ve zahir ulemesının eserleri.

Nazırlar ve kâtipler, yönetimde aktif görevi olan kişilerdi. Bunlar, sultânın yönetiminin haklılığını ortaya koymak, adil olsun olmasın, hükümete itâati sağlamak zorundaydılar. Siyasal konumları bunu gerektiriyordu. Bunlar, zaman ve zeminin şartları icabı, Hz. Peygamber (sav) adına hadîsler uydurup, bunları ulemâya keşfettiriyorlardı.

---

[270] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", 112-113; Yılmaz Öztuna, **İslâm Devletleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989, I, 840-924.

İkinci grubu teşkil eden sûfiler ve ulemâ, daima İslâm'a boyun eğmenin gereğini vurgulamışlar, yöneticilerin onu ihmâl etmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Sûfiler ve ulemâ politika konusunda verdikleri eserlerde, İslâm'ı, otokratik güce sahip sultânı, kontrol altında tutan bir kıstas olarak görmüşlerdir. Buna bir örnek olarak Gazâli'yi verebiliriz. Gazâlî'nin akademik yaklaşımı, Selçuklular'ın İsmâilî saldırılara karşı Sünnîliği desteklemeleri münasebetiyle, yasaklarla belirlenmişti. Zîra güçlü bir hükümet olmadan, hem iktidar hem toplum parçalanmaya mecburdu.[271]

Mutasavvıfımız Seyyid Ali Hemedânî, herhangi bir sultânı haklı çıkarmak peşinde koşmamıştır. Konuya yaklaşımı tamamen tarafsız ve bağımsızdı. O, konuya siyâsî bir düşünür olmaktan ziyâde, *emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker* sorumluluğunu taşıyan bir âlim hüviyetinde yaklaşıyordu. O'nun tavizsiz tavrı, 14. yüzyılın şartlarına göre ağırdı. O, hem *Resâil-i Mektûbat*'da hem de *Zahîretü'l-Mülûk*'da, adil yöneticiyi, Allah'ın vekili mevkine koyar, Hemedânî, hikmet sahibi Yüce Allah'ın, insanlar arasında Hakka uyan adil bir sultânın bulunması gereğini zorunluluk olarak gördüğünü kaydeder. Ona göre sultân İslâm'ın hizmetkârıdır, insanları da hayra sevk etmesi gerekir.

Hemedânî'nin, *Zahîretü'l-Mülûk*'üne aldığı, Hasan-ı Basri (h. 21-110/M. 641-728)'ye ait bir mektup siyâsî görüşleri açısından çok önemlidir. Hasan-ı Basri'ye Hz. Ömer (r.a.)'in özelliklerini soran bir mektup yazılır. Mektubun maksadı Hz. Ömer (r.a.)'nin tavrından sonraki yöneticilere bir model oluşturabilmekti. Hasan-ı Basri'nin mektuba verdiği cevap şu şekildeydi: "*Siz Hz. Ömer (r.a.)'in devrinde yaşamıyorsunuz. Arkadaşlarınız da onunkiler gibi değildir. Bununla birlikte Hz. Ömer (r.a.)'in yaptığını yaparsanız ondan daha iyi olursunuz*."[272]

Seyyid Ali Hemedânî, sultânlara verdiği öğütlerde Hz. Ömer (ra)'i takip etmelerini söyleyerek, Hulefâyı Râşidini izleyerek kendilerini yöneten birini müslümanların terk etmemesi gerektiğini vurgular. Hemedânî, İslâm'ı uygulama işinin sultânlara düştüğünü kaydeder. İslâm ve îmânın güçlendirilmesi, doğru yoldan

[271] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s.113; Öztuna, 1989, I, 840-924.

[272] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 114,115; Abdul Qaiyum Rafiqi, **Sûfizm in Keşmîr**, Delhi tsz, s. 72-74.

ayrılanların ve bid'atçıların ıslah edilme işinin sultân ve vâlilerin üzerine düşen bir görev olduğu kanâatindedir.[273]

Hemedânî, İslâm'ın emir ve adâletinin yerine getirilmesi konusunda sultânlara şunu söyler: "*Bir sultân, insaf ve adâlet yolunda gittiği, İslâm'ın gelişmesine hizmet ettiği ve dinin emirlerini yerine getirdiği zaman, Allah'ın yeryüzünde halîfesi, seçilmiş vekili ve gölgesi olur. Fakat insaf ve adâlet yolundan sapar, Allah'ın kullarına merhametle davranmaz ve nefsinin hevasına uyup, İslâm'ın güçlenmesini ihmal ederse, işte o zaman, gerçek mânâda şeytanın vekili, deccalın hizmetkârı, Allah ve Resulü'nün (s.a.v.) gerçek düşmanı olur*."[274]

Zahîretü'l-Mülûk'ünde sultânlara, onların görevli memurlarına ve vâlilere Hz. Muhammed'i (s.a.v.) ve Hulefâ-yı râşidîni örnek gösterir. Ona göre zâlim sultânlar, Allah'ın kendilerine olan itimadına ihanet etmeleri sebebiyle, âhirette sürekli azaba mârûz kalacak ve çeşitli cezalara çarptırılacaklardır. Bu husus zâlim sultânlara sık sık duyurulmalıdır. Bir kul, nasıl âhirette ilk sorguya namazdan çekilecekse, bir sultânında çekileceği ilk sorgu, adil olup olmadığı şeklinde tecellî edecektir. Zâlim sultâna bu da hatırlatılmalıdır. Görevlerini yerine getirmedikçe, hiç bir sultân yakasını ilâhi adâletin pençesinden kurtarmayacaktır.[275]

Seyyid Ali Hemedânî, sultânların tebaasını ikiye ayırır; müslümanlar ve kâfirler. Her birinin dinlerine göre bir takım hakları vardır. Müslüman tebeasının sultân üzerinde, daha sonra müstakıl bir başlık altında zikredeceğimiz gibi, yirmi hakkı bulunmaktadır ki, yöneticinin bunları sağlaması zorunludur. Müslüman tebeasının hakları, bir sultânın görevlerinden farklı değildir.

Seyyid Ali Hemedânî, tebaanın sultân üzerindeki haklarını yirmi maddede toplar, ancak burada hemen şu hususa işâret etmekte yarar görüyoruz. Seyyid Ali

---

[273] Cebecioğlu, "**Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri"**, s. 114-115; Abdul Qaiyum Rafiqi, **Sûfizm in Keşmîr**, Delhi tsz. s. 81-2.
, s. 72-74.

[274] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 114; Abdurrahman Muhammadov-Abdurrahman Kurbanov, "Siyâset u ayin-i devletdari ez nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 125-126.

[275] Cebecioğlu, **"Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri**", s. 114, Muhammadov-Kurbanov, **"Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî"**, s. 126.

Hemedânî'nin, konuya müzakere yoluyla yaklaşımı, onun, İslâm için sorumluluk taşıyan bir âlim olmasından kaynaklanmaktadır. Bu şekilde o, hem yöneticinin, hem de tebaanın İslâm'a yönelik tehlikelere hiç bir şekilde müsamaha etmemesini ısrarla ister. O, İslâm'a yönelik her fiili, sultânın kılıç veya ağır cezalarla durdurması gerektiğini savunur.

Ona göre ulemâ, ilmî olarak vaazlar yolu ile İslâm'a karşı olan davranışlara engel olmalıdır. Konuşmayla veya kılıçla, bu gibi hareketleri durdurmaya gücü yetmeyenlerin, İslâm'a karşı gelenlerle her türlü ilişkiyi kesmeleri gerekir.

Seyyid Ali Hemedânî, devletin menfaatini daima ön planda tutar. el-Maverdî'nin aksine, o bu yirmi şarta uyan gayr-i müslimlerin haklarının ne olduğunu açıkça ifâde etmez. Hz. Ömer'in (r.a.) yaptığı mukaveleyi, Seyyid Ali Hemedânî, her yer ve zamanda, bütünüyle takip edilmesi gereken bir döküman olarak kabul eder. Hz. Ömer (r.a.)'e atfolunan bu döküman, içerik itibariyle kaynaklara göre farklılık arz eder.[276]

Seyyid Ali Hemedânî, siyâsetin zorunlu olmasını, insanların fıtratlarının farklılıklarına dayandırmaktadır. Şöyle ki, insanoğlunun tabiat ve mizaçlarının yaratılıştan farklı olması söz, davranış ve düşünce farklılıklarını kaçınılmaz kılmıştır. Zulüm, haset, kin ve cimrilik gibi kötü alışkanlıklar insanın içinde gizlendiği için kişi ilişkilerinde sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.[277] İlâhî cemâl ve celâl sıfatlarının insanda tecellîyatı da farklıdır. Kalbi istek ve arzular da bir değildir. Bunlar sebebiyle Hak Teâlâ insanların saâdetini âdil hâkimler ve kâmil ıslahatçıların gayretlerine tevdi etmiştir. Seyyid Ali Hemedânî, toplumun huzurunu hükümetin varlığına bağlamakta, toplumun birlik ve dirliğinin sağlanmasını da sosyal hayatın muhafazasına bağlamaktadır. Böylece âdil idârecilerin başta bulunmalarıyla, toplum, zulüm, eşitsizlik gibi illetlerden arınarak mesûdâne bir ortam yakalar.[278]

---

[276] Cebecioğlu, **"Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri"**, s. 123.

[277] Abdurrıza Ahmedî, "Endişe-i Siyâsî-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", **Makalat-ı Endişe-i Siyâsî-i Mir Seyyid Ali Hemedânî**, Yıl 8, S. 27, Sonbahar 1983, s. 71-72.

[278] Ahmedî, "Endişe-i Siyâsî-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 73.

1.2.11.1. Siyâsetin Meşrûiyyeti

Mîr Seyyid Ali Hemedânî'ye göre, din ve siyâset birçok zaviyeden irtibatlandırılabilir. Onun terkibi siyâsete bakışı Müslüman filozoflarla fıkıhçıların görüşleriyle aynıdır. Hükümetin gerekliliğinin insan fıtratının değişik olmasına bağlı olduğu felsefeye de konu olmuştur. Diğer ifâdeyle adâletin tecellîsi, şer'i hükümlerin infazı vb. hâkimlerin vazifeleri olarak görülmektedir. Zaten Hemedânî'nin *Zahîretü'l- Mülûk* adlı eseri, tamamen din ve siyâsete dair yazılmış bir eserdir. Sultân ve idârecilere öğütleri içermektedir. On bölümlük kitabın her bölümünde ilgili âyet ve hadîsler verildikten sonra asıl konuya geçilmektedir.[279]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî hükümet ve velâyeti, ebedî saâdet veya şekâveti sermedînin sorumlusu olarak görmektedir. Seyyid Ali Hemedânî'in yöneticilere yazdığı mektuplarda bu husus şöyle dile getirilmektedir: "*Şâyet idâreciler kulların hak hukukuna riâyet ederlerse fânî nimetler ebedî nimetlere tebdil olur. Şâyet idarede nefse uyma galip gelirse, ebedî devlet güneşi söner, sermedî ıstıraplara düçar kalınır*." Hemedânî'nin huzurun temeli olarak gördüğü iki önemli hususdan birincisi "ta'zim-i emrillah" ikincisi "şefkat bi halkıllâh"dır. Yöneticiler şâyet adâlet ve hukuku ayakta tutmaya çalışırlarsa Rahman'ın halîfeleri olurlar. Şâyet nefis ve hevalarına tabi olup kullara karşı şefkat ve merhametli olmazlarsa Deccal ve Şeytan'ın halîfeleri olurlar.[280]

1.2.11.2. Hükümetin Gâyesi ve Zorunluluğu

Mîr Seyyid Ali Hemedânî'ye göre insanın dünya maişetinin düzeni, sağlam hükümetle sağlanabilir. *Zahîretü'l-Mülûk* adlı eserinin şu ilk cümlesi bu gâyeye matuftur: "*Dünya maişetinin esbâbını, siyâset kanunu hükümlerinin nizamına bağlayan, Allah'a sonsuz hamdler olsun.*" Buna bağlı olarak hükümetin varlığı, şu dört sebepten dolayı dînî, ahlâkî ve ictimâî bir zorunluluktur.

1) İmkân dâhilinde şer'i hükümleri icrâ etmek.

2) İslâm hükümlerini herkes için eşitlikle uygulamak.

[279] Ahmedî, "Endişe-i Siyâsî-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 72.
[280] Ahmedî, "Endişe-i Siyâsî-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 74.

3) Sosyal hayatın istikāmet üzerinde olmasını sağlamak.

4) Caydırıcı siyâsî kararlarla zayıfları ve mazlumları korumaya çalışmak.

Bunların devrede olmasıyla, duyusal dünya ile şer'i sınırlar bid'at ve zulümle zayıflamaktan korunur, has ve avam arasında behîmî arzular zahir olmaz.[281] Bütün hayatını insanın her iki dünya saadetine erişmesine adayan Hemedâni gerek kaleme aldığı yüzü aşkın eserlerinde olsun yirmi yıldan fazla süren seferlerinde olsun birey ve toplumun istikamet üzerinde bulunmaları için eğitimi, adaleti ve hakkın hizmetindeki siyaseti zorunlu görmektedir. Bu hedef onun eserlerinde açıça yer almaktadır.

1.2.13.4. Yönetilenlerin Yöneticiler Üzerindeki Hakları

Hemedânî'ye göre müslüman ahalinin idâreci ve hâkimler üzerinde yirmi hakkı vardır. Yöneticilerin riâyet etmeleri vâcip olan bu haklar şunlardır:

1. Bütün Müslümanlara karşı alçak gönüllü olmalıdır. Hükümet ve vâlilikte bulunmaları sebebiyle hiçbir müslümana karşı kibir beslenmemeli, Allah Teâlâ'nın zorba ve büyüklük taslayanlara düşman olduğunu bilmelidirler[282] Bu hususta Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Allah (cc) hazretleri bana, "Ümmetine söyle birbirlerine karşı alçak gönüllü olsunlar, biri diğerine karşı övünmesin" diye vahyetti*."[283] Yine başka bir hadîste "*Kimin kalbinde bir miskal tanesi kadar kibir olursa, cennete giremez*" buyurmuştur.[284]

2. İnsanların birbiri hakkındaki sözlerini dinlememelidir. Çünkü aksi fitne ve pişmanlık doğurur. Özellikle fasıklar, garazkârlar, hasetçiler ve tamahkârların sözlerini hiç dinlememelidir. Zîra tamahkâr olan kimse bir lokma için halkı incitir.

---

[281] Ahmedî, "Endişe-i Siyâsî-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 74.

[282] Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 128-129.

[283] Buhari, **el-Edebü'l-Müfred**, nşr. Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut 1404/1984, s. 153; Müslim, **el-Câmi'u's-Sahîh**, IV, 2198; Ebû Davûd, **es-Sünen**, IV, 274; İbn Mâce, **es-Sünen**, II, 1399; Beyhâkî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, X, 234; Gazâli, **İhyâ**, II, 212.

[284] Tirmizi, **es-Sünen**, IV, 361; İbn Hibbân, **es-Sahîh**, XII, 280; Beyhâkî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, V, 161, VI, 279; Gazâli, **İhyâ**, III, 356.

Haset eden kimse de bütün hüner ve becerileri ayıp sayar. [285] Âyette, "*Her hangi bir fasık size bir haber getirecek olursa onu iyice tahkik edin, doğruluğunu araştırın*"[286] buyrulmuştur.

3. Bir kusurundan dolayı bir Müslümanı cezalandıracağı zaman, şâyet affetmek imkânı yoksa, cezalandırmayı üç gün sonraya bırakmalıdır. Eğer bu kusur dini ilgilendiriyorsa o zaman affetmek ve cezasını geciktirmek hakkına sahip değildir. Bu hususta bile o kimse, işlediği suçundan tamamen vazgeçmiş ise o zaman yine af yolunu seçmelidir. Suç dünya işleriyle alakalı ise her halükarda affetmek daha iyidir.[287]

4. Bütün halka adâlet ve iyilikle muamele etmelidir. Bu hususlarda, "*şu ehildir, şu ehil değildir*" gibi düşüncelerle hareket etmemelidir. Çünkü idâreci Hakk'ın kudret gölgesidir. Hak Teâla rahmetini kâfirden de müminden de nasıl esirgemiyorsa, onun gibi idâreci ve kadılar da adâlet ve ihsanı iyiden de kötüden de esirgememelidir.[288] Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur: "*İmandan sonra aklın en faziletlisi insanlarla dostluk kurmak, iyilere ve kötülere iyilik etmektir.*"[289]

5. Hükümet ve saltanat güçlerini kullanarak müslümanların haremlerine bakmamalı, izinsiz ev ve depolarına girmemelidir.[290] Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur: "*Üç defa izin istemek gereklidir. Birincisi işitmeleri için; ikincisi kendilerini ve mekânlarını temizlemeleri için; üçüncüsü de ya izin vermeleri veya reddetmeleri içindir.*"[291]

---

[285] Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s.129-130

[286] Hucurat Sûresi, 49/6

[287] Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 129-1130.

[288] Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 128-130.

[289] Beyhâkî, **Şu'abü'l-imân**, VI, 256; Münâvî, **Feyzü'l-Kadîr**, IV, 2; Gazâli, **İhyâ**, II, 213.

[290] Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 128-129.

[291] Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, **Mîzânü'l-İ'tidâl**, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1995, V, 260; İbn Hacer el-Askalanî, **Lisânü'l-Mîzân**, I-VII, Müessesetu'l-âlemî el-mutbuat, Beyrut, 1406-1986, IV, 320.

6. Halka konuşma ve sair muamelelerinde onların mertebe ve derecelerine göre davranmalıdır.[292] Nakledildiğine göre Davud (aleyhisselam) Mevlâ'sına, "*Ey Rabbim! Halkın beni kendisine dost göreceği, senin de yakınlığını kaybetmeyeceğim amel nedir?*" diye niyaz ettiğinde kendisine şöyle vahyedilmiştir: "*İnsanlara, akıllarının alabileceği şekilde güzel huyla muamelede bulun. Benimle senin arandaki şeylere riâyet et."*[293]

7. Toplantılarda ihtiyarlara hürmet etmelidirler. Özellikle dindar yaşlılar ve çocuklara karşı rahmet ve şefkatle bakmalıdırlar.[294] Bu hususta Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur: "*Ümmetimin yaşlılarına hürmet, küçüklerine de merhamet etmeyen bizden değildir*."[295]

8. Bir müslümana herhangi bir iş için söz veya mühlet verdiklerinde, bunun aksine davranmamalıdırlar.[296] Bu hususta Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur: "*herhangi bir hususta verilen söz, riâyet edilmesi gereken bir borçtur*."[297] Yine bu hususta, "*Münafık'ın alameti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler; söz verdiğinde aksini yapar; emânete hıyanet eder*" buyurmuştur.[298] Zülkarneyn'e üç hasletinden dolayı saltanat verildiği ifâde edilmektedir: Konuştuğunda doğru söylerdi, verdiği söze riâyet ederdi, kendisine getirdikleri malları hazînesine koymaz, Allah rızası için tasadduk ederdi."[299]

9. Sert ve kaba söz söylememeli, miskin ve zayıflarla tatlı tatlı konuşmalıdırlar.[300] Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem, "*Cennette köşkler vardır.*

---

[292] Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 129-130

[293] İbn Receb, **Câmiu'l-'Ulûm ve'l-Hikem**, s. 181; Münâvî, **Feyzü'l-Kadîr**, V, 364.

[294] Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 128-129.

[295] Ahmed, **el-Müsned**, II, 207; Ebû Ya'lâ, **el-Müsned**, VI, 191; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsât**, V, 107; Beyhâkî, **Şu'abü'l-imân**, VII, 458-459; Gazâlî, **İhyâ**, II, 213.

[296] Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 130-131.

[297] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsât**., IV, 23; Kuzâ'î, **Müsnedü'ş-Şihâb**, I, 40; Münâvî, **Feyzü'l-Kadîr**., IV, 377; 'Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, II, 73, 74; Gazalî, **İhyâ**, II, 215.

[298] Buhârî, **el-Câmiu's-sahîh**, I, 21, II, 952, III, 1009, 1010; Müslim, **el-Câmiu's-Sahîh**, I, 78, 85; Tirmizî, **es-Sünen**, V, 19.

[299] Ubeydullah b. Abdullah el-Herevî, **Müştebehu Esâmi'l-Muhaddisîn,** Riyad 1411, s. 221.

[300] Muhammadov-Kurbanov, **"Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî"**, s. 128-129.

şeffaflıklarından içerisi dışarıdan görünür" buyurdu. "*O köşkler kimindir, Ey Allah'ın Rasulü*" diye sordular. "*Allah'ın kullarıyla nezaket ve zarafet ölçüleri içerisinde konuşan, açları doyuran ve insanlar gece uykudayken kalkıp ibâdet edenlerindir*" buyurdu.[301]

10. Hükümet işlerinde insâfı elden bırakmamalıdır. Nasıl halkın kendilerine insâf etmelerini bekliyorlarsa, kendileri de halka karşı insâflı olmalıdırlar.[302] Halkın kendilerine yaptığında beğendiği muâmeleyi kendileri de onlara revâ görmeliler. Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur: "*Kim cehennem ateşinden kurtulup cennette erişmeyi isterse, dostlarının kendisine yaptığı muameleyi kendisi de halka yapsın*"[303]

11. Arası bozulmuş olan kimselerin aralarını düzeltmeyi kendilerine vazife bilmeli, müslümanların aralarındaki husumetin uzamasına razı olmamalıdırlar. Özellikle açıktan hasımlaşmalara müdahale ederek düşmanlık ve fesada vardırmamalıdırlar.[304] Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem) ashâbına, "Namaz, oruç ve sadakadan daha faziletli olan amelin hangisi olduğunu size haber vereyim mi?" diye sordu. Onlar da "Evet, Ey Allah'ın Rasülü" dediler. O (sallallahu aleyhi vesellem), "*İki Müslümanın arasını bulmaya çalışmaktır*" buyurdu.[305]

12. Müslümanların günahlarını ortaya dökmemeli, halkın küstahlıklarından rencide olmamalıdırlar. Halkın kusurlarını mümkün olduğunca affedip, ayıplarını gizlemelidirler.[306] Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem) bu hususta şöyle

---

[301] Suyûtî, **el-Cami'u's-Sağîr**, I, 353.
[302] Muhammadov-Kurbanov, "**Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî"**, s.128-129.
[303] Nesâi, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, IV, 431; İbn Mâce, **es-Sünen**, II, 1306; İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, VII, 446; Heysemi, **Mecmu'z-Zevâid**, VIII, 186; Ahmed, **el-Müsned**, II, 161.
[304] Muhammadov-Kurbanov, **Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî"**, s. 10-131.
[305] Tirmizi, **es-Sünen**, IV,663; Ebû Dâvud, **es-Sünen**, IV, 280; İbn Hibbân, **es-Sahîh**, XI,489; Beyhâkî, **Şu'abü'l-İmân**, VII, 489; Gazâli, **İhyâ**, II, 216.
[306] Muhammadov-Kurbanov, **Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî"**, s.130-131.

buyurmuştur: "*Dünyada kim bir müslümanın ayıbını gizlerse, Allah Teâlâ da onun günahlarını dünya ve âhirette gizler*"[307] buyurmuştur.

13. Şehvetlerinin isteklerine uyup halkı da bunlara yönlendirmemelidirler. Zaman zaman günah işlerlerse de en azından bunları mutlaka insanlardan gizlemelidirler. Zîra bütün halk yöneticilerin iyilik ve fenâlıklarına tâbidirler. İdârecileri doğru yola görürlerse hepsi onun peşinde yürümeyi severler. Böylelikle bütün halkın sevâbı bunlara da yazılır. Kötü yolda görürlerse, hepsi bu yolda onun peşinde fısk u fücûr işlerler. Keza halkın günahlarına da bu şekilde yöneticiler de ortak olurlar.[308] Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem) bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Dünyada kim iyi bir çığır açarsa, hem onun sevabını alır, hem de o çığırda gidenlerin sevabına ortak olur. Kim de kötü bir çığır açarsa hem onun vebalini yüklenir, hem de o çığırda gidenlerin vebaline ortak olur.*"[309]

14. Bir sözleriyle müslümanların işlerini bitirebilecek bir yerde tereddüt etmeden o sözü söylemeli, ihmâl etmemelidirler. Zîra yöneticilerin özelliklerinden biri de, birçok güç ve zor işlerin onların bir sözüyle halledilmesidir. Bu tür işlere önayak olup sevabını almayı ganîmet bilmelidirler. Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem), "*Dil ile yapılan sadakadan daha faziletli bir sadaka yoktur*" buyurdular. Ashâbı, "*Ey Allah'ın Rasulü, bu nasıl olur*" diye sordular. O (sallallahu aleyhi vesellem), "*Bu sayede nice kanlar muhafaza edilir, başkalarına faydalı olunur ve kötülüklerden alıkonulur*" buyurdu.[310]

15. Zayıf ve miskinlerle beraber olmayı zengin ve kuvvetlilerle beraber olmaya tercih edip, meclîslerine daha fazla fakîr ve Allah adamlarını dâhil etmelidirler.[311] Bu hususta Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem), "*Ölülerle*

---

[307] Buhari, **el-Câmi'u's-Sahîh**, II, 862, Tirmizi, **es-Sünen**, IV,34, V, 195; İbn Mâce, **es-Sünen**, I, 82, II, 850; İbn Hibbân, **es-Sahîh**, II, 291; Gazâli, **İhyâ**, II, 217.

[308] Muhammadov-Kurbanov, **Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî"**, s. 30-131.

[309] Müslim, **el-Câmi'u's-Sahîh**, II, 705; İbn Mâce, **es-Sünen**, I, 74; İbn Huzeyme, **es-Sahîh**, IV, 112; Ahmed, **el-Müsned**, IV, 358-361.

[310] İbn Ebî Hatim er-Râzî, **İlelü'l-Hadîs**, II,291; Gazâli, **İhyâ**, II,220.

[311] Muhammadov-Kurbanov, **"Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî"**, s. 130-131

oturmayınız" buyurmuştur. Kendisine (sallallahu aleyhi vesellem), "*Ölüler kimlerdir, Ey Allah'ın Rasülü*" diye sorulunca, "*Zenginlerdir*" şeklinde cevap vermişlerdir.[312]

16. Muhtaç olanların hallerinden gâfil olmamalı, zayıf ve düşkünlerin ihtiyaçlarını giderme hususunda kusur göstermemelidirler. Yolcu ve yetimlerin ihtiyaçlarını araştırmayı kendilerine vâcip bilmelidirler. Mal ve mülkün imdada yetişmeyeceği, hak sahiplerinin haklarını isteyeceği kıyamet gününden korkmalı, gücü kudreti varken kurtuluşu için çalışmalıdırlar. Ebu Hureyre (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur: "*Kıyamet gününde bir kulu getirirler, Cenâb-ı Hak ona*, "*Ey kulum! Dünyada senden yiyecek istedim vermedin" der*. Bunun üzerine o kul şaşırarak, "*Ya Rabbi, ben seni nasıl doyururum*" der. Buyurur ki; "*Filan kulum senden yiyecek istedi de vermedin. Bilmedin mi eğer doyursaydın onun mükafatını benim yanımda bulacaktın*."[313]

17. İnsanların geçip gittiği yolları hırsız ve eşkiyadan emin hale getirmeli, bu tür zarar verenleri cezalandırarak başkalarının ibret almasını sağlamalıdırlar. Gelip gidenlerin korkuya düştükleri harabe yerleri mümkünse îmâr etmeli, değilse bekçi ve polis tâyin ederek insanların can ve mal korkusunu bertaraf etmelidirler. Hadîs-i şerîfte şöyle buyurulmuştur: "*Müslümanların yollarını hırsız ve eşkıyadan temizleyip, rahat yolculuk yapılmasına gayret gösteren idârecilerin kılıcı, onların affedilmesi için duâ ederler. Böyle yapmayan idârecilerin kılıçları da kendisine lanet okur*."

18. İhtiyaç olan yerlere ribât ve köprü inşa etmeli, bunu ihmal etmemelidirler. Hadîs-i Şerîf'te şöyle buyurulmuştur: "*Kim müslümanlar rahat gelip geçsin diye bir köprü inşa ederse, Hak Teâlâ ona sırat köprüsünden geçmeyi kolaylaştırır.*"[314]

19. Müslümanların toplu olarak bulunduğu her yerde mescit inşa edip, bunların kalp huzuruyla namaz vakitlerinde namaza devam edebilmeleri için, nafaka

[312] Gazâli, **İhyâ**, II, 226; Mübarekhûrî, **Tuhfetu'l-Ehvezî**, V, 388.
[313] İbn Hibbân, **es-Sahîh**, XVI, 366.
[314] Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 131-132.

ve maişetlerini temin ederek bu mekânlara imâm ve müezzin tâyin etmelidirler.[315] Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur: "*Kim Allah için bir mescit inşa ederse, Allah Teâlâ da cennette onun için bir ev hazırlar.*"[316]

20. Yöneticiler, yönettikleri ahaliyi iyilikle emredip, kötülükten alıkoymalıdırlar. Dini meseleleri gerek tek tek gerekse toplu halde insanlara anlatmalı, nasihat etmeli, Cenâb-ı Hakk'a ibâdet etmelerini emredip günahlardan sakındırmalıdırlar.[317] Rasulullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur: "*Sizden hanginiz şerîata muhalif bir kötü iş görürse, onu eliyle engel olsun. Eğer eliyle buna muktedir olamazsa diliyle engel olsun. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğz etsin. Bunu da yapamayanın İslâm'da nasibi yoktur*."[318]

Hemeâni ideal bir toplumun neşvünemâ bulması için herkesin kendine düşen görevlerini eksiksiz yerine getirmlerini elzem görür. Gitiiği yerlerde idarenin aksayan yönlerini görmüş, bu yaralara parmak basmıştır. İdareci ve reâyenin karşılıklı hak ve hukuklarına riâyet etmelerinin gerekliliği üzerinde durur. Sayılan bu yirmi madde müslüman halkın yöneticiler üzerindeki hakları olmasından dolayı son derece önemlidirler.[319]

1.2.11.3. Yöneticilerde Aranan Şartlar

Hemedânî'ye göre, sosyal hayatın huzur ve intizamı için, yöneticilerin sahip olması gereken bir takım şartlar vardır. Bu şartların kimi kifâyet kimi dirâyet olmak üzere, netîcede liyakatle doğrudan ilintilidir. Hemedânî'nin *Zahîretü'l-Mülûk* isimli eseri, yöneticiliğin şartları alanında yazılmış muteber bir eserdir. Birçok dile çevrilmiş, Keşmîr-Pakistan'da yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Bahsi geçen kitapta, Hemedânî yöneticilerde aranan şartları zikretmeden önce şöyle demektedir: "*Şunu bil ki, yöneticiliğin birçok şartı vardır. Onlar olmadan yönetimde din ve dünya*

---

[315] Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 132-133.

[316] Müslim, el-**Cami'u's-Sahîh**, I, 378, IV,2287; Tirmîzî**, es-Sünen**, II,135, İbn Mâce**, es-Sünen**, I, 243,244; İbn Hibbân, **es-Sahîh**, IV,486,490; İbn Huzeyme, **es-Sahîh**, II,268,269.

[317] Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 131-132.

[318] Müslim, **el-Cami'u's-Sahîh**, I,69; Beyhâkî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, X, 90.

[319] Seyyid Ali Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk,** Muhammed bin Hüseyin (Çev.), Haz. Necdet Yılmaz, Daru'l-Hadîs, İstanbul 2003, s. 180-190.

işlerinde nizam ve intizam olmaz. Halkın da yöneticiler üzerinde birçok hakları vardır. Bu haklar yerine getirilmedikçe yöneticiler âhiret azabından kurtulamazlar." Bu sözlerden sonra Hemedânî, yöneticilerde bulunması gereken şartları şöyle sıralamaktadır:

1. Reâyâ bir iş yaptığı zaman, idâreci kendisini onların yerine, onları da kendi yerine koymalıdır. Reâyâyı kendi üzerinde idâreci imiş gibi görmelidir. Bu halde kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına reva görmez. Bir dava arz edildiğinde, onu kendi problemiymiş gibi ele almalı, kendisine yapılmasını sevmediği bir şeyi başkasına yapmamalı. Şu husus dikkate değerdir ki, burada Mîr Seyyid Ali Hemedânî, ünlü Çin filozofu Konfüçyüs ile aynı görüştedir. Zîra bir talebesi Konfüçyüs'e, "*adâlet nedir?*" diye sorunca Konfüçyüs şöyle cevap verir: "*Kişinin kendisine yapılmasını sevmediği bir şeyi başkasına da yapmamasıdır*."[320]

2. Müslümanların ihtiyacını görmeyi ibâdetlerin en faziletlisi saymalıdır. Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur:[321] "*Müminlerin kalbine sürur vermek, insanların ve meleklerin amellerine bedeldir*."[322] Müslümanların ihtiyaçlarını gidermeyi, kendisi için en değerli ibâdet bilmeli. Fakîr ve muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamadan ibâdete başlamamalıdır.[323] Müslüman idârecilere layık olan, devamlı sûrette muhtaçların ihtiyaçlarının görülmesi ve hükümet dairelerinde işleri olan kimselerin işlerinin bitirilmesi hususunda titizlik göstermesi; bir müslüman kapısına geldiğinde ihtiyacına vakıf olup, onların işlerini görene kadar ibâdetle meşgul olmamasıdır. Kendi rahatı için müslümanların ihtiyacını gidermemeyi kendisine uygun görmemelidir.[324]

---

[320] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 114; Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 125-126.

[321] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk,** s. 173.

[322] Suyûtî, **el-Cami'u's-Sağîr**, II, 542.

[323] Cebecioğlu, **"**Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 114; Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî",, s. 125-126.

[324] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk,**, s. 174.

3. Yeme, içme ve elbise konularında hulefe-yı râşidini takip etmeli, lezzetli yiyecekler yememeli, lüks elbiseler giymemeli. Lüks ve şatafattan kaçınmalıdır. Kısaca râşid halîfeleri örnek almalıdır.[325]

4. Hüküm vereceği zaman yumuşak ve güler yüzle hareket etmeli, sebepsiz sertlik göstermemelidir. Kendisine karşı fazla söz söylenmesinden incinmemeli, zayıf ve miskinlerle konuşmaktan utanç duymamalıdır.[326]

5. Hüküm verirken, halkı memnun etmek için onlara dalkavukluk etmemelidir. Birisi hoşnut ve memnun olacak diye hak ve şerîata muhalefet etmeyi caiz görmemelidir. Halkın yarısının idâreciden memnun olmamasının hükümetin özelliklerinden olduğunu bilmelidir. Çünkü hakkaniyet ölçülerine riâyet ederek düşmanı razı etmek mümkün değildir. Adil olan bir idâreci bütün halkın memnuniyetini kazanamaz. Hâkim ve idârecinin verdiği hüküm iki taraftan birine meyletmeden, garaz beslemeden olmalı; hüküm verirken Hak Teâlâ'nın rızasını talep edip öfkelenmesinden endişe etmelidir. Hem Allah Teâlâ'yı hem de halkı kendisinden razı etmelidir[327] İslâm'ın ifasında tereddüt göstermemeli. Her yönetimde, halkın bir bölümü, genellikle yöneticiyle mutsuzdur. Zîra bir yönetici iki karşı talebi, aynı anda memnun edemez, mümkün değildir. Ancak, sultân, halkının hoşnutluğunu, kendi isteklerinin önünde tutmalı, onlara verdiği emirlerde, Allah'ın rızasını ön planda tutmalıdır.[328] Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*İnsanların kızmasına rağmen Allah'ın rızasını talep eden kimseden hem Allah razı olur hem de insanlar razı olur*."[329]

6. Devlet işlerinin tehlikesinden emin ve gâfil olmamalıdır. Devlet işlerinin bir âlet olduğunu, âhiret saâdetinin o âletle kazanılması gibi ebedî hüsranın da onunla hâsıl olduğunu bilmelidir. Bu zamanın çoğu idâreci ve hâkimleri bu fânî devlete mağrûr olup, hevâ ve heveslerinin ardına düştüklerinden dinlerini viran etmişler,

---

[325] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk,**, s. 125-126.
[326] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk,**, s.174.
[327] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk,**, s. 174.
[328] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 114; Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 125-126.
[329] İshak b. Rahüye, **el-Müsned**, II, 600; 'Acluni, **Keşfü'l-hafâ**, II, 307.

îmânlarını havaya savurmuşlardır. Ancak Allah'ın isteyip seçtiği kimseler bundan müstesnâdır[330]. Yönetime gelen bir tehlike, sultânın dini görevlerini yapmasına engel olmamalı, yönetimin, Allah'ın güzel isimlerinin (esma-yı hüsnâsının) bir tecellî yeri ve mutluluğun kaynağı olduğunu kesinlikle anlamalıdır. Eğer bir sultân bu gerçeğe dikkat etmezse, ebedî cezaya hak kazanır. Seyyid Ali Hemedânî, çoğu yöneticilerin içki içip, dünyevi zevklere müptela olduklarını ve bu sûretle, hem hayâtlarını, hem de îmânlarını mahvettiklerini kaydeder. Yönetici bu şekilde, elindeki iktidarı, ebedî cezanın kaynağı yapmak yerine, adâletli olmayı tercih etmelidir [331]

7. Salihleri ve âlimleri sevmeli, ziyâretlerine gitmeye can atmalıdır. Böyle kimseler bugün az bulunur ancak bulunduğu zaman onları görmeye haris olunmalı, bunların nasihatleri saâdet bilinmelidir.[332] Sahte şeyhler ve uyduruk ulemâ, dünyalık elde etmek için, her zâlimi övüp, ona yaltaklanarak, îmânın yıkılmasının sorumlusu olurlar.[333]

8.Büyüklenip kibirlenerek halkı kendinden korkutmamalı, zayıf ve düşkünlere adâlet, ihsan ve şefkatle muamele ederek kendilerini onlara sevdirmelidirler. Bu hususta Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur:[334] "*Sizin önder ve idârecilerinizin hayırlıları de kendilerini sizi sevip muhabbet eden ve sizin kendilerini sevip muhabbet ettiklerinizdir. Onların şerlileri de size buğz ve düşmanlık eden, sizin de kendilerine buğz ve düşmanlık ettiklerinizdir*."[335]

9. Vâlilerin zulmünden ve memurların hainliğinden gâfil olmamalı, koyun postuna girmiş kurtların sultasından mazlum halkı korumalıdır. Bürokrat ve memurlardan birinin bir hainliği ortaya çıktığı zaman onu paylayıp cezasını vererek

---

[330] Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk**, s. 174.

[331] Cebecioğlu, Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 114-115; Muhammadov-Kurbanov, **"Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî"**, s.126-127.

[332] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s.175.

[333] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri"**,** s. 114-115; Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s.126-127.

[334] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 175.

[335] Deylemî, **el-Firdevs**, II, 175; Münâvî, **Feyzü'l-Kadîr**, III, 463.

başkalarının ibret almasını sağlamalıdırlar. Siyâset erbabı dâimi uygulamalarını terk etmemeli, görevlilere devamlı sûrette nasihat etmelidir.[336]

10. Sultân ve hâkimler ferâsetli olmalıdır. Bu onların üzerine vâciptir. Günlük hadîselere akıl ve fehm (anlayış) ile bakarak verilen hükümleri somutlaştırmalıdırlar. Şâyet hadîse gâyet açık ve net bir mesele ise, buna basîret gözüyle bakarak, onun gereklerini, doğurabileceği muhtemel sonuçları düşünmeden şer'i kâideler çerçevesinde halletmelidirler. Eğer bir anda görülmeyen tafsilatları olan bir mesele ise, onu da ferâsetle çözüme kavuşturup, meseleyi çeşitli yönleriyle aktaran kimselerin sözlerine itimat etmemelidirler. Hak (Celle ve alâ) Hazretleri idare ve hükümet işlerinde, fehm, idrâk ve ferâset nuruyla hükümler çıkarmayı şart koşmuş ve şöyle buyurmuştur:

"*Hâlbuki onlar bu haberi peygambere ve aralarındaki yetkili zatlara arz etselerdi elbette işin iç yüzünü araştırıp ortaya çıkaranlar, onun mahiyetini, haberin neye delalet ettiğini bilirlerdi.*"[337] Hüküm sahibi insanların halkla hemhal olmaları ve onlara karışmaları zaruri işlerdendir. Bu sebepten onların hallerinle ferâsetle vakıf olmalarına idariliklerinin gereklerindendir. Ferâset de iki kısımdır:

1. Şer'î ferâset: Nefsi tezkiye etmek ve kalbi kötü ahlaklardan temizlemek sûretiyle yerilmiş sıfatlardan, cehalet perdesinden ve gaflet örtüsünden arınarak basîret gözü açılır. Hakîkî mümin burada Allah'ın nuruyla görür. Hak Teâlâ bu makbul kulun gözü ve kulağı olur. Kur'ân-ı Kerîm'de: "*Ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* buyurulmuştur."[338]

2. Hükmî ferâset: Hâkimler bu ferâseti tecrübe ile bulmuşlardır. Ferâsetin delilleri ehli ferâsette görülür. Bu tür ferâseti elde etmek herkes için mümkündür. Hâkimler bu hususta insanın yaratılış alametlerinde ve özelliklerinden hareket ederek bazı ipuçları vermişlerdir. Uyanık kimseler, insanların siretine bakarak anlayış ve kabiliyeti ölçüsünde bunlara vakıf olur.[339]

---

[336] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 175.
[337] Nisâ Sûresi, 4/83.
[338] Âli İmrân Sûresi, 3/5.
[339] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 177.

1.2.11.4. Gayr-ı Müslimler İle İlgili Hükümler

Seyyid Ali Hemedânî, ehl-i zimme ile muamele konusunda ayrı bir liste hazırlar.[340] Bu liste yirmi maddeden oluşur. Bunlar aynı zamanda Hz. Ömer'in (r.a.) zimmet ehline uyguladığı ve diğer İslâm âlimlerinin kabul ettiği ilkelerdir. Seyyid Ali Hemedânî, bunların uygulanmasını sultânlara vâcip görür. Buna göre zımmiler:

1. Müslüman yöneticilerin hükmettiği bölgelerde yeni ibâdethane yapamazlar.

2. Harabe haline gelenleri tamir edemezler.

3. Kendi ibâdet yerlerinde müslümanların namaz kılmasına engel olamazlar.

4. Müslüman yolcuları üç gün evlerinde ağırlamak zorundadırlar.

5. Casusluk yapamazlar, casusları koruyamazlar.

6. Biri İslâm'a girmeye niyet ederse ona engel olmazlar.

7. Müslümanlara saygı göstermek zorundadırlar.

8. Toplantı halinde iken yanlarına eğer bir müslüman gelirse ona saygılı davranacaklardır.

9. Müslümanların giydiği kıyafeti giyemezler.

10. Çocuklarına Müslüman adı koyamazlar.

11. Ata, gemsiz ve eğersiz bineceklerdir.

12. Kılıç, ok ve yay kullanamazlar.

13. Mühür edinemezler.

14. Sarhoşluk veren şeyleri açıktan içemezler ve satamazlar.

[340] Muhammadov-Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s.131-132.

15. Geleneksel kıyafetlerini koruyacaklar, böylece müslümanlardan ayırt edileceklerdir.

16. Müslümanlar esasında kendi örf ve adetlerini açıkça uygulayamazlar.

17. Evlerini müslümanların evlerinin civarına yapamazlar.

18. Cenazelerini Müslüman mezarlarının yanına defnedemezler.

19. Ölüleri için yüksek sesle yas tutamazlar.

20. Müslüman köle satın alamazlar.[341]

Seyyid Ali Hemedânî, bu kuralların, o sırada Keşmîr'in çoğunluğunu teşkil eden Hindulara uygulanıp uygulanmayacağını açıkça söylemez. Ancak daha sonraki ifâdelerinden, Hinduların ehl-i zimme ile aynı muameleyi göreceği anlaşılmaktadır. O, Hz. Ömer'e (r.a.) ait belgenin, bu yirmi şarta uymayan zimmilerin korunmayacağını, müslümanlar tarafından öldürülmeye müstehak olacaklarını ve mallarının müsadere edileceğini söyler. Hinduların müslüman yönetime boyun eğip sulh içinde yaşarlarsa, ehl-i zimme gibi muamele göreceğine de işâret eder.[342]

1.2.11.5 Sosyal Olaylara Bakışı

Seyyid Ali Hemedânî, dünyadan elini eteğini kesip köşesinde oturan birisi olmamış, aksine o içtimâi hayatın değişen şartlarına çok ilgi duyan ve bu alandaki

[341] Cebecioğlu, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 120-122; Abdul Qaiyum Rafiqi, **Sûfizm in Keşmîr**, Delhi tsz. s. 81-2.

[342] Cebecioğlu, **"**Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", s. 120-122, Rafiqi, **Sûfizm in Keşmîr** s. 122.

sorunlara çözümler arayan biri olmuştur. Onun eserlerinde insan tabiatı ve sosyolojik felsefenin serpiştirilmiş olduğunu görmek de gâyet kolaydır.[343]

Hemedânî'ye göre sıfatlar bakımından, insan ve hayvan arasında cins–alt cins yakınlığı bulunmaktadır. Diğer taraftan, insanlarda öne çıkan hususun akıl, nutuk ve muhabbet dolayısıyla sosyallik olduğunu vurgulamıştır. Siyâsî ve ictimâî konulara alaka duyarak bu konularda mesâi harcamıştır.[344]

Konuların açıklaması veya tefavüt-i mahiyet konularında Hemedânî ile şark meşşâîlerinden Farabi ve İbni Sina aralarında ciddi ihtilaflar vardır. Elbette felsefenin derin meselelerinde onlardan istifâde etmiştir. Ancak dünya görüşü ile ictimâi, siyâsî ve ahlaki alanlarında Hemedânî üzerinde Gazâli'nin ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Mesela Hemedânî de Gazâli gibi, sosyal olayların açıklamasında biyolojik ve ahlaki amillere çokça başvurmaktadır. Hemedânî'ye göre tabiatta fıtri tefavütler, kalıtsal etkiler ile insanların değişik tutumları cemiyet ve devleti ile belirgin ictimai nizamların varlığını kaçınılmaz kıldı. Bu minval üzere değişik sosyal olayların açıklamasında biyolojik ve ahlâki âmillerin etkisi birinci karar merciidir. Hemedânî'ye göre devletin varlığında tabi-i zemin, büyük etkendir. Hemedânî'nin eserlerinin tahlilinde sosyal devletin varlığı, istikrar ve huzurun tesisi için, otoriter devlet yönetimini esas alan akıllı ve adil idâreciyi şart görmektedir.[345]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî'ye göre insan fıtratı farklı, istek ve arzuları nihâyetsi ve çeşitlidir. Dolayısıyla anarşi ve huzursuzluğun kaynağı olan çok başlılığın önlenmesi, zulüm ve istibdadın ortadan kaldırılmas için, nizam ve intizamı sağlayacak âdil ve bilgili bir sultâna ihtiyaç bulunmaktadır. Bu itibarla Mîr Seyyid Ali Hemedânî çağdaşı olan sultânlara yazdığı mektupta şunlara yer vermektedir:

"*Ey Azîz! İlk Yaratılıştan beri insanoğlunun aklı, karakteri ve arzuları farklıdır. Bu nedenle insanların gâye, maksat ve talepleri, söz ve eylemleri de farklı olup, kötü huy ve düşüncelerin yanında zulüm, haset, kin, buğz gibi illetlerle de*

[343] Mahir Hoca Sultânov, "Felsefe-i İctimâi Mir Seyyid Ali Hemedânî**"**, **Rûdegî**: **Fasılnamey-i Edebî-Ferhengi Rayzeni Ferhengi Cumhuri İslâmi İran der Tacikistan**, Yıl 12, S. 32, Sonbahar 1390, s. 29-30.
[344] Sultânov, **"**Felsefe-i İctimâi Mir Seyyid Ali Hemedânî", s. 29-30.
[345] Sultânov, "Felsefe-i İctimâi Mir Seyyid Ali Hemedânî", s. 29-30.

maluldür. Bütün bunlardan insanı ve idareyi kurtaracak olan İslâm kâidelerine uygun, zulmü ve eşitsizliği ortadan kaldıracak, istikāmet ve ilmî menhec üzerinde yükselen bir idarenin temsilcisi âdil ve akıllı bir sultân ile gerçekleşebilir."[346]

Böylece âdil ve bilgili sultânın gerekliliğini savunan düşünce, Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin tüm eserlerinde rahatlıkla görülmektedir. Bütün yazdıklarında iyi, adil idareyi övmekte, zulme dayanan idarelerinde kötülüklere meydân açtıkları için onları şiddetle tenkit etmektedir. Hemedânî'nin uygun gördüğü adâlet, eşitlik ve bilgi eksenli ideal idarenin gerçekleşmesini hayâl sayıp efsaneden addeden mütefekkirler olmuşsa da, Hemedânî'nin çağındaki imkânsızlıklarla, Moğol istilası ve Timur belâsı gibi etkenler birlikte düşünüldüğünde onun bunları tasvip etmediğini göstermek için aşığı olduğu adâlet ve eşitlikçi idareyi eserlerinde bütün inancıyla savunmuştur.[347] Hemedânî'in adil nizamının tamamen hayâli olmadığını düşünen muhakkiklerden Z.A. Kâli Zâde bu fikrini şu şekilde beyan etmektedir: "*Adil nizam büsbütün gerçekleşmesi imkânsız hayâl mahsulü addedilemez. Belki hedefi olan ve gerçekleşme kabiliyeti bulunmaktadır, belki mevcut düzenden razı olmayanlar için bir çıkıştır*."[348]

Hemedânî'ye göre idâreciler lüks ve konfordan uzak durmalı, hilm, tevazü, adâletli, iyiliksever, şefkat, merhamet sahibi olmalıdır ki halk tarafından sevilsin.[349] Yiyecek, giyecek ve diğer yaşantısıyla halktan biri olmalıdır. Bu hususta Hz. Yûsuf'un rivâyet edilen şu kıssasını unutmamalıdır. Mısır'da on yedi yıl boyunca hazîne mutasarrıflığını yapan Hz. Yûsuf'un günden güne benzi sararmakta, bir et bir kemik kalacak kadar zayıflamaktadır. Ahali ona neden böyle zayıfladığını sorduklarında sessiz kalmış, ancak onlar ısrarla sorunca Hz. Yûsuf şöyle demiştir; "17 yıldır fakîrlerin halini unutmamak için, nefsin çok arzu etmesine rağmen, tek bir defa dahi arpa ekmeğinden karnımı doyurmadım. Zîra yarın kıyamet gününde

[346] Hemedânî, **Mektûbât**, (10. Mektup), Özbekistan Şark İlimleri Enstitüsü, s. 363-365.
[347] Sultânov, "Felsefe-i İctimâi Mir Seyyid Ali Hemedânî", s. 30-34.
[348] Sultânov, "Felsefe-i İctimâi Mir Seyyid Ali Hemedânî", s. 35.
[349] Sultânov, "Felsefe-i İctimâi Mir Seyyid Ali Hemedânî", s. 38-39.

herhangi bir fakîr Allah'ın huzurunda "*o tok olduğu için benim açlığımdan, acılarımdan haberdâr değildi*" demesin.[350]

1.2.11.6 Yöneticilerle Muâmelesi

İnsanların hidâyeti için ömrünün büyük bir bölümünü seyâhatlerle geçiren Seyyid Ali Hemedânî, karşılaştığı yöneticilerle iyi geçinmiş, ilk iş olarak onları İslâm'a davet etmiştir. Onların yanlışlarını düzeltmeye çalışmış, emr-i bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münker görevini hakkıyla yerine getirmeye çalışmıştır. O bu özelliğiyle tam anlamıyla; "(*Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir'*[351] âyetinin masaddakı olmuştur. Mizacı gereği hakkı söylemek için gözünü hiç bir budaktan sakınmamış, hayatı pahasına dahi olsa hak ve hakîkati haykırmıştır."*En faziletli cihat, zâlim bir idârecinin karşısında adâleti (doğruyu ve hakkı) söylemektir*"[352] Hadîs-i Şerîfinin hükümlerine göre hareket etmiştir.

Seyyid Ali Hemedânî, Keşmîr'de maddi ve mânevî kalkınmanın yollarını açıp buradan netîce alınca 760'ta Huttalan'a hicret etmiş, burada da medrese ve hankâhlar bina etmiştir. 773 yılının sonlarına doğru Meveraunnehir'de Timur'la görüşmüş, yaptığı zulümleri, cinâyetleri, haksızlıkları yüzüne karşı sert bir eda ile haykırmıştı. Timur'un kendisi hakkında aldığı idam kararına asla aldırış etmemiş, yanına aldığı yedi yüz kadar seyitle beraber tekrar Keşmîr'e dönmüştür.[353]

Hemedânî, Sultân Kutbuddîn'i de çok defa uyarmaktan çekinmemiştir. Sultân Kutbuddîn'in Hindu mezarlarını ziyâret etmesinin, onların bayramına katılmasının ve Hindu kıyafetlerini giymesinin tamamen politik sebeplerden kaynaklandığı söylense de onun müşriklere beslediği bu iyimser tavır, İslâm'a sıkı sıkıya sarılmış olan Hemedânî tarafından iyi karşılanmamış, bu nedenle araları açılmıştı. Hemedânî'nin görüşlerinden, Sultân Kutbuddin memnun değildi. Bu anlaşmazlık ilerleyince Hemedânî Keşmîr'i terke karar verdi.

---

[350] Sultânov, "Felsefe-i İctimâi Mir Seyyid Ali Hemedânî", s. 32-38.
[351] Mâide Sûresi, 5/54.
[352] Ebû Dâvud, Melâhim, 17; Tirmîzî, Fiten, 13.
[353] Riyâz, "Hadamât-u Emîr-i Kebîr Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Şibh-i Kare-i Pakistan u Hind (Karn-i Heştem)", s. 96-97.

1.2.11.7. İdâreci ve Siyasîlerin Baskılarına Maruz Kalması

Mîr Seyyid Ali Hemedânî irşâd ve teblîğ hizmetleri sırasında birçok zahmet ve baskılara maruz kalır. Bu baskılar zamanın idârecilerinden geldiği gibi dönemin âlim ve fakihlerinden de gelebilmiştir, kendisi bu sıkıntıları şu şekilde dile getirmektedir. "Belâ ve riskler seferde de hazarda da asla yakamızı bırakmadı, kimisi idârecilerden geldi kimisi de âlim ve siyâsîlerden. Her kimden geldiyse de gelsin bizim için hayır ve ihsandır.[354] İrşad ve teblîğ vazifesini yapmaktan hiç çekinmeyen Hemedânî, baskılara karşı hiçbir zaman ümitsizliğe kapılmaz konu ile alakalı görüşlerini "Şâyet bütün kâinat ateş topu, gökyüzü kılıç kesilse de asla hakkı haykırmaktan çekinmem ve âhiretimi fânî dünya ile değiştirmem" diye belirtmektedir. Seyyid h.772 yılında Hottalân'da Timur ile karşılaşır, bu görüşmeden sonra Keşmîr' e hicret eder.[355]

1.2.11.8. Timurlenk İle Karşılaşması

Seyyid Ali Hemedânî, hayatını İslâm'a adamış, âlim, ârif, çetin bir hak savunucusu, seyyah, hak için gözünü hiçbir budaktan sakındırmayan bir davetçidir. İnsanlara hak ve kurtuluş yolunu göstermek için yaz-kış, soğuk-sıcak demeden ısız çölleri, engin denizleri ve sarp dağları aşmıştır. Bu amaçla o günkü mamur dünyanın birçok memleketlerini gezerek, insanları sürekli nefsin tehlikelerine karşı uyarmıştır. Hidâyet ve teblîğ uğrunda, tehlikeli deniz yolculuklarında gemi batması, kervandan ayrı düşmesi sonucu ıssız çöller ve dağ başlarında kalmak gibi bir insanın görebileceği en büyük tehlikeleri göğüsler.[356] Bu sıkıntılarından biri de Timurlenk'le yaşadıklarıdır.

Hemedânî'nin Maverâünnehir'deki irşâd faaliyetlerinden rahatsız olan Timurlenk onun derhal derdest edilmesini iter. Çünkü birçok bozguncu ve fesatçı sürekli Timurlenk'i, Seyyid Ali Hemedânî aleyhinde kışkırtırlardı. Onun Timurlenk ile görüşmenin H. 774'te gerçekleştiği kabul edilmektedir.[357]

---

[354] Ezkâî, "Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedânî", s. 47.
[355] Riyâz, **Ahvâl u Asar u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî**, s. 36-37
[356] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 13.
[357] Ezkâî, "Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedânî", s.46.

Hazret-i Mîr, Hottalân'da ikāmet ederken birçok devlet erkânı ve toplumun ileri gelenleri onun sohbetlerine katılmaktadır. Hemedânî'nin siyâsî nüfuzu ve sosyal konumu başta Timurlenk ve onu çekemeyenleri rahatsız etmesiyle onun hakkında şöyle bir dezenformasyonu devreye sokarlar: Güya Hemedânî onun siyâsî rakibi olmaya heveslenir. İshak Hottalânî 'nin Âramşâh emirinin oğlu olduğunu ve saltanatı geri almak için birlikte çalıştıklarını iddia ederler.[358]

Hemedânî'nin asla kıbleye sırtını çevirmediğini duyan Timurlenk, tahtını kıbleye karşı gelecek şekilde yerleştirerek muhtapların sırtlarını kıbleye dönerek ona bakmalarını sağlar. Hemedânî divâna gelir gelmez, Timur, "*Hani asla kıbleye sırtınızı çevirmezdin*" diye sorunca Hemedânî şöyle der; "*Yüzü sana dönük olanların zaten kıbleden yüzleri çevrilmiş olmaktadır.*" Bu sözlere çok kızan Timur, "*Bu yaptıkların asla kabul edilemez*" deyince Hemedânî şöyle der: "*Boşuna endişe etme, sana yanlış bildirmişler. Bir kez halvet halinde otururken, bir anda bende bir uruc hali peyda oldu ve bütün âlem bir sofra halinde bana arz olundu. Ben kabul etmedim ve (Timur'u kast ederek) bir topal köpeğin gelip onu kaçırdığını gördüm. Çünkü hadîste, "Dünya bir leştir ve talipleri köpeklerdir"*[359] *denilmektedir. Ben yönümü âhirete yönelttim, dünyayı talep etmiyorum.*" Bu sözlerden sonra Seyyid Ali Hemedânî oradan ayrılır.[360]

Timurlenk Hemedânî'nin sözleri tam olarak algılayamaz. Seyyid Ali Hemedânî, Keşmîr halkına teblîğ ve irşâd faaliyetlerinde bulunmak üzere Allah tarafından memur edildiğini bildirerek 700 seyyidle[361] birlikte Keşmîr'e gider. yazarlar Hemedânî'nin Keşmîr'e olan seferleri arasında bunun en büyük sefer olarak kabul etmektedirler.[362]

---

[358] Ezkâî, "Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedânî", s. 46.

[359] Bu sözün hadîs olduğu ifade edilmişse de doğru değildir. Zira söz Hz. Ali'ye ait olup tam şekli şöyledir: لدُّنْيَا جِيفَةٌ وَطُلَّابُهَا كِلَابٌ، فَمَنْ أَرَادَ الْجِيفَةَ فَلْيَصْبِرَنَّ عَلَى مُخَالَطَةِ الْكِلَابِ Bkz. Ebû Na'îm Ahmed b. Abdullah el-Esbehânî, **Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ**, Daru's-Sa'âde, Mısır 1394/1974, VIII, 238; Yahya b. Hüseyin eş-Şecerî, **Tertîbu'l-Emâli'l-Hamîsiyye**, thk. Muhammed Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1422/2001, II, 267.

[360] Ezkâî, "Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedânî", s. 46.

[361] Yazıcı, "Hemedânî Emîr-i Kebîr", XVII, 186.

[362] Ezkâî, "Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedânî", s. 47.

1.2.11.9 Siyasî Mektupları

Hayatı boyunca bir çok eser telif eden Mîr Seyyid Ali Hemedânî, irşâd, teblîğ, iyilikleri emretmek, kötülüklerden sakındırmak için, İslâm âlemini baştan başa gezmiş, çağdaşı bulunan padişâh, emir, halîfe ve kimi mürîdlerine de zaman zaman, samimi ve içten bir niyet, sade bir dille mektuplar yazmıştır. Mektuplarında idarcileri uyarıları, istikamet sahibi olmaları, nefs-i emmeraya mağlub olmamaları, eşitlik, doğrululuk, hak ve hukuktan ayrılmamamları, insanlara zulm etmekten onlara hakaret etmekten kaçınmalarını istediğinden her yönüyle siyasetnameyi ilgilendirdiğinden mektuplarını burda ele almayı uygun gördük. Bu mektuplar, Hemedânî'nin *Mektûbât-ı Emîriyye* adlı eserinde bir arada bulunmaktadır. Muhammed Riyâz söz konusu eseri tashih etmiş ve h. 1352 yılında neşretmiştir. Hemedânî'ye ait mektupların çalışmamızda yer alması, onun düşüncesinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşüyoruz.

1. Sultân Kutbeddin'e Yazılan Mektup

Ey Sultân hazretleri, Allah senin durumunu düzeltsin, sana içten ve samimi bir şekilde duâ ediyorum.

Ey Azîz!

Gerçek Müslümanlık ashab ve tabiin dönemleri ile Hicrî ilk yüzyılda yaşanılan İslâm'dır. Kâfirlerin küfürlerinde kalmalarından daha acayip olan, insanoğlunun, Rabbü'l-Âlemin'in "*Ey insan! Yüce Rabbin hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu*?[363] ikazına aldırış etmeden şu âyet-i Kerîmeye güvenmeleridir: "*Doğrusu Rabbinin, insanların zulümlerine rağmen onlara mağfireti vardır. Rabbinin cezalandırması çetindir*.[364] Rabbim bizi nefislerimizin bütün kötü emellerinden kurtarıp kınayıcıların kınamasından korkmayan menzile eriştirsin. Sonsuz kerem, engin mağfiret, her şeyi hakkıyla gören Rabbimiz, kulların kabahat ve taksiratını af etsin. Her ne kadar günah yükümüz belimizi bükmüş, günahlardan yüzümüz kızarmışsa da, Ey Rabbbimiz! Af ve mağfiret deryana daldık, kerem ve

[363] İnfitar Sûresi, 82/6
[364] Ra'd Sûresi, 13/6

cömertlik elini bizden esirgeme: "*Olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir*."[365]

"Din nasihattir"[366] nebevî işâreti mucibince öğüt ve sevgi yolunu açık tutmak gerekir. Nasihati elden bırakma ki, dünya saltanatın, ebedî nimetleri unutup fânî olanların peşine düşmesin. Akıllı olan başkalarından ibret alır. Gaflet uykusuna dalmaz, her daim müteyakkız olur. Ve Allah'ın selamı hidâyete tabi olanların üzerine olsun.

Hâlisâne duâ ile Efendimiz (sav) ile âl ve ashabına salât-u selamlar, sultânlık mülkünün devamının mucipleridir. Şanı Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: "*Onlar öyle kimselerdir ki, şâyet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar. Bütün işlerin âkıbeti Allah'a aittir.*"[367] Yüce Mevlâ, kerem ve minnetiyle mümin kullarına yeryüzünün mülkiyeti ile onun daimi hükümranlığını ihsan edeceğini bildirmiştir. O, bütün kullarının hâkimiyet dizginlerini de müminlere vereceğinden, müminler emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münkeri hakkıyla yerine getirirlerse ebedî şekavetten kurtularak, daimi saâdete kavuşacaklar.

Ey Azîz!

İnsanoğlu fıtrat icabı, ilk yaratılışta, özel durumuyla gâyet aşağıda idi. Bu sebeple millet ve ümmetler arası çok değişikliklerin bulunması cibilliyete matuf olup, iyi huyların yanında kötü huylar olan, zulüm, zorbalık, haset, kibir gibi kötü huyları da vardı. Milletleri gibi gâye ve maksatları da değişikti. Bu nedenle Yüce Mevlâ, insanoğlunu iyiliği dileme veya kötülüğü elde etmede imtihana tabi tuttu. Bu meyanda insanoğlunun değişik durumları mevcuttur. Adâlet ve hakkaniyete kavuşması ilmî terakkî ile kabildir. Siyâsî caydırıcılıkla kötü huylar bertaraf edilir, zulüm, bid'at yok edilerek insanlar behimî arzulardan kurtarılır. Peygamberler, veliler ve âlimlerin yolundan gitmekle, hak bâtıldan ayrılır. Emir ve sultânlar bu alanda cevelan edip istekli olmazlarsa mahşer de ilâhi adelete karşı sorumlu

[365] Talak Sûresi, 65/1
[366] **Müslim**, İman 95; **Buhari**, İman 42; **Ebü Davüd**, Edeb 59; **Tirmizî,** Birr 17; **Nesaî**, Bey'at 31, 41
[367] Hac Sûresi, 22/41

olacaklardır. Çünkü; "*Bugün herkese, kazandığının karşılığı verilir. Bugün haksızlık yoktur. Doğrusu Allah, hesabı çabuk görendir*."[368]

Ey Azîz!

Emir ve sultânın, halkın sıkıntılarından haberdâr olmaları gerekir, Râşid halîfelerle yardımsever sultânların hayâtlarını tedebbürle okumaları gerekmektedir. Fânî dünyaya bel bağlamayınız. Gelmesi muhakkak olan kıyametin hazırlığı içinde olunuz. Hayatı âhiretin kazanılması için ganîmet biliniz. Selam hidâyete tabi olanların üzerine olsun.[369]

2. Nureddin Cafer Bedahşî'ye Yazılan Mektup

İlâhi vahiy ışığında tükenmez hakîkat sırlarının, çöl sakinlerine hayât veren aşk ve sevgi yüklü merhamet mesajlarının elçisi Muhammed (sav) ve âline salât ve selamdan sonra.

Ey Azîz!

Bil ki maharetleriyle birçok şâheser yapabilen mühendislerin eserleri, senin yaratılışına nazaran bir hiçtir. Varlık sarayının tacı olan Âdem'in yaratılışı, kâinatın imarına yöneliktir.

Ey Azîz!

Eğer hakları eda etmekle meşgul olursan nerde olursan ol, gönül ehli tarafından üstün kabul edilen sensin. Eğer fânî olan bu hayatın çekici yüzü ve helalinden kazanmak arzusu gaflet perdesini, Rabbânî nefahatlarla yırtamıyorsan büyük bir musîbete duçar kalmışsın. Bununla birlikte hak ve mârifet ehline yakınlık isteği bir hamakat ve şekavettir. Selam hidâyete tabi olanların üzerine olsun.

Mümin kardeşlerimize duâ etmeyi tavsiye eden, Efendimize, Allah'ın selamı onun ve âlinin üzerin olsun. Hz. Muhamed (sav) buyurdu ki; "*Allah bir kulunu*

[368] Mü'min Sûresi, 40/17.
[369] Hemedânî, **Mektûbât-ı Emîriyye**, tsh. Muhammed Riyâz, Mecelle-i Dânışgede-i Edebîyat ve Ulûm-i Însânî, S. 1, Yıl:21, 1352, s. 35-38.

sevdiği zaman ona dert verir. Eğer kul buna sabrederse onu yükseltir, rıza gösterirse onu seçkin kılar."[370] Hüzünlenmek iyi değildir. Bir dirhem mercan köküne, sekiz dirhem pamuk tohumu, sekiz dirhem nane suyu, on dirhem menekşeyi yüz dirhem suyla kaynatın ve her sabah bundan için, Allah'ın izniyle şifa bulursunuz. Selam hidâyete tabi olanların üzerine olsun.[371]

3. Şeyh Muhammed Harizmî'ye Yazılan Mektup

Azîz ve erdemlilerin kibirden ve gururdan uzak olduğunu bildirirken en iyi dileklerimle selamlar.

Ey Azîz!

Bil ki ne'îm cennet nimetlerine göre dünya makâmları değersizdir. Hemedânî'nin dileği, asla fânî olmayan, Rabbânî cilvelere odaklıdır.

Gönül ya saâdet veya şekâvet yolunun yolcusu olacaktır, onu tâyin etmek elimizde değildir. Kul bir şey diler, Allah başkasını verir: "*Allah, işinde galiptir, fakat insanların çoğu bunu bilmezler*."[372] Ancak iş ve çabalamak elimizden gelmektedir. Kim iyilerle beraber olmayı ve kötülerden ırak olmayı istemezse kötülerin azabına duçar kalacaktır.

Ey Azîz!

Gönül ehli ile Allah dostları, kurtuluş yolunda itâatin faydaları ve şakavâtın zararlarını göz ardı etmezler. Nasihat yapmaktan çekinme; "*Fakat din uğrunda yardım isterlerse, aranızda anlaşma olmayan topluluktan başkasına karşı onlara yardım etmeniz gerekir. Allah işlediklerinizi görür*."[373] Münkerleri engelleme, zâlimleri engellemeyi iyilik ve güzellikle yap. Çünkü her kavme nûr-i yakinle sabittir ki, insanoğlunun varlık nedeni Yaradana itâat, muhabbet ve mârifeti izhâr eylemek, nefis ve şeytanın kul üzerindeki cismânî telezzüz hükümranlığını bertaraf etmektir. Cihandaki birçok insan, gaflet içinde boş emel fasit hayâller içinde hayatını

[370] Beyhâkî, **Şu'abu'l-İmân**, h. no: 9329.
[371] Hemedânî, **Mektûbât**, s. 38-39.
[372] Yusuf Sûresi, 12/21.
[373] Enfal Sûresi, 8/72.

yaşamaktadır. Kalplerinin üzerine İblisin kasâvet ve şekâvet kilitleri vurulmuştur. Hak ehline bu gaflete düşenleri kurtarmak vâciptir. İçlerindeki boş emel ve behîmî arzuların, kalıcı ve daimi cennet nimetlerini elde etmeye çevrilmelidir. Kur'ân-ı Mecit'de buyuruluyor ki; "*Onlar, dünya hayatının görülen kısmını bilirler. Onlar, âhiretten habersizdirler*."[374]

Ey Azîz!

Fânî nimetleri ebedî nimetlere tercih eden bedbahttır; "*Bırak onları yesinler (içsinler), yararlansınlar; emelleri onları oyalayadursun. İleride (gerçeği) bilecekler*."[375] Sen hakkı teblîğ etmede istekli ol, "*Bütün sırların yoklanacağı günü hatırla!*"[376] Hak ehlini onları uyarma ve irşâd etmede gâyet etkin olmaları beklenmektedir. "*Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir*."[377]

Ey Azîz!

Gaflet ehlinin hak ehlinden kaçıp putperst, rûhban ve brahmanlara yakınlıkla övünmeleri çok enteresandır. "*İşte onların ulaştıkları bilgilerinin düzeyi budur. Elbette, Rabbin yolundan sapanı iyi bilir, doğru yolda olanı da iyi bilir*."[378] Rabbim hak ehlinin kalbini her türlü şek ve şüpheden muhafaza buyursun. Rabbimizin minnet ve keremi için, O'na hamd olsun.[379]

4. Doğan Şâh'a Yazılan Mektup

Hizmet-i sultâniyede Allah işlerini iyileştirsin. Senin için duâ dileğimle Hz. Muhammed'e (sav) ve âline salât-ü selam olsun. Yüce Mevla buyurdu ki: "*Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir.*"[380] Bu âyetle Rabbimiz akıl sahipleri ve himmet sâliklerine, saâdet-i ebedîyyeyinin elde edilmesi yolunda gafletten uzak

[374] Rum Sûresi, 30/7.
[375] Hicr Sûresi, 15/3.
[376] Tarık Sûrsei, 86/9
[377] Şu'ara Sûresi, 26/227.
[378] Necm Sûresi, 53/30.
[379] Hemedânî, **Mektûbât**, s. 39-41.
[380] Hadid Sûresi, 57/2.
[380] Hemedânî, **Mektûbât**., s. 39-41.

olmalarını ferman buyurdu. Dünya hayatı Fânî, âhiret bâkidir. Nefs-i emmâranin insanı helak edip cehenneme götürmeye çalıştığını dünyada da tembelliğe sevk etmekte olduğunu asla kafandan çıkarma.

Ey Azîz.

Dünyada herkese hükümet ve velâyet mertebeleri verildi. Burada herkes saâdet-i ebedîye veya şakavât-ı sermedîyye adayıdır. Dünya hayatında kim kul hakkına girer ve evâmire sarılmazsa fânî olanı ebedî olana tercih etmiştir. Eğer Rıza-i Bari yerine hevasına tabi olur ve ebedî devlet güneşini gaflet balçığı ile sıvarsa, daimi sıkıntılara düçar kalacaktır. Şâyet onun nimetleri için hakkıyla minnettar olursan adl ve ihsan ile ona doğru yol alırsan, efsûn-i efsane olan bu hayatın çekiciliğine kendini kaptırmazsan, mağrûr olanların akıbetinden ibret alırsan, ancak o zaman başarılı olursun. "Selam hidâyete tabi olanların üzerine olsun." Sizin değerli hizmetleriniz, ilâhi i'anelerle, Efendimiz (sav) ve âline salât-ü selamlarla ve özel duâlarla bereketlensin.[381]

Yüce Rabbimiz buyurdu ki; "*Muhakkak ki Allah adâleti, ihsanı, akrabaya yardım etmeyi emreder, hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor*."[382]

Ey Azîz!

Şerîflerin indinde ilâhi hazîneler ile basîret ehlinin yanında eşya eskimez ki, başlangıçtaki ilâhi coşkuyla mayalanmış insan fıtrat ve cibilliyeti mütefavitvari şekilde çöküşe geçsin. Bu sebeple mahlûkatın hedef ve amaçları farklıdır. İnsanların görüş, arzu, fiil ve sözleri açık ve alenidir. Zulüm, hased, buğz gibi kötü hasletler kimi kullarda daha çok belirgindir. Buna nazaran kimi kullarda ilâhi nefesler baskın gelmektedir. Sonra kemâl-i hikmetle Rabbimiz diledi ki, mülk-i adille, a'mali beni âdem ve âlemin hükümleri olgunluk seviyesine gelsin. Öğütler, şer'in kâideleri, göz ardı yapıldığında, güçlüler zayıfları ezer, nizam bozulur, toplum ifsada sürüklenir, behimî hayât galebe çalar.

[381] Hemedânî, **Mektûbât**., s. 42-43.
[382] Nahl Sûresi, 16/90.

Yüce Kudret sahibi, kulların maslahatı, içtimâi hayatın düzen ve intizamı için elçilerini gönderdi. Onlar, "*gizlenenlerin ortaya döküldüğü gün*"[383] için kulları uyaranlardır. Akıllı kişi; "*O gün ne malın bir faydası olur, ne de evlâdın. Yalnızca Allah'ın huzuruna kötülükten korunmuş bir kalple çıkanlar (kurtulacaktır)!*"[384] uyarısını düşünür. O günün mülahazasıyla kim fakîr, düşkün ve kimsesizlerin elinden tutarsa kurtuluşa erer.[385] Şüphesiz benim Rabbim, yakın olandır, (duâları) kabul edendir.[386] Âlemlerin Rabbine hamd olsun.[387]

5. Şeyh Muhammed Behrâm-Şâh Bin Sultân Han'a Yazılan Mektup

Ey Azîz!

Bil ki, Yüce Mevlâ, insan için sonsuz, riskli bir yolculuk belirlemiş. Sonra bu yolculuğun gafletten uzak, selamet içerisinde geçilmesi için ne gibi hazırlıkların yapılması gerektiğini ve kurtuluş esbabını bildirmiş. Bu seferin şiddetli menzilleri bulunmaktadır. Bunlar altı menzil şeklinde sıralanmaktadır.

Birincisi baba beli, ikincisi ana rahmi, üçüncüsü fânî olan dünya âlemi, dördüncüsü kabir, beşincisi arasat meydânı, altıncısı cennet ya da cehennemdir ki bu her iki uğrağın vasıfları olan azab veya nimet sonsuzdur: "*Yer ve gök durdukça, orada temelli kalacaklardır.*"[388] Birinci ve ikinci menzillerde vücûb ve edâ mükellefiyeti bulunmamaktadır. Üçüncü menzilde vücûb ve edâ ehliyeti başlamaktadır. İnsanın imtihan olunmak üzere bu dünyaya gönderildiği ortaya çıkmaktadır. "*Andolsun, içinizden cihad edenleri ve sabredenleri belirleyinceye ve durumlarınızı ortaya koyuncaya kadar sizi deneyeceğiz*."[389] Dünya hayatı, saâdet-i ebedîyyeye kavuşmak için önemli bir araçtır. Rabbimizin birer ihsanı olan ömür sermayesi, nihâyetsiz gizli ve açık nimetler, Peygamberler ve onların lisanları üzerinde bize gönderilen kitaplar bizi yüksek bir hedefe doğru yönlendirmektedir. Burada insan, ya saâdet-i ebedîyye anahtarını elde edip sonsuz cennet nimetlerinin

[383] Tarık Sûresi, 86/9.
[384] Şu'ara Sûresi, 26/98-99.
[385] Hemedânî, **Mektûbât**, s. 42-43.
[386] Hud Sûresi, 11/61.
[387] Hemedânî, **Mektûbât**, s. 35-38.
[388] Hûd Sûresi, 11/107.
[389] Muhammed Sûresi, 47/31.

varisi olur, ya da şakavet ehlinden olmayı tercih ederek, cehennem zincirleri ile elim azaba çarptırılır.

Ey Azîz !

Kulları saâdet-i ebedîyyeye ulaştıran yollar çoktur, ancak bunlar iki ana asla dönmektedir. Bunlardan birincisi Allah'ın emirlerine riâyet, ikincisi ise, kullarına şefkatli olmaktır. Bunlarla çift kanatlanan kullar o gün sırattan kolaylıkla geçerek, ebedî azaptan da serfiraz olacaklardır. Bu iki düsturun önemli başlıklarından birisi ilâhi emirlere imtisal, ikincisi ise ebed-i saâdetin anahtarı olan ihsan tacını giymektir. Beden-i ibâdetlerin en önemlileri namaz, oruç, Kur'ân okumak, iyilikleri emretmek ve kötülüklerden sakındırmaktır. Bir diğer başlık ise halkı alakadar eden zekat, sadaka, köprü ve kalelerin yapımı, yetim, miskin ve düşkünlere bakmak, zorda kalanlara yardım ile mazlumları yalnız bırakmamak gibi kurbiyyetlerdir. İbâdetleri en faziletlisi ise namazdır. Çünkü namaz bir münacattır. Kıyamıyla, rukuuyla, secdesiyle, ka'desiyle, tekbirler ve teslimleriyle bir yalvarıştır. Namazdan faideler elde edebîlmek için, bir zâhirî bir de sırr-ı mânevî yönünü bilmek gerekmektedir.

Ey Azîz!

Namaz kalplerin cilasıdır. Namaz kılan, mânevî nurun vasıtasıyla melekût aynasında ceberût-i nurlarının akisleriyle "*Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz*"[390] hakîkatini müşâhede etmektedir. Kâinat kitabının sayfalarını okur. Küçük ve büyük kâinatın derinliklerinde dolaşır. Maddi ihtirasların tamamı fena ateşinde kül olur. Burakla ağırlıklar ceberrut âlemine doğru yükselir. Gâfil olanın namazında şek ve şüphe istilası çoğalır.

Namaz kılan kişi Fatiha'da şu âyeti okur: "*(Allahım!) Yalnız sana ibâdet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.*"[391] Bununla hevâ, nefis ve şeytanın boyunduruğundan kurtulurlar.

[390] Fussilet Sûresi, 41/53.
[391] Fatiha Sûresi, 1/5.

Namaz hukukunu eda etmek, ubudiyet makâmının gereğidir. Namaz tüm varlıktan sarf-ı nazar ederek, abdest suyu ile ellerini mâsivadan yıkamak, teveccüh ve zikir suyu ile namaz kılmak, istinşakla nefehât-ı nesîm-i rabbâniye rayihalarını içine çekmek, abdest suyunun azalardan dökülmesiyle beşerî ahlak zaafların tümünden sıyrılmak, ab-ı hayâtla yüzünü yıkamakla ihlâsla tevekküle dayanmak, her türlü zilletten uzaklaşarak başı mesh etmek, istikāmet suyu ile ayaklarını yıkamak, kalbi ve tüm benliği ile Kabeye kilitlenmek, tahrimle her türlü vesvese veren şeylerden uzak durmak, niyetle gönlüne nakşolunan Kibriya güneşi şu'alarıyla tüm mevcudatı hiç görmek, ellerini kaldırmakla evhâm-ı faside ve havâtır-ı bâtıle cinsinden ne varsa onların tamamını kulak arkası etmek, Sübhaneke duâsını okumakla tenzih kanatlarıyla kudsi âlemlerde cevelan etmektir. Namaz kılan ta'avvüzle ismet kalesine sığınmış olur. *Elhamdülillâh* ile seher âşıklarına, maşrıkın inâyet ufkundan nurun doğmasıyla, fazl ve in'amı sınırsız olanın nimetiyle, ulvi ve süfli mertebelerin mazhirini müşâhede etmiş olur. *er-Rahmâni'r-Rahîm* ile rahmet ve ra'fet deryalarını dolaşarak, madde gemisinin korkunç dalgalar karşısında ehadiyet denizinde batmasını, bahr-ı ehadiyete kavuşmakla müşâhede eder. *Mâlik-i yevmi'd-din* ile beşeri sistemler ehadiyat denizinde batar. Vahdet deryasında takdir kemendiyle mükellefiyet sahillerine varırken, ubudiyet kemeri can simidiyle huzura kavuşarak *iyyâke na'budu* der. Sonra âlem-i esbapta mükellefiyet yükünün ağırlığı altında önündeki upuzun çölün başında, hal diliyle Lâ Yezâl olan Hazret –i Allah'a yakarışta bulunarak dilinden tane tane *iyyake nesta'în* dökülür. Rûh, lâhut-i âlemde cevelan ederek, günah çukurundan çıkıp terakkî miracıyla yücelir. *İhdina's-sırate'l-müstekîm* diyerek, âlemi ervâhın hoş nedimlerin ünsiyet meclîsinde elest bezmi hitabının şarâbını yudumlar. *Sırâtel'l-lezîne an'amta aleyhim* terennümüyle birlikte kovulmuş ve sapıklığa düşmüş olanlardan, gaflet içinde olmamayı dileyerek *ğayri'l-mağdûbi aleyhim vele'd-dâllîn* der.

Ey Azîz!

Namazdaki Fatihanın önemini anlatmaktan acizim. Ömürde tek bir defa dahi olsa Fatiha üzerinde düşünmeden eda edilen ibâdet, rûhsuz beden gibidir.

Hazreti Peygamber (sav) buyurdu ki; "*Her kim cennet için yaratılmışsa kalbi iyilik yapmaya meyyâl olur, hayır işleme kendisine kolay gelir, itâat yolu*

kendine şirin gelir. Her kim cehennem için yaratılmışsa gönlü saâdetten uzak olur, itâat yolu ona zor gelir, günah işleme de ona kolay ve tatlı gelir."[392] Sonra iyi düşün bu taifelerden hangisine bağlantın olabilir? Şâyet kötü yolda bulunmânâ dair ufak bir kırıntı dahi olsa, onun yok olması için Yüce Mevlâ'dan yardım dile. Eğer iyilik yolunda olanlardan olsan, daima şükret çünkü şükür nimetin artarak devam etmesinin vesilesidir. Rabbim geçmiş hatalarımızı affetsin, bizi nefis ve şeytan tuzaklarına karşı uyanık etsin. Bizi kötü amellerin karanlığı ile boşlukta olmanın perişanlığından kurtarsın. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun Hidâyete tabi olanlara da selam olsan [393]

6. Sultân Ğıyaseddin'e Yazılan Mektup

Ey Azîz!

Yüce Rabbimiz buyurdu ki; "*Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendir (birbirlerinin benzeridir). Kötülüğü emredip iyiliği yasaklarlar*."[394] Yüce Mevlâmız, münafıkların birbirlerinin dostu ve yekdiğerine benzediğini, toplumda fitne ve fesadı yaymaya çalıştıklarını bize bildirmektedir. Hak Teâlâ, Ehl-i Beyt hakkında ise şöyle buyurmaktadır: "Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."[395] Ey Ehl-i Beyt! Ey Peygamber çocukları! Dünyada gördüğünüz zulüm ve haksızlık nedeniyle Rabbiniz size âhirette büyük mükâfatlar verecektir. Hz. Muhammed (sav) da şöyle buyurmaktadır: "*Bilin ki, kim "Âl-i Muhammede buğz ederek ölürse kâfir olarak ölür. Bilin ki, kim Âl-i Muhammede buğz ederek ölürse Cennetin kokusunu bile alamaz.*."[396] Yânî her kim evlâd-ı Rasule düşmanlık taslarsa kıyamet günü perişanlık içinde olacak ve Allah'ın rahmetinden ümitsiz kalacaktır.

Ey Azîz!

Vazifelerini iyi bil, Allah'ın selamı hidâyete erenlerin üzerinde olsun.

---

[392] Hâkim Muhammed b. Abdullah en-Nisâbûrî, el-**Müstedrek 'ala's-Sahîheyn**, h. no: 3256.
[393] Hemedânî, **Risâle-i Behrâm-Şâhiyye**, SüleymaniyeKütüphânesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu, nr. 2794, vr. 410a-413b,
[394] Tevbe Sûresi, 9/67.
[395] Ahzab Sûresi, 33/33.
[396] Zamehşeri, **el- Keşşâf**, IV, 221; er-Râzî, **Tefsîru Fahri'r-Râzî**, XXVII, 166.

Yüce Mevlâ buyurdu ki: "*Kim de tevbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir*."[397] "*Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir*."[398] Bir gün Efendimiz (sav) ashâbın büyükleriyle otururken, Cennette kendisine yakın olmayı arzuladıklarını bildirdiklerinde O (sav) da şöyle buyurdu: "*O zaman çokça secde ederek bana yardım ediniz.*"[399] Ahmedî himmet ile Muhammedî irşâd iksirinin hassiyyeti, İslâm yoluna mücâhede ile koyulmaktır. "*Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz*."[400]

Ey Azîz!

Mübtelası olduğun bu haline âsimâniler ahu figan etmekte, yeryüzündekiler utanç duymakta, Allah dostları ve gönül ehli üzülmekte, Rabbu'l-Âlemin, bütün Enbiya ve melâike düşmanın olmaktadır, sadece bid'at ve dalalet ehli senin bu haline sevinmektedirler. Rabbinin üzerindeki bunca nimetleri nasıl unutursun. "*Derken onlar kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, (önce) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Sonra kendilerine verilenle sevinip şımardıkları sırada, onları ansızın yakaladık da bir anda tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar*."[401] İnsan ilâhi gazaba düçar kalmaya nasıl cüret eder, korkunç azap dalgalarına hangi güçle karşı duracaktır?

Ey Azîz!

İnsaf gözün daima açık olsun, dostunu düşmandan ayır, sakın aklını nefsine esir etme, öfkenin ateşinde de yanma. Dünyanıın çekiciliğine karşı uyanık ol, baki olan dururken fânî olanı tercih etme, ömür sermayesini ganîmet bil, mahşerde rusvay olacaklardan olma. Selam hidâyete tabi olanların üzerinde olsun.

7. Şerafeddin Hıdır-Şâh'a Yazılan Mektup

Allah'a hamd, salât ve selam Hz. Muhammed ve onun âl ve ashabına olsun. Allah (c.c) buyurdu ki:

---

[397] Hucurât Sûresi, 49/11.
[398] Şu'ara Sûresi, 26/227.
[399] Tirmizî, **Sünen**, Salât, h. no: 484.
[400] Ankebut Sûreis, 29/69.
[401] En'am Sûresi, 6/44

"*Allah'ın verdiği bu ganîmet malları bilhassa; yurtlarından ve mallarından edilmiş olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım eden muhacir fakîrlerindir. İşte doğru olanlar bunlardır*."[402] Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "*İyi bilin ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir*."[403] Hz. Musa (as) şöyle bir soru sordu: "*Ya Rabbi kullar arsında en çok sevdiğin kimdir.*" "*Fakîrlerdir*" cevabını aldı. Efendimiz (sav) de şöyle buyurdu: "*Allah katında en üstün kul kanâat sahibi ve Allah'ın kaderine rıza olan kimsedir*." Yine O'na salât ve selam olsun ashâba şöyle sordu; "*Size cennetin beylerini haber vereyim mi*?" "*Buyrun Ya Rasulullah*" dediler. Efendimiz (asv) de; "*İyilik ve temiz kalb sahibi zayıf ve mustazaflardır*" buyurdu.

Hülasa, insanlar arasında enbiyâdan sonra Allah katında, en üstün olanlar, gönüllerinin bahçeleri, ilâhi nurlarla, sineleri sonsuz sırlarla dopdolu olan velilerin büyükleridir. Bunlar öyle mesud bir taifedir ki, nefs-i ammâreyi yok edip, ömürlerini hak yoluna adamışlardır. Onlar şu âyetin işâret ettikleridir: "*Burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah'da arınmaya çalışanları sever*."[404] Çünkü bunlara inâyet nazarlarına mülaki olmakla açığa çıkanlardır; "*Sabah akşam Rablerinin r er sen de sabret. Dünya hayatının güzelliklerini isteyerek gözlerini o kimselerden ayırma. Bizi anmasını kendisine unutturduğumuz ve işinde aşırı giderek hevesine uyan kimseye uyma*."[405]

Bil ki, gün ve dakikalardan müteşekkil olan bu ömür, sana verilmiş, bir fırsat ve bir mehil müddetidir. Bu nedenle ömrünü saâdet-i ebedîyyeyi elde etmek için geçir, sakın gaflette kalma. Tâ ki her nefesinde Hakka muvafakat, muhasebe ve mücâhedeyi gâye edin. Dostlarınla güzellik, komşularınla yardımlaşma, tanıdıklarınla murafakat, kimsesizlerle mulatafet, zayıflara iyiliksever, fasıklara düşman, arkadaşlarına merhamet, yetimlere şefkat, miskinlere müveddet, dervîşlere mürüvvet, dine hamiyet, dünyaya kanâat, taatte gayret, nazarda ibret, sükûtta tefekkür, konuşmada emânet, haraketlerde sıyanet, ahde vefa, hak tarafına ülfet,

[402] Haşr Sûresi, 59/8.
[403] Yunus Sûresi, 10/62.
[404] Tevbe Sûresi, 9/108.
[405] Kehf Sûresi, 18/28.

nimete şükür, belaya karşı sabır ve hayırda öncü ol. İşte erdem ve faziletin yolu budur. Rahman'ın övdüğü hasletlerdir bunlar. Beden şehrinde bu sıfatların nesim-i rayihaları hâkim olduklarında sülûk yolunda ilerlersin. Allah dostları ve sıddıkların makâmlarında kat ettiği menziller, tezekkür, tefekkür, i'tisam, havf, reca, ictinab, huşu, zühd, verâ, ihlâs, tevekkül, tafviz, teslim, rıza, sabır, şükür, hayâ, sıdk, isar, inbisat, irâdet, yakin, üns, zikir, fakr, ilim, hikmet, ferâset, basîret, ilham, sekinet, muhabbet, şavk, vecd, gayret, mürüvvet, temkin, tevhîd, fena, beka ve bunların benzerleridir. Böylece keşf ve şuhud ehlinin yüksek dereceleri ile gönül ehlinin bereketinden hissedar ol.

Kübraviyye dervîşlerinin hırka-i şerîflerine gelince, bu fakîr faydalı ve semerli sohbetlerinde bulunduğum, tarîkatı kendisinden aldığım, seyyidim, senedim, şeyhim, erenlerin öncüsü, âriflerin hücceti, muhakkıkların sultânı, muvahhitlerinburhanı, yeryüzünün Rabbânî sırrı, Şeyh Ebü'l-Meâlî Şerefü'l hakkı ve'd-Din Mahmûd bin Abdullah El-Mazdekânî Er-Râzî, Mevlâ Kerîm rûhunu af ve mağfiret eylesin o da tarîkatı, Âlim, Kamil, Kutbü's-Sâlikin, Rüknü'l Hakkı ve'd-Din, Ebü'l-Mekârim Ahmed Bin Muhammed El-Beyâbânî, Alâûddevle-i Simnânî'den alır. O da Şeyh Nurü'l Hakkı Ve'Din Abdurrahman İsferâyînî'den alır. O da Şeyh Ahmed Cürcânî'den o da Allah nurunun kâmil-mükemmel toplayıcısı, Samedânî sırlarının Mazharı, Ahmed Bin Ömer el-Hâyukî Şeyh Necmeddin el-Kübrâ olarak ma'ruf olandan, o da Şeyh Ammâr b. Yâsîr el-Bidlîsî'den O'da Şeyh Ebü'n-Necib es-Sühreverdî'den, o da Şeyh Ebü Osman El-Mağribî'den, o da Şeyh Ebû Ali el-Kâtib'ten, o da Şeyh Ebû Ali Rûdbârî'den, o da Cüneyd-i Bağdâdî'den, o da dayısı Sırrî's-Sakatî'den, o da Ma'rûf-i Kerhî'den, o da Dâvûd-i Tâî'den, o da Habîb-i Acemî'den, o da Şeyh Hasen-i Basrî'den o da İmâm-ı Ebrâr Seyyid-i Evliyâ Emiri'l- Müminin Alî b. Ebî Tâlib (kv)'den, o da Hazret-i Seyyide'l-Murselin, İmâme'l-Muttakın Muhammed Rasulullah'tan (sav)'den aldı. Allah'ın selamı onun ve kutlu âl ve ashâbına olsun. Âlemlerin Rabbine Hamd olsun.[406]

8. Mirzâ Demir'e Yazılan Mektup

[406] Hemedânî, **Mektûbât**, s. 57-60.

Cenab-ı Allah buyurdu ki, "*Andolsun zamana ki, insan gerçekten ziyân içindedir. Ancak, îmân edip de sâlih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka (Onlar ziyânda değillerdir).*"[407]Aşırı dünya sevgisinden kaçın, her kim dünya sevgisine giriftar olursa, saâdete açılan yolunu tuzaklarla dokdurmaktadır. Nefsin arzu ve hevasına tabi olup, zihin ve rûhunu onlara karşı güçlendirmeyenin ebedî saâdete kavuşması imkansızdır.

Ey Azîz!

Bilgili ve akıllı kimse o dur ki, dünyanın fânî cazibesine kapılmaz, geçici olana itimat etmez, kıyametin dehşetini unutmaz, nimette şükürde kusur etmez. Selam hidâyete tabi olanların üzerinde olsun. [408]

9. Adı Bilinmeyen Bir Muhataba

Cenab-ı Allah buyurdu ki. "*Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gâfillerden olma.*"[409]

Ey Azîz !

Yukarıdaki âyetin işâret ettiği gibi bil ki, hidâyet ve inâyet-i ilahîye kavuşmak, müveddet çölünün ab-ı hayatından içmek için sabah-akşam Allah'ı zikret, netîcede karanlık boğazlardan kurtularak, hayât dolu vahalara, yemyeşil reyhanlar için Rahmet-i Rahman esintilerine kavuşursun. Çünkü Rahmet-i İlahi ve sonsuzluk ra'fet bulutları , sâlik ve tarîkat ehlinin gönül sahralarına esrâr-ı Rabbâni yağmurlarını yağdırmaktadır. Sabah akşam ilâhi mevhibe kapılarının açık olduğu, taliplerin maksatlarının hasıl oldğu anlardır ki âyet-i Kerîme de buna işâret etmektedir.[410]

"Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek duâ edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının ziynetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi

[407] Asr Sûresi, 103/1-3.
[408] Hemedânî, **Mektûbât**, s. 60-61.
[409] A'raf Sûresi, 7/205.
[410] Hemedânî, **Mektûbât**, s. 62.

anmaktan gâfil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme."[411]

[411] Kehf Sûresi, 18/28.

İKİNCİ BÖLÜM
MîR SEYYİD ALİ HEMEDÂNÎ'NİN ESERLERİ

Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî İslâm'ı teblîğ etmek için sürekli seyahat halinde bulunduğu halde eser telif etmekten de geri durmamıştır. Eserlerinin sayısı yüzlerle ifade edilen Hemedânî, eserlerinden bazılarını Farsça bazılarını da Arapça olarak kaleme almıştır. Bu bölümde öncelikle onun Farsça olarak ortaya koyduğu eserleri inceledikten sonra Arapça eserleri ve mektupları üzerinde durulacaktır.

2.1. FARSÇA ESERLERİ

Hemedânî'nin eserlerinin büyük çoğunluğu Farsça olarak telif edilmiştir. Onun bu eserleri Farsça'nın gelişmesine son derece katkı sağlamıştır. Öyle ki Hemedânî'den sonra Fars Dili ve Edebîyatı'nın Keşmîr'de popüler olmaya başladığı ve edebîyatta Sanskristçe'nin yerini aldığı kabul edilmektedir. O'nun sayesinde Keşmîrliler'in kelime kadrosuna Farsça'dan bir çok kelime girmiştir. Aynı şekilde Keşmîr'in mistik düşüncesine, şiirine ve diğer çalışmalarına da Hemedânî'nin önemli etkileri olmuştur. Tasavvufî düşüncenin yanı sıra Fars diline de hizmet eden Hemedânî'nin söz konusu eserleri şunlardır:

2.1.1. Zahîretü'l-Mülûk (ذخيرة الملوك)

Hemedânî'nin kaleme aldığı eserleri içerisinde en fazla ilgi göreni *Zahîretü'l-Mülûk* adlı eseridir. Hadîsler temel alınarak oluşturulmuş bu eser, siyâsetnâme ve ahlâk türünün en önemli örneklerindendir. *Zahîretü'l-Mülûk,* insan hakları, tolerans, barış, adâlet ve bir arada yaşama hukuku gibi konulardan bahseden

tükenmez bir hazînedir.[412] Bu önemine binaendir ki, Osmanlı Türkçesi, Latince, Fransızca, Urduca ve kısmen de Peştuca'ya tercüme edilmiştir. *Zahîretü'l-Mülûk,* 1550-1660 senelerini kapsayan yüz yıllık bir zaman dilimi içerisinde beş ayrı kişi tarafından Osmanlı Türkçesi'ne çevrilmiştir. Mütercimlerin kitabın girişinde verdikleri bilgilere göre, bunların hiç birisi diğerinden haberdâr değildir. Ancak bu ilgiden anlaşılan odur ki, eserin aslı ilim çevrelerinde büyük ilgi görmekte ve okunup istifâde edilmektedir. *Zahîretü'l-Mülûk*'ün Osmanlı Türkçesi'ne yapılan beş tane tercümesi içerisinde, Sürûrî mahlasıyla meşhur Mustafa bin Şa'ban'ın tercümesi bulunmaktadır.[413] Sonuncusu Muhammed b. Hüseyin adında bir zata ait olanıdır. Bu tercüme *Hilyetü'l–Mülûk* adını taşımaktadır. *Zahîretü'l-Mülûk* günümüzde edisyon kritikli olarak neşredilmiş ve hakkında pek çok kitap ve makale kaleme alınmıştır.[414] Her ne kadar *Zahîretü'l-Mülûk,* tasavvuf ve irfân konularını haiz, *Keşfü'l-Mahcûb, Kimyâ-i Saâdet, İhyâ-i Ulûmid-Dîn* gibi kitaplara benzese de, asıl tarzı daha çok *Gülistan-i Sa'di*'ye benzemektedir. Şöyle ki değişik mevzularla ilgili serd ettiği şiirler göz önünde bulundurulduğunda, Üstad Ali Asğar Hikmet'in ifâdesiyle, *Gülistan-ı Sa'di* tarzında güçlü bir şiir görülür.[415]

Zahîretü'l-Mülûk, Hint yarımadası, Pakistan ve özellikle Keşmîr'de uzun yıllar ders kitabı olarak okullarda okutulmuştur. Buna İlâveten, *Zahîretü'l-Mülûk,* Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akîdesine uygun, Kur'ân ve Hadîs'ten beslenen, emr-i bi'l marûf ve nehy-i ani'l-münkeri esas alan, râşid halîfeleri zikreden, vaaz ve irşâd hizmetlerinin temel kaynağı bir eser olarak görülmektedir.[416] Müellifimiz eserini şu on bölüm üzerine tertip etmiştir:

1. İmân

2. Kulluk Hukuku

---

[412] Mohammed Behnamfer, "Tolerance and Forberance in Mir Sayed Ail Hemedani's Zâhiratu-Mulûk," **Journal of Subcontinent Researchers**, Univesity of Sistan and Belucistan, Vol;4, No.11, Suratu, 2012, s. 19-42

[413] Mustafâ b. Abdullâh Kâtip Çelebî, **Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l–Fünûn**, Darü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 2008, II, 145.

[414] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk,** , s. 11-12,

[415] Muhammed Riyâz, **Ahvâl û Âsâr û Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî**, s. 99.

[416] Şerîf Abdulhay b. Fahrudidîn el-Hüseynî, **Nüzhetu'l-Havâtir ve Behcetu'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1420/1999, II, 178; Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl û Âsâr-i û", s. 307-308.

3-Yöneticilerin Vasıfları

4. İnsan Hakları

5. Yöneticilerin Hakları

6. Mânevî Saltanat

7. Emr-i Bi'l-Ma'ruf Nehy-i Ani'l-Münker

8. Şükrün Fazileti, Hakîkatı ve Kısımları

9. İdarecilerin Sahip Olması Gereken Sabrın Fazileti ve Hakîkatı

10. Kibir ve Gazabın Kötülüğü İle İdarecilerin Sahip Olması Gereken Tevâzu ve Affın Fazileti.[417]

Müellif, eserde konuları âyet, hadîs, hikmetli sözler ve şiirler yardımıyla anlatmaya çalışır. Eser, idâreciler, memurlar ve işçiler başta olmak üzere, bütün toplum kesimlerinin âzâmî derecede faydalanacağı bilgilerle doludur. Özellikle bir arada yaşama sanatının, seleflerimiz tarafından binlerce yıllardan beri sorunsuzca nasıl sağlandığını öğrenmek isteyenleri bilgilendirecek baş ucu eserlerin başında gelmektedir.

Eseri Seyyid Mahmûd Envârî tashih ederek h. 1358 yılında neşretmiştir. Muhammed b. Hüseyin tarafından Osmanlı Türçesi'ne çevrilen eser, Necdet Yılmaz tarafından hazırlanarak 2003 yılında İstanbul'da basılmıştır. Cebecioğlu, "Vefatının 10. yılında Mehmet Zâhid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu" için hazırladığı "Seyyid Alî Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyasî Düşünceleri" adlı sunumunda *Zahîretü'l-Mülûk*'u detaylı olarak ele almıştır. Cebecioğulu'nun sözkonusu çalışması, 1991 yılında neşredilen *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf* isimli kitapta makale olarak yayınlanmıştır.

[417] Kâtib Çelebi, 2008, II, 145; Hüseynî, 1999, II, 178; Yâr Ali Sadıkov, Nazar-ı Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Barei Hukuk-i Vaideyn u Ferzendan, **Rûdegî: Fasılnâmey-i Edeb-i Ferheng-Ayzen-i Ferheng-i Cumhur-i İslâm-i İran Der Tacikistan**, Yıl: 12, sayı 32 , Sonbahar 1390, s. 49-50.

Yazma nüshaları Delhi, Khuda Bakhsh Oriental Public Library, nr. 943'de; Sülaymaniye Kütüphânesi Şehit Ali Paşa Koleksiyon nr. 2794, Austrian Natioanal Library, nr. 3052'de bulunmaktadır.[418]

2.1.2. Risâle-i Fütüvvetiyye (رساله فتوتيه)

Hemedânî, bu eserinde tasavvufun iki ıstılahından "fütüvvet" ve "uhuvvet"i ele almaktadır. Farsça yazılan eserin sonunda Hemedânî'nin Ali Tuti Alişâh'a verdiği, fütüvvet silsilesinin tespitini sağlayan icazet metni yer almaktadır. Meşâyihin fütüvvete yüklediği anlamlar, âdâbı, şartları ve fütüvvet ehlinin sahip olması gereken sıfatlar sayılmaktadır.[419]

Risâle 1961'de İstanbul'da neşredilmiştir. Ayrıca Muhammed Riyâz tarafından 1967 yılında Tahran Üniveristesi'nde doktora tezi olarak çalışılmıştır. Yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphânesi, Ayasofya Koleksiyonu Nr. 2873; Şehid Ali Paşa Koleksiyonu nr. 2794'de bulunmaktadır.

2.1.3. Divân-ı Alî Hemedânî (ديوان علي همداني)

Hemedânî'nin dînî ve mistik şiirlerinin bir araya getirildiği küçük bir koleksiyondur. Renkli çizgiler arasına, küçük resimler eşliğinde nestâlîk yazı ile yazılmıştır. Eserin üzerinde yazıldığı tarih ile ilgi bilgi bulunmamakla birlikte XVI. yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir. Yazma nüshası Delhi, Khuda Bakhsh Oriental Public Library, nr. 150'de bulunmaktadır. [420]

2.1.4. Risâle-i Telkîniyye (رساله تلقينية)

Müellifimizin özellikle tasavvuftaki "irâde" kavramı üzerinde durduğu bu risâlede tasavvufa girme âdâbı ile sülûk ve vüsûl süreci anlatılmaktadır. *Risâle-i Telkîniyye*, on bir varaktan oluşmaktadır. Hemedânî, risâleyi bir dostunun ricası

---

[418] İraj Afshar, **Catalogue Of Persian Manuscripts in The Austrian National Library And in The Austrian State Archives in Vienna**, Austrian Academy of Science Press, Viyana 2003, II, 64; Khuda Bakhsh Oriental Public Library**, Catalogue of The Arabic and Persian Manuscripts in the Khuda Bakhsh Oriental Public Library**, Delhi 1528, IX, 194.

[419] Seyyid Ali Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, (Mahtutat) Kütüphâne-i Şurây-ı Millî, Nr. 2871, Tahran, vr. 13a; Hüseynî, **Nüzhetu'l-Havâtir ve Behcetu'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir**, II, 179.

[420] Khuda Bakhsh Oriental Public Library, **Catalogue of The Arabic and Persian Manuscripts in the Khuda Bakhsh Oriental Public Library**, Delhi 1528, I, 229-230.

üzerine kaleme almıştır. Mübtedi âdâbı, Hakka ulaşma ve vusûlün keyfiyeti gibi mevzuları kapsamaktadır. Mukaddimesi tasfiye-i kalb, tecellîye-i rûh ve nefsin tezkiyesi konularına dairdir. Eserde mürîd, tevbe, tebdil ve hareket kelimeleri de açıklanmaktadır.[421]

Bu risâle, *Risâle-i Menâmiyye* ve *Risele-i Hemedânîyye* adlı eserleriyle birlikte Muhammed Riyâz tarafından neşredilmiştir.[422]

2.1.5. Risâle-i Müşkil-i Hall (رساله مشكل حل)

İki varaktan müteşekkil bir risâledir. Tamamında kendisine ait şu beyti şerh etmektedir.

ای مشکل حل و حل مشکل زان سوی ازل بــهشت منزل

"*Ey müşkil-i hal ve hall-i müşkil! Bil ki değişmeyen hedefim cennettir*."

Müellifimiz bu risâlede, öncelikle bütün ilimlerin, gönderilen elçilerin ve indirilen kitapların ortak hedefinin Zât-ı Muteâl olanın "mârifet"i olduğu üzerinde durur. Sonra, mârifetin dercelerini verir. Bu dereceleri, mârifet-i 'âmme-yi ehl-i îman, mârifet-i istidlâli (hâs rüsûm âlimleri), mârifet-i şühûdî şeklinde vererek onları açıklar.[423]

2.1.6. Risâle-i Meşiyye (رساله مشيه)

İki varaktan ibaret olup, müellifimiz, bu eserinde sırf irfânî ıstılâhları bilmekle hakîkate varılamayacağını, belki bu yolda içten aşk ve çetin bir mücâhede ile maksûda varılacağı üzerinde durur. Hemedânî'ye göre sâlik, ilm-i tevhîdi elde ettikten sonra amelî tevhîdi elde etmeye çalışmalıdır. Bu şekilde nesemât-ı inâyet ile

[421] Hüseynî, **Nüzhetu'l-Havâtir ve Behcetu'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir**, II, 178; Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û", s. 340.
[422] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, 2003, s. 20.
[423] Hemedânî, **Risâle-i Müşkil Hall**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., vr. 482a-483b; Hüseynî, **Nüzhetu'l-Havâtir ve Behcetu'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir**, II, 178.

envâr-ı keşfin sırları üzerine sağanak sağanak yağacaktır. Bunun dışında âlem-i keşfe ulaşmak mümkün değildir.[424]

2.1.7. Risâle-i Vâridât (رساله واردات)

Ca'fer Bedahşî'nin *Hülasâtü'l-Menâkıb* adlı eserinde nakıller yaptığı Hemedânî'nin bu risâlesi, yedi varak olup ya emirin lakabı münasebetiyle ya da Hoca Abdullah Ensârî'nin *Vâridât Risâlesi*'nin imtıyazı için bu şekilde isimlendirilmiştir. Başlangıcı ve sonucu münâcata şamil, geri kalanı kısa cümleler ve edebî bir üslupla devam eder. Âlimin mal düşkünü ve dünyaperest olamayacağı hakkında eserde şu şekilde dile getirilmektedir: "*Ehli dünyanın mîrası mal ve akarlardır. Hak ehlinin mîrası ise peygamberlerden kendilerine mîras bırakılan ilimdir. Netîcede Hak ehli âlimler âhirette kurbiyete, dünyada da izzete varisdirler. Kur'ân'ı Kerîm'i, rivâyet ve dirâyetleriyle tefsir ederler. Fıkıhta paye sahibidirler*."[425]

2.1.8. Risâle-i Menâmiyye (رساله منامیه)

Hemedânî, bu eserinde varlığın üç mertebesinden söz etmekte ve bunları izah etmektedir: Menâmât adını verdiği fasılda da rüyâ konusu üzerinde durmakta, rüyâları tâbiri kabil olanlar ve tâbire ihtiyaç duyulmayanlar diye iki kısma ayırmaktadır. Dört varaktan oluşan *Risâle-i Menâmiyye'*de özetle tasavvufî kavramlardan âlem-i misâl, âlem-i hayâl ve âlem-i menâm olan rüyâ üzerinde durulmaktadır.[426]

Muhammed Riyâz tarafından neşredilen risâle, F. Meler tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir. Yazma nüshaları Karaçi Müzesi, Britanaya Müzesi, Tahran, Taşkent ve Paris Kütüphâneleri ile Süleymaniye Kütüphânesi, Şehit Ali Paşa Koleksiyon nr. 2794'de bulunmaktadır.

---

[424] Hüseynî, **Nüzhetu'l-Havâtir ve Behcetu'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir,** II, 178; Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û", s. 320.

[425] Hüseynî, **Nüzhetu'l-Havâtir ve Behcetu'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir,** II, 179; Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û", s. 321.

[426] Hemedânî**, Risâle-i Menâmiyye**, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa Klk. nr. 2794, vr. 434a-440a.

2.1.9. Risâle-i Hemedânîyye (رساله همدانية)

Risâle'de Hemedân kelimesinin anlamları üzerinde durulmaktadır. *Risâle-i Hemedânîyye*, Muhammed Riyâz ve Perviz Ezkâi tarafından neşredilmiştir.[427] Yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphânesi, Tahran Ktp., Britanya Müzesi ve Karaçi Müzesinde bulunmaktadır. [428]

2.1.10. Meşâribü'l-Ezvâk (مشارب الاذواق)

İbnu'l-Fârız'ın *Kaside-i Hamriyye'*sinde bulunan 32 beytin, otuz beş sayfalık şerhidir.[429] Muhammed Riyâz tarafından neşredilmiştir.[430]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin *Meşâribu'l-Ezvâk*'ı, Arapça aruz hakkında yazılan, Ebü'l Kāsım Zamahşerî'nin *el-Kıstâsu'l-Mustakim*, Hatîb Tebrîzî'nin *el-Kâfî fi'l-ârûz-i ve'l-Kavâfî* ile Nasreddin Tûsî'nin *Mi'yaru'l-Eş'âr* risâlelerine benzemektedir.[431]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî *Meşâribü'l-Ezvâk* adlı eseri için şu ifâdeleri kullanmaktadır: "Burada aşk meyhanesinde sarhoş olma, mest olma, zülüf, hal, muhabbet duyma ile büyük hakîkatlerin sırrına kavuşma amaçlanırken, zahir tutkunu kimi çevreler bunu tenkid etmektedir.[432] Mısırlı Büyük Ârif İbn Fâriz'in *Hamriye-i Mimiyye*'si letaif ve hakâik mücevherleriyle dolu, Bâkî olanın aşkını konu alan, meyhane, ke's, saki gibi istiarelerle dolu, zahir tutkunu olanlara da büyük ders veren müstesna eseridir."[433]

---

[427] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, 2003, s.20.

[428] Hemedânî, **Risâle-i Hemedânîyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 459a-460b.

[429] Hüseynî, **Nüzhetu'l-Havâtir ve Behcetu'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir**, II, 178; Tevfîk Hâşîm Pûr Sübhânî-Hüsâmeddin Âksû, **Fehrestu Nushahâye Hatt-i Fârisî Kitâbhâne-i Dânişgâhi İstanbûl**, Pejuheşgâhe 'Ulûmi İnsani Û Mutalaâti Ferhengi, Tahran 1373, s. 482; Reynold Alleyne Nicholson, **Studies in İslâmic Mysiticism**, Cambridge 1921, s. 184.

[430] Muhammed Riyâz, **Ahvâl û âsâr û Eş'âr î Mir Seyyid Ali Hemedânî**, s. 379-398,

[431] Hemedânî, **Mesnevî-i Heft Vâdî**, tsh. Mirza Mele Ahmed-Kerîmcan Kadirov, Fasılnâmey-i Edeb-i Ferheng- ayzen-i ferheng-i Cumhur-i İslâm-i İran Der Tacikistan, Yıl**:** 12, S. 32, Sonbahar 1390, s. 89-90.

[432] ASeyyid Ali Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk: Şerh-u Kaside-i Hamriyye-i İbn Fârıd-ı Mısri**, Derr Beyân-ı Muhabbet (Haz. Muhammed Hâcevi) İntişârâtu Mevlâ, Tahran 1384, s. 49-51.

[433] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, s. 43-44.

Yazma nüshaları, Pencap Üniversitesi Kütüphânesi, Tahran Merkez Kütüphânesi, British Museum, Paris Ulusal Kütüphânesi, Süleymaniye Kütüphânesi Şehit Ali Paşa Koleksiyon nr. 2784 ve İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi nr. 1100'de, bulunmaktadır.[434]

2.1.11. Kitâb-ı Halli'l-Füsûs (كتاب حل الفصوص)

İsminden de anlaşıldığı gibi bu eser, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638) *Füsûsu'l-Hikem* adlı eserinin şerhidir. *Füsûsu'l-Hikem* ele aldığı konuların ağırlığı nedeniyle tabiatında zor anlaşılan bir eserdir. Bu zorluğu kolaylaştırmak için âlimlerce büyük bir çaba sarf edilmiş, bunun sonucunda da *Füsûs* şerhi geleneği başlamıştır. Dolayısıyla Hemedânî'nin *Füsûs* şerhine geçmeden önce yapılan diğer şerhlerden kısaca söz etmek istiyoruz.

Füsûs'la ilgili ilk çalısmayı, *Naksü'n-Nusûs* ismiyle eserini ihtisâr ederek İbnü'l-Arabî'nin kendisi yapmıstır. Bu çalısmayı talebesi İsmâîl b. Sevdekîn'in *İdrîs Fassı* şerhi tâkîb eder. Bu çalısmanın bir benzerini bir diğer talebesi ve üveyoğlu/rebîbi Sadreddin-i Konevî, *el-Fükûk fî Esrâri Müstenedâti Hikemi'l-Füsûs* isimli çalısmasıyla gerçekleştirmistir. Konevî'nin bu eserini, talebesi Fahrüddin-i Hemedân-i Irâkî'nin *Lemeât*'ı, Afifüddin Tilemsânî'nin eser üzerine yazdığı hâşiyeleri, Konevî'nin bir diğer talebesi Müeyyedüddin-i Cendî'nin *Şerhu Füsûsi'l-Hikem*'i, Abdürrezzâk-ı Kāşânî'nin *Şerhu Füsûsi'l-Hikem*'i, Dâvûd-i Kayserî'nin *Müttalau Husûsi'l-Kilem fî Şerhi Füsûsi'l-Hikem*'i, Bâbâ Rüknâ-yı Şîrâzî'nin *Nusûsu'l-Husûs fî Tercümeti'l-Füsûs*'u, Seyyid Alî-yi Hemedânî'nin Şerhu Füsûsi'l-Hikem'i (diğer adıyla *Kitâb-ı Halli'l-Füsûs*), Haydar Âmûlî'nin *el-Mukaddemât min Kitâbi Nassi'n-Nusûs fî Şerhi Füsûsi'l-Hikem*'i, Sāinüddin Alî Türka'nın *Şerhu Füsûsi'l-Hikem*'i Muhammed Parsâ'nın *Şerhu Füsûsi'l-Hikem*'i, Abdürrahman-ı Câmî'nin *Şerhu Füsûsi'l-Hikem*'i ve *Nakdü'n-Nusûs fî Serhi Naksi'l-Füsûs*'u gibi önemli çalısmalar tâkîb eder.

---

[434] Agha Hussain Shah Hamadânî, **The Life and Works of Sayyid Ali Hamadânî**, National İnstitute of Historical and Cultural Research, İslâmabad 1984, s. 101; Tevfîk Hâşiim Pûr Sübhânî-Hüsâmeddin Âksû, **Fehrest-i Nushahâ-yi Hatti-yi Fârisî-yi Kitâbhâne-i Dânişgâh-i İstanbûl,** s. 482.

Yukarıda zikredilen şerhlerin çoğu kendisinden önce telif edilenlerden faydalanıp kendinden sonrakıler üzerinde etkili olmuştur. Bununla birlikte her birinin kendine has özellikleri vardır. Câmî şerhi *Füsûs* şerh geleneğin son önemli şerhi kabul edilmekle birlikte Tâcüddin Hüseyin b. Hasan Hârizmî'nin, Abdulganî Nablusî'nin, Abdullah Bosnevî'nin, Bâlî Efendî'nin, Ahmed Avni Konuk'un ve Abdulbâkî Miftâh'ın şerhleri de zikre şâyân *Füsûs* şerhleri olarak kabul edilmektedir.

Tasavvuf tarihine bakıldığında özellikle XVI. asır ortalarına kadar, tasavvuf ve ilim çevrelerinde İbnü'l-Arabî'nin benimsendiği, büyük mutasavvıf ve âlimlerin aynı düşünceleri eserlerinde ifade ettikleri görülür. Bunlar arasında İbnü'l-Arabî'nin talebesi Sadreddîn Konevî (ö. 673/1274), Dâvûd Kayserî (ö. 751/1350) gibi Füsûs şârihleri, İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) ve Osman Fazlî İlâhî (ö. 1102/1691) gibi mutasavvıf âlimlerin isimleri zikredilebilir.[435]

Hemedânî, İbnü'l-Arabî'nin fikirlerini hayranlıkla benimseyerek *Füsûs*'u hem şerh eder hem de hankâhında ders kitabı olarak seçer ve özellikle en meşhur halifesi Ca'fer Bedahşî'ye de okutur. *Hulasâtu'l-Menâkıb Nefahâtü'l-Üns, Cevâhiru'l-Evliyâ* ve daha bir çok tabakat kitabında Hemedânî'nin *Füsûs* şerhi olduğuna dair kayıt bulunmaktadır. Buna rağmen bu *Füsûs* şerhinin Hemedânî'ye mi yoksa Muhammed Parsa (ö. 822)'ya mı ait olduğu konusunda ihtilaf yaşanmıştır.[436]

Hemedânî hakkında bir çok çalışma yapan Muhammed Riyâz da bu hususstaki fikirlerini şöyle açıklar: Seyyid Ali Hemedâni'nin Şerhu Füsûsi'l-Hikem isminde bir eserinin olduğu husûsunda şüphe yoktur. Hemedânî'ye ait olan şerhten mütekaddim, müteahhir ve çağdaş yazarların hepsi kabul ederken Parsa'ya ait olduğunu zikreden en eski kaynak Bağdâdî'nin *İzâhü'l-Meknûnu*'dur. Bu eser H. XI. yy.da yazılmıştır. Elbette Hoca Muhammed Parsâ, İbnü'l-Arabî'ye gönül vermiş ariflerin başında gelir. Hatta Parsa'nın "Füsûs can, fütuhât gönüldür" dediği de vakidir Ancak Molla Câmî onu en çok tanıyan arkadaşı olarak da Parsâ'nın böyle bir eserinden söz etmemiştir. Elimizde bulunan bütün Şerhu Füsûsi'l-Hikem ya da *Hallü'l-Füsûs* ne

[435] Ahmed Avni Konuk, **Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İfav Yayınları, İstanbul 2010, s. 31

[436] Necîb Mail Herevî, "Çihar Nazar-i Pirâmun-i Çihar Eser Mensûb bi Seyyid Ali Hemeâni", **Danîş** , S. 11, Meşhed 1366, s. 116

mukaddimalerinde ne de şerh bölümlerinde eserin Parsâ ya da Hemedânî'ye ait olduğu belirtilmiştir. İster Hemedânî'ye ait olsun ister Parsa'ya, Besmelenin başından eserin sonu olan Muhammed-i fassa kadar içerik aynıdır. Peki bu durumda eser hangisine ait olabilir? Tabi ki mütekaddim, müteahhir ve çağdaş yazarlar Hemedânî adı üzerinde ittifak ettikleri için eserin ona ait olduğu müsellem bir gerçektir. Zaten Hemedânî'nin *Vücûdiyye* isminde bir risâlesi mevcuttur. Hemedânî muhtemelen Şerhu Füsûsi'l- Hikem'in mukaddimesinde bazı değişiklikler yaparak onu yazdığından, Şerhu Füsûsü'l Hikem'in de ona ait olduğundan herhangi bir şüphe de kalmaz. Ayrıca Hemedânî, Parsa'dan 33 yıl önce hırka giymiş ve vefat etmiştir. Ca'fer Bedahşî'nin Hülâsâtu'l Menâkıb'ta verdiği bigilere göre h. 773 tarihinde Hemedânî bu şerhi kendilerine ders olarak da okutmuştur. Bu eserin h. 770'te yazıldığının varsaysak bu tarihte Parsa'nın 14-17 yaşlarında olması gerekir ki bu yaşta birini irfânî konuların en çetrefilli mevzusu olan vücûd bahsini yazması çok zordur.[437]

Süleymaniye Kütüphânesi'nden elde ettiğimiz *Hallü'l-Füsûs* nüshasının ilk varakında eserin Hemedânî'ye ait olduğu açık bir şekilde yazılmıştır. Bunun dışında *Hallü'l-Füsûs*'un çeşitli kütüphânelerde değişik nüshaları bulunmaktadır.

2.1.12. Risâle-i Istılâhat-ı Sûfiyye (رساله اصطلاحات صوفية)

Hemedânî'nin *Risâle-i Istılâhat-ı Sûfiyye* isminde iki risalesi bulunmaktadır. Bazı küçük değişiklikler dışında içerik olarak ikisi de aynıdır. İsminden de anlaşılacağı üzere Hemedânî bu eserinde bazı tasavvuf ıstılahlarını izah etmektedir.[438]

Yazma nüshaları, Britanya Müzesi, Berlin Kütüphânesi, Paris Kütüphânesi ve Pencap Üniversitesi Kütüphânesinde bulunmaktadır.[439]

---

[437] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 153; Herevî ,1366, s. 90-116.

[438] Seyyid Ali Hemedânî, **Risâle-i Istılahât-ı Sûfiyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 479a-481b.

[439] Agha Hussain Shah Hamadânî, **The Life and Works of Sayyid Ali Hamadânî**, National İnstitute of Historical and Cultural Research, İslâmabad 1984, s. 101.

2.1.13. Risâle-i Mir'âtü't-Tâibîn (رساله مرآت التائبين)

Seyyid Ali Hemedânî'nin, Bedahşan ve Belh Sultânı Behram Şâh'ın isteği üzerine, tevbe ile alakalı olarak kaleme aldığı eseridir.[440] Otuz beş sayfadan oluşan risâlenin mukaddimesi *Zahîretü'l-Mülûk*'inkine benzer. Risâle, Yüce Allah'a Hamd, sultân-ı barigâh-ı nübüvvet ve serverân-ı sufûf-i velâyet olan Efendimiz'e (sav), ehl-i beytine ve hidâyet yolunun yıldızları olan sahabe-i kirama sonsuz salavatla başlamaktadır. Eser, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm tevbenin hakîkatı ve her halükârda vâcip oluşu; ikinci bölüm tevbenin vücûbiyeti ve sağâir ile kebâir kısımlarına taksiminin beyanı; üçüncü bölüm, tevbenin şartları, küfre götüren günahlar ile mezâlimin tedariki; dördüncü ve son bölüm ise tevbenin saikleri ile tevbede ısrarcı olma hakkındadır. *Zahîretü'l-mülûk*'te olduğu gibi her bölüm ilgili âyet, hadîs yanında, Gazâli ile Ebû Tâlib Mekkî gibi büyüklerin görüşleri ve şiirlerle süslenmektedir.[441]

Yazma nüshası Süleymaniye Kütüphânesi, nr. 2794'de bulunmaktadır.

2.1.14. Mektubât-ı Emîriyye (مكتوبات أميرية)

Emîr-i Kebîr Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin dönemin çeşitli idârecilerine gönderdiği mektuplardan oluşmaktadır. Hemedânî'nin idârecileri Allah ve Rasulullah'ın (sav) emirlerine uymaya ve adâletli olmaya çağırdığı bu mektupları çalışmamızın ilerleyen sayfalarında ele alacağız.

Yazma nüshaları Tahran Merkez Kütüphânesi (no.1/767) , Tacikistan Kütüphânesi (no. 1/353) ve Britanya Müzesi no. 2/836'nde bulunmaktadır.

2.1.15. Risâle-i Fethiyye (رساله فتحيه)

Emîr-i Kebîr Mîr Seyyid Ali Hemedânî, bu risâleyi Mâlik Şerefüddin Hızır Şâh'ın isteği üzerine yazmıştır. Eserde iyi bir sûfi olmanın yolları anlatılır.[442]

---

[440] Abdulhay el-Hüseynî, **Nüzhetu'l-havâtir**, II, 178-179.
[441] Seyyid Ali Hemedânî, **Risâle-i Mir'âtü't-Tâibîn**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 321a-353a.
[442] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**., s. 21; Cafer Bedahşî, **Hulasâtu'l-Menâkıb**, s. 23.

2.1.16. Risâle-i ‘Akubât (رساله عَقُباب)

Keşmîr’in idârecisi olan Sultân Kutbuddin’inin talebi üzerine yazılan bu risâlede, Sultâna gerçekleştirdiği her işte adâleti ilke edinmesi tavsiye edilmektedir.[443] Hasan b. Hamza Şirâzi’nin *Tezkire-i Şeyh Muhammed b. Sıddık* adlı eserinin içinde Gulam Hasan tarafından neşredilmiştir.[444]

2.1.17. Risâle-i Davudiyye (رساله داودية)

Emîr-i Kebîr Mîr Seyyid Ali Hemedânî’nin müntesiplerinden Dâvud isminde bir sâlikin talebi üzerine tasavvufun inceliklerini anlatmak için kaleme alınmıştır.[445]

2.1.18. Risâle-i Deh Kâide (رساله ده قاعده)

Mîr Seyyid Ali Hemedânî’nin Necmeddîn-i Kübrâ’ya ait *Usûlü’l-aşere* adlı eserin Farsça’ya tercüme edilmesinden ibaret olup Hak âşıklarının ehadiyet dergâhına varmaları için geçmeleri gerekli on menzile ait on kâideyi şerh etmektedir. Bunlar tevbe, zühd, tevekkül, kanâat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murâkaba ve rızadır. Risâle, “*İslâmî hükümlerin istinbatını, saâdet-i melekût-i taliplerinin mencei, nefis tezkiyesi netîcelerini de sâliklerin ceberût-i derecelerin mi’racı, İnâyet-i Rabbânîyeye cazibelerine i’tisamı da lâhut-i fezasının ufuklarında uçanların kanatları yapan, Rabbimize sonsuz hamd ve senâlar, Tahiyyâtü selamlar zübde-i âlemin hülâsası, Âdem neslinin en şerflisi Muhammed Mustafa (sav) ile İslâm mehteranları olan âl ve Ehl-i Beytinin üzerine olsun*” şeklindeki uzun bir cümle ile başlamaktadır.[446]

M. Mole tarafından 1958’de neşredilmiştir. Yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphânesi nr. 2758, Tahran Merkez Kütüphânesi ve Britanya Müzesinde bulunmaktadır.

---

[443] Hemedânî, **Risâle-i ‘Akubât**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 416b-422b.
[444] Hemedânî, **Zahîretu’l-Mülûk**, s. 21.
[445] Hemedânî, **Risâle-i Dâvûdiyye**, Süleymaniye Kütüphânesi, Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 472b-475a.
[446] Hemedânî, **Risâle-i Deh Kâide**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 381a.

2.1.19. Risâle-i İtikâd-ı Emîriyye (رساله اعتقاد اميرية)

Hemedânî bu risâlede akîdesini ve tevhîd, namaz, rıza, hac ve zekat gibi konuları açıklamaktadır. Bu risâlede Hemedânî âlimleri şu üç gruba ayırmaktadır:

1- Mahaddisler
2- Fakih
3- Mutasavvıflar

Risâle, M. Mole tarafından neşredilmiş olup yazma nüshaları Britanya Müzesi ve Tahran Merkez Kütüphânesinde bulunmaktadır.[447]

2.1.20. Risâle-i Dervîşiyye (رساله درويشية)

Risâle-i Dervîşiyye, yedi sayfadan müteşekkil olup müellifimiz bu risâlede, **يَاأَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ** "*Ey insanlar! işte size, Rabbinizden bir öğüt, gönüllerdeki dertlere bir şifâ, Müminlere bir hidâyet geldi*"[448] âyetini tefsir etmektedir. Müellif risâlede ayrıca zamanın idârecilerini çeşitli konularda eleştirmekte ve onlara öğütler vermektedir.[449]

Risâle, Muhammed Riyâz tarafından neşredilmiş, Şiraz'da 1338 yılında basılmıştır.Yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphânesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu Nr. 2794, Britanya Müzesi, İran ve Paris kütüphânelerinde bulunmaktadır.

2.1.21. Risâle-i Zikriyye (رساله ذكريه)

Risâle-i Zikriyye, on iki varaktan oluşmaktadır. Eserde zikrin tefsiri, La ilâhe illalah zikrinin önemi, hafî zikir ile bunların Kur'ân, hadîs ve haberlerdeki delilleri üzerinde durulmakta, ayrıca bunların akli delilleri, halvetin âdâb şartları ile sülûkun dört rüknü olan taharet, tevekkül, tevbe ve adlin tanımları, bunlardan her birinin zahir ve bâtinî yönleri açıklanmaktadır. Müellifimiz, bu risâlede âriflerin irâde hakkındaki

[447] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**., .s. 21; Seyyid Ahmed el-Hüseynî, **et-Turâsu'l-'Arabî el-Mahtût fî Mektebâti İrane'l-'Âmme**, Menşûrât-ı Delîl-i Mâ, Kum 2010, II, 151.
[448] Yunus Sûresi, 10/57.
[449] Hemedânî, **Risâle-i Dervîşiyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 386a-392b.

görüşlerini de ele almakta, mürîdlerin, riâyet etmesi gerekli olan hususları da eklemektedir.[450]

Seyyid Ali Hemedânî'in bu eseri, Şiraz, Tahran ve Hindistan'da basılmıştır.[451]

2.1.22. Risâle-i Akliyye (رساله عقليه)

On varaktan oluşan bir risâle olup üç fasıldan oluşmaktadır. Fasılarda tartışılan konular şunlardır:

1. Aklın fazileti.

2. Aklın isimlerinin zikri.

3. Aklî hakîkatlerin nurunu kazanmada halkın dereceleri.[452]

Hemedânî'nin bu eseri, Muhammed Riyâz tarafından neşredilmiş ve ayrıca Hasan b. Hamza Şirâzi'nin *Tezkire-i Şeyh Muhammed b. Sıddîk* adlı eserinin içinde yayımlanmıştır.[453]

2.1.23. Risâle-i Çihil Makām-ı Sûfiyye (رساله چهل مقام صوفيه)

Hemedânî bu eserinde, mürîdin seyr û sülûk esnasında kat etmesi gereken kırk makâm üzerinde durmaktadır. Kırk makāmı zikrettikten sonra Hemedânî şu değerlendirmeyle eseri noktalamaktadır: "*Bu kırk makaām peygamberlerin makāmlarıdır. Birincisi Hz. Âdem (as)'in, sonuncusu da Makām-ı Muhammed (sav)'in makāmıdır. Selâm hidâyete tabi olanların üzerine olsun*" [454]

Beş sayfadan müteşekkil olan eser, Hindistan'da *Esrâru'n-Nokta* ve *Zikriyye* isimli eserlerle birlikte basılmıştır. Şiraz'da da *Zikriyye, 'Akubât* ve *Âdâbu's-Sofra*

---

[450] Hemedânî, **Risâle-i Zikriyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 371b-383b.
[451] Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-u Âsâr-i u", **Neşriyye-i Dânişkede-i Edebîyyât-ı 'Ulûm-i İnsanî**, C. 29, S. 23, Tebriz 1977, s. 326.
[452] Hemedânî, **Risâle-i Akliyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 440a-450b.
[453] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 22.
[454] Hemedânî, **Risâle-i Çihil Makâm-ı Sûfiyye**, Sülaymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 457a-460b.

ile beraber iki defa basılmıştır.Yazma nüshaları Britanya Müzesi ile Süleymaniye Kütüphânesi, Şehit Ali Paşa Klk., nr. 2794'de bulunmaktadır.

2.1.23. Risâle-i İnsan-nâme (رساله انسان نامه)

Hemedânî'nin bu eseri kiyâfet-nâme ile ilgildir. el-Hüseynî, eserin حمدو سپاسو ثنايه بي قياس... şeklinde başladığını belirtmekte başka detay zikretmektedir. Bu risâle ile ilgili ne yazık ki daha fazla bilgiye ulaşılamamıştır.[455]

2.1.24. Risâle-i Nûriyye (رساله نورية)

Beş sayfalık bir risâledir. Risâlenin başında, halvetin âdâbı şeyhe biat, zikrin keyfiyeti, şeyhin verdiği virdler ile başta Efendimiz (sav) ile meşâyih-i kiramdan medet dileme konuları işlenmektedir. Sonunda da gaybın kısımlarına yer verilmektedir. Bu kısımlar eserde gaybı'l-cin, gaybı'n-nefs, gaybı's-sır, gaybı'r-rûh ve gaybı'l-guyûb şeklinde yer almaktadır.[456]

2.1.25. Risâle-i Hakîkat-ı Îmân (رساله حقيقت إيمان)

Dokuz varaktan oluşan eserde Hemedânî, sâlikin hakîkî imâna hangi yoldan ulaşacağını açıklar. Bunu yaparken âyet, hadîs ve sûfilerin sözlerinden deliller zikreder.[457]

Risâlenin yazma nüshaları Taşkent, Tahran ve Süleymaniye Kütüphânesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu nr. 2792'de bulunmaktadır.

2.1.26. Risâle-i Muçalka (رساله مچلكه)

Bu risâle, iki varaktan oluşmaktadır. Muçalka (mücrimlerin ahidnâmesi) isminde bir öğrencisine hitaben yazıldığı için bu ismi almıştır.[458] Risâlede; وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالِمِينَ

[455] Abdulhay el-Hüseynî, **Nüzhetu'l-Havâtir ve Behcetu'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir,** Dâru İbn Hazm, Beyrut 1420/1999, II, 179.
[456] Hüseynî, 1999, II, 178; Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û, s. 338-339.
[457] Hemedânî, R**isâle-i Hakîkatı İmân**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 425-434.
[458] Agha Hussain Shah Hamadânî, **The Life and Works of Sayyid Ali Hamadânî**, National İnstitute of Historical and Cultural Research, İslâmabad 1984, s. 103.

"*Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır*" ayeti tefsir edilmektedir.[459]

Yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphânesi nr. 2794 ve Kitâhâne-i Milli Meleki Tahran nr. 4250'de bulunmaktadır.

2.1.27. el-İhtiyârât (الاختيارات)

Hemedânî'nin hakikât ve marifet hakkında değer verdiği beyitleri bir araya getirdiği eseridir. Bu esere Abdulhay el-Hüseynî'nin, Hemedânî'nin eserleri başlığında yer verdiği görülmüş eserle ilgili daha fazla bilgiye ulaşılamamıştır.[460]

2.1.28. Vâridât-ı Emîriyye (رساله واردات)

Emîr-i Kebîr Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin, Abdullah Ensâri el-Herevî'nin münacatları tarzında manzum olarak kaleme aldığı bir risâledir.[461]

2.1.29. Risâle-i Evrâdiye (رساله اورادیه)

15 varaktan müteşekkil bu risâle üç fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl evrâdın fazileti, İkinci fasıl evrâda olan ihtiyaç ve üçüncü fasıl vakitlerin görevlere göre taksimi hakkındadır.[462]

Bu eser Arapça yazılan Evrâd-ı Fethiyye ile beraber Leknev, Lahor'da üç defa basılmıştır.[463] Yazma nüshası Süleymaniye Kütüphânesi nr. 2794'de bulunmaktadır.

2.1.30. Çihil Esrâr (Ğazaliyyât) (غزليات)

Hemedânî'nin kırk bir manzumesini içeren eseridir. Eserin başında, "*Bu gazeller, Ali Emîr Seyyid Ali Hemedânî'ye aittir*" cümlesinin yer aldığı

---

[459] Hemedânî, **Risâle-i Muçalka,** Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 476a-477b.
[460] Hüseynî, 1999, II, 179.
[461] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 21.
[462] Hemedânî, **Risâle-i Evrâdiyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paa Klk., nr. 2794, vr. 305a-320a; Hüseynî, 1999, II, 178.
[463] Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û, s. 332-335.

belirtilmekte[464] ancak elde ettiğimiz Süleymaniye Kütüphânesi nüshasında böyle bir kayıt bulunmamaktadır.[465]

Eşref Buhari Hanım, Hemedânî'ye ait bu eseri h. 1347 yılında *Çihil Esrar (Gazâliyat)* adı altında neşretmiştir. Eşref Hanım, yaptığı baskının mukaddimesinde Kırkbir Gazelin *Çihil Esrâr* olarak isimlendirilmesi hakkında şu açıklamayı yapar: "*Bir gün Emir Hazretleri hankâhta bulunurken, kalabalık bir cemaat gelir. Her biri ayrı ayrı davette bulunur. Seyyid herkesin davetini kabul buyurur. Akşam namazı vakti geldiğinde birkaç kişi daha gelir. Seyyid yatsı namazını eda eder. Hücresine çekilir, iki rek'at şükür namazı kıldıktan sonra, hizmetçisine; "Kaç kişi beklemektedir" diye sorar, hizmetçi de; "kırk bir kişi" diye haber verir. Seyyid yanına dört rafik alarak davetlerin tamamına icabet eder. Her ziyâret ettiği evde bir gazel kaleme alır. Sabah olduğunda, herkes; "Dün Seyyid Hazretleri evimize misafir oldu ve şu gazeli okudu" der. Böylece toplam kırk bir gazeli olur.*"[466]

Çihil Esrâr (Gazâliyyât) isimli eserde yer alan gazellerin muhteviyatına bakıldığında onların genellikle irfânî mânâlar, Ezel-i Mahbûba kavuşma iştiyakı, gam-i aşk, vahdet-i vücûd, varlık âleminde ezeli tecellî, mürşîd-i kâmilin gerekliliği, nefsi öldürme, seyr û sülûk ile ârifânın makâmlarının tavsifi gibi mevzuların işlendiği görülür.[467]

2.1.31. Çihil Hadîs Der Bâb-ı Fukarâ (چهل حديث در باب فقراه)

Fakr ve zühd konusunda seçilen kırk hadîsin Farsça tasavvufî şerhidir.[468] XVI. Asır Türk şairlerinden Rıhletî tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Hemedânî'nin benzer konulardan seçtiği hadîsleri ihtiva eden Çihil Hadîs-i Diğer adında iki risâlesi

[464] Hüsyenî, 1999, II, 179; Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û, s. 349.
[465] Hemedânî, **Ğazaliyyât**, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 499a.
[466] Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û, s. 350.
[467] Hemedânî, **Ğazaliyyât**, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 499a-507a; Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û", s. 351.
[468] Hemedânî, **Çihil Hadîs Der Bâb-ı Fukarâ**, Süleymaniye Kütüphânesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, nr. 2794, vr. 61a-69a.

daha bulunmaktadır. Her üç risâlenin yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphânesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, nr. 2794'de bulunmaktadır.[469]

Süleymaniye Kütüphânesi, Şehid Ali Paşa, Nr. 2794 (60b-69a)'da bulunmaktadır.

2.1.32. Risâle-i Siyerüt-Tâlibîn (رساله سير الطالبين)

Seyr û sülûk, tasavvuf, irfân, nefis tezkiyesi gibi konular ele alınmaktadır. On beş varaktan müteşekkildir. Âdâb-ı sülûk, hakāik-i irfânın beyânı ile âyân-ı dekâik gibi tâlib-i dergâh-ı Hak için gereken mevzuları ele almaktadır. Konuları âyet, hadîs, Arapça-Farsça şiirler ve meşâyîh-î sûfiyyenin sözleriyle îzâh etmektedir. Müellifimiz irfânî öğütlerine, *Zahîretü'l-Mülûk*'te olduğu gibi, *Ey Azîz!* hitabıyla başlamaktadır: "*Ey Azîz! Sadık mürîd odur ki, her dem binlerce canı onun yolunda feda eder, her adımda binlerce itâat meşalesini tutuşturur, her nefeste riyazat suyu ile binlerce abdest alır, her infakı gizli, her itâatı içten ve tüm riyazatı da candan olur.*"[470]

Eserin yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphânesi nr. 2794 ve Avusturya Ulusal Kütüphânesi nr. 345.23/124'de bulunmaktadır.[471]

2.1.33. Risâle-i Kuddûsiyye (رساله قدوسيه)

Altı varakalık bir risâle olup, imân hakîkatı, ihlâs ve irâde gibi konulara yer verilmektedir. Ayrıca, cimrilik, kibir, zulüm, riya gibi kötü hasletlerden kurtulma ve sâliklerin menzilleri mevzularına da yer verilmektedir. Hemedânî bu risâleyi kaleme alma amacını şu şekilde belirtmektedir: "*Muhlisâne bir risâle yazmak istedim ki riya ve müdahaneden uzak bir hak sohbeti yanında kulun en önemli görevi olan*

[469] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 22.

[470] Hemedânî, **Risâle-i Siyeru't-Tâlibîn**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2478, vr. 324a; Abdulhay el-Hüseynî, **Nüzhetu'l-Havâtir**, II, 179; Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û, s. 310-311.

[471] İraj Afshar, **Catalogue Of Persian Manuscripts in The Austrian National Library And in The Austrian State Archives in Vienna**, Austrian Academy of Science Press, Viyana 2003, II, 59;

ibâdetlerin başı olan imânı hatırlatayım. Zîra imân olmadan hiçbir ibâdetin geçerliliği olmaz." *Risâle-i Kuddûsiyye*, Şiraz ve Tahran'da basılmıştır.[472]

2.1.34. Risâle-i Behramşâhiyye

Küçük bir risaledir. Bedehşan hakimi Sultan Muhammed Behramşâh için yazılmıştır. Allah korkusu, emri bi'l maruf, dini esaslara itaat konuları yer almaktadır. Yazma nüshaları Tahran Merkez Kütüphânesi, nr. 4195, Taşkent Kütüphânesi, nr. 2374 bulunmaktadır.[473]

2.1.35. Risâle-i İtikadiyye

İslâmın inanç esaslarına dair yazılmıştır. Bunlar rızk, ecel, münker, nekir, kıyamet, haşr-neşr, hesap, terazi, rüyet, cennet-cehennem, evliya, ulemâ ve bazı fıkhî konular açıklanmaktadır. Yazma nüshası Kütüphâne-i Milli Melek, nr. 4274'de bulunmaktadır.[474]

2.1.36. Nisbet-i Hırka-i Dervişiyye

Künâr hakimi Hıdırşâh Hakim'e hitaben yazılmış tavsiyeleri içermektedir. Zayıflara yumuşak davranma, miskinlere yardım etme, yetimlere şefkatli olmak, dervişlere karşı mürüvvet, dinde hamiyet, dünyada kanaat, ahde vefa, ehlulu'l-laha meveddet, nimete şükür vb. öğütler yer alır. Yazma nüshası Kütüphâne-i Meclis-i İran, nr. 3871 bulunmktadır.[475]

2.1.37. Risâle-i Vücûdiyye

Bu risâlede İhlas Suresi temel alınmaktadır. İnsan-ı kâmilin özellikleri vurgulanmaktadır. Yazma nüshaları İran Milli Melek Kütüphânesi, nr. 4056 ve 4274'te bulunmaktadır.[476]

---

[472] Envârî,"Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û", s. 345.
[473] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî**, s. 128.
[474] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 141.
[475] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 155.
[476] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 162.

2.1.38. İsnâd-ı Evrâd-ı Fethiyye

Bu risalede sufilerin adabı, ibadet, tevekkül vb. konular işlenmektedir. Yazma nüshası Britanya Müzesi RK2S, nr. 836'da bulunmaktadır.[477]

2.1.39. Risâle-i Münacât

Tâ hâ Sûresinin رب اشرح لي صدري şeklindeki ayetle başlar. Bunun her dervişin yaralarının merhemi olduğu vurgulanmaktadır. Yazma nühsası Taşkent Kütüphânesi RKF.CIII, nr. 2363'te bulunmaktadır.[478]

2.1.40. Taife-i Merdûm

Değişik insan mizaç, tabiat ve adetlerinden bahseden bir risâledir. Bunlar da meczuplar, salikler, gafiller, seçkinler diye taiflere ayrılarak ele alınmaktadır. Britanya Müzesi, RKC, nr. 836'da mikrofilmi bulunmaktadır.[479]

2.1.41. Hakikat-ı Nûr Tafasil-i Envâr

İsm-i Zahirin mazmunlarından bahseder. Görülen bütün mevcudatın Allah'ın nuru olduğu idrak ederek Allah'ın has kulları الله نور السموات والارض ayeti üzerinde düşünerek zikirle ibadet tefekker riyazet, lailahe illah zikrinin devamıyla. Yazma nüshaları Tahran Merkez Kütüphânesi, nr. 3257'de bulunmaktadır.[480]

2.1.42. İsnâd-ı Hilye-i Hz. Rasulullah (s.a.v)

İki sayfadan müteşekkildir. Efendimiz'in hilye-i şeriflerinden bahseder. Yazma nüshası Taşken Merkez Kütüphânesi, nr. 4057'de bulunmaktadır.[481]

2.1.43. Akrabu't-Tarîk İzâ Lem Yûcedi'r-Refîk

Bazı öğütlerden müteşekkildir. Yazma nüshası Tahran Merkez Kütüphânesi, nr. 3560'da bulunmaktadır.[482]

---

[477] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 164.
[478] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 165.
[479] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 166.
[480] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 166.
[481] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 169.
[482] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 171.

2.1.44. Risâle-i Sualât

10 sayfadan oluşmaktadır. Hemedânî'nin bir müridinin sorduğu sorulara verdiği cevapları içerir. Yazma nüshası Tahran Merkez Kütüphânesi, nr. 3333'te bulunmaktadır.[483]

2.1.45. Fi's-Sevâdi'l-Leyl ve Lübsi'l-Eseved

Bütün fiillerin yaratıcısının Allah olduğu, fiillerimizi özgür irademizle yapıp sorumluluklarımızın olduğu hatırlatılır, kibirin afetlerinden söz eder. Efendimiz'in Mekke'nin fethinde siyah bir sarık giydiğini, Huneyn Gazvesinde meleklerin insan süretinde siyah sarıklı olduklarını, Hz. Ali'nin de siyah giyindiğini, sufilerin de siyah giyinmesini tavsiye eder. Yazma nüshası Tahran Merkez Kütüphânesi, 2355'te bulunmaktadır.[484]

2.1.46. Maaşu's-Sâlikîn

Müritlerin Hace Kavumuddin Bedahşi için yazmıştır. 40 yıl Hemedânî'ye hizmet etmiştir. Seyyid'in tedfin ve defninde görev almıştır. Yazma nüshaları Britanya Müzesi, RCS836'da bulunmaktadır.[485]

2.1.47. Muradât-ı Divân-ı Hâfız

Sekiz sayfadan oluşmaktadır. Divânda istiar sanatını kullanılması mey, kilise, yar, mahbub u dost, gamze, buse, leb, dehan, çeşm, ebru, matlub, id, bahar, meyhane, şarap, kadeh, visal, firak, maşuk, aşık, gül, bülbül ve benzeri konular yer alır. Mikrofilm bir nüshası Tahran Merkez Kütüphânesi, nr. 3297'de bulunmaktadır.[486]

2.2.48. Risâletu Minhâci'l-'Ârifîn (رسالة منهاج العارفين)

Kısa bir risâle olup özlü sözlerden oluşmaktadır. Mukaddimesi Hemedânî'nin diğer risâlelerine benzemekle beraber, müellifin adı zikredilmemektedir. Şu cümle ile başlar; "*Bil ki Ey Azîz! Bunlar mârifet ve hikmet*

[483] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 173.
[484] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 172.
[485] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 176.
[486] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 184-185.

ehlinin kelâmından bir araya getirdiğim sözlerdir." Bir araya getirilen söz konusu sözlerden kanûnî ve irfânî olan bendlerin bazıları şunlardır:

"Zinhâr! Hak'tan gâfil olma.

Her zaman ümitvâr ol ki umduğuna vâsıl olasın.

Pişman olmamak için dünyaya tapmayın.

Herkes bıraksa da sen Hak'dan ayrılma.

Sana hürmet edene, sen daha fazlasıyla hürmet et."

Eserdeki diğer bendler de yaklaşık yukarıda yer verdiklerimiz gibidir. Hemedânî'nin bu risalesi Akâ Husâmeddin Râşidî tarafından *Der Tezkire-i Şu'arâ-i Keşmîr* ismiyle neşredilmiştir.[487]

2.2. ARAPÇA ESERLERİ

Ömrünü ilim, irşâd, teblîğ faaliyetlerine adayan Mîr Seyyid Ali Hemedânî, bu amaçlara hizmet için Farsça eserler yanında Arapça eserler de kaleme almıştır. Onun Arapça olarak kaleme aldığı eserleri maddeler halinde incelemek istiyoruz.

2.2.1. Şerhu Esmâi'l-Hüsnâ (شرح اسماء الحسنى)

Mîr Seyyid Ali Hemedânî doksan varaklık bu eserinde Allah'ın (c.c.) doksan dokuz esmâ-i hüsnâsını, âyet ve hadîslerden deliller getirerek şerh etmektedir. Şâh-ı Hemedânî, teşbih, istiâre gibi edebî sanatları da kullanarak, içe yönelik manâ ve gönül dünyasında, etkili bir hitap tarzı kullanmaktadır. Mîr Seyyid Ali Hemedânî, *Şerhu'l-Esmâi'l-Hüsnâ*'da gece gündüz daima zikredenleri, milyonlarca yıldızla tezyin edilen semâya, Yüce Kudret Sahibi'nin âli sıfatlarına aşinâ olan gönülleri de sınırsız bir hazîneye benzetir. Hemedânî eserinin başında; "*En güzel isimler Allah'ındır. O'na o isimler ile duâ edin*"[488] âyetine yer verdikten sonra şu cümlelerle eserine giriş yapmaktadır:

[487] Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û, s. 356.
[488] A'raf Sûresi, 7/180.

"*Varlık semasını esmâ-i hüsnâ yıldızları ile tezyin eden, varlık hazînesinin kapılarını da yüce sıfatların tecellîsi ile açan Rabbe hamd olsun. Onun haşyet ve korkusu ile yedi kat semâdaki tertemiz rûhlar titrer durur. Yüce Allah irfân ehlinin gözlerini örten, şek şüphe, körlük perdelerini kaldırmış, onlar böylece hikmeti elde etmişlerdir. Küfür karanlığında kalanlar, gözlerindeki gaflet perdeleri sebebi ile onun tecellîlerinin nurunu göremediler, balların balından daha tatlı olan hitabını duyamadılar. Risâleti ile en büyük müjdeyi getirene salât'u-selam olsun.*"[489]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî Şerhü'l-Esmâi'l-Hüsnâ isimli eserini şu duâ ile bitirmektedir: "*Yüce Allah bizi isim ve sıfatlarının hakîkatlerine Şâhid olduklarında bizleri edebe riâyet edenlerden eylesin. Zatının sırlarına erme irfânıyla saâdete erenlerden eylesin. "Rabbimiz! Bizi hidâyete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz sen çok bahşedensin."[490] Yâ Kerîm, Yâ Vedûd, Yâ Tevvâb! Rahmet, fazıl, cömertlik ve kereminle bize muamele et! Hamd yalnız o'nadır. Selâm hidâyete tabi olanların üzerine olsun. Âmin*."[491]

Yazma nüshalarından birisi, İran-Tahran Milli Meclîs Kütüphânesi 2871 no ile kayıtlı bulunmaktadır. Bir diğer nüshası da 1852 no ile Tacikistan Merkez Kütüphânesi'nde bulunmaktatadır.

2.2.2. Zikriye-i 'Arabiyye (ذكريه عربيه)

Alt varakalık bir risâle olup üç bölümden oluşmaktadır. Bölümlerde şu konular işlenmektedir:

1- Zikrin fazîleti ile hafî zikrin cehrî zikre olan üstünlüğü.

2- Gafletin âfetleri ve zikre başlayan sâlikin mücâhedesi.

3- Zikrin hakîkatı, kısımları, dereceleri ve özel zikirler.

---

[489] Hemedânî, **Şerhu Esmâi'l-Hüsnâ**, (Mahtutat) Kütüphâne-i Şuray-ı Millî, Nr. 2871, Tahran, vr. 172a.
[490] Âl-i İmrân Sûresi, 3/8.
[491] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 461.

Her bölümle ilgili âyet, hadîs, Arapça şiirler verilmektedir.[492]

2.2.3. el-Meveddetu fi'l-Kurbâ (المودة في القربى)

Hemedânî, on dört fasla ayırdığı bu risâlesinin birinci faslında Hz. Muhammed'in (sav) faziletlerinden, ikinci faslında Ehl-i Beytin faziletlerinden bahsettikten sonra geri kalan fasıllarda Hz. Ali'den bahseder. Fasıllar "el-Meveddetu'l-ûlâ", "el-Meveddetu's-Sâniye" şeklinde isimlendirilmiştir.[493]

Eserin yazması nüshaları, Biritanya Müzesi, Hindistan, Haydarabad ve ed-Dakn kütüphânelerinde bulunmaktadır. es-Seyyid Ebu'l-Kasım b. Hüseyin er-Râd el-Lahûrî'nin, h. 1290 yılında bu esere yazmış olduğu Arapça şerh, h. 1310'da Hindistan Bombay'da, ikinci baskısı da h.1310'da Pakistan Lahor'da basılmıştır. Rıza Mustafa Sebzevârî'nin *ez-Zâdu'l-'ukbâ* adıyla Urducaya çevirdiği bu eser, 1961 yılında Pakistan/Lahor'da, Silsiletu'l-Menşûrât tarafından yayınlanmıştır.[494]

2.2.4. el-İnsanü'l- Kâmil (الإنسان الكامل)

Dört sayfadan müteşekkil olan bu risâle Seyyid Ali Hemedânî'nin eserlerinden olup *Rûhu'l-a'zam* olarak da bilinir. Behîmî arzuların, nefis ve hevânın boyunduruğundan kurtulan insanın, faziletlerle donanarak yükselmesiyle kâmil insan olacağından bahseder. Kâmil insanın sıfatlarının açıklandığı bu risâlede, Efendimiz (sav)'in sünneti ile onun râşid halîfelerinin yolundan gitmekle kâmil insan sıfatının elde edebîleceğini açıklar. Hemedânî Risâleye şu cümlelerle başlar:

"*Kuddüs olana hamd olsun ki, her türlü eksikliklerden münezzehtir. Emmaba'd, Arabî ve ümmî olan Nebi (sav) dedi ki; "Ben Allah'tanım, Müminler de bendendir." İnsan, Ümmü'l-Kitab'tan seçilmiş bir sayfadır. Onda bedî' ve diğer sanatların satırları vardır. Onda Furkanı zatı, kelimât ve simatın âyetleri, sırlı harfler, seferlerin noktası, nurların i'râbı gizlidir. O kapsamlı külliyât mushafının bir cüzü'dür. İnsan-i Kibâr olarak isimlenir, Rûh-ı A'zam olarak bilinir ki batını a'zamatın tecellîsi, zâhirî Kibriya için arş, ferştir. Şairin dediği gibi*;

---

[492] Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û", s. 359.
[493] Hemedânî, **el-Meveddetu fi'l-Kurbâ**, el-Mevsim, Sy. VIII, Cilt: II, Şam 1990, s. 1305-1306.
[494] eş-Şeyh Süleyman Kilan el-Belh, **Yenâbiu'l-Meveddeh**, İstanbul 1301, s. 266.

آن خرد بخشی که آدم خاك اوست جمله اشیا مصحف آیات اوست

"*O akıl-bağışlayan zât ki âdem onun toprağıdır,*

Cümle eşya mushâfının âyetleridir."[495]

el-İnsanü'l- Kâmil adlı risâlenin bir nüshası İran Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphânesinde (nr. 272) bulunmaktadır.

2.2.5. Risâletu't-Tevbe (رسالة التوبة)

Hemedânî'nin isminden de anlaşıldığı gibi tevbe ile alakalı bu risâlesinde Allah'a îmân, nefis tezkiyesi, riyâzet, mücâhede ve ibâdetle Allah'a yönelmenin faziletini de açıklamaktadır. Risâle Allah'a hamd ve seçkin kullarına selamdan sonra şu sözlerle başlamaktadır:

"*Ey Tâlib! Allah senin gönlünü Hakka ulaşma, yüksek zirvelere çıkma yolundaki engeller olan nefis ve hevânın kötülüğünden korusun. Şüphesiz kulların gönülleri, karanlıklar, şehvâni arzular, inhiraflar ve insan nefsinin bedenî unsurlarla ittisalinin yönlendirme ve iticiliğinden nâşi yanlış akîde, ilim ve sıfatların galebe çalmasıyla, Rabbânî sırlara erme ve ilâhî teccelliyatlardan istifâde etmeye kapalı olduğundan, Hak ile olan asil münasebetler ve mânevî bağlar da zayıflamış bulunmaktadır. Bu nedenle üzerlerindeki ağırlık ve içinde bulundukları çıkmazdan Hazret-i Hak yardımı olmadan çıkmaları da imkânsızdır. Bu durum sıkıntılı bir durum olup beden, nurani sâfa ve kemâlin zıddı olan behîmî, cismânî ve nefsânî zulumâtların hâkimiyeti altında ezilmektedir. Değişik ihtiyaçlarla boğuşan insan, büyük bir nehri besleyen yüzlerce arkın çekilmesiyle kuruması gibidir. Bir tükenmiş ve yardım istimdad edenin durumunu arz eder. Arayış içinde olanın, bir kıvılcımla azim ve irâdesini güçlendirmeye sevk eden talebin canlı tutulmasına tevbe ve inâbet denir*."[496]

---

[495] Hemedânî, **el-İnsanü'l-Kâmil**, Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphânesi, nr. 272, vr. 150b-154a; Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û", s. 359.

[496] Hemedânî, **Risaletü't-Tevbe**, (Mahtutat), Kitaphane-i Şuray-ı Milli, Nr. 3871, Tahran, s. 4-5.

Risâlenin yazma nüshaları Tahran Kütüphânesi ile Britanya Müzesi'nde bulunmaktadır.

2.2.6. en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ân (الناسخ والمنسوخ في القرآن)

Hemedânî bu eserinde; "*Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin*?"[497] âyetine uygun olan, Kur'ân'ı-Kerîm'deki nâsih ve mensûh âyetlere yer verir.

Eserin bir yazma nüshası Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphânesinde (nr.2830, 3916) bulunmaktadır. Hicri 1297 yılında baskısı da yapılmştır.[498]

2.2.7. Fî Havâssi Ehli'l-Bâtın (في خواص الباطن)

Bu risâlede genel olarak tüm müslümanlara; özelde ise sâliklere; Allah dostlarının sözleri, öğütleri ve tavsiyeleri verilmektedir. Örneğin eserdeki şu cümle bu öğütlerden bir tanesidir: "*Varlığa sevinmemeli, yokluğa hüzünlenmemeli, dünya sevgisi terk edilmeden onun sevgisini elde etmeye imkân yoktur*." Tahran Merkez Kütüphânesinde (nr. 2378) eserin yazma nüshası bulunmaktadır.[499]

2.2.8. Erba'ûn Hadîs Fî Fazli'l-Fukarâ ve's-Sâdikîn

(أربعون حديث في فضل الفقراء والصادقين)

Mîr Seyyid Ali Hemedânî, bu eserinde fakirlik ve sâdikîn ile ilgili hadîslere yer vermektedir. Yazma nüshası Taşkent'de (nr. 2387) bulunmaktadır.[500]

2.2.9. Erba'ûn Emîriyye (أربعون أميرية)

Ahlâk, muamelat, ibâdet, emir ve nehiyler ve buna benzer konularda, kırk hadîsten müteşekkil bir eserdir. Ancak ağırlık îmân konusuna verilmiştir. Müellif, bu

---

[497] Bakara Sûresi, 2/106.

[498] Selim Kadîre, "es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", **Mecelletu'l-Kısmi'l-'Arabiyye, Pencap Üniversitesi**, S.19, Pakistan 2012, s. 156-157.

[499] Kadîre, **"**es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s. 156-158.

[500] Kadîre, **"**es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s. 164-165.

hadîsleri Şeyh Necmüddin Muhammed b. Ahmed el-Muvaffık el-İzkâni'nin, Enes b. Malik, Hz. Ebûbekir ve Ebû Zer el-Gıfârî senediyle rivâyet eder.[501]

Beş sayfadan oluşan *el-Erba'ûne'l-Emîriyye* nesih yazısı ile yazılmış olup üzerinde yazıldığı tarih bulunmamaktadır. Dünyanın değişik kütüphânelerinde nüshaları bulunmaktadır. Örneğin, Britanya Müzesi nr. 891/3, Paris Milli Meleki Kütüphânesi nr. 4250, 4274, Taşkent Nr. 2321 ve Tacikistan Nr. 1761 kütüphânelerinde bulunmaktadır.[502]

2.2.10. Risâletu's- Sıfâti'l-Fukara (رسالة الصفات الفقراء)

Risâle, Seyyid Ali Hemedânî'nin, mustağniliğin fazileti, fakrın ehemmiyeti, ârif ve asfiyânın halleri hakkında îrâd ettiği hutbedir. Risâlede, fakr nebilerin süsü, evliyanın libası, asfiyânın şiârı, muttakilerin ridası, sadıkların kârı, mürîdlerin yolu, muhakkiklerin ziyneti, münafıkların yüz karası olduğu ifâde edilir. Fakîrlerin vasfına dair bu minvalde âyetler serdedilir.[503]

Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî, risâleye şu cümle ile başlamaktadır; "*Allah'a hamd olsun. Salât ve selâm da seçkin kullarına olsun. Safâ ehline de selam olsun…*" Burada "safâ ehli" tâbirini kullanması bu risâlenin özel bir kişiye değil de belki umumi risâlelerden biri olduğunu çağrıştırmaktadır.

Üç sayfalık risâlenin el yazması nüshası, Taşkent kütüphânesi (Nr.2377) mevcuttur.[504]

2.2.11. Ravdatu'l-Firdevs (روضة الفردوس)

Hemedânî'nin Mekârim-i ahlakla ilgili hadisleri bir araya getirip açıkladığı bir eserdir. Eserde toplam 500 hadis bulunmaktadır. Mikrofilmi Britanya Müzesi R.A.56241'de bulunmaktadır.[505]

---

[501] Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-u Âsâr-i u", s. 357.

[502] Khuda Bakhsh Oriental Public Library, **Catalogue of The Arabic and Persian Manuscripts in the Khuda Bakhsh Oriental Public Library**, Delhi 1528, XXVI, 136; Kadîre, **ag.mak**, s. 158-159; Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-u Âsâr-i u"., s. 357.

[503] Kadîre, **"**es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s. 356.

[504] Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-u Âsâr-i u", s. 357.

2.2.12. Risâletü'l-Evrâd (رسالة الاوراد)

Risâletu'l-Evrâd, âyetler, Rahmânî isimler ve hadîs-i şerîflerden derlenen evrâd ve ezkârdan müteşekkil bir mecmuadır. Bir âyet veya bir esmâ-i hüsnanın, ilâh-i sırları, derin mânâları, irfân ve hikmet deryasına celb edişi, gerçek arınmanın yollarının anahtarı olan zikir ve evrâdın dünya âhiret önemi, akşam-sabah yapılışı gibi konular açıklanır. *Risâletu'l-Evrâd*, aşağıda belirtilen ifâdelerle başlar:

"*Allah'a hamd olsun ki, ibret almak veya şükretmek dileyen kimseler için gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren odur. Şükretmek için, gece ile gündüzün her sâniyesini zikrin hazır bereketi ile gelecekteki hazînelerin anahtarı kıldı. Buna rağmen zulmedenler, sadece inkâr ederek direndiler.*[506] *Zikir ve evrâda devam etmekle gaflet kıskacındaki gönüller, ilahî sırları müşâhedenin feza mesabesindeki genişliğine kavuşur. Gerçekten büyük bir kazanç elde eder ve büyük bir devlete konar. İtaat nuru ile aydınlanmamışları da, gaflet çukurunda bırakır. Fakat bu açıklamalar ancak onların nefretlerini artırır*."[507] *Risâletü'l-Evrâd,* yedi bölümden meydâna gelmektedir. Bu bölümlerde işlenen konular aşağıdaki gibidir:

Birinci Bölüm: Evrâdın fazileti.

İkinci Bölüm: Zikir ve evrâd talebinin zarurâtı.

Üçüncü Bölüm: Zikir ve evrâd yapmak için en faziletli vakitler.

Eserin geri kalan dört bölümünde ise, zikir ve evrâdın faziletiyle ilgili âyet ve hadîsler işlenmektedir. Örneğin bu âyetlerden bazıları şunlardır: "*Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek duâ edenlerle birlikte candan sebat et*."[508] "*Namazı bitirirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı anın.*"[509]

---

[505] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 188.
[506] İsrâ Sûresi, 17/99.
[507] İsrâ Sûresi, 17/41.
[508] Kehf Sûresi, 18/28.
[509] Nisâ Sûresi, 3/103.

Risâletü'l-evrâd, şu duâ ile hitama ermektedir: "*Allah'ım! Sen selâmsın; selâm ve selâmet senden gelir. Ey celâl ve ikram sahibi! Her şeyden üstün ve yüce olan sensin*."

Risâletu'l-Evrâd, ilk defa 1952'de, ikinci defa 1961 yılında basılmıştır.Söz konusu eser Dr. Hâfız İhsan el-Hak tarafından da şerh edilerek Urduca'ya çevrilmiştir. Pakistan İslâmî İlimler Merkezi tarafından, Urduca şerhi, *Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî: Hâlât-u Efkâr-u Evrâd* adıyla da 1993 yılında Karaçi'de basılmıştır. [510]

2.2.13. Risâle Der Bâb-ı Ulemâi'd-Dîn (رساله در علماء دين)

Yedi sayfadan mütesekkil olan bu risâle, Hak ve hakîkat uğruna büyük fedekarlıklarda bulunan, gece gündüz Yüce Mevlâ'yı anan, ibret ve basîretleri daima açık olan âlimlerden bahseder. Şâh-ı Hemedân, bunları üç grupta inceler.

Birinci Grup Âlimler: Sünnet ve hadîse büyük bir bağlılıkla bağlı olup, hadîsin sahîih, hasen, mursel, munkatı', mevkûf, mu'dal, ğarîb, şâz ve zayıf gibi kısımlarının tamamına önem verirler.

İkinci Grup Âlimler: Dinde fakih olan âlimlerdir ki, kitap ve hadîsten hükümleri istinbat edebîlen, önceki âlimleri taklid ederek, sağlam delillere dayanan hükümleri kabul edip, diğerlerinde yüz çevirenlerdir.

Üçüncü Grub Âlimler: Kitap ve sünnete gönül veren mutasavvıf ve âriflerdir. İhtilaflı yerlerde, takvâ ve ahvât olan görüşü alırlar. Azimet ehli olup ruhsatları caiz görmezler. Tasavvuf bu temeller üzerine bina edilmiştir. Nefsin eğitimi, organların disiplin altına alınması, sınırların gözetilmesi, âli makâmlar elde etmek için yakaza, muhasebe, fütüvvet, fakr, ferâset, ilham, sekîine, vecd, dehş, heymân, zevk, lahz, vakt, sır, gaybet tevhîd gibi tasavvufî makâmlarından geçer. Tam bir ihlâsla, Allah'ı (c.c.) görüyormuşçasına kullukta bulunan, bütün samimiyetleri ile Allah ve Rasülü'nü (sav) sevenlerdir.

[510] Kadîre, "es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s. 152-153.

Fî 'Ulemâi'd-dîn adlı eserin bir nüshası İran Milli Kütüphâne'de (nr. 4250) bulunmaktadır.[511]

2.2.14. Kitâbu Seb'în Menâkıb fî Fedâili Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib

(كتاب سبعين مناقب في فضائل أمير المؤمنين علي بن أبي طالب)

Risâle, Ehl-i Beyt ve Hz. Ali'nin fazileti hakkında yetmiş hadîse yer vermektedir. Eserde bazı hadîslerin Farsça tercümelerine de yer veren Hemedânî, zikrettiği her hadîsten sonra hikmetli ifadeler ile vaazda bulunmaktadır.[512]

Muhammed b. Muhammed Îsâ el-Burhânpûrî eserin hadîslerini tahrîç eden bir çalışma yapmıştır.[513]

Yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphânesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, nr. 2794, Paris Milli Kütüphânesi, Tahran Merkez Kütüphânesi ve Britanya Müzesinde bulunmaktadır.

2.2.15. Menâzilü's-Sâlikîn (منازل السالكين)

Hemedânî on menzil hakkındaki bu eserinde, Cenab-ı Allah'a büyük bir bağlılıkla bağlı, daima O'na kavuşmanın ümidi ile yaşayan, ömürlerini tezkiye ve paklanmaya adayan, muttaki ve esfiyânın halleri, âriflerin makâmları ile Allah yolunun sâliklerinin derecelerinden bahseder.[514]

Allah yoluna râm olan sâliklerin kat ettiği ve her birinin on menzilden geçtiği kabul edilerek *Menâzilü's-Sâlikîn* on bâba ayrılmıştır. Eserde bâblara göre işlenen konular şunlardır:

---

[511] Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-u Âsâr-i u", s.356-357; Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 90.

[512] Seyyid Ali Hemedânî, **Kitâbu Seb'în Menâkıb fî Fedâili Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 1a- 24a; Seyyid Ahmed el-Hüseynî, **et-Turâsu'l-'Arabî el-Mahtût fî Mektebâti İrane'l-'Âmme**, Menşûrât-ı Delîl-i Mâ, Kum 2010, VI, 361.

[513] Hüseynî, **Nüzhetu'l-Havâtir ve Behcetu'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir**, II, 179; Kadîre, **"**es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s. 161-162.

[514] Hüseynî, **Nüzhetu'l-Havâtir ve Behcetu'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir**, II, 178; Ahmed Zebîd, **Müsâhemetü'l-Hind Fi'l-Edebî'l-Arabi**, Daru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut tsz., s. 713.

Birinci Bâb: Bidâyâtlardan bahseder. Onlar; yakaza hali, tevbe, inâbe, muhasebe, tefekkür, tezekkür, kıraat, semâ', riyazât ve i'tisâmdır.

İkinci Bâb: Makâmâtlardan bahseder. Onlar; hüzün, havf, işfâk, hüşû, ihsân, zühd, verâ, temsîl, recâ, riyâzât ve rütbedir.

Üçüncü Bâb: Lamahâtlardan bahseder. Onlar da; riâyât, murâkabe, hirkât, ihlâs, tehzîb, istikāmet, tevekkül, tefviz, sikkah, teslimdir.

Dördüncü Bâb: Ahlaktan bahseder. sabır, şükür, hayâ, sıdk, isar, mülayenet, inbisât, tevâzu ve fetrettir.

Beşinci Bâb: Usûl hakkındadır. Bu bâbta, kasd, azim, ülüf, yekin, üns, zikir, fakr ve ğinadan söz eder,

Altıncı Bâb: İhsân, ilim, hikmet, basîret, ferâset, ta'zim, ilham, himâyet ve himmet gibi tedavilerden bahseder.

Yedinci Bâb: Mihnet, şevk, vecd, dahş, rıkk ve zevk gibi usûle dair konular incelenmektedir.

Sekizinci Bâb: Velâyetlerden bahsesedr. Lahza, rikkat, safa, sürûr; nefis, uzlet, fark, gayb ve temkîn gibi konular işlenmektedir.

Dokuzuncu Bâb: Mükâşefât, müşâhedât, muayenât, hayât, kalb, bast-sekr, sahvâ, ittisal, infiâl gibi hakîkatlardan bahseder.

Onuncu Bâb: Nihâyet, mârifet, fenâ, bekâ, telbis, vücûd, tecrîd, tefrîd, cem, tevhîd gibi konular ele alınmaktadır.

Eserin yazma nüshaları, Britanya müzesi, Taşkent Kütüphânesi ve Tahran Merkez Kütüphânesi'nde bulunmaktadır.

2.2.16. el-Hutbetü'l-Emîriyye (الخطبة الأميرية)

Seyyid Ali Hemedânî'nin iki hutbesinden meydâna gelen bir risâledir. Birinci hutbenin girişi şu şekildedir: "*Allah'a hamd olsun ki, düşünüp ibret almak ve*

şükretmek isteyenler için gece ve gündüzü birbiri ardına getiren de odur."[515] "*Kulların şükür etmeleri için, zikir sofraların gece ve gündüzün derinliklerinde gizleyen de odur. Ama zâlimler inkârcılıktan başkasını kabullenemediler.*"[516] *Muhabbet ehlinin gönüllerini her türlü gafletten uzaklaştırarak saâdet yurduna kavuşturan, onlara en büyük kurtuluş nasip eden de, odur. Gâfilleri gafletletlerinde, hakîkatleri göremez durumda bırakan da odur. Salât ve selâm, hak yolunda müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilene olsun*."

İkinci hutbenin başında, zikir ve evrâdın değeri ve faziletine dair şu âyetlere yer verir: "*Sabah akşam Rabbinin adını an*."[517] "*Rızasını dileyerek sabah akşam rablerine duâ edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster*."[518]

Hutbelerin konularına gelince, birinci hutbe hakka davet, ibâdeti sevdirme, tembellik, acziyet ve her türlü gafletten kurtulma gibi konular ile ilgilidir. İkinci hutbe ise, cinnî ve insî şeytanların insanların kalbine verdikleri her türlü iğva ve vesveseye karşı, uyanık olmak gerektiği hakkındadır.

Yazma nüsahaları Britanya Müzesi ile Taşkent Kütüphânesi'nde (nr. 2384) bulunmaktadır.[519]

2.2.17. Fî Fazli'l- Fakri ve Beyân-i Hâlâti'l- Fukarâ (في فضل الفقر و بيان حالات الفقراء)

Hemedânî'nin on altı sayfadan oluşan bu risâlesinde fakîrliğin fazileti ile ilgili âyet ve hadîslere yer verir. Eser şu ifâdelerle başlar: "*Sonsuz mülk ve hamd sahibi olan Allah'a hamd olsun ki, arşın sahibi şanı yüce ve dilediğini yapan yalnız O'dur. Mahlukatı yokluğun darboğazından, varlığın geniş sahasına, iyiler ve kötüler şekline çıkaran odur*." Risâle, Seyyid Ali Hemedânî'nin, tarîkat ve tasavvufta üstadı olan Mezdekânî'den, asfiyâ ve âriflerin hususlarıyla alakalı naklettikleriyle son

[515] Furkan Sûresi, 25/62
[516] İsrâ Sûresi, 99.
[517] İnsan Sûresi,17/259.
[518] Kehf Sûresi, 18/28
[519] Kadîre, "es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s. 159-160.

bulur. Bunlar; tevbe, mücâhede, uzlet, zühd, samt, hüzün, havf, recâ, tevazü, tevekkül, şükür, ihlâs, verâ', tevhîd, şevk, hayâdır.[520]

2.2.18. Risâle-i Havâtıriyye (رساله خواطرية)

Risâle âyet ve sahih hadîsler ışığında, şeytanların türleri hakkında bilgi verir. Hemedânî risâlede, şeytanın üç tür olduğunu, birincisini cinnî, ikincisinin insî, üçüncüsünün a'râb olduğunu ifâde eder. Risâle, "*Allah daima hakkı söyleyen ve hidâyete erdirendir*" cümlesiyle başlar. Sonra Kur'ân-ı Kerîm'de geçen konuyla ilgili şu âyetleri sıralar:

"*Ey Âdemoğulları! Ben, size, şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi?*"[521]

"*Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de saptırmasın. Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz, şeytanları, îmân etmeyenlerin dostları kılmışızdır*."[522]

"*Şeytan dedi ki: "(Öyle ise) beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım."Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden (kimse)ler bulamayacaksın*."[523]

"*Cinlerin ve insanların şerrinden, İnsanların kalplerine kötü düşünceleri fısıldayan şeytanın şerrinden insanların İlâh'ına sığınırım"*[524]

Hemedânî *el-Havâtıriyye*'de "*Şeytan kanın insan damarlarında dolaştığı gibi dolaşır*."[525] hadîsi gibi şeytanı zem eden hadîslere de yer verir.

---

[520] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 192.
[521] Yâsîn Sûresi, 36/61-62.
[522] A'râf Sûresi, 7/27.
[523] A'raf Sûresi, 7(16-17
[524] Nâs Sûresi, 114/4-6
[525] Tirmizî, **Sünen**, Radâ, h. no: 1172; İbn Hibbân, **es-Sahîh**, Babu İtikâf, h. no. 3671.

Müellifimiz, bu eserinde yer verdiği benzer âyet ve hadîslerle insanoğlunu yoldan çıkarmaya çalışan en tehlikeli düşmanın Şeytan olduğunu hatırlatmaktadır.

Risâle'nin yazmma nüshaları Taşkent Kütüphânesi ile Britanya Müzesinde bulunmaktadır.

2.2.19. Kitâbu Esrâri'n-Nukta (كتاب أسرار النقطه)

Hemedânî bu eserde Yüce Mevlâ'nın sıfatlarını izah etmenin yanında tevhîd ve mârifetin sırları, evliya, sâlikler ve âriflerin evsafından da bahsederek esere şöyle bir giriş yapmaktadır:

"Ezelî meşiyetince, istediğine Hak yolunu açan, ulu izzetiyle dilediğine hidâyeti gizleyen Allah'a hamd olsun. Rakamlar âleminde sonsuz kudretiyle, noktaların özelliklerini, gayb-ı ahadiyet hakîkatlerine vakıf olmaya vesile kıldı. Sonra noktaları, mahreçlerinin durumuna göre üçe ayırdı:

1. Zâtî itibarına göre noktanın derecesi.

2. Rahmânî nefsin bidâyetinde noktanın derecesi.

3. Rahmânî noktanın belirlemesindeki noktanın derecesi."

Bu girişten sonra Hemedânî, hacimde çok küçük, mânâda deryalar teşkil eden bu noktacıklarda gizlenmiş bulunan hikmet denizinin enginlerine bir dalıştan bahseder. Sadece bir olan Allah'a inanan, amel ve niyetinde ihlâstan asla ayrılmayan, tevhîde odaklanmış müminin kalbinde gizlenmiş bulunan sır dolu hazîneleri ihtiva ettiğini söyler. İster harfin üstünde olsun, ister altında olsun tek başına kalan noktanın, engin sırlar, tükenmez hazîneler arz ettiğni belirtir. Derin mânâlarını, ince nüktelerini ancak Yüce Allah'ın kendilerine ilim, fıkıh, tasavvuf, irfân veya hikmetten bir pay verdiği kullarını anlayacağını ifade eder.[526]

Eser on üç varak olup, Arapça'dan Farsça'ya çevrilerek *Enhâru'n-Câriyeh* adı ile Şiraz'da h.1341'de basılmıştır. Yazma nüshaları Londra Hint kütüphânesi nr.

[526] Hemedânî, **Kitâbu Esrâri'n-Nukta**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 277a-289b.

1351, Britanya Müzesi, nr. 406, Kahire nr. 528, Süleyamaniye Kütüphânesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, nr. 2794'de bulunmaktadır.

2.2.20. ez-Zikriyyetü's-Suğrâ (الذكرية الصغرى)

On iki varaklık bir risâledir. Âyetlerin ışığında açık ve gizli zikrin faziletlerinden bahseder. Risâle üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölüm zikrin fazileti, ikinci bölüm mücahedât, üçüncü bölüm ise zikrin kısımları hakkındadır. *ez-Zikriyyetu's-Suğrâ*, Farsça yazılan *ez-Zikriyyetü'l-kübrâ*'nın bir özeti sayılır, ancak buna Arapça beyitler eklenmiştir.

Risâlenin el yazması nüshaları, Taşkent kütüphânesi (nr.3915), Tahran Üniversitesi Kütüphânesi (nr. 3915) ve Tacikistan Kütüphânesi'nde (nr.3874) mevcuttur.[527]

2.2.21. Tefsîru Hurûfi'l-'Acem (تفسير حروف العجم)

Acem harflerinin tefsiri hakkındadır. Sadece iki varaktır. Harflerin tek tek ne anlama geldiği belirtilir. Örneğin elif harfi için şöyle bir açıklama yapılır: "*Her şeyden birinci olan şey demek olup Araplarda erkek ismi olarak da gelmektedir*."[528]

Eseri Nur Bedahşî'ye nispet edenler olmuştur. Bununla beraber risâlenin Seyyid Ali Hemedânî'ye ait olduğu tercih edilen görüştür. Bir yazma nüshası Mili Meclîs Kütüphânesi nr. 3871'de bulunmaktadır.[529]

2.2.22. Evrâdü'l-Fethiyye (أوراد الفتحية)

Seyyid Ali Hemedânî'nin zikirlerini içeren eseridir. Hemedânî eserinde zikirle ilgili şu bilgilere yer vermektedir: "*Serendib'e Hz. Âdem'in (as) ayak izlerini aramaya çıktığımda, seher vakti oraya yaklaştığımda, meşâyîh-i kibârın çoğunun bu dervîşi görmeye geldiklerini gördüm. Onlar içinde Necmeddin Kübrâ (ks) da vardı. O anda ona; "En faziletli zikir hangisidir", diye sordum. O da; "Sübhanallah ve bi*

[527] Kadîre, **"**es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s. 155-156.
[528] Hemedânî, **Tefsiru Hurûfi'l-'Acem**, (Mahtutat), Kitâphâne-i Şurây-ı Millî, Nr. 3871, Tahran, vr. 1a-2b.
[529] Kadîre, **"**es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", s. 157-158.

hamdihi, sübhanallahi'l-'azîm ve bi hamdihi Estağfirullah" dedi. Sonra bu zikri, İbn 'Arabî ve İmâm Gazâli de çok faziletli görmektedirler. Şöyle buyuruyorlar; "Sabah namazından sonra bu zikri yapıp, Evrâd-ı Fethiyye ile meşgul olanlar, bin dört yüz velinin bereketli nefeslerinden müstefid olur" Seyâhetlerim sırasında bin dört yüz veli ile karşılaştım. Sultân Muhammed Hudâbende zamanında bunlardan Horasan ve Irak velilerinin büyüklerinden dört yüzüyle aynı meclîste bulundum. Hz. Hızır (as) da hazırdı. Vedalaştığımda bunlardan her birinin teker teker hayır duâsını aldım. Bu evradı onlardan aldım, sonra baktım ki, bu evradın tamamı Efendimiz (asv)'den değişik tariklerle rivâyet edilmiştir. Ayrıca bir defasında Ka'be'yi Mutahhara'yı ziyârete gittiğimde Mescid-i Aksa'ya uğradım, Efendimiz (sav)'i gördüm, bana şu fethiyeyi al buyurdu. Baktım ki cem' ettiğim Evrâd-ı Fethiyye'dir. Kim sabah namazından sonra okusa büyük hayır görür."

Günümüzde Şanlıurfa Halilu'r-Rahman camisinde bu zikir hâlâ icrâ edilmektedir. Sabah ve ikindi namazlarından sonra, olmak üzere adı geçen cami ve şehrin değişik yerlerindeki tekkelerde, günde iki defa cehrî zikir şeklinde yapılmaktadır. Bu zikre olan teveccüh günden güne artmaktadır. Yaklaşık dört asırdan beri devam eden zikir aksatılmadan devam etmektedir.

Hemedânî'nin tertip ettiği bu zikirler Leknev (1257), Lahor (1289), İstanbul (1289, *Mecmu'atü'l-Ahzâb* içinde) ve Kanpur'da basılmıştır. *Evrâdü'l-Fethiyye* Muhammed Cafer Caferî tarafından şerhedilmiş (Leknev 1293), bu şerhli baskıyı Hâkim Muhammed İshâk Urduca'ya çevirmiştir (Kraçi 1389/1969).[530]

2.2.23. Risâle fî Âdâbi'l-Meşîha (رساله في آداب المشيخة)

Abdulhay el-Hüseynî'nin Hemedânî'ye ait eserler bölümünde zikrettiği bu eser ile ilgili diğer kaynaklarda bir bilgiye rastlanamamıştır. el-Hüseynî, eserin yedi bölümden oluştuğunu belirtmekte, başka bir ayrıntıya yer vermemektedir.[531]

[530] Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-u Âsâr-i u", s. 332-335; Tahsin Yazıcı, "Hemedânî Emîr-i Kebîr", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1998, c.17, s.187.
[531] Hüseynî, 1999, II, 178.

2.2.24. Fî Ulemâi'd-din (في علماء الدين)

Yedi sayfadan müteşekkil, ilmin ve alimin faziletlerinden bahseden bir eserdir. Yazma nüshası Kütüphâne-i Milli Melek, nr. 4250'de bulunmaktadır.[532]

2.2.25. Talkâniyye (طلقانية)

Hemedânî bu eserindee evliyâ, ârifler ve muttakılerin hallerinden söz eder. Bu risâlenin bir nüshası, İran-Tahran merkez kütüphânesinde (nr.3654) mevcuttur.[533]

2.2.26. en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ân (الناسخ و المنسوخ في القرآن)

Hemedânî bu esereinde; "*Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin*?"[534] ayetine uygun olan, Kur'ân'ı-Kerîm'deki nâsih ve mensûh ayetlere yer verir. Bir yazma nüshası Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphânesinde, nr. 2830, bulunmaktadır. Hicri 1297 yılında baskısı da yapılmştır.[535]

2.2.27. el-Erba'ûn Fî Fadâil-i Emîri'l-Müminîn (الأربعون في فضائل أمير الم المؤمنين)

Risâle, Ehl-i Beytin menakıpları ile Hz. Ali'nin fazileti hakkındadır. Hadis senetleri Hz.Ali b. Musa er-Rıza'nın Efendimiz'den (sav) rivayetlerine dayanır. Bu hadisleri evliyanın serveri Hz. Ali b. Musa Er-Rıza, babası Musa Kazım'dan (as), o da babası Ca'fer-i Sadık'dan (as), o da babası Muhammed b. Ali el-Bakır'dan (as), o da babası Zeyne'l-Abidin (as)'dan, o da babası Emiru'l-Müminin Hz.Hüseyin'den, o da babası Emîri'l-Mü'minîn Hz. Ali (Kv)'den rivayet etmektedir. Eserde bazı hadislerin Farsça tercümeleri de verilmiştir. Yazma nüshalarından biri Paris Milli

---

[532] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 189.
[533] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, 192
[534] Bakara, 2/106.
[535] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, 197; Kadire, es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye., s. 156-157.

Kütüphânesi nr. C2556'de; bir nüshası da Britanya Müzesinde (nr. RK996) bulunmaktadır.[536]

2.3. DİĞER ESERLERİ

Kaynaklarda Hemedânî'ye nisbet edilen ve onlara dair isimleri dışında her hangi bir bilginin bulunmadığı bazı eserler bulunmaktadır. Söz konusu eserler şunlardır:

1. Risâle-i Murâdât-ı Divân-ı Hâfız
2. Mekârimü'l-Ahlâk
3. Müfredât-ı Kur'ân
4. İsnâd-ı Hilye-i Hazret-i Risâlet
5. Nisbet-i Hırka-i Dervîşi
6. Âdâbu'l- Mürîdin
7. Âdâb-ı Sofra
8. Hilye-i Hazret-i Resûl
9. Akrebü't-Tarik İzâ Lem Yüced Er-Refik
10. Risâle-i Suâlât
11. Akvâl Der İlm-i Tıb ve'l-Kimyâ
12. Risâletün Ahlâkiyye
13. Keşfu'l-Hakâik
14. Ma'rifetü'n-Nefs
15. Risâle-i Ğaybiyye
16. Risâle-i Darbarah-e Sıhhat
17. Risâle-i Tabakât-ı Mardum.[537]

[536] Kadire, es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye, s. 158-159.
[537] Agha Hussain Shah Hamadânî, **The Life and Works of Sayyid Ali Hamadânî**, National İnstitute of Historical and Cultural Research, İslâmabad 1984, s. 99-110.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MÎR SEYYİD ALİ HEMEDÂNÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Hemedânî'nin, vahdet-i vücûd, irfânî aşk, seyr-û sulûk gibi tasavvufun ana konularında kendine has görüşleri mevcut olup bu görüşlerini âyet, hadis, şiir ve büyüklerin sözleriyle teyit etmektedir. Bu bölümde, Şeyhin eserlerinden yola çıkarak söz konusu görüşleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bölümün sonunda Hemedânî'nin değerli tavsiyelerine yer verilecektir.

3.1. VAHDET-İ VÜCÛD

Vahdet-i vücûd ıstılahının ne analama geldiğini ifade ederek Hemedânî'nin bu konudaki görüşlerine geçelim. En açık şekilde bu ıstılah şu şekilde tanımlanmıştır: "Vahdet-i vücûd terimini meydana getiren kelimelerden vahdet (birlik), bazı metinlerde ahadiyyet yahut vahdâniyyetle birlikte zikredilerek "ahadiyyetü'l-vücûd" (vahdâniyyetü'l-vücûd) şeklinde yer alır. Bulmak, bilmek anlamındaki vcd (وجد) kökünden gelen "vücûd", terim olarak "varlık" anlamında kullanılır. Vücûd aynı kökten vecd ve tevâcüd ile bağlantılıdır.Vahdet-i vücûd, filozoflarla kelâmcıların varlık ve yaratılışla ilgili görüşlerine karşı geliştirilen bir varlık ve yaratılış görüşü ve buna bağlı olarak Tanrı-insan ilişkilerine dayanan bilgi teorisidir. İnsan tarafından açıkça idrak edilen, hiç kimsenin hakkında kuşkuya kapılamayacağı en nihaî gerçeklik olan varlık İslâm filozoflarının anlayışında

metafizik ilminin konusudur. İbnü'l-Arabî ve takipçilerinin varlık anlayışlarında bu husus belirleyici bir rol oynamıştır."[538]

Hemedânî'nin düşüncesinin belkemiğini, vahdet-i vücûd oluşturmaktadır. Hemedânî'ye göre vahdeti vücûd mârifetullaha dayanır. Mârifetin nihâyeti ve bu yolun susuzlarının susuzluğunun sonu yoktur. Bütün kâinat ve yaratılan mahlûkattan maksat asıllarının izhâr ve zuhûrunu tahkik etmektir. Akıl sahibi bütün mahlûkat, melekler, nebi ve peygamberler, veliler, hâkimler (filozoflar), âlimler, insanlar ve cinler bu asılların hakîkatini anladılar, gördüler, bildiler ve bunları anlattılar. Bütün bu sayılanların Allah Teâla'nın azamet ve celalini bilmelerinin nispeti, okyanusta bir katrenin okyanusa nispeti gibidir: "*Allah'ı gereği gibi tanımadılar*."[539]

Şuhûdî tevhîtte, yânî vahdet-i şuhûdda sâlikin her şeyi bir görmesi geçicidir, birlik bilgide değil görmededir. Vahdet-i vücûdta ise, birlik bilgidedir, yânî sâlik gerçek varlığın bir tane olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve onun tecellîlerinden başka hiçbir şeyin hakîkî bir varlığı olmadığını bilir. Ancak vahdet-i vücûd ehli, bu bilgiye nazarî olarak değil, yaşayarak mânevî tecrübeyle ulaşır. Bunun böyle olduğunu başka bir yoldan bilmenin bir değeri de yoktur. Vahdet ehli için önemli olan varlık konusu, yânî varlığın bir oluşu meselesidir. Hâlbuki vahdetin diğer şekillerinde öne çıkarılan Allah'ın birliğidir. Hemedânî kendisinden önceki Kübrevî meşâyihinin aksine vahdet-i vücûd anlayışına olumlu yaklaşır.[540]

Seyyid Ali Hemedânî'ye göre insan küçük bir âlemdir, ama büyük âlem onun içinde gizlenmiştir. Arş ferş, yer ve göğe sığmayan Yüce Allah, müminin gönlüne sığmaktadır. O'nun görüşüne göre, zahiren insan küçük bir cihan, fakat varlık mahiyetinde en büyük cihandır. İnsan en mükemmel varlık olarak onun temsil ettiği aynada Yüce Mevla'nın tüm sıfatları onda tecellî eder. Bütün bununla beraber topraktan yaratılan insan, yeryüzünde Allah'ın (cc) halîfesidir. Böylece insan, Allah'ın (cc) verdiği istidatlarla, ebedî hayatını kurtarabilir. İnsanın asıl hedefini,

---

[538] Ekrem Demirli, "Vahdet-i Vücûd", Diyanet İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2012, c.42, 431.
[539] En'âm Sûresi, 6/91.
[540] Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2006, c.32, 504.

Âhiret hayatı olarak gören Hemedânî'ye göre, isteyenin bunu elde edebîleceğini bildirmektedir. Kendisine bahşedilen bilgiyi yerli yerinde kullanan fütüvvet ehlinin kurtuluşa ereceğini, bu yoldan sapanların hüsrana uğrayacağını, açıklamaktadır. O'na göre insanların tamamı bir değildir. Onun için doğru yolu bulmada yardımlaşma üzerinde olmalıdırlar. Hemedânî bu görüşlerini âyet, hadîs ve siyer-i şerîfe müracaat ederek ispatlamaya çalışmaktadır.[541] Hak Teâla, sizin her birinizi kendi bedeniniz memleketinde halîfe etmiştir. Kim bu nimeti inkâr eder, bu devlet güneşini gaflet ve cehalet kilimiyle örterse, bunun vebali sonunda kendine döner: "*O sizi yeryüzünde halîfeler kılandır. Artık kim inkâr ederse inkârı kendi aleyhindedir. İnkârcıların inkârı, Rableri katında ancak uğrayacakları gazabı artırır. İnkârcıların inkârı, ancak ziyânlarını artırır*."[542]

Allah (cc) dış âlemde ne yaratmışsa, vücûd şehrinde de onun bir benzerini meydâna getirmiştir. Abdullah b. Ömer'den (ra) rivâyet edildiğine göre Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizin her biriniz kendi vücûd şehrinizin idârecisisiniz. Vücûdunuzun memleketi reayasının hukukundan sorguya çekileceksiniz."

Füsûsü'l-Hikem'e şerh yazan bütün mevcudatı Allah'ın varlığının nedeni saymaktadır: "*Bir olan Allah'tan başka ma'bud-ı bi'l-hak yoktur. O birdir, onun ortağı yoktur, Hudâvend-i yegâne, yektâ, hay, kaim bi nefsihi olandır.*" Yânî onun felsefesinin mazmununun esası vahdet-i vücûdtur. Bütün varlık ve olayların netîcesi feyz-i mebde-i evveldir.

Hemedânî bu konuda şöyle demektedir: "Ey Azîz! İnsan vücûdu bütün yaratılmışların bir özüdür. Bu cihetten ona âlem-i suğra derler. Cenab-ı Hakk yerden göğe kadar yarattığı her şeyin bir benzerini insanın vücûd âleminde de yaratmıştır. Belki o şeyler arş, ferş, yer ve göğe sığmaz ancak insanın kalbine sığmıştır.[543] Hakk (cc) hazretleri şöyle buyurur: "*Bizim hakîkat ve mârifetimizin sırlarının azameti ne yere ne de göğe sığar. Ancak muttaki kullarımızın kalbine sığar*." Onun

[541] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 194-195.
[542] Fâtır Sûresi, 35/39.
[543] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**., s. 194.

Samedetiyetinin celâli ve azameti yücedir.[544] Ulûhiyetinin genişliği içinde bütün zerreler helak olup boğulmuştur. Vahdet denizinde birçok mertebeler gizlenmiştir. Vahdaniyet memleketinde ferdâniyet nurları parıldamaktadır Bu hakîkatler da *Lailâheillallah*'ın anlamının güzelliklerinde gizlidir."[545]

Vahdet-i vücudun anlaşılması için taayyün mertebelerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. *Füsûsü'l-Hikem*'e şerh yazanlar genelde mukaddimelerinde bu konuyu ele alırlar. Seyyid Ali Hemedâni ile Ahmed Avni Konuk, *Füsûsü'l-Hikem*'e yazdıklar şerhin mukaddimesinde merâtib bahsine yer verirler. Konunun rahat anlaşılması için bu iki müellifin görüşlerinden istifade ettik. İbnü'l-Arabî'nin eserlerine büyük ilgi duyan Seyyid Ali Hemedânî onun *Füsûsü'l-Hikem* eserini şerh etmeye bu konuyu açıklayarak şöyle başlamaktadır:

Ehl-i Keşf ile tahkik nezdinde şühûd ve vücûd aynı şey değildir. Vücûd, bütün varlıkların onun yaratmasıyla olduğu Hakkın vücûdudur. Hakkın değişik âlemlerde mazhariyeti bulunmaktadır. Bunlar Hazarât-ı Hamsedir. Bu beş mertebenin birincisi gayb-ı mutlaktır bunun diğer adı hakîkatül-hakâik'tir. Hiçbir işâret kabul edilemeyen ve tâbiri mümkün olmayan ve mahlûkâtın akıl ve fehmleriyle asla kavramalarına imkan bulunmayan bir meretebedir.[546] Aynı zamanda bu mertebe vücûdun mertebe-i ıtlâkı olup, cemî'-i nuut ve sıfat izafesinden münezzeh ve her kayıddan, hattâ kayd-ı ıtklâktan dahi mukaddestir. Bu mertebe Hak Teâlâ hazretlerinin künhü olu, onun fevkinde başka bir mertebe yoktur.[547]

Bu meretebeden sonra Mertebe-i vahdet gelir. Hakk'ın zatı kendi zatında tecellî etmiştir. Bu, hazaratı ehadiyetin tecellîsidir. Zatın Rahmân'ın nefsinde tecellîsidir. Zatın Rahmân'ın nefsinde tecellîsi zatın kendi zatını bilmesidir. Buna ilk taayyün denir. [548]Bu mertebe zât-ı bahtın istiğraâk-ı cemâlisinden, mertebe-i âgâhîye

---

[544] Ebu Abdullah Muhammed Dervîş el-Hût el- Beyruti, **Esne'l-Metâlib fi Ehîdise Muhtelefeti'l-Merâtib,** Beyrut, 1991, I, 129; Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdrrahman es-Sahâvî, **el-Makâsidu'l-hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdisi'l-Muştehire 'Ale'l-Elsine**, thk. Muhammed Osman el-Hist, I, 990.

[545] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 256.

[546] Hemedânî, **Hallü'l-Füsûs**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 510b.

[547] Ahmed Avni Konuk, **Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, s.10-11.

[548] Hemedânî, **Hallü'l-Füsûs**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 510b.

tenezzülünden ibarettir. Bu tenezzül vücudun iktizâ-i zâtîsidir. Onun bu mertebe-i âgâhisine "mertebe-i ulûhiyet" denir. Vücûd bu mertebede kendisindeki sıfât ve esmâyı alâ-tarikı'l-ihâta mücmelen bilir. ve sıfât bu mertebede kendisinin aynı olduğundan bu ilim, kendi zatına olan ilminden ibârettir. Binâenaleyh vücûd bu mertebede cemî'-i esmâ ve sıfât ile müsemmâ ve mevsuf ; ve nuût ile men'ût olduğundan "Allah" ism-i câmi'inin mertebesidir; ve bu isim ile müsemmâdır Bu mertebe, zât-ı lâtaayün, taayyün suretiyle zuhur ettiği evvelki mertebe-i tenezzülüdür. Buna "taayyün-i evvel" ve "ilm-i mutlak" da derler. Zirâ bu mertebede zâtın şuuru ve vicdân-ı ma'luûm; ve gayriyet kaydı olmaksızın mutlaktır. Buna "vahdet-i hakiki"mertebesi de derler.[549]

A'yân-ı sâbite, suver-i ilmiyye-i esmâiyyeden ibâret olduklarından ,vücûd-ı hâricileri yoktur. Halbuki "ca'l" müessirin te'sirinden ibârettir. Bunlar ise mahalli te'sir ve infiâl omadıklarından mec'uliyyetleri mevzu bahis olamaz.; ya'ni bunlar "yapılarak" vücuda getirilmiş şeyler değildir. Zirâ şuûnât-ı ı zâtiyye ibârettirler, Ve şuûnât zâtın iktizasıdırlar ve zât ile berâber kadimdir.; ve şuûnât-ı zâtiyye bir câ'ilin ca'li ile mec'ûlen mevcud olmadıkları gibi, bir müessirin te'siri tahtında da değildirler.[550] Bütün a'yân-ı sâbite akıl sûretinde açıklık kazanırlar. "Allahın ilk yaratığı akıldır. Yine bu mertebede zat bütün sıfatlarla sıfatlanmıştır. Hak isminin tecellî ettiği Ahadiyet hazarâtının ilk tenezzülü vahidiyet hazretinin mertebesidir. Buna ilâhiyât veya ceberrût mertebesi de denir.[551]

Vahidiyet mertebesinden sonra suver-i ilmiyye hasebiyle mertebe-i ervâh tenezzül eder. Ve bu mertebede suver-i ilmiyeden her birinin şekli ve levni olmadığı gibi, zaman ve mekân ile de mutassıf değildirler. Zirâ zaman ile mekân cisme terettüb eden i'tibârâttandır.Bunlar ise cisimdeğildirler ve cisim olmadıklarından hark ve iltiyâm dahi kabul etmezler. Ve işâret-i hissiye, âlem-i ecsâmın îcâbâtından olduğundan bu âleme havâss-i zâhiriye-i insâniyye ile işaret etmek mümün değildir.[552]

---

[549] Ahmed Avni Konuk, **Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, s.11
[550] Ahmed Avni Konuk, **Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, s.17.
[551] Hemedânî, **Hallü'l-Füsûs**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 510b
[552] Ahmed Avni Konuk, **Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, s.24.

Eşyanın hakikatı bilküvve mevcuttur. Bu mertebede bâtıldan zahire ulaşan ilk sıfat ilimdir. Yânî bütün a'yân-ı sâbite bu hazarâtın iktizâ-i hikmeti ilâhî, ademden a'yan-i sabiteye irâde sıfatıyla mefhûm kıldı.[553] Mertebe-i şehâdet, zâtın hâriçte suver-i ecsâmın ile zuhuridir ki, bu suretler, âlem-i misâl suretlerinin hilâfına olarak kâbil-i teczie ve inkısâm ve hark ve iltitiyâmdır [554] Kudret sıfatıyla onları izhâr eyledi. Hakkı eşyayı müşahede vasıtasıyla, vucudtan önce Basîr ismi peyda oldu, Hakk'ın a'yân-ı istidât hitabıyla muzhirin onlara mazhar mertebesine yükseltmesi ve onları duymasıyla semî' sıfatı tecellî eti. Sonra Kün-feyekün emriyle varlık sübût buldu. Böylece mütekellim sıfatı da bu mertebede zuhûr etti. Bu altı isim sırasıyla "Hay" birincisi, mütekellim sıfatı sonuncusudur. Bu yedi isme isimlerin imâmı denir. Bu isimler içinde kimisi îmânların imamı olarak "Hay" ismini bazıları ise de "ilim" sıfatını kabul eder. Çünkü bunlar hiçbir sûrette zattan ayrı düşürülmezler. Bunlar esmâ-i zat sayılırlar. "Mütekellim sıfatı" hitap eden ve muhataplar arasında çok şümullü bir isimdir ki emirler, nehiyler, haberler bunun tezâhürüdür.[555]

Ahmed Avni Konuk Hallül-Füsusu şerhinde esma ve sıfat mevzuunu şu şekilde açıklamaktadır : Hareket olan yerde, muharrik vardır ve muharrik haydır.Ve " Hayat" bir sıfattır; ve sıfat mevsuftan münfekk olmadığından onun aynıdır. Vücûd hayât ile muttasıf olunca kendi nefsini ve zâtını müdrik olmak îcâb eder. Bu ise onun zâtına olan ilmidir. Ve "İlim" dahi "Hayat" gibi bir sıfattır. Binâenaleyh vücûd ilim ile de muttasıf olur.Ve hayat ve ilim ile muttasıf olan vücudun " irâde" ve "kudret" ile muttasıf olmaması mümkin değildir. Zirâ bunlar, onun levâzımıdır. Ve vucûdda bu sıfatların sübutu ile berâber " sem'" ve "basar" ve "kelâm"ve tekvin" sıfatlarının dahi sübutu iktizâ eder. Binâenaleyh vücûd, bu ta'dât olunan sıfât-ı seb'a-i zâtiyye ile muttasıftır. "ilim, irâde, kudret, sem', basar, kelâm , tekvin ". Bunların imâmı "hayat"tır. Zirâ hayâtın olmadığı yerde ne hareket, ne ilim, ne kudret ve nr de îcâd bulunmaz.[556]

---

[553] Hemedânî, **Hallü'l-Füsûs**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 510b.

[554] Ahmed Avni Konuk, **Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, s.36.
[555] Hemedânî, **Hallü'l-Füsûs**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 510b.
[556] Ahmed Avni Konuk, **Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, s.16.

Bu isimlerden bazıları sıfat sayılırlar. Bu da kesreti iltizâm eder. Her birinin tenezüllü fermanıyla, âlemi vücûdu gerektirir. Bu da vahdet, ilâhiyet ve âlem-i ceberût olarak kabul edilir. Levhâ-ı mehfûza tenezüllün fermanıyla âlem-i melekût mertebesi hasıl olur. Cüziyyetin idrâkı semâvî ecrâmın bilinmesinin taaulluku, enfüsî mertebesine geçilmesine vesiledir. Tâ ki, akliye mutassıf olan külli sûretle zahir olur. Hüvviyet-i nefs-i muntabika cüziyetler şeklinde, küll ve cüz'ler korunur. Şehâdet âleminde küllîler, cüzîler süretinde münzabit olur. Cüzî müntabıklar nefsi natıka itibâr edilince buna âlem-i mîsal denir. Bu âlemde mücerret ve gayri mücerretler yer alır. Bunlar da ancak batın nevaslarda algılanır.[557]

Keşif ehlinin keşifleri de bu âlemle irtibâtlıdır. Hak Teâlâ'nın melekût âleminden mülk âlemine tenezüllü onun hüviyetinin tezahürüdür. Değişik büyüklükteki mezâhirin yaratılışı arş, kürsî, ecsâm, anâsır, bitkiler, hayvanlara varıncaya kadar sürer. Hakkın en son insan âlemine tenezzülü, mertebelerin son tenezzülüdür. Tarîkat büyükleri bundan fazlasını açıklamada ruhsat tanımadılar. Bu açıklamalardan sonra âvâlim-i külliye olan hadarât beştir:

1- Âlem-i gayb-ı mutlak (a'yân-ı sâbite)
2- Âlem-i ceberût
3- Âlem-i melekût
4- Âlem-i mülk
5- Âlem-i insan-i kâmil.[558]

Tenezüllat mertebeleri de dörttür. Birincisi akl-ı evveldir, bu mücerred akıl mertebesidir. Diğeri nüfûs-i müntabıkadır. Bunun mertebesi heyülî külliyât'ın, ecsâm-ı unsurlarını kapsar. Diğeri mürekkeb şuurlar ile onun mertebeleridir. Diğeri de son tenezüllat olan insanî sûretlerdir. Ehl-i tevhîd bunları zatî hüviyetlerin mazharları olarak görür. Bunlarda bazen isim bazen de sıfat galip olur. Bunları ancak insan-i kâmil idrâk eder. İnsan-i nâkıs âriflerin nezdinde hayvan derecesindedir. Belki hayvan bundan daha üstündür. Çünkü hayvan, nebâtât ve cemâdâtta, şeytânın tasallutu bulunmaz. İnsan-i kâmil bütün sıfat ve isimleriyle zat-i huvviyetin mahsûru

[557] Hemedânî, **Hallü'l-Füsûs**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 510b.
[558] Hemedânî, **Hallü'l-Füsûs,** vr. 511a-b.

ve hallerin en üstünüdür. Zîra, "*Onları sen atmadın ben attım*"[559] "*Sana biat edenler şüphesiz k Allah'a biat etmiştir*."[560] "*Kulum durmadan bana nafilerle yaklaşır ki ta onun gören gözü, duyan kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Her ne isterse onu veririm neden sığınırsa ondan muhafaza ederim*."[561]

3.2. SEYR Û SÜLÛK

Tasavvuf erbabının yegane hedefi olan Hakka kavuşma Hemedâni düşüncesinde de belirgindir. Nefsin tasallutundan kurtulmayı çok önemseyen Hemedâni salikin, insan-ı kâmil derecesne kavuşması için seyr ü sülükten geçmesini zorunlu görmektedir.

Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan mânevî ve rûhî yolculuk demektir. Sâir ve sâlik (ehl-i sülûk) denilen yolcu (misafir), nefsindeki kötü huylardan arındığı ve iyi huylar edindiği ölçüde bu yolculukta mesafe alır. Seyr û sülûkün gâyesi sâlikin kişisel arzu ve isteklerini yok edip tam anlamıyla kendisini ilâhi irâdenin hâkimiyeti altına sokmasıdır. Bu sûretle diğer insanlara rehberlik yapmasına imkân veren amil, insan mertebesine yükselmesidir. Bir mürîdin seyr ve sülûkünü tamamlaması, bu ehliyeti kazanması anlamına gelir.[562]

Hakka kavuşma, insanoğlunun dünyadaki varlığıyla beraber olagelmiştir. İnsan hep kendini bulmak, fânîlikten kurtulmak, toprak olan aslına değer katma çabasındadır. Rabbimiz de insana böyle bir rol biçmiştir: "*Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir*."[563]

Allah'a kavuşma arzusu, birçok din ve kültürlerde de rastlanan oldukça derin mistik konuların başında gelmektedir. Hint kültüründeki nirvâna, Yunan hükemâsının telaffuz ettiği vahdet-i vücûda benzer anlayış, Yahudilikteki gnostik düşünce, hatta ilk toplumlarda rastlanan Animizm de aynı hedefe matuf arayışlardır. İslâmî irfânî gelenek, bu arayışın zirvesi sayılır. İrfân, batinî olup aşktan başka sınır

[559] Enfâl Sûresi, 8/17.
[560] Fetih Sûresi, 48/10.
[561] Hemedânî, **Hallü'l-Füsûs,** vr. 512a.
[562] Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul2001., s.316.
[563] Ankebût Sûresi, 29/69.

tanımamaktadır. Füsûs ve Fütühât sahibi İbnü'l-'Arabî bu durumu şu şekilde açıklamaktadır; "*Eğer onlar semaya bırakılırsa gökyüzü dağılır, yıldızlara yerleşirse simsiyah kesilir, dağa konursa eritir. Vücudumda gördüğüm aşk ateşini hiç bir sûrette ifâde edemem. Aşk tecellî oranına göredir. Tecellî de mârifet nispetindedir*."[564]

İbnü'l-'Arabî gibi, şehîd âşık Aynü'l-Kudât Hemedânî de aşkı ve onun ikizi olan rûhun ifâdesinin zorluğundan söz ederken kanâatini şu şekilde açıklamaktadır; "*Rûh ve aşk aynı zamanda gizli kalmaktan kurtularak birlikte mevcûd oldular. Aşk sıfat olup rûh zat, aşk zat olup rûh sıfat mıdır? Hâsılı ikisi de birdir*." Başka bir ifâdeyle "*Mârifet, sûfi ve âriflerin nezdinde keşf ve şühuddur. Her iki si de hakîkate nâil olmanın vesilesidir*." Derunî tecrübeyle sabittir ki, irfânî aşkın dayanağı seyr û sülûktür, nûrânî bir hareket olup temelinde kalbin bütün kötü huylardan paklanarak tezkiye edilmesinden sonra tecellîye açık kalmasıdır. Tecellînin ardından ciddi keşf yoluyla hakîkî mârifete ulaşılabilmektedir.[565]

Dine sımsıkı bağlı olan mutasavvıflar, derûnî tecrübenin hikmetini anlama arayışındadırlar. Mârifetin üç kaynağından birincisini Kur'ân-ı Kerîm, diğer ikisini de tarih ve kâinât olarak bilirler. İlk yaratılıştan bu güne kadar, bütün dinler, fikirler ve görüşlerde ilahî aşk yer almıştır. Bâtınî arayışlar da bu hedefe yöneliktir[566]

İbnü'l-Arabî'nin Endülüs'te meşalesini yaktığı irfânî aşk, Mısır, Şam, İran ve Hindistan dâhil bütün İslâm dünyasına yayılarak, Mevlânâ, Mahmûd Şebüsteri, Hâfız, Cami ve Hemedânî gibi ârifler de bu yola revân oldular.[567]

---

[564] Abdülğafur Arzu, "Seyr-u Der Sülük-i İrfânî Mir Seyyid Ali Hemedânî", **Dü Fasılnâme-i Pejüheşhey-i Ferhengi Zebani u Edeb-i Asyay-i Merkezi**, Yıl: 16, S 22, Bahar-Yaz 1393 s. 10-11; Hanna el-Fahûrî-Halil el-Cer, **Tarih-u Felsefe Der Cihân-i İslâmi**, Abdülhamit Âyeti (Çev.), Sâzman-i İntişarat-u Amüzeş-i İnkilâb-i İslâmi, Tahran 1371, s. 367.

[565] Arzu, "Seyr-u Der Sülük-i İrfânî Mir Seyyid Ali Hemedânî", s. 11-12; Abdullah b. Muhammed 'Aynu'l-Kudât, **Risâle-u Levâih**, Tahran 1367, II, 289. Abdu'l Huseyin Zerinkûb, **Arzeş-i Mirâs-ı Sûfiye**, Tahran 1362, V, 82.

[566] Arzu, "Seyr-u Der Sülük-i İrfânî Mir Seyyid Ali Hemedânî", s. 11-12

[567] Arzu, "Seyr-u Der Sülük-i İrfânî Mir Seyyid Ali Hemedânî", s. 12; Mutahhâri Murteza, "İrfân-û Hâfız", **Temeşâgeh-i Raz**, Tahran 1367, s. 21.

Necmeddîn Kübrâ'ya göre, bütün insanlar bir seyr û sülûk içerisindedir. Çünkü âdemoğlu Allah'ı bilmek için yaratılmıştır ve hayatını da bu arayış peşinde koşarak geçirmelidir.[568]

Mârifet semasının parlayan yıldızlarından biri olan Seyyid Ali Hemedânî'nin irfân geleneği, Orta Asya, Güney Doğu Asya'daki asla eskimeyen temsilcisidir. Cihana yayılan irfânî aşk, gönül ehlini, uzak mesafelere rağmen birbirine yaklaştırmaktadır. Fikrî sınırlar da hemdil-i sınırlarıyla tebdil olunarak kültürler arası aşinalık sağlanmaktadır.[569]

Sâlikler için maksûd-i küllî kulların visâl lezzetine ermeleridir ki, hakîkat-ı muhabbet, biri hakîkat-ı zevk diğeri de kulların vicdân-i kemâle kavuşmalarıdır. Kulların Zat-ı Samediyete sevgileri, saâdetin menşe-i kemâlâtların menba'ıdır. Sâlik bu cemâl ve hakîkatleri anlamaya, mezelletlerden de kurtulmaya çalışmalıdır. Muhabbetin meyli dört cemâl burcundan zuhûr eder ki bunlar, خاص (Has), عام (ʻâm), اخص (ahas) ve اعم (a'emdir).[570]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî bunları şu şekilde açıklar: "اخص (ahas), Kudsî Rûh'un mütâlaa netîcesinin tulu' etmesidir. Bu sıddıkların makāmıdır ceberût âlemine cemâlinin tecellî etmesidir. خاص (hâs) ise bunlara kalbî mükâşefe ile vasıl olan mukarribânın makāmıdır, melekût âlemine cemâl sıfatları hakîkatlerinin tecellî etmesidir. عام (Âmâ) ise bunların nefis mülâhazası nedeniyle zuhûr etmesidir, sâliklerin makâmıdır, misâl ve gayb âlemlerine efʻâl ve cemâl özelliklerinin zuhûr etmesidir. اعم (aʻam) da şehadet âlemine hissi müşâhedenin sudur etmesi olup taliplerinin makâmının başlangıcıdır."[571]

---

[568] Necmeddîn-i Kübrâ, **Âdâbü's-Sülûk İlâ Hazreti Mâliki'l-Mülk ve Melikü'l-Mülûk**, Hüseyin Muhyiddîn Kumşehî (Farsça'ya Çev.), Câvidân-u Hıred/Sophia Perennis, The Bulletin of the Islamic Iranian Academy of Philosophy, C. 4, S. 2, 1981, s.17-18.
[569] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 22-23.
[570] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 396a.
[571] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, vr. 396b.

Zat-ı Muhabbet tağyîr ve tebdîl kabul etmemektedir. Ahadiyet denizinde vücûd gemisinin batması ve fena deryası sıfatlarına bürünmesidir. Esma ve sıfatlar vahdet elbisesine bürünürler. Hemedânî bunu şu dizelerle açıklamaktadır:

تاتوباشي نيك وبد آن جابود، چون توگم گشتي همه سودابود
هر كه او درآفتاب خود رسيد، تو يقين مي دان كه نيك و بد نديد

"Sen kaldıkça orada iyilik kötülük olacaktır. Sen kaybolunca sadece sevda kalır. Her kim o güneşe kavuşursa Gerçekten bil ki iyilik kötülük görmez." [572]

Hemedânî, şunu özellikle vurguluyor ki, sâliklerden kimin keşfi içtihadın önüne geçerse mahbup makāmındadır. İctihad öne geçerse muhîb makâmındadır. Mahbûb ile muhîb, Zat-i Muhabbetin hasletlerindendir. Eğer muhabbet güneşi, vücûd sahrasını aydınlatmazsa, muhîb vuslata erişemez. Âşık mahbûbun sırlarına muttali olmayınca, mahbûbun rengine bürünmez. Hemedânî seyr û sülukta geçilmesi gereken yedi aşamayı şu dizelerle ifade eder:

سالكان را هفت وادي در ره است، چون گذشت از هفت وادي درگه است
هست وادي طلب آغاز كار، وادي عشق است اين پس بي كنار
پس سوم وادي آن معرفت، هست چارم وادي استغنا صفت
هست پنجم وادي توحيد پاك، پس ششم وادي حيرت، بيمناك
هفتمين وادي فقر است و فنا، بعد از اين روي روش نبود تورا

"Sâliklerin geçmesi gereken yedi vâdî vardır. Yedi vâdîden sonra dergâha varılır.

Yoldaki vâdîlerin birincisi talep vâdîsidir. Bundan sonra aşk vâdîsi gelmektedir.

Sonra vâdîlerin üçüncüsü mârifet vâdîsi gelir. İstiğna vâdîsi de geçilmesi gereken dördüncü vâdîdir.

Beşinci vâdî tevhîd-i pak Vâdîsidir. Sonra vâdîleri altıncısı dehşetengiz hayret vâdîsi gelir.

[572] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, vr. 396a.

Vâdîlerin yedincisi fakr-u fena vâdîsidir. Bundan sonra artık sana yol yoktur."[573]

Sâliklerin kesret âleminden vahdet âlemine doğru çıktıkları rûhani seferdir. Seferleri mülk vâdîsi olan vâdî–i taleb ile başlar. Bu vâdîde sâlikin önüne her an bir engel çıkabilir. Sâlikin, nur-ı zatiyi görebilmesi ciddi bir cehd göstermesine bağlıdır. Birçokları zahmetli yolculuğu tamamlamazken çok azı vâdî-i aşk'a varabilmektedir. İkinci vâdî aşk vâdîsidir, gark olma ve ateşlerde yanma durağı olup İnsan-ı Kâmil derecesine ulaşma makâmıdır. Zaman ve mekândan soyutlanma, pervaneler gibi odlarda yanarak, kendinden geçmiş olarak mahbûba vuslat derecesidir. Aşığın ezeli şerbeti içerek, bela ve musîbetlere düçar kalma menzili olup bir öncekinden oldukça daha zordur. Hakîkî âşıklar, İlâh-i sıfatlara aşina olup üçüncü Mârifet Vâdîsine ulaşırlar. Mevcud-i Hakîkî, Fail-i Mutlak'ı cemâlini hakkıyla tanıma durağıdır. Bu vaidede sâlikin önünde üç aşama vardır. Birincisi, her eserin Fail-i Mutlak'ın dilemesiyle olduğunu yâd etmesidir. İkincisi her eserin tâyin edicisinin de Fail-i Mutlak olduğunu bilmektir. Üçüncüsü, Murad-ı Hak için her sıfatın tecellîsini bilmektir. Dördüncüsü, ilâhi ilmîn sıfatları için kendini çok iyi tanımalıdır. Mârifet, Hakkı bilmenin en yüksek mertebesidir. Burası, sâlikin nur-ı ateşi müşâhede yeridir. Gönül ve canları bu vâdîde nura gark olmuş halde vâdî-i istiğnaya doğru yolculuklarına devam etmeleridir.[574]

Yedi vâdînin dördüncüsü istiğna vâdîsidir. Dünya ve makamlardan alakayı kesme yeridir. Sâlikin maddi ihtiyaçlarını unutarak, maddiyattan tamamen soyutlanmasıdır.Sâliklerin geçmekte oldukları çetin yolculuklarının beşinci durağı, vâdîy-i tevhîdtir. Bu Vâdîde birinci şart, Allah'ın varlığına kat'i îmândır ki mârifette kemâle ulaşan sâlikin her şeyde onun tecellîlerinde seyre dalmaktır. Kesretten ayrılarak vahdet denizinde yelken açmaktır. Seyr-ü sülûkte geçilmesi gerekli altıncı vâdî, dert ve hasretin eksik olmadığı vâdîy-i hayrettir. Başın döndüğü, gönlün tefekküre daldığı, her şeyden hatta sâlikin kendinden dahi geçtiği mahaldir. Aşığın kim olduğu, kime niye âşık olduğunu dahi unuttuğu hayret denizinde dalmasıdır.

[573] Hemedânî, **Mesnevî-i Heft Vâdî**, tsh. Mirza Mele Ahmed-Kerîmcan Kadirov, Fasılnâmey-i Edeb-i Ferhengi Ayzen-i Cumhur-i İslâm-i İran Der Tacikistan, Yıl**:** 12, S. 32, Sonbahar 1390, s. 140-141.

[574] Hemedânî, **Mesnevî-i Heft Vâdî**, s. 140-141.

Birçok sâlikin zorluklara mağlup olarak yarı yolda kalırken ancak çok azının ulaşabileceği yedinci vâdî, fenâ-ı fakr vâdîsidir. Mahv olma yeri, yânî Hak'ta fenâ olmaya erişmektir. Sâlikin her bakımdan fenâ olmasıdır, Son menzil olan bu mertebede, Mârifet-i irfânî yolunda sâliklerin her türlü hevâ, heves gibi arzularını unutarak gerçek fenâ derecelerine vuslattır. Fenânın da üç kısmı vardır. Bunlar Fenâ-yı mârifet der mârifet, fenây-ı ayân der mu'yen ve fenay-ı taleb'tir.[575]

Sülûkün Rükünleri:

Hemedânî *Risâle-i Zikriyye isimli eserinde* sülûkün rükünlerinden söz ederek onları şu şekilde açıklar:

1. Taharet, zahiren abdesttir, batınî mertebesi zikirdir.

2. Tevekkül, zahiren oruçtur, batınan ise bâtinî organların yemekten müstağni bulunmalarıdır.

3. Tevbe, zahiren samt (sessizlik), yüce dosttan gayrısının hatıra gelmemesidir.

4. 'Adl, zahiren şeyhle mürîd arasındaki gönül bağıdır, batınen ise Hak celle ve a'LA'NIN KADERLERİNE KARŞI İTİRAZI TERK ETMEKTİR.[576]

3.3. VELÂYET

Velilik, ermişlik, Hakk'ın kulunu, kulun Mevlâ'sını dost edinmesi, Allah ile kulu arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluk, Allah'ın kulun (ibâdet, taat gibi) işleri kendi üzerine alması; Allah'ın kulun, kulun da Allah'ın velisi (vekili) olmasıdır.[577]

Seyyid Ali Hemedânî velâyeti atâî ve kesbî olmak üzere ikiye ayırır:

1) Atâi, nâgâh bir cezbe-i hafife ile nihâyete ulaşabilenler. Bunlar nadirdir.

[575] Hemedânî, **Mesnevî-i Heft Vâdî**, s. 140-149.
[576] Hemedânî, **Risâle-i Zikriyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 379a-379b.
[577] Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 2005, s. 378.

2) Kesbi olanlar, bunlar mücâhede-i seniyye ile erenlerdir. Gerçi bunlar da cezbe-i hafife-i batına ehlidir, ancak cezbe mücâhedenin önüne geçememektedir.[578]

3.4. RİYÂZET

İdman, eğitme, terbiye ve ıslah etme, boyun eğdirme, çekici ama zararlı şeylerden uzak kalmaya, zor ama faydalı şeyleri yapmaya kendini alıştırmaktır. Sûfiler az yemeye, az konuşmaya, az uyumaya, yalnız kalmaya, sürekli zikir ve tefekkür etmeye alıştırılan nefsin kurtulacağına inanırlar. Nefsi terbiye için bazen onu zor ve ağır işlere koşarlar. Bir deri tabaklanmadan ve terbiye edilmeden önce pis, sonra temiz olduğu gibi, nefis de mücâhede ve Riyâzetten evvel pis, sonra temiz sayılır. "*Nefsini eğiten kurtulur, kirleten hüsrana uğrar*"[579] âyeti ile bu husussa işâret edilmiştir. Çile çekmek, erbain çıkarmak, sefere çıkmak, inzivaya çekilmek riyazat şekilleridir. Hücvirî'ye göre, "*nefs köpektir; avladığı şeyin mübah olması için eğitilmesi şarttır*." Riyazat yapanlara ehl-i riyazat denir. Nefsin arzularını kırmak maksadıyla bedeni zor ve çetin işlere koşma, diğer taraftan sürekli olarak, zihni ve düşünceyi, mâsivâdan uzaklaştırıp Allah üzerinde yoğunlaştırmaktır. Riyâzat sâlikin canının istediği şeyi yapmaması, nefsiyle zıtlaşması, nefsin arzuladığı şeyi yapmaması, arzu etmediği bir şeyi yapması, kısaca nefs ile cenk etmesidir. Riyazat sayesinde sâlik nefsine hâkim olur, aşağı arzularını dizgenler. Kendisini disiplin altına sokar.[580]

Tasavvuf, "*kendini bilen Rabbini bilir*"[581] ilkesinden yola çıkarak Allah ile ilişkide, insana önce kendisini tanıtmayı hedeflemektedir. Allah'ın müteâl/aşkın özelliğini muhafaza ile birlikte, tasavvufun nefsi tanıyıp, kontrol altına almak için irâdeyi güçlendirmeye verdiği önem de ayrı bir ilgi konusudur.[582] Mîr Seyyid Ali Hemedânî küçük yaşta başladığı seyr û sülûk yolunda nefs-i emmareyi mağlub etmenin yollarını ararken, "*Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklere*

[578] Nureddin Cafer el-Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, Merkez-i Tahkikat-ı Farisi İran Pakistan, İalâmâbad 1995, s. 97.
[579] Şems Sûresi, 9/10.
[580] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlü**, s. 298.
[581] Esbehânî, **Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ**, X, 205.
[582] H. Kamil Yılmaz, **Tasavvufî Bakış**, İstanbul 2003, s. 104.

gömüp kirleten kimse de ziyâna uğramıştır"[583] âyetini nirengi noktası olarak almaktadır. Seyr û sülûk yolunda ağır bir riyazat metodunu uygulamaktadır. Şeyh Muhyiddin Şemsüddin (ks), mürîdlerine Riyâzet için yetmiş gün hiçbir şey yememelerini tavsiye etmektedir. Ancak, Mîr Seyyid Ali Hemedânî, bu hiçbir şey yememe şeklindeki riyâzet süresini yüz yetmiş güne çıkarmaktadır. Hatta şâyet bir şeyler yemek sünnet olmasaydı, ömrümün sonuna kadar da hiçbir şey yemeden bekleyebileceğini bildirmektedir.[584]

Ayrıca Mîr Seyyid Ali Hemedânî riyazat hallerinden birisini şu şekilde açıklamaktadır: "*Rum elinde seyâhate çıktığım bir kış gecesi ihtilam olup, soğuk suyla yıkanmayı ağırdan aldım. (Bunun cezası olarak nefsimi terbiye için) o yıl bütün kış, kış gecelerinin tamamında sabahları, buz tutmuş derenin buzlarını kırarak gusül aldım. Üzerimde de sadece bir hırkadan başka hiçbir şey bulunmazdı*." [585]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî, bir başka riyazatını da şu şekilde açıklamaktadır: "*Yedi yıl boyunca bir lokma arpa ekmeği ve bir hırka ile yetindim. Sonra bir büyük, güzel elbiselerle leziz yiyecekleri getirerek bunları, Peygamberimiz (sav)'in işâreti muvacehesinde kabul etmemi istedi. Ben de bu dava için şâhit gerekir, dedim. O büyük, tebessüm ederek "nasıl bir şâhitlik diliyorsun" dedi. Ben de "herhangi bir işâret olabilir" dedim. "Hiç merak etme yakında o teveccühü görürsün" dedi. Bu sohbetten sonra o teveccühe ulaştım ve Peygamberimiz (sav)'i gördüm, tebessüm ederek, "o iltimas benim işâretimledir" deyince hiç şüphesiz kabul ettim. Meşâyih-i Selefinin emrettiği bütün riyazatı tatbik ettim. Bunlardan bazılarının esrarı zahir olabilir kiminin de zahir olmayabilir. Ancak, Padişâh-ı Âlem-i Esrâr bütün riyazatını halisâne dergâhında kabul buyursun. Zirâ Mustafaviye (sav.)'in has sohbetlerinde bunun işâretlerini aldım, Efendimiz (sav) bu müjdeyi "sana tabi olanlar içinde vardır" diye ferman etti.*"[586]

---

[583] Şems Sûresi, 91/9-10.
[584] Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 213.
[585] Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 213
[586] Bedahşî, **Hülâsetu'l-Menâkıb**, s. 217.

3.5. ZİKİR

3.5.1. Zikrin Mânâsı

Zikir lügatte, "*yâd etme, dille söyleme*" anlamına gelir ki bu da sâlikin en önemli görevini teşkil eder. Yüce Mevlâ'nın Kur'ân-i Kerîm'de bildirdiği esmâyı hüsnâdan; Allah, Hay, Fettâh, Şafi, Hak isimleriyle Lâilaheillallah, Sübhanellah, Elhamdülillâh, Allah-ü Ekber, lâ havle vele Kuvvete illâ Billâh-i Aliyyi'l Azim duâlarıyla cevşen-i kebîr'de zikredilen Allah'ın 99 isminin okunması da birer zikirdir. Bütün âriflerin kabulüne göre, Kur'ân-ı Kerîm okumak, namaz kılmak da zikir sayılır. Hemedânî'nin ıstılâhında zikir, "*Esmâ-i İlâhi'yi sürekli tekrar etmeye*" denir. Zikir özel ibaret ve kalıplarla yapılır. Bu şekliyle zikir, duâ ve kulların diğer amellerinden farklılık arz eder. Duâ bir talebe dayanır. Zikir, Kur'ân-ı Kerîm, hadîs ve bunlardan istihraç edilenlerle yapılır. Bu safhada zikir, sâlikin Allah'ın isimlerine odaklanması ve hiçbir sûrette Allah'ı unutmamasıdır. Bununla beraber zikirle, zakirin kurbiyete mazhar olması ve zakirin mezkûrdan gayrı olanların tamamını unutması, zikrin en önemli boyutudur.[587]

3.5.2. Zikrin Hikmeti

Yüce Mevlâ ile kulları arasındaki irtibat, vahiy-zikir, duâ şeklinde tezahür etmektedir. İnsanoğlunun Rabbine verdiği va'd ve misakı[588] unutmadığını bildiren en güzel vasıta da zikirdir. İnsan ismi nesiy kelimesinden türemmiş olup unutma anlamına gelmektedir. İnsanın nefsâni ve cismâni yönleri rûhâni tarafına ağır geldiğinde insan gaflet çukuruna düşer. Her şey zıddıyla tedavi olur kâidesince insanı gafletten kurtaracak olan da zikirdir. Hak Teâlâ, "*Unuttuğun zaman Rabbini an*"[589] buyurmaktadır. Sûfiler hakîkate varmanın yolunu, esmâyı hüsnâ'yı zikretmenin sırlarında ararlar. Ancak bu arayışın bir mürşid-i kâmilin himâyesine girmekle hâsıl olacağını kabul ederler. Sâlik, kalbin derinliklerinde tüm bünyesinde, Allah'ı (cc) unutmaması, zikre odaklanmasına bağlıdır. Şeyh Necmeddin Kübrâ bu durumu şu mısralarla dile getirir;

---

[587] Hemedânî, **Risâle-i Zikriyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Ktp.,nr. 2794, vr. 377a.
[588] A'raf Sûresi, 7/172.
[589] Kehf Sûresi, 18/24.

وقتی درجاي قرارگرفت ضد خود رانابود مي كندذكر حق با هر چه غير حق است ضد است.

"*Hakkı zikir, Hakkın dışındaki her şeyin zıddıdır. Hak bir yerde yerleşince zıddını tahrib eder*."[590]

Zikirle meşgul olmak Rabbimizin bize olan emirleri içinde de yer almaktadır: "*Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!*"[591]

Bütün tarîkatlarda olduğu gibi Hemedânî'nin mensup olduğu Kübreviyye Tarîkatında da *Lailâheillallah* bütün zikirlerin başı sayılır. Bütün âlim ve ârifler bu zikrin bereketi üzerinde dururlar. Tevhîdin esasını beyan eden *Lailâheillallah*'ın önemine, âyet, hadîs ve diğer kaynaklarda da bolca vurgu yapılmaktadır. Kübreviyye'nin kurucusu Şeyh Necmeddin Kübrâ'ya göre iki çeşit hürriyet bulunmaktadır: O'nun ve senin hürriyettin. Seninki fânî, onunki bâkidir. *Lailâheillallah* baki olan hürriyete işâret etmektedir.[592]

Hemedânî *Lailâheillallah* zikrine, zübde-i ilim, mucîb-i saâdet, ism-i a'zam, bütün cemâl, celâl, kahrî ve lutfi sıfatların mecmaı olarak bakmaktadır. Ona göre bu zikir, ispat ve nefiyden müteşekkil bir macun olup, unutkanlık ve gafleti gideren en etkili ilaçtır. *La* ile Hakkın dışındaki bütün hevâ, nefis, şehvet askerlerinin tamamını kalbinden söküp atarken, *illallah* ile de Hak, ilim, Kur'ân, sünnet ve ilham leşkerlerine amâde olduğunu bildirmektedir. Onun için bu zikri kılıç, mekas ve süpürgeye benzetir. Sâlik bu zikirle, zararlı alışkanlıklardan haset, buhl, ucub, hırs, riyâ vb.'nin tamamını koparıp atmalı bunların yerine bütün ahlak-ı hamideyi yerleştirmeli. *Lailâheillallah* zikrine devam edildiği takdirde kalb aynası cilâlanarak

[590] Necmüddîn Kübrâ, **Fevâihu'l-cemâl ve fevâtihu'l-celâl**, thk. Yusuf Zeydan, Dâr-u Suâdi's-sabah, Kahire 1993, s. 60.
[591] Al-i İmrân Sûresi, 3/191.
[592] Necmüddîn Kübrâ, 1993, s. 67.

Hakka mazhar olur.[593] Hemedânî eserlerinde İmâm Gazâli'nin, "*Leilâheillallah zikri İslâm'ın esasıdır. Bütün diğer ibâdetler bunun tekîdidir*" görüşünü dile getirmektedir.[594] Aynı şekilde Necmeddin Razi'nin şu sözüne yer vermektedir: "*Sâlik bu zikre devam ettikten sonra, bu zikir tedrici olarak rûhunda tesir bırakarak lailahe makasıyla bütün mâsiva kesilip atılır. Daha sonra illallah ile de kalb artık cemâl nurlarının mütecellâsı olur*."[595]

Hemedânî'ye göre zikir nuru bütün rûh ve beden kirlerini izale eder, dil, kalb ve diğer organları paklar, insanın iç ve dış birliğini sağlar. Ona göre zikir açık ve gizli olmak üzere iki kısımdır. Bunun gibi mertebeleri esas alındığında dil ve kalbi ya da dil, kalb veya gizli olan zikir şeklinde taksime tabi tutanlar olduğu gibi, bazıları zikri lisanî ve kalbî olarak iki kısma ayırırlar. Kalbî olanı da şu taksime tabi tutarlar: Kalb-i fakat âdem temkin der dil olan zikir, kalb-i temkin-i der dil olan zikir ile kalb-i olup istilâ ber dil olan zikir. Hemedânîye göre, mübtedi sayılan mürîd, uzun bir müddet sadece *Lailâheillallah* zikrini açıktan yapar. Zikrin kalbe tam sirâyeti hâsıl olduktan sonra, bu zikir gizli yapmaya başlanır.[596]

3.5.3. Zikrin Âdâbı ve Şartları

İslâm'da zikir, her zaman ve her mekânda yapılabilmektedir. Ancak zikrin bir ibâdet olması hasebiyle belli başlı şartlara tabi olması izahtan vârestedir. En azından sâlik zikre başlamadan önce tevbe etmeli, abdest almalı ve zikrin mahalli olan kalbini masivâdan temizlemelidir. Alâüddevle Simnânî zikri tohuma, kalbi de tarlaya benzetirken şöyle demektedir; Tarla işlenerek tam tavını almadan tohum atılırsa fayda veremez. Belki atılan tohumu da zayi olacaktır. Bu sebeple riyazat ve mücâhede ile kalb, ekime hazır hale getirildikten sonra tohum atılmalı. Böylece zâkir, zikir meclîsine oturmadan önce, mümkünse gusletmeli bu mümkün değilse abdest almalıdır, çünkü abdest Müminin silahıdır. Temiz giysiler giymeli, tenha ve loş bir köşe seçmelidir. Zikir meclîsi güzel kokularla kokulanmalı, şükür namazı

[593] Hemedânî, **Risâle-i Zikriyye**, vr. 377a.
[594] Gazâli, **Kimyây-ı Sâ'adet**, thk. Hüseyin Hadyucem, Tahran 1370, I, 252.
[595] Necmeddin Râzî, **Mirsâdu'l-'İbâd Mine'l-mebde İle'l-Mi'âd**, thk. Hasan Hüseyin en-Ni'metu Şemsu'l 'Urafâ, Meclis Matbaası 1325, s. 149.
[596] Riyâz, **Ahvâl-u Asar-u Eş'âr-u Mir Seyyid Ali Hemedânî,** Merkez-i Tahkikat-ı Farisi İran u Pakistan, İslâmabad 1991, s. 135.

kılmalı, kıbleye yönelmeli, bağdaş kurarak oturmalı, ellerini dizlerine bırakmalı, sağ el sağ dize, sol el sol dize bırakmalı, iç huzurla gözler kapamalı, zâkir, şeyhini mücessem olarak gözlerinin önüne getirmeli ki onunla mânevi rabıta haline geçmeli, bu nedenle ondan mânevî destek alabilmenin yollarını araştırmalıdır.[597]

Zâkir, önce uzunca lisan-i zikirle başlamalı, daha sonra kalbî zikre geçmelidir. Bu sûretle hafiy zikre devam etmelidir. Kübreviyye tarîkatında *Lailâheillallah* en önemli zikri olduğundan, zakir bu zikre devam ederek, nefiyle mâsivânın tamamından kurtulduktan sonraki ispatla da Hakka yönelmelidir. Lailâheillallah Allah (cc)'nin bütün esmâ ve sıfatlarına câmi' İsm-i A'zam olduğundan buna çok devam eden zakirin sesi sonunda "hu" ya dönüşür, bu merhaleden sonra zakir, Hak'tan başka bir düşüncesinin bulunmadığını ispat eder.[598]

Ömrünün büyük bir bölümünü seyâhatlerle geçiren Seyyid Ali Hemedânî, gittiği her yerde bid'âtlarla âdeta savaşır. Bilhassa Kader-i İlâhi, onu bid'at, hurafe, sihirbaz ve kâhinliğin her türlüsünün çok revaçta olduğu ve bu illetlerin insan hayatını zindana çevirdiği Keşmîr'e yönlendirir. Seyyid Ali Hemedânî Keşmîr'de her türlü bid'atla savaşırken düzeltilmesi gerekli hususlarda da rehberlik yapar. Ancak ona göre, zikri cehrî yapmak bid'at değildir. Peygamberimiz (sav) ve Ashabı cehr-i zikir yaparlardı. *Mesabih*'in Zikir babında zikredildiğine göre Peygamberimiz namazı kıldıktan sonra yüksek sesle şu zikri yapardı: [599]

لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو علي كل شئ قدير لا حول ولا قوة الا بالله لااله الا الله ولانعبد الا اياه له النعمة وله الفضل وله الثناء الحسن لا اله الا الله مخلصين له الدين ولو كره الكافرن

"*Allah'tan başka İlâh yoktur. Hamd ve mülk onundur. O her şeye kadirdir. Ondan başka bir gücümüz ve dayanağımız yoktur. Allah'tan başka İlâh yoktur ondan başka ma'budumuz da yoktur. Nimet, fazilet ve en güzel senalar da O'na aittir.*

[597] Hemedânî, **Risâle-i Zikriyye**, vr. 378a.
[598] Hemedânî, **Risâle-i Zikriyye**, vr. 377b.
[599] Bedahşî, 1991, s. 198.

Allah'tan başka İlâh yoktur, kâfirler hoşlanmasa da halisane olarak din de o'nundur."[600]

Zikrin önemli şartlarından birisi de, zikrin her noktasında pîrin mürakabe etmesidir. Zikrin pîrin nezaretinde yapılmış olmasına sülûk -i murakabe denir. Kaldı ki pîrin murakabe etmediği zikirden sonuç alınması da imkânsızdır. Zikrin ibtidası, mürîdin gönlüne dikilen ağaç gibidir. Zikre devam eden ve *Lailâheillallah* zikrini yapan zâkirin başından ayak tırnaklarına kadar bütün hücreleri bunun tesirinde kalır. Zikir ağacının vücûd memleketinde dal budak çiçek vermesiyle, sâlik, ilm-i ledûn semerelerini derer.[601]

Hemedânî *Risâle-i Evrâdiyye*'de şu açıklamada bulunur: "Evrâd-ı Metâlibin Hulasası; Yüce Rabbimiz kullarının yüce bir gâye ve zorlu bir yolculuk için yaratmış. Bu yolculuğun menzilleri, dünya, kabir, cennet, cehennemdir. Geçen her yıl, ay, gün, nefesler sermayemiz olan ömürlerimizden harcanmaktadır. Vakit herkesin sermayesidir, nefis, şehvet ve uzun emel bu yolun yol kesicileridir. Bu yolculuğun amacı, cennet ve Rabbü'l-Âlemin'e kavuşmaktır. Bu yolculuğun ziyânı, Hak'tan uzaklaşma ve azaba giriftar olmaktır. Bu nedenle yakin ehli, vakte çok ehemmiyet verirler. Bu nedenle Hz Yahya, Ebu Meysere (ra), kıyamet korkusuyla daima inlerler. Seherde gözlerine uyku girmez, her makâma uygun duâlarını yaparlardı. Bütün hareket ve sekenâtları duâ ile hair neşir olur." Hemedânî bu risalede, camiye giriş-çıkış, namaza başlamadan ve namaz sonrası, hankâh vb. hayırlı mekânlar girerken, ezan duâsı, teheccüd namazı, sabah namazı ve zikir tertibi, "*Sübhanellah ve bihamdihi*" zikrinin yüz defa okumanın fazileti ile ilgili malumatlara yer verir.[602]

Seyyid Ali Hemedânî zikirle ilgili mevzuda şu bilgilere de yer vermektedir. "Serendib'e Hz. Âdem (as)'in ayak izlerini aramaya çıktığımda, seher vakti oraya yaklaştığımda, meşâyih-i kibârın çoğunun bu dervîşi görmeye geldiklerini gördüm. Onlar içinde Necmeddin Kübrâ (ks) da vardı. O anda en faziletli zikir hangisidir, diye sordum. O da "Sübhanallah ve bi hamdihi, Sübhanallahi'l-A'zim ve bi hamdihi

[600] Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î, **Müsnedu İmâm Şafi'î**, h. no: 288.
[601] Hemedânî, **Risâle-i Zikriyye**, s. 25-26. 378b.
[602] Hemedânî, **Risâle-i Evrâdiyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 305b.

Estağfirullah" dedi. Sonra bu zikri, İbnu'l-Arabî ve İmâm Gazâli de çok faziletli görmektedirler. Şöyle buyuruyorlar, "Sabah namazından sonra bu zikri yapıp, Evrâd-ı Fethiyye ile meşgul olanlar, bin dört yüz velinin bereketli nefeslerinden müstefid olur." Seyâhatlerim sırasında bin dört yüz veli ile karşılaştım. Sultân Muhammed Hudâbende zamanında bunlardan Horasan ve Irak velilerinin büyüklerinden dört yüzüyle aynı meclîste bulundum. Hz. Hızır (as) da hazırdı. Vedalaştığımda bunlardan her birinin teker teker hayır duâsını aldım. Bu evradı onlardan aldım, sonra baktım ki, bu evradın tamamı Efendimiz (asv)'den değişik tariklerle rivâyet edilmiştir. Ayrıca bir defasında Ka'be'yi Mutahhara'yı ziyârete gittiğimde Mescid-i Aksa'ya uğradım, Efendimiz (sav)'i gördüm, bana şu fethiyeyi al buyurdu. Baktım ki cem' ettiğim *Evrad-ı Fethiyye*'dir. Sabah namazından sonra kim okusa büyük hayır görür."[603]

3.6. MÜRÎD

Seyyid Ali Hemedânî, "*irâde ve talep eden, ehl-i irâde, isteyen, arzu eden*" gibi anlamlara gelen mürîdin[604] özellklerini kaleme aldığı eserlerinde çokça zikretmektedir. Hemedânî, ayet, hadîs ve büyüklerin sözlerinden istifade ederek konuyu ele almaktadır. "Ve sizler de üç sınıf olduğunuz zaman"[605] ayetinde işâret edildiği üzere , insanların üç kısma ayrıldıklarını açıklamaktadır. " Onlardan kendine zulmedenler vardır. Onlardan ortada olanlar vardır. Yine onlardan Allah'ın izniyle hayırlı işlerde öne geçenler vardır. İşte bu büyük lütuftur."[606] Birinci grup, gaflet sarhoşu zalimlerdir, bunlar dünya süsü ve fânîliğine aldananlardır. "Bu dünya hayatı sadece bir eğlence ve oyundan ibarettir."[607] İkincileri muktasıd olanlardır. Bunlar Ashab-ı yemin olarak da bilinirler, behîmî arzulardan uzaklaşan tayyib ve tertemiz olanının talpleridir. "Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır. Siz orada ebedî olarak kalacaksınız."[608] Bunlar olana asla meyil etmezler. Bütün enerjilerini baki olana kavuşmak için sarfederler: "Melekler ölümleri anında onları,

[603] Hemedânî, **Risâle-i Evrâdiyye,** vr. 310b.
[604] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 263.
[605] Vakıa Sûresi, 56/7.
[606] Fâtır Sûresi, 35/32.
[607] Ankebut Sûresi, 29/64.
[608] Zuhruf Sûresi, 43/71.

"*Korkmayınız, üzülmeyiniz*"[609] diye müjdeleyecektir. Üçüncüler ise sabikan ve mukarribanlardır ki "Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lutfudur. Allah, büyük lutuf sahibidir."[610] Dar ve karanlık nâsut geçitinden geniş lâhuti fezasına pervaz edenlerdir. Benliklerini Ahadiyet ateşinde yakarak hakikata erenlerdir.[611]

Hemedânî gerçek mürîdlerin, nefsânî arzu ve hevesleri terkederek ancak kurbiyet menzillerinde yol alabileceklerini anlatır. Diğer yandan günahlarla kirlenmiş gaflet ehlinin gönül aynası Hakkı yansıtmaktan uzaktır.[612] Mürîd, bedenî ibâdetlere devam ederek âbid, aklî melekelerini en iyi şekilde işletmekle âkil, ilmî ma'lumatlara sahip olmakla âlim, nefsânî afetlerinden ictinab edip âli hakikatları kavramakla ârif, kalbî her türlü meşgalelerden uzaklaştırarak zâhid, Mahbûbun zikriyle huzur bulduğunda muhîb, muhabbetin eserleri gönlünde rüsûh etmesiyle halîl, Mahbûbun visal ateşinde yanmasıyla, derecelerin en yükseğine yükselerek âşık vasfına haiz olur. Hemedânî mürîdlerin yükselebilceği derceleri bir de şu minval üzere açıklamaktadır: İmanın hakikatı, Zat-ı Bâri Sübhâne'yi ta'zîm etmektir. Bu ta'zîmin semeresi hayâdır. Hayânın semeresi vefâdır. Vefânın semeresi kurbiyettir. Kurbiyetin semeresi müşâhededir. Müşâhedenin semeresi ma'rifettir. Ma'rifetin semeresi muhabettir. Muhabbetin semeresi fenâdır. Fenânın semeresi de bekâdır.[613]

Seyyid Ali Hemedânî mürîdlerin diğer vasıflarını da selef-i salihinden nakıllerle açıklamaktadır Ebu Bekir Vasiti (ra), mürîdin aşması gerekli ilk makamın, kendi irâdesini yok ederek , Hakkın irâdesine teslim olması üzerinde durmaktadır. Ezeli irâdet güneşi mürîdin vücud sahrasını tamamen aydınlatarak kendisine ait olanların tamamı sönüp gitmelidir. Cüneyd (ks); "*Sadık mürîd alimlerin ilimlerinden müstağnidir*" diye ferman etmektedir. Yânî mürîd, irâde ağacını, gönül bostanında riyazat ve ihlas suyu ile terbiye ederek saâdet meyvelerini derebilir. Şeyh Ebübekir

[609] Fussilet Sûresi, 41/71.
[610] Cuma Sûresi, 62/4.
[611] Hemedânî, **Risâle-i Zikriyye**, vr. 370b-371a
[612] Hemedânî, **Risale-i Zikriyye**, vr. 371a-b
[613] Hemedânî, **Risâle-i Siyeri't-Talibin**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 359a-b, 361a.

Kettâni (ks) mürîdlein mutlaka şu üç vasfa sahip olmalarını elzem görmektedir. Bunlar, mürîdlerin az uyuması, az yemesi ve zaruret halinde konuşmasıdır.[614]

Hemedânî mürîdlerin dikkat etmeleri gerekli diğer halleri şu şekilde açıklar. Birinci hal taharettir. Daima abdestli bulunarak zikre devam etmelidir. Zahirî ve batini olmak üzere iki kısımdır. Zahiri temizlik, bütün azâların toz ve kirlerden temizlenmesi sağlar. Diğeri ise gönül aynasının pas ve kirlerden temizleyen bâtınî zikirdir. İkincisi tevekkül tabakasıdır. Halvet ve oruca devam etmekle hasıl olur. Bu tabakada zahiri olan halvetle âzâlar günaha bulaşmaktan uzaklaşır, oruç ise iç dürtülerin arınmasını kolaylaştırır. Üçüncü tabaka ise tevbedir. Samt/sessizlik ve nefiy halinin devamı bu tabakanın hasletleridir. Mürîd konuşmayarak (samt) dil afetinden kurtulur. İçinden geçirdiklerinden zararlı olanları ayaıklayarak nefiy halini sürdürür. Dördüncüsü adldir. Bu tabakada rabıta ve Hak celle ve a'lânın kaderine itiraz etmeyi tamamen terk etmelidir. Rabıta mürîdin gönlünü şeyhine bağlamasıyla hasıl olan zahiri ameldir. Şeyhin ma'neviyatının tesiri mürîd üzerinde görülünceye kadar devam etmelidir. Kadere itirazı terk etmek batini olup rıza makamına yükseltir. Bununla ondan gelenin tamamının maslahatın kendisi olduğunu kavramalıdır. Bu makamda mürîd, gâfil ve böbürlenenlerle sohbet etmekten kaçınmalıdır: "*Bizi anmaktan yüz çevirenlere ve dünya hayatından başka bir şey istemeyenlere aldırma.*"[615] Gönül ehli iyilerle muhabbet yapmayı ganîmet bilmelidir: "Sabah akşam, Rablerine, O'nun rızasın dileyerek duâ edenlerle birlikte ol."[616]

Hemedânî mürîdin "ibnü'l-vakt" olmasıyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: Mürîd haftanın Pazartesi ve Perşembe günleriyle her ayın eyyâme'l-bid günlerini oruçla geçirmelidir. Haftada bir defa Kur'ân-i Kerîm'i hatmetmelidir. Güneşin doğduğu ve battığı esnalarda evinde, kıbleye yönelerek hafî zikre devam etmelidir. Oruçlu olduğu günlerde iftarını geciktirmemelidir. Akşam ve yatsı aralarını zikirle ihya etmelidir. Sabah akşam Hz. Hıdır (as) dan rivayet edilen şu duâyı yapmalıdır. "Ya Rabbi! Senden başka İlâh olmadığına, seni, meleklerini,

[614] Hemedânî, **Risâle-i Zikriyye**, vr. 374a.
[615] Necm Sûresi, 53/29.
[616] Kehf Sûresi, 29; Hemedânî, **Risâle-i Zikriyye**, vr. 379a.

enbiyânı, elçilerini ve bütün yaratıklarını şahit kılıyorum. Sen mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'sın. Şüphesiz Hz. Muhammed senin kulun ve elçindir. Ya Rabbi! Şayet bu gün beni sağ bırakacaksan, bana sıhhat, afiyyet ve izzet nasip kıl ve beni her türlü sûri ve mânevî belalardan muhafaza et. Şayet bu günde canımı alacaksan, müslüman ve her türlü fitneden uzak olarak canımı al. Ey merhametlilerin en merhametlisi! Rahmetinle beni Müslümanlara ilhak eyle."[617]

3.7. İRFÂNÎ AŞK

Tasavvuf tarihçileri irfânî aşkın anlaşılması için şu kıssayı anlatırlar: Arayış içinde olan sâlikin biri, sahilde namaz kılmaktayken, şaşkın bir kızın, mahbûbuna varmak için namazının önünden geçtiğini görür. Bir şey demeden namazına devam eder. Namazını bitirdikten sonra düşüncelere daldığı sırada o kızın tekrar geldiğini görür. Adam vargücüyle sesini yükselterek, "*Namazdayken önümden neden geçtin, bunun büyük bir günah olduğunu bilmiyor musun?*" dedi. Kız da şöyle cevap verdi: "*Namaz kılarken Rabbini düşünmen lazımdır. Namazda beni görmüşsen, Allah'la tam dost olmamışsın demektir. Kıldığın namaz da faydasızıdır*." Adam bu sözlerden sonra derin bir sessizliğe dalar.[618]

Bu hikâyedeki aşklardan birisi en yüksek duygular ile tasavvufî tâlimatların menşei olup hakîkate kavuşma makamıdır. Kıssada bir an göze görünen değişmeceli aşkın simgesi sayılan da fânî aşktır. Bu aşk ilâhi aşk yanında değersiz maddî aşktır. Sâlik sosyal hayât bağlarından tamamen kurtularak hakîkî aşka doğru yol alabilir. Bu aşk tasavvufun bel kemiğidir. En büyük gâye olan yücelerin yücesine kavuşma aşkı, bütün mutasavvıfların sevdası olmuştur. Bayazîd-i Bestamî, Hallâc-ı Mansûr, Şems-

[617] Hemedânî, **Risâle-i Zikriyye**, vr. 380a

[618] Abdurrahman Muhammadov-Abdurrahman Kurbanov, "Siyâset u ayin-i devletdari ez nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", **Rûdegî Fasılnâmey-i Edeb-i Ferheng Ayzen-i Ferheng-i Cumhur-i İslâm-i İran Der Tacikistan**, Yıl 12, S. 32, Sonbahar 1390, s.115-116.

i Tebrîzî, Mevlânâ, Sa'dî, Hâfız, Hoca Abdullah Ensari, Câmi ve diğerleri bu yolda yürüyen Hak Aşığı büyük âriflerdir.[619]

Hakîkat yolunun mürşidi Seyyid Ali Hemedânî de Miladi XIV. yy Hak âşıklarının başında gelmektedir. Büyük ölçüde Beyazîd-i Bestamî ve Hallâc'ın ilâhi aşk yolundaki seyr û sülûklerinin tesiri altında kalan Hemedânî, *ene'l-hak* livasının da bayraktarlarındandır. Hemedânî bu konuda şu bilgilere yer vermektedir. "Keşf ehli sâliklerin ıstılâhında nefis, süfli melekûtün çöllerinin bir güvercini, rûh ve kalp ise ulvi melekûtün birer bülbülüdür. A'yân-ı sabite ile zat ve ceberût fezası O'nun sıfatlarının muhitidir. Lahûti kaf dağının zirvesinde ankadır. Erbab-ı mükellefet ve müşâhedat, zati sıfatların mazharıdırlar, tecellî mertebelerini seyrederler. Onların zatları zemin, asumân bütün varlıklarla beraber vahdetin mazharıdırlar. Fena derecesinden sonra beka âlemine kavuşurlar." Böylece Hemedânî'in eserlerinde, şiirlerinde, âşıkâne anlayışın, irfânî hakîkatleriin büyük bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Şöyle ki;

درد عشقت كه دواي دل شوريدهي ماست،يك سر موي از آن هر دو جهان ارزد راست.

از صفاي غم تو بي خبران را چه خبر؟ قدر اين تحفه كسي داند،كه از اهل صفاست...

"Perişan gönlümün devası aşkının derdidir. Beni çılgın kılan bir tek kılının iki cihana değer olduğu doğrudur.

Senin gamınla sefâ bulmaktan habersiz olanlara ne diyeyim? Bu hakîkatin kadrini ancak sefa ehli olanlar bilir."[620]

Hemedânî, varlığı ilâhi aşkla besleyerek rûhî âleme havele etmektedir. Bu mertebede kendi varlığını unutup, muhabbet âlemine gark olmaktadır. Bütün eserlerinde geçen aşk, derd, devâ, derman, vasl, yâr, sâki, câm-ı şarâb ve muhabbet

[619] Muhammadov-Kurbanov, "**Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî"**, s. 116-117.

[620] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 396a.

gibi mefhumlarla, gerçek anlamlarından daha ziyâde tasavvuf-i ta'limatlar kastetttiğini çok açık bir şekilde görebilmekteyiz:

اي ساقي !از آن مي كه دل ودين من است، بي هوشم كن كه مست ايمان من است.

نفرين توخوشترزدعاي ديگران، زيراكه دعاي غير،نفرين من است.

"*Ey Saki! Din ve gönlün ilacı olan meyden sun. Onunla kendimden geçeyim, onunla mest olmak îmânımdır.*

Senin bedduâların başkasının duâsından daha hoştur. Zîra başkasının duâsı benim için bedduâdır."[621]

Hemedânî'ye göre aşk, bütün varlığı araştırmaya müteveccihtir. Aşkın en yüksek derecesi ise, ilâhî aşkı konu alandır. Böylece büyük ve içten olan bu aşktan dönüş olmaz. Hemedânî'yi vazgeçilmez kılan bu ulvi aşktır. Ali Hemedânî'nin felsefe nağmeleri, daha ziyâde ezeli ve hakîkatâmizdirler. Hemedânî varlığı aşka bağlamakta, insanlığın bütün sorun ve problemlerinin çözümünü de aşkta görmektedir:

تا تو باشي نيك و بد انجابود چون تو گم گشتی همه زيبا بود

هر كه اودر افتاب چود رسيد تو يقين ميدان كه نيك وبد نه ديد

"*Sen arada olduğun müddetçe iyilik ve kötülük olacak, sen aradan çıkınca nûr yağacak*

Her kim onun güneşine ulaşırsa yakîn ile bil ki iyilik ve kötülük görmeyecek."[622]

Hemedânî aşkın enginliği ve onu ifâde etmenin imkânsızlığı hususunda da şunları dile getirmektedir

[621] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, vr. 399b.
[622] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, vr. 396a.

حرفه عشق از سرزبان دورست　　شرح این آیة ازبیان دورست

هر خسي کی رسد بمعنی عشق　　طالب نام از این نشان دورست

"*Aşk hakikatını anlatmaya dilin gücü yetmez. Bu sanatı ifade etmekten beyân da uzaktır,*

Kim aşk manasına ulaştığını söyleyip şan şöhret isterse bu hakikatı anlamaktan uzak kalır."[623]

Îrfân-i hakîkatler talibinin maddeyi önemsemeyen rûhani hazînelerin derecelerinde yükselen, safay-ı muhabbet derdiyle dertlenen, hak ve hukuku eda etmekten çekinmeyenler, hikmet mârifet sırlarına vakıf olurlar. Hemedânî, Zahîretü'l-Mülûk'ta şu dizelere yer verir:

زمن، اي دوست این یك پند بپذیر　　برو فتراك صاحب دولتي گیر

که قطره تا صدف را درنیابد　　نگردد گوهر و روشن نتابد

"Ey Dost! Benden bu nasihati kabul et. Yürü, devlet sahibi seni görecektir.

Damla denizde sedef olmayıncaya kadar mücevhere dönüşmez ve parlamaz."[624]

Ali Hemedânî'nin irfânî tâlimatlarından bir kısmı sûfiyyeye ait fikirler olmakla beraber, en önemli özellikleri ilâhî aşkı teşkil etmeleridir. Hemedânî'nin eserleri incelenip diğer âriflerin eserleriyle kıyas edildiğinde, Hemedânî'in irfânî tâlimatları tasavvufî ağırlıklı olup ana düşünce itibariyla ilâhî aşk konularını işlemektedir. Hemedânî'ye ait olanların daha çok teşvik edici, İslâm'a daha çok hizmet ettiğini görüyoruz. Hottalân pîrlerinin sultânı Hemedânî, insanlara sadece İslâm'ı öğretmekle kalmamış, belki onlara medeniyetin her türlü yollarını da öğretmiştir.

[623] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, vr. 408b-409a.
[624] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 75.

Mîr Seyyid Ali Hemedânî, irfân ehlinin itibar ettikleri, muhabbetin sıfat, mertebe ve usulleri olan şevk, rameka, vemaka, vüd, hullet, tokan, heva vb.nin usûl ve mertebelerine yer vermektedir. Lahza ve ramakayı muhabbet maddelerinden saymaktadır. Vamaka nefsin meyletmesi olup duyularla anlaşılır ve ikinci mertebe sayılır. Üçüncü mertebe hevâdır, sukût-i meveddet ile muhabbet ve sıfat mertebelerinin başlangıcı olup ayn-ı muhabbettir. Dördüncü mertebe vüddür, muhibbin kalbindeki hevânın yok olmasıdır. Beşinci mertebe hullet olup, muhibbin kuvvelerinde, müveddet ve tahallül-i muhabbetin çarpıştığı makâmdır. Altıncısı hubtur, gönül aynasını matlub olan masivanın nakş ve akislerinden tasfiye etmektir. Yedinci mertebe aşk makâmıdır, muhibbin ifratıdır lafz-ı aşk Hadret-i Samadiyete ıtlak olunmaz, o hazrete karşı ifrat ve tefrite mahal yer bulunmamaktadır. Aşkın iştikakı ışkdan olup, ağaca tamamen sarılarak, ağacı kurutan sarmaşığa verilen addır.[625]

İnsanlar içerisinde velilik mertebelerinin zirvesine çıkanların her biri riyazat ve mücâhedelere tahammülleri nispetinde ve ulaşmış oldukları makâmların sırrı derecesinde bu mârifetten hissedar olmuşlardır. Tarîkat meydânının mücâhitleri ve nefislerini tezkiye, kalplerini tasfiye etmek sûretiyle hakîkat âleminin, esrarlı hazînelerinden feyizlenen ârifler, bu hakîkatleri gönül gözü kapalı olan hastalıklı kimselere anlatamazlar. Söz konusu edilen hakîkatlerin parıltılarının kalbi kör olan gâfillerin kalbine girmesi zordur. Yer ve göğün üstlenemediği bir yükü, dünya leşine talip, himmeti dar olan, zayıf merkeplerin üstlenmesi mümkün değildir.[626]

Zâtının azameti ancak sıfatlarının nuruyla zâhir olur. Sıfatlarının nurunun doğuş yerlerini tasavvur etmek mümkün değildir. Bunlar ancak kendi isteğiyle tecellî eder. Rahmetiyle tecellî etmeden ona yaklaşmak mümkün olmaz. Kendisi istemezse kemâlini bilmek mümkün değildir. Kendisi nuruyla tecellî etmeden, zatının tecellîsi olan cemâlini müşâhede etmek mümkün değildir.[627]

Meşâribü'l-Ezvâk'ta aşk, âşıkın cemâl-ı maşûkun teccellisinde yok olması, varlığının sonlanması, sadece maşûkun kalması şeklinde ifâde edilir ki, bu da aşkın

[625] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, vr. 397b.
[626] Hemedânî, **Zahîretu'l-mülûk**, s. 43.
[627] Hemedânî, **Zahîretu'l-mülûk.**, s. 45.

son makâmıdır. Muhabbetin avariz ve levazımları ise şevk, sebebe, tevkan, hevâ ve eşcandır. Muhabbetin kendisi berk, vecd, zevk ve sekr olup, avarız ve levazım makâmlarına yakındır. Berk (برق), gayb âlemi bahçesinin fidanı, Nasut-i hakaika erme yoludur. Vecd gayba vârid olmaktan ibaret ve talipler için lezzet-i sürûr veya nekbet-i hüzünden müteeesir olmaktır. Sekr ise dehşetli bir hal olup beş duyunun devre dışı kaldığı, suri ve mânevî şekilleri de olan, akli nurların hissiyat olduğu haldir.[628]

Aynı eserde Hemedânî şu görüşleri sıralıyor: "Her sâlik, irfânî aşkın hakîkatlerinden zevk alır, her zevk alan şarâba gark olur, her nuşeden sekre varır. Ancak *Hamriye-i Mimiyye* şerhsiz anlaşılamayacak derecede ağır edebî bir eserdir."[629]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî, yukarıda sözü edilen ve irfânî aşkla ilili görüşlerinden önemli bir kısmını ihtiva eden *Meşâribu'l-Ezvâk* isimli eserine yazdığı şerhte, önce İbn Fariz'ın Arapça beyitleri verilir, sonra şerh edilir. Aşağıda bununla ilgili birkaç örnek verilmektedir:

Örnek-1:

ولوعبقت في الشرق انفاس طيبها وفي الغرب مزكوم، لعادله الشم

"Eğer doğuda onun kokusu yayılırsa hemen batıda nezle olan dahi bu kokuyu alır."[630]

Bu beyitten sonra şöyle bir şerh yer almaktadır: "*Yânî eğer Nesim-i nefahat-i Rabbânî ve nefha-i tecellîyat-ı Rahmânî doğudan tulu' ederse, mağripte derhal o nesim batacak ve onun etkileri hayât-ı ebedî üzerinde görülecektir*."[631]

Örnek-2:

[628] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, vr. 397b.
[629] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, s. 44-45.
[630] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, s. 75.
[631] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, s. 74.

اگر آن شه نظر يك دم به كار من در اندازد، هزاران طاير قدسي به پيش من بر اندازد.

گر آن خورشيد بنمايد جمال از مطلع وحدت، شب تاريك هستي را چو سايه در سر اندازد

"Şâyet o Şâh, tek bir bakışla içime nazar etse binlerce kutsal kuş önümden geçer.

Şâyet o güneş cemâlini vahdet matla'ından gösterirse kapkaranlık gece aydınlanıp, başını öne eğer."[632]

Beyitle ilgili şu şerh yapılmaktadır: "*Feyz-i akdes olan hakaıkın isti'adatları tecellî ederse, gönül gözü Nurullah'ın esrârını görür, kalbin sem'i olan talibin fehmi Rabbânî ahbar ve rûhânî esrârlarla tebdil olunur*."[633]

Örnek-3:

اي هر دو كون روشن از آفتاب رويت، واي نه سپهر چون مرغ در دام زلف و خالت.

برباد داده دل را آواز هي فراقت [فؤاقت]، در خواب كرده جان را افسانهاي جمالت.

عقلي كه در حقيقت بيدار مطلق آمد، حشر مست خفته در خلوت

Ey yüzünün güneşi ile her iki âlemi aydınlatan! Ve ey dokuz feleğin kuş gibi zülüf ve ben'inin tuzağına düştüğü!

Âvâzının fîrâkı gönlü ber-bâd etmiş/rüzgara savurmuştur. Cemâlinin efsâneleri cânı uykulara daldırmıştır.

Hakîkatte mutlak uyanık olan akıl, haşirde mest olur ve halvette uykuya dalar.

[632] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, s. 76.
[633] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, s. 100.

Yukarıdaki beyitle ilgili yapılan açıklama şöyledir: "*Medhü'ş-şarâb, sırr-ı kaderdir. Şâyet bu şarâb sath-ı livây-ı vücûda sirâyet etse, varlık tamamen mest olur*."

Seyyid Ali Hemedânî, sûfilerin bahsettikleri şarâbın Kur'ân-ı Kerîm'de işâret edilen "ayn-ı selsebil", "imtizâc-ı zencebil", "şarâb-ı kâfurî", "rahîk-i mahtûm" gibi şaraplar olduğunu söyler. Hemedânî'ye göre diğer âlemlerde, zakirân-ı lisanî'ye zevk ve şarâb-ı zencebilî, erbâb-ı kulûba kâse-i şarâb-ı kâfûrî, rûhanilere de kadeh-i rahîk-i mahtûm vardır.[634]

Hamriye-i Mimiyye'de ifâde edilen sâlikler için maksûd-i küllî, kulların visal lezzetine ermeleridir ki hakîkat-ı muhabbet, biri hakîkat-ı zevk diğeri de kulların vicdân-ı kemâle kavuşmalarıdır. Kulların Zât-ı Samediyet'e sevgileri, saâdetin menşe-i kemâlâtların menba'ıdır. Sâlik bu cemâl ve hakikatlari anlamaya mezelletlerden de kurtulmaya çalışmalıdır. Muhabbetin meyli dört cemâl burcundan zuhûr eder ki bunlar, خاص (Has), عام (âm), اخص (ahas) ve اعم (a'emdir). Mîr Seyyid Ali Hemedânî bunları şu şekilde açıklar : "اخص (Ahas), Kudsi Rûhun mütalaa netîcesinin tulu' etmesidir. Bu sıddıkların makâmıdır, ceberût âlemine cemâlinin tecellî etmesidir. خاص (Has) ise bunlara kalb-i mükâşefe ile vasıl olan mukarribanların makâmıdır, melekût âlemine cemâl sıfatları hakîkatlerinin tecellî etmesidir. عام ('âm) ise bunların nefis mülâhazası nedeniyle zuhûr etmesidir, sâliklerin makâmıdır, misâl ve gayb âlemlerine ef'âl ve cemâl özelliklerinin zuhûr etmesidir. اعم (a'am) da şehadet âlemine hissi müşâhedenin sudur etmesi olup taliplerinin makâmının başlangıcıdır."[635]

Hemedânî'nin nazarında, ferdler ve ayanların şarâb içmesi onların varlık mertebelerini kabul etmeleri mânâsına gelir. Ayân isti'dâd ve kabiliyetleri ölçüsünde zâtî, sıfatî ve efâlî teccellilerin feyzinden behreyâb olurlar. Bu şekilde kemâlât-ı esrâr-ı melekûti ve envâr-ı ceberûtî, mezâhir-i unsûri ve menâzır-i beşerî sahasında

[634] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, vr. 399b.
[635] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, vr. 396a.

zuhûr eder. Binâenalyh tarîkat diyarının ayyârları ve hakîkat meydânının mübârizleri bu şarâbı meclîs-i elestte sâki-i meşîetin elinden içmişlerdir. İşte bu şarâbın neşvesi, neş'et-i dünyevîde zahir oluvermiş ve bu şarâbı içen sarhoşlar âhiret yurdunda mev'ûd olan vuslat şarâbından başka bir şey içmiş değillerdir.

Seyyid Ali Hemedânî'ye göre muhabbet makâmı, mutlak cemâli görmektir. İmkân âlemimdeki her fert bu cemâl nisbetinde kemâle kavuşmaktadır. Şâyet bu cemâlin tesirleri iç âlemde yankı bulursa siret güzelliği, dış olan cismânî kalıp üzerinde tesir sağlarsa bu da sûret güzelliğini meydâna getirir. Hüsn, cemâl, had, hal, çeşm, dil, ebru ve hilâlin güzellikleri onun cemâlının eseridir, hayât sahibi mecmu'u olan insanlar, zat, sıfatlarla aşina olup sonsuz ve sınırsız olan Rabbimizin sınırsız iş ve tasarrufatlarının farkındadır. Hayât sahiplerinin cismânî ve rûhanî kuvvetleri mevcuttur. Zikirleri de cehrî, kalbî ya da sırrî ve rûhî şeklindedir.[636]

3.8. FÜTÜVVET-AHÎLİK

Fütüvvet lügatte "*gençlik, yiğitlik ve mertlik*" anlamlarına gelir. Istılâhta, bir kimsenin sırf insani mülahazalarla başkalarının hak ve menfaatini kendi menfaatinden önde tutması, toplumun ve fertlerin kurtuluşu ve mutluluğu için kendini feda etmesi, herhangi bir karşılık ve ödül beklemeden başkalarına yardım ve iyilik etmesi, başkalarını kendinden daha önemli ve daha saygıdeğer olarak görmesidir. [637]

Seyyid Ali Hemedânî fütüvvetle ilgili âlimlerin görüşlerini aşağıdaki şekilde açıkladıktan sonra kendi görüşünü izhâr eder:

1. Hasan Basrî'ye göre fütüvvet, kişinin Hakka karşı nefsine düşman olmasıdır.[638]

2. Haris Muhasibî'ye göre fütüvvet, kişinin herkese karşı insaflı olması ama kendisi için bunu kimseden beklememesidir.[639]

---

[636] Hemedânî, **Meşâribu'l-Ezvâk**, vr. 402b-403a.
[637] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 140.
[638] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye** (Mahtutat) Kütüphane-i Şuray- Milli, Nr. 2871, Tahran, vr. 16a.
[639] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, vr.16a-17b.

3. Fudayl'e göre fütüvvet, kişinin sofrasını herkese açması, bunlar arasında müslüman, kâfir, dost, düşman diye ayırım yapmamasıdır. Bu itibarla iyiliğini hiç kimseden esirgememesidir.[640]

4. Cüneyd Bağdâdî'ye göre fütüvvet, kişinin tüm gücüyle insanlara yararlı olması, kötülüğe engel olması, kısaca hayra anahtar, şerre kilit olmasıdır.[641]

6. Ebü Yezid'e göre fütüvvet, kişinin yaptığı iyilikleri küçük, kendisine yapılanları büyük görmesidir.[642].

8. Ebu Hafs'a göre fütüvvet, Habîb-i Ekrem'in üstün ahlakıdır. Şöyleki Cenâb-ı Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de "*Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir*."[643] "*Ey Habîbim! Hilm sahibi ol, arkadaşlarının hatalarını affet, iyilik yap ve onu emret ve cahillerden de yüz çevir*" âyetlerinde ifâde ettiği emirlere riâyet etmektir.[644]

9. Dekkak'a göre fütüvvet, kişinin insanlara yakın olmasına rağmen onlar arasında bir garib gibi yaşamasıdır. Yânî fütüvvet ehli insanın insanlara zahiren yakın, şefkatli, sevecen, iyilik için çırpınan ancak Hak'tan gayrı meramı bulunmaması ve masivaya hiç ehemmiyet vermemesidir.[645]

10. İmâm Nevevî'ye göre fütüvvet, kişiye zor gelenleri müdâratla yânî gönül hoşluğuyla karşılamasıdır.[646]

Mîr Seyyid Ali Hemedânî, fütüvvet için yapılan birçok tarifin bulunduğunu bunların tamamının burada verilmesinin gereksiz uzatmalara sebebiyet vereceğini söyler ve bu konuyu Hz. Ali 'nin fütüvvet için şart koştuğu şu dört maddeyle açıklar:

1- Gücü olduğu halde affetmek.

---

[640] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, vr.17a.
[641] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, vr. 17a
[642] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye.**, vr.17a-18b.
[643] A'raf Sûresi, 7/199.
[644] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, vr. 19a-20b
[645] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, vr. 19a-20b.
[646] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, vr. 19a-20b.

2- Öfke anında hâlim olmak.

3-Düşmanın dahi olsa ona nasihat etmek.

4-İhtiyacın olduğu halde kardeşini kendine tercih etmek.[647]

Hemedânî, Hz. Ali ve ilk mutasavvıfların füttüvvetle ilgili tanımlarını verdikten sonra kendisinin fütüvvet anlayışını da şu şekilde açıklar:

"*Ey Azîz! Fütüvvet ehlinin gönülleri rahmet ve ra'fet pınarında yıkanmış, kendilerini mahlûkata adamış, başkalarının rahat ve asayişleri uğruna fedakâr civanmertlerdir. Her türlü kemâlât ve evsafı mahsusanın sahibidirler. Fütüvvet ehli olanlar, ister mali ister bedeni görevleri olsun, gönül hoşluğuyla ibâdet ağacının meyvelerini dererek saadat-i ebedîye yolunda olanlardır. Bunlar âli derecelerin, şerîf menzillerin tamamının malikleridir. Herbiri keşif kapılarının birer anahtarı ile müşâhedât meclîslerinin de kandilleri sayılan, tevhîd, tevekkül, sabır, şükür, teslim, tefviz, sıdk, ihlâs, rıza, yakin, muhabbet ve mârifet gibi mehasinlerle mavsufdurlar. Bedeni itâatleri iki kısma ayrılıp birincisi Hak ile taalluk eden, oruç ve namazdır. İkincisi halka taalluk eden ihsandır ki, ancak kul haklarına riâyetle yerine getirilebilir.* " [648]

Hemedânî, Fütüvvetten sonra ahî konsunu ele almaktadır. Ahi kelimesi lügatte, "*kardeş, yiğit ve cömertlik*" anlamına gelir.[649]Arapça kardeşim anlamındaki ahi kelimesinden gelen bu adın Türkçe'deki akıdan (cömert) türetildiğini ileri sürenler de vardır. Temelde Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayandırılan prensipleriyle İslâmî anlayışa doğrudan bağlı olan ahiliğin, tasavvufta önemli bir yeri bulunan uhuvveti hatırlatmasından dolayı da kolayca yayılması ve kabul görmesi mümkün olmuştur.[650] Istılâhta ise, civanmert, ayyar, fetâ, fütüvvet teşkilatına mensup olan kimseye denir. Ahi Evrân (v. 660/1262) tarafından kurulan ahîlik teşkilatının mensuplarına verilen ünvandır. Anadolu ahileri, taşıdıkları mahalli ve

[647] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, vr. 19a-20b.
[648] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, vr. 25a-26b.
[649] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 2001, s. 28.
[650] Ziyâ Kazıcı, "Ahilik", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1988,c.1, s. 542.

kavmi nitelikler sebebiyle kendilerinden önceki fütüvvet ehlinden ve civanmertlerden az çok farklıdır.[651]

Hemedânî, ahî kelimesini lügat ve ıstılâhî anlamlarından yola çıkarak anlatmaya çalışır. Bunlardan birincisi âm, ikincisi has, üçüncüsü ahastır.[652]

Birinci anlamı, lügat anlamıdır ki gerçekte bir ana ve bir babadan olan birâderlerdir. İkincisi, müminlerin kardeşliğidir, dindeki rüsûhiyetlerine dayanan uhuvvetleridir ki âyet-i Kerîme ile hatırlatılan kardeşliktir; "*Müminler ancak kardeştirler*."[653]

Üçüncüsü ıstılâh anlamıdır. Bu da gönül ve hakîkat ehli arasındaki uhuvvettir, mahall-i sülûk ve menzil-i fütüvvettir. Sâliklerin yoludur, bir bölümü fakr, diğer bölümü velâyettir. Bunun için tarîkat büyükleri, mürîdlerinden mânevî terbiyeleri esnasında terakkî edenleri, tarîkat düsturlarının inceliklerini kavrayanları, fakr hakîkatinin sırlarında kemâlete ulaşanları halîfe seçerek onlara hil'at olarak hırka giydirirler. Ahîlik makâmında bulunanın, kerem, sehâvet, iffet, emânet, şefkat, hilm, tevâzu ve takvâ sahibi olması gerekir. Fütüvvet makâmına erişen hizmete yönlendirilir ve ona fakr hil'ati verilir, bu da külah ve şalvardır. Külah, tac-ı kerâmettir, şalvar setr-i avrettir. Bu mânevî yolculukta birçok mesafeyi tamamlayanlar, yüzlerce yıl mücâhede ederek ahlak-ı hamide cihetinde yüselenler, zahir ilimde derinleşenler, binlerce kitabı hocasız okuyabilmelerine rağmen, silsile ile bağlantısı Hz. Rasulullah'a (sav) erişen bir mürşitten destûr almayıncaya kadar ne sözleri dinlenir ne de fetvalarına itibar edilir. Efendimiz'in (sav) Hz. Ali'ye (kv) verdiği hil'atın, tevarüs yoluyla idâme edilmesiyle, fütüvvet hırkasına sahip olunur.[654]

Hemedânî, bu açıklamalardan sonra ahi konusuna şöyle devam eder: "*Ey Azîz! Bil ki ahi, mekârim-i ahlakla mavsuf olmalı, övgüye layık siret içinde olmalı, yaşlılara hürmet, gençlere nasihat, küçüklere şefkat, zayıflara mehamet etmelidir.*

[651] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, vr. 28a.
[652] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, vr. 13a.
[653] Hucurat Sûresi, 49/10.
[654] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye.**, vr. 12a-16b.

Dervîşler için cömert ve paylaşmayı bilmelidir. Âlimlere hürmet etmeli saygı bilmeli, zâlimlere düşman olmalı, günahkârları küçük görmelidir. Halka karşı ihsan, mürüvvetli ve sulh talibi olmalı, nefsine muhalefet etmeli, şeytanla savaşmalı, halktan gelen cefaya karşı tahammüllü olmalı, musîbetler anında sabretmeli, nimetlere şükredici, kendi kusurlarını bilen olmalıdır. Başkalarının ayıplarını örten, kaza ve kader'e razı, bid'at ve hurafelerden uzak, dinde sabit-kadem, tarîkat erkânına ârif, töhmet yerlerinden korunan, ilme düşkün, gaflet ehlinden kaçınan, cemaate devam eden, düşkünler için nasih, dünya sevgisini kalbinden atan, âhiret ahval ve zorluğunu daima tefekkür eden, söz ve fiillerinde Allah'tan sakınan, kıyametin dehşeti ve mahcubiyetinden korkan, Zat-i Bari'nin fazıl ve inâyetinden ümidini hiçbir zaman kesmeyendir."[655]

Hemedânî ahîlerle ilgili sözlerlerini şu şekilde tamamlamaktadır: "*Burada zikrettiğimiz ve meşâyih-i tarîkat ile erbâb-ı fütüvvettin kabul ettikleri ahî hasletleri, âyet ve hadîslerin istidlalliyle fütüvvet tarîkatının ilkelerini oluşturmaktadır. Hepsinin burada verilmesi usançlık vereceğinden bu kadarının özetini vermekle yetindik.*"[656]

Hemedânî, *Risâle-i Fütüvvetiye*'de kulların Allah katındaki makbûliyet ve merdûdiyetleri üzerinde uzun bir şekilde durmakta ve bunu şu cümlelerle açıklamaktadır:

"Ey Azîz! Bu dünyada insan kafilelerini iki grupta görürsün: Makbûlan-i Hazret-i Samediyet olanlar ile Barigâh-ı Kibriyâ'nın redettikleridir. Barigâh-ı Kibriyâ'nın reddettikleri de ehl-i hasarât ve ehl-i şakâvat olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Şakâvat ehli onlardır ki ezelde küfürde kalacakları; "O*nları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir inanmazlar*"[657] âyetiyle bildirilmiştir. Ayrıca kalpleri paslanmış olduğundan; "*Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır*"[658] buyurulmaktadır. Kalpleri Tevhîd güneş-i cemâlinin nurlarına kapalıdır; "*Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler*

[655] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye.**, vr. 35b-36b.
[656] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye.**, vr. 37a.
[657] Bakara Sûresi, 2/6.
[658] Mutaffifîn Sûresi, 83/14.

(kalp gözleri) kör olur"[659] hükmünce karanlıklar içinde kalacak bedbaht gürûhtur. Bunlar gönüllerini ilâhi hakîkatlere kapattıkları için Kur'ân-ı Kerîm onları; "*Onlar diri olmayan cansız varlıklardır*!"[660] şeklinde tanıtmaktadır. Hasarât ehli olanlar ise, nefislerinin behîmî arzularının tutsağı olmuş, gönülleri hüzün vâdîlerinin çöllerinde kuraklaşmış olanlardır ki, Kur'ân-ı Kerîm'de; "*Nefsinin arzusunu ilâh edineni gördün mü*?"[661] âyetiyle bulundukları dereceleri açıklanan, Esrâr-ı Cenâb-ı Kibriyâ ve Hakâik-i Ceberûta karşı ketûm kalanlardır."[662]

Makbûlan sınıfına giren insanların da iki gruba ayrıldığını söyleyen Hemedânî, birinci kısmın "ebrâr", ikinci kısmın ise, "mukarribân" olduğunu ifâde ettikten sonra bunları şöyle açıklamaktadır:

"Mukarribânlar onlardır ki tarîkat yurdunun sâlikleri, hakîkat meydânının canbâzânıdır. Hevâ ve nefis ordusunu, aşk ateşinin salvetiyle yere serenler, şehvet ejderhasının kafasını yokluk balyozuyla ezenler, ehadiyet denizini selametle geçenler, Vücûd-u Hakkı zahmetsiz görenler, ubûdiyet âleminin darboğazından, zümrûdî kanatlarıyla hüviyet âlemine uçanlar, canlarında mârifet-i sıfat güneşinin batışıyla, ebedî saâdetin sabahının nurlarıyla aydınlananlarlardır. Ebrâr olanlar da kısımlara ayrılır. Bir kısmının bâtinî duâları ülfet şarâbıyla mest olmuş olanlar. Akılları melekûtî haberlerinin mütalaasıyla meşgul, fehim gemileri vahdet denizinde, gayb dalgalarının çarpmasıyla batanlar, bütün organlarıyla, kul hak ve hukuku için titreyenlerdir. [663]

Zâhidler de bir kısımdır ki, dünyaya hakaret ve haseset gözüyle bakanlar, dünyanın bütün zorluk ve hilelerini geride bırakanlar, yakin gözüyle fânî her bir nimetin binlerce mihnetini görenler, her fânî devletin başında binlerce hasret ve hirmân sağanakları dolaşmakta, her bir lideri binlerce veyl ve pişmanlık girdabı beklemekte olduğunu bilenler, her canı yüzlerce firkat ve yalnızlık bulutlarını sarmakta olduğunu kesinlikle unutmayanlardır. Dünyanın süsünden yüzlerini

[659] Hac Sûresi, 22/46.
[660] Nahl Sûresi, 16/21.
[661] Casiye Sûresi, 45/23.
[662] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, vr. 22a-23b.
[663] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, vr. 22a-23a.

çevirmişler, kısacık ömrü ebedî, sermedî nimetlerin elde edilmesi için bu fânî hayatı ganîmet bilenler, ömürlerinin her sâniyelerini itâatte sarf edenler… Bunlar zâhidlerdir ki, cinan mülkünün melikleri bunlardır.[664]

Hemedânî'nin İslâm ve onun kazandırdığı ahlâk-ı hamîde, esas mevzu kabul edilmektedir. Bedenî ibâdetler olan namaz, Kur'ân-ı Kerîm tilâveti, iyiliği emretmek, kötülüklerden sakındırmak; mâlî ibâdetler, zekât, sadaka, köprü ve ribatları imar etmek, fakîr ve yoksulları gözetmek şeklinde açıklanmaktadır. Hemedânî, özellikle hem bedenî hem de malî ibâdetlerde ihlâs, dürüstlük, sehâvet ve adâlet gözetilmezse maksada ulaşılamayacağı üzerinde durur. Âhiret inancının yerleştiği gönlün kurtuluşa ereceğini sürekli vurgulayan Hemedânî, şu gerçeği hatırlatmaktadır; "*Ey Azîz! Daima elin ve dilin Hakka bağlı olsun. Gerçek varlık, fenâ bulmayan bâkî kalandır, yarın yok olacak olan güçle kendini helâk etme.*"[665]

Hemedânî, iyilik ve ihsan ehlinin, en başta helâlinden kazanan ve onunla infakta bulunarak kurtuluşa kavuşanlar olduğunu belirtmekte ve bunun üzerinde durmaktadır. İnfakta bulunmayan servet sahiplerinin hesaplarının ağır olacağını ve helâk olacaklarını da ayrıca delillere beraber ifâde etmektedir. Âdil yöneticilerin özellikleri üzerinde de duran Hemedânî, adil yöneticinin bilgili, erdemli olması gerektiği ve böylece insaf dairesinden dışarı çıkmaması gerektiğini belirtmektedir. Adil yöneticinin halkıyla beraber onlardan birisiymiş gibi onlarla hemhal olması gerektiğini belirtir ve bunun önemi üzerinde durur. O, şu sözleriyle doğrudan şehrin hükümdarına bu gerçeği haykırır: "*Ey Azîz! Şâyet senin ülkende herhangi bir aç veya açık olup sen de bunların yardımına koşmazsan senin takvâdan nasibin yoktur demektir*."[666]

Hemedânî tarafından adâlet son derece hassas bir teraziye benzetilmektedir. Eğer adâletten zerre kadarınca bir sapma olursa, bu terazinin dengesi bozulacağı gibi, ihlâs ve kurbiyetin de zedeleneceği ifâde edilmektedir. Onun şu sözlerinde, kurtuluşa erecek olan kişilerin özelliğinin gâyet veciz bir şekilde anlatıldığı görülmektedir: "*Mahşer gününde af ve mağfirete kavuşma endişesi olanlar eğer dünyada kullara*

[664] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, vr. 23a-24b.
[665] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye,** vr. 26b.
[666] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye,** vr. 27b-28a.

iyilik ve adâletle davranmışlarsa bu kolay olur. Bunun için yaşlılara hürmetkâr bir evlat, gençlere birâder, çocuklara müşfik peder, mazlumlara yardımcı, zâlimleri engelleyici, günahkârlara sert, iyilere destek, sözü doğru, verdiği sözünde duran, nimetlere şükreden, mihnetlere sabreden, amelinde ihlâslı, yükseldiğinde mütevazi, iyiliğe taraftar olmak gereklidir."[667]

3.9. KIRK MAKÂM

Hemedânî sûfilerin mutlak geçmesi gereken kırk makâmı zikreder. Mürîd bu makâmları bilmeden tasavvufun hakîkatine vâsıl olamaz. Bu makâmlardan bir tanesinin eksikliği mürîdin yolda kalmasına yetmektedir. Bu makâmların birincisi niyettir. Diğerleri, inâbet, tevbe, irâde, mücâhede, murâkebe, sabır, zikir, muhâlefet-i nefs, rıdâ, muvâfâkat ber belâ, teslim, tevekkül, zühd, ibâdet, vera', ihlâs, sıdk, havf, recâ, fenâ, bekâ, ilme'l-yakîn, hakka'l-yakîn, mârifet, velâyet, muhabbet, şevk, vahdet, kurbet, üns, visâl, keşf, muhadarâ, tecrîd, tefrîd, inbisât, nihâyet ve tasavvuf makâmlarıdır. Hemedânî bu makamları *Risâle-i Çihil Makâm-ı Sûfiyye* isimli eserinde açıklamaktadır. Şimdi bu makâmların açıklamalarını görelim:

1-Niyet

Sâlik'e her iki dünya tercihi bırakılırsa ahireti seçmesidir. Çünkü müminin endişesi ukbâdır. Kâfirin endişesi dünya ve nimetleridir. Sâlik ukbâdaki nimetlere kavuşması için belâ ve mihnetlere katlanması gerekir.

2-İnâbet

İnâbet, sâlikin yalnız kaldığında veya toplum içinde sürekli Rabbini hatırlaması ve hak haricindeki her şeyi hatalı görmesidir.

3-Tevbe

Sâlik nasûh bir tevbeyle tevbe etmelidir. Şüpheli şeylerden kesinlikle uzak durmalıdır.

---

[667] Hemedânî, **Risâle-i Fütüvvetiyye,** vr. 28a-28b.

4-İrâde

Dünya rahatından ve nimetlerinden sırt çevirerek daha çok ilâhi aşk içinde olmalı ve onun uğrunda her türlü sıkıntıya göğüs germelidir.

5-Mücâhede

Sağlam bir niyetle sâlikin sülük yolunda her türlü zahmete katlanmasıdır.

6-Murâkebe

İster halvette olsun ister olmasın sâlikin Rabbinin gözetimi altında olduğunu unutmamasıdır. Bu murâkebeyle masiyetlerden masuniyet vasfına erişmelidir.

7-Sabır

Sofilerin geçmesi gerektiği kırk makamdan birisi sabırdır. Hemadeni sabrı kırk makam içerisinde yedinci makam olarak zikrederek sıkıntıların aşılması için sadece sabrı ilaç olarak görmektedir.

8-Zikir

Sâlikin kalbi ve diliyle rabbini zikretmesidir.

9-Muhâlefet-i Nefs

Nefsin arzu ve isteklerini gemleyerek mihnet ve zorluklara katlanmasıdır.

10-Rıza

Sâlikin başına gelenlerden ister sevdiği bir şey olsun ister sevmediği bir şey olsun Rabbinden geleni hoşnutla karşılamasıdır. Bu yolda tevazuyu elden bırakmamasıdır.

11-Muvâfakatı ber bela

Belâ, âfiyet, atâ ve mahrum kalmanın sâliğin yanında eşit kalmasıdır.

12-Teslîm

Kazanın oklarına karşı teslim olmaktır. Hz. İbrahim'in ateşe atıldığında olduğu gibi teslimiyete sahip olmalıdır.

13- Tevekkül

Tevekkül makâmında ne halktan ne haktan bir şey istemektir.

14- Zühd

Sâliğin dünyayı değersiz görmesi tüm renklerine karşı önem vermemesidir.

15- İbâdet

Sâlik, tüm gününü Kur'ân-ı Kerîm okumak gecelerde yaratıcının hizmetinde geçirmelidir. Gönlü onun aşkının ateşiyle yanmasıdır.

16- Verâ

Ağzına giren her lokma ve her giydiği onun gözetiminden gâfil olmamasıdır.

17- İhlâs

Sürekli oruç ve namaz kılsa da kendisini eksik görmesidir. Elli yılını ibâdet ile geçirdiği halde tek bir sâniyesini gafletle geçirirse kendini eksik görmesidir.

18- Sıdk

Atacağı her adımda aldığı her nefeste Allah'ı anmasıdır.

19- Havf

Nerede olursa 0lsun Allah'ın azâmetini unutmamasıdır.

20- Recâ

Her Zaman şevk içinde ibâdete devam etmedir.

21- Fenâ

Nefsini ve hakkın dışındaki her şeyi fânî bilmeli, dilinden onun ismini düşürmemeli, tüm benliğiyle ona itâat etmektir. Onun dergahından başka çıkışlar aramamalıdır.

22- Bekâ

Sâliğin her durumda bâkî olanı düşünmesidir.

23- İlme'l-Yakîn

Gözüyle arştan ferşe kadar ilme'l-yakîn gözüyle olayları gözlemlemektir.

24- Hakka'l-Yakîn

Hakka'l-yakîn gözüyle kainatı ve masnûâta bakamdır.

25- Marifet

Âlemdeki her şeyi onun eseri olarak görmeli, gönülden ona ibâdet etmelidir.

26- Muhabbbet

Zahir ve batının bir olamasıdır.

27- Şevk

Bütün benliğiyle hakkı gözetmesi bu uğurda çoluk-çocuk, mal-servet taşımamasıdır.

28- Kurbet

Dünya kıyamet korkusundan Hz. Kuddûs endişesi taşımaldır.

29- Velâyet

Dünya ve ahiret onların semtine sığmaz. Tüm cennet nimetleri bunların gözünde bir zerre değer bulmaz.

30- Visâl

Dünyadaki kişilerin Hz. Mevlâ'ya gönül bağlamalarıdır. Bedenleri ferşî gönülleri arşîdir.

31- Vahdet

Onlar dünya, kıyamet ve sırat endişesinden ziyâde Yüce Mevla'nın sevgisi ile yanıp tutuşanlardır. Bunlar haktan hoşnut hak da bunlardan hoşnuttur.

32- Üns

Bunlar hakkın isimleri ile peygamberin âşıklarıdır. Bunların yolu onun nuruyla aydınlanmaktadır.

33- Keşf

Hak bunlara perdesiz görünmekte arş, kürsi, kâlem, levh bunlara örtüsüz görünmektedir.

34- Muhâdere

Göz açıp kapayıncaya kadar haktan gâfil kalmazlar tek bir lahzayı yüce dostu düşünmeden geçirmezler

35- Tecrîd

Bunlar cehenneme gönderilse hepsine merhamet ederler. Ne bunlarla sevinirler ne de diğerlerine üzülürler.

36- Tefrîd

Dünyada garip yaşarlar, halk arasında tek yaşarlar

37- İnbisât

Hakkın aşkından ileri derecede vasıl olmuşlardır ki melekul mevt munker nekir kabir sırat endişesi taşımazlar. Hakkın nurunu seyretme makamında oldukları için bu endişeleri duymazlar.

38- Tahayyür

Hakkın derrgahında hayretler içinde ah-u figân edenlerdir.

39- Nihâyet

Bunlar menzile ulaşmakta her türlü zorluklara göğüs gererler. Gönül gözleriyle hakkın nurunu seyrederler.

40- Tasavvuf

Bunlar içleri dışları safi olup diller gıybetten gönülleri gafletten gözleri hıyanetten uzaktır. Bunlar dünyaya uzak hakka yakındırlar. Nefisleri şehvetten arınmış batın ve zahirleri tertemizdir. Sözleri de yalandan arınmıştır.

Bu kırk makam Peygamber-i izâmın makamlarıdır. Birinci makam, Hz. Âdem'indir. Son makam da Peygamber'imizin (sav) makamıdır.[668]

3.10. İNSAN

Hemedânî'ye göre insanın vücûd memleketi görünürde âlem-i sağirdir ancak hakîkat ve mânâ yönünden cihan-i kebîrdir. İnsan-ı kâmil, âlemin halîfe ve sultânıdır. Fânî velâyetlerin korunabilmesi için asker ve erkân-ı devletten; başbakan, kaymakâm, kâtip, emniyet memuru, zabıta, kadı gibi görevlilerin istihdam edilmesi nasıl gerekiyorsa, kudsî rûhun beden memleketinde halîfe olabilmesi için de bu tür sebepler ve yardımcılar olmadan, hükümet ve saltanat mahalli olan vücûdda hükmetmesi mümkün olmaz. Ebedî saâdeti isteyen kimsenin bunların hakîkatlerini ve her birinin salah ve fesadını bilmesi vâciptir. Bir şehrin vâlisi salihlerin nasihatlerini, müfsitlerin hilelerinden ayırt etmez ise, memleketini düşman fitnelerinden koruyup gözetmeye muktedir olamaz. Rûhâni ve hayvani kuvvetler bütün azaların yardımcıları, halîfe olan insan rûhunun da hizmetkâr ve mâiyetidirler.[669]

---

[668] Hemedânî, **Risâle-i Çihil Makâm-ı Sûfiyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 265a-b.

[669] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, Muhammed b. Hüseyin (Çev.), Haz. Necdet Yılmaz, Dârü'l-Hadîs, İstanbul 2003, s. 194-195.

Rabbânî sırlardan bir sır olan insan rûhunun latifesini beden memleketinin hâkim ve halîfesi kılmış, bu memleketin ortasında halîfeye bir karargâh tâyin etmiştir. O da kalptir. Aşağıdaki hadîs-i şerîf bu hususun şâhididir:[670]

"*Hak (Celle ve alâ) Hazretleri sizin sûretlerinize ve bedenlerinize bakmaz. Kalbinize ve niyetlerinize bakar*."[671]

Zîra halîfe tâyin eden, devamlı sûrette tâyin ettiği kimsenin tasarruflarına bakar. Burada kalpten kastedilen, insanın sol tarafında bulunan et parçası değildir. Bu et parçası bütün hayvanlarda da vardır. Kalp denince asıl kastedilen latifedir. Bu latife de mülk ve melekût âleminin esrarını cami, gayb ve şehadet âleminin haberlerinin hâsıl olduğu yerdir. Bu latifenin nefisle birleşmesinden rûh-ı natıka doğmuştur. Arızi cihetiyle nefsin annesine benzerliği ve asli cinsi cihetiyle de rûhun babasına ünsiyeti vardır. Kudsi rûh cihetine teveccüh ederler. Rûhani nurların nefesleri ve Rabbânî sırların esintileri onun hakîkatini nurlandırıp mis gibi kokutur. Bu vesileyle o mânânın belirtileri bütün uzuvlarda ortaya çıkar. Beden memleketinin memurları islah olur. Ne zaman ki, nefs tarafına meyil ve iltifat eder, o zaman hayvani kuvvetlerle heva ve nefsin karanlığı onun kabiliyetli aynasını karartır.[672] Değişme sebebiyle müspet sıfatlar gider, rûhani nurların feyezan etmesinden de mahrum kalır. Bu kez sırrî ve rûhî tasarruflarını tersten görmeye başlar. Bunun eserleri bedende ortaya çıkmaya başlar. Bedenin bütün uzuvlarının çalışanları fesada uğrar. Bu hususta Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*İnsanın bedeninde bir et parçası vardır. O islah olursa bütün cesed ıslah olur, o bozulursa bütün cesed bozulur. O da kalptir*."[673]

Nasıl ki, bir memlekette idârecisiz nizam ve intizam kalmayıp anarşi olursa, hükümet işlerinde de sultâna yardımcı olacak bakanlara ihtiyaç vardır. Bunun gibi halîfe olan rûhun bedendeki bakanına da akıl denir. Akıl, ebedî devleti ve dâimî

---

[670] Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk**, s. 195.

[671] Müslim, **el-Camiu's-Sahîh**, IV, 1986, 1987; Ahmed, **el-Müsned**, II, 284, 539; İbn Hibbân, **es-Sahîh**, II, 119.

[672] Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk**, s. 195, Husssain Nazi, "Shah Hamadan The Torch Bearer of Peace", **Shah Hamadan İnternational Conference**, Khaptuistt Ghance Northern Areas Pakistan, 26 Eylül 2005, s. 3-4

[673] Buhari, **el-Câmi'u's-Sahîh,** I, 19 ; Müslim, **el-Câmi'u's-Sahîh**, III, 1219-1220; İbn Mâce, **es-Sünen,** II, 1318-1319 ; İbn Hibban, **es-Sahîh**, I, 532; Beyhaki , **Şu'abu'l-İman**, 1, 475.

nimeti kazanmanın sebeplerini hâsıl eden bir araçtır. Hak Teâlâ hazretleri beden memleketinin yüce bir mevkiinde bu aydınlık görüşlü bakan için bir kale inşa etmiştir. Bu kaleye beyin denir. Şehadet ve his âlemi şu beş kısım üzerine bina edilmiştir.[674]

1. Görmek

2. İşitmek

3. Koku almak

4. Zevk almak

5. El ile dokunmak

Arştan toprağa kadar var olan her şey bu beş hissin dışında değildir. Cenab-ı Hak beyin kalesinde, aklın kendileriyle bakarak velâyetinin sırlarına, haberlerine ve hallerine vakıf olması için beş adet pencere inşa etti. Bu dünyanın idârecileri her velâyete özel defterdar tâyin eder. Defterdarlar şehrin mallarına hıyanet ettirmez, hazîneyi muhafaza ederler. Aynı bunun gibi, bedenin halîfesi olan rûhun da beş tane gözcüsü vardır. Her gözcüyü hissi âlemin şehirlerinden bir şehre kendisi adına vekil tâyin etmiştir. Bu âlemin acayip ve garip mahsulleri vardır ve bunlar sonsuzdur. Gerçekte bu gözcülerin her birinin bir nihai âlemi vardır. Bunların hepsi beyin dehlizinde ikāmet etmektedir. Beyin bu beş gözcünün üzerinde onların idârecisidir; bu âlemin hal ve haberlerinin tamamı ona ulaştırılır. Bu da anlamakla (fehm) mümkündür. Fehm bu beş gözcüden aldıklarını hayâl hazînesine yığar. Bu da beynin ikinci mertebesidir. Beyin dehlizinin üçüncü mertebesi hâfıza kuvvetidir. Hâfıza aklın eminidir. Hayâl hazînesinde bulunanları hâfıza kuvvetiyle unutma ve yok olma afetinden muhafaza eder.[675]

Dördüncü mertebede hatırlama kuvveti bulunmaktadır. Bu da aklın kapıcısıdır. Hâfızada kayıtlı olan şeyleri akla arz eder. Akıl da adâlet kadısına, bütün bunları yazarak zekâ kuvvetiyle tartmasını, çabuk ve kuvvetli bir kavrayışla aslını

[674] Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk**, s. 194-195.
[675] Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk**, s. 196-197.

sahtesinden ayırt etmesini ve onların halisini ihlâs tabağına koyarak halîfeye arz etmesini emreder. Bundan sonra rûh-ı ekber, o hediyeleri Allah Teâlâ Hazretlerinin kabul mahalline yaklaştırması için sebep eder. Gayb hazînelerinin bekçileri getirilen makbul hediyeleri alıp, gayb ve bilinmez olan ilm-i kadim hazînelerine korlar. "*O gün ki ne mal, ne mülk ne evlat insana fayda eder*" âyetinden sözü edilen güne kadar orada kalır. O gün ise kurtuluşunun sebebi olur.[676]

Bir kul salih bir amel işlediği zaman, o amelin işlenme anından kabule mazhar oluşuna kadar, şehadet ve gayb âlemlerinden geçer. Her bir âlem mukarreb meleklerden birinin yönetimindedir. Mezkûr amel her âlemin hükmüne göre bir renge girer, hükümlerin eserlerinden bir sıfatla sıfatlanır. Her bir sıfat bir isimle isimlendirilir.[677]

Amellerin hakîkati, beş duyu (Havaa-ı hamse) şehrine geldiğinde; görmek, işitmek, koklamak, zevk almak ve el ile dokunmak; hassalarının her biri o amelî farklı şekilde okur. Beş duyunun her biri kendi âlemini bilir. Başkasını bilmeye ve anlamaya kadir değildir. Hakîkat ehline göre, bu duyulardan her biri melekût-i sufliden bir melektir. Meleklerin her birisi bir hizmeti icrâ etmek için yaratılmıştır. Bundan başkasını yapamazlar. Göz kulağın, kulak da gözün işini yapamaz: "*Bizim her birimizin belli bir makâmı ve yeri vardır*." [678]

Ne zaman duyuların vekilleri iş yapmaktan uzak kalırsa o zaman hiss-i müşterek yetişir. Ona da mahsusat denir. Beş duyu idrâkinde ortak olduğu için hiss-i müşterek olarak da isimlendirilir. Hiss-i müşterek feyzinden hayâl hazînesinde gizli olan şeylere mütecellîyat denir. Bu iki mülk berzâh mülklerindendir. Berzâh, gayb ve şehâdet âlemlerinin ortasında bulunur. Hayâl hazînesinde amelleri zabteden hâfıza kuvvetine mahfuzat; onları akla ulaştıran hatırlama kuvvetine mezkurat, akılda tutulanlara ma'kulat denir. Adâlet kadısının amelin aslını sahtesinden ayırmasına

[676] Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk**, s. 197.
[677] Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk**, s. 197.
[678] Sâffât Sûresi, 37/164.

zâkiyat denir. Kulluğun arz edildiği mahalde meleklerin onu tutmasına melekûtiyet denir. Gaybda ehadiyet hazînesinde bulunmasına da esrâr denir.[679]

Bu âlemde var olan her bir sınıfın üzerinde kendisine galip olan övülmüş veya yerilmiş bir sıfatı vardır. Hayvan cinsinden her bir cins de yine bir sıfatla mevsûftur. Vücûdun organlarından her bir organ kendine mahsus olan sıfatın mükemmelliği veya noksanlığı hususiyeti ile dünyada methedilir ya da zemmedilir. Âhirette de cezalandırılır ya da mükâfatlandırılır. Dünyada iken kendisine galebe çalan sıfatı neyse bekâ âleminde de ona layık olan makâmını bulur. İnanların çoğu kendilerine galip gelen sıfatlardan habersizdir. Cenâb-ı Hak bunlar hakkında şöyle buyurmuştur: "*Sizi âhirette hangi sûrette haşredeceğimizi bilmezsiniz*."[680] Zirâ dünyada kendinizden ve kendi sıfatınızdan haberiniz yoktur.[681]

Melekler üzerine temizlik ve nezahat sıfatı, peygamberler üzerine emredilen ve yasaklanan şeyleri harfiyen uygulamak ve onları başkalarına teblîğ etmek sıfatı; evliyâya ise muhabbet, şevk, rıza ve tevhîd sıfatı galiptir.[682]

Yeryüzündeki hayvanlardan her birinin de bir sıfatı vardır. Kaplanda kuvvet ve utanma; arslanda hasmına galip gelme; tilki de hile ve aldatma; köpek de yüzsüzlük, domuzda inat ve arsızlık; fare ve böceklerde hırs, yılanda gösteriş; akrepte eziyet verme; sığırda yeme, uyuma ve yatma, eşekte ise ahmaklık ve fesatçılık sıfatı galiptir.[683]

Yukarıda saydığımız ve saymadığımız bütün bu sıfatlar Hemedânî'ye göre insanoğlunun yaratış hamurunda ve cibilliyetinde bulunmaktadır. Ona göre, bütün bu sıfatlar insanın vücûd şehrinde bir araya getirilmiş ve insan da bunlar üzerine hâkim ve padişâh kılınmıştır. Bu sıfatlardan her birini kendi mertebesinde mutedil olarak tutması, ifrat ve tefrit afetlerinden kaçınması, meyvelerini âhiret azığı olarak toplayıp ebedî saâdeti kazanmak için vesile etmesi; onların eserlerini ulaşmayı istediği yolun alet ve edevatı sayması emredilmiştir. Şâyet şartlarına riâyet edilirse bütün bunların

[679] Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk**, s. 197-198
[680] Vakı'a Sûresi, 56/61.
[681] Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk**, s. 213-214.
[682] Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk**, s. 214.
[683] Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk**, s. 214.

semereleri âhirette sahibinin kurtuluşuna vesile olur. Bu sıfatlardan birisi kendine galip olursa, âhiret yurdunda o sıfatın hükümleri onun vücûd şehrinde işlem yapar. O sıfatın güzellikleri veya çirkinliklerinin eserleri sahibinin karşısına getirilir. Dünyada iken başkalarına eziyet etme ve hasma galebe çalma sıfatı galip ise haşir gününde kurt ve köpek gibi haşrolunur. Behîmî sıfatlar galip ise sığır veya eşek sûretinde gelir. Şâyet temizlik, nezâhat, muhabbet, şevk, rıza, tevhîd sıfatı kendisine galip gelmişse, bu sıfatların semeresi onun cemalini nurlandırır ve zinetlendirir.[684]

Hemedânî'ye göre yukarıda zikredilen son zümrenin daha başlangıcında olanlarının nuru haşir günü yıldız gibi parlar. Orta seviyede bulunanların nuru ayın nuru; kemâl noktasına ulaşmış olanların nuru ise güneşin nuru gibi parlar. Kâmil, mükemmel, sâdık ve mukarreblerin nuru da güneşin parlaklığını karartır.[685]

Hemedânî'ye ait buraya kadar zikrettiğimiz görüşlerin sonucu olarak, ona göre kimileri gerçekte köpek, domuz, fare veya böcek olduğu halde, insan sûretinde gözükmektedir. Bunun hakîkati, "*Gün gelir bütün gizli haller ortaya dökülür*"[686] âyetinde kast edilen günde ortaya çıkar ve insanlar tarafından bilinir. Ancak erbâb-ı kulûb, insanların sıfatlarını ve bunların hangi mânâlara geldiğini daha dünyada iken ferâset nuruyla görürler. Bunlar geçmiş ve gelecek kaydından beri olup, ehadiyet meydânında sonsuz mânâları kavramışlardır.[687]

Hemedânî inanların üç sınıf şakılinde bulunacağını *Risâle-i Zikriyye'de* şu şekilde açıklar:

1.Kendi nefislerine zulmedenler (Gâfiller).

2. Orta derecede olanlar (Zâhidiler ve iyilik ehli olanlar).

3. İyilikte öncü olanlar (Evliya ve mukarribanlar).

[684] Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk**, s. 214.
[685] Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk**, s. 215.
[686] Tarık Sûresi, 86/9.
[687] Hemedânî, **Zahîretü'l-Mülûk**, s. 215.

İnsanın saâdeti Allah'la mülaki olacağı andadır. Bu da fikir ve kalbin sefasına bağlı olup sonuçta kemâl-i mârifet derecesine ulaşanların makâmıdır. İrâde, muhabbetin başlangıcı ve velâyetin de anahtarıdır. [688]

Hemedânî kâmil insan için şu cümleleri sarf eder: "*Kâmil insan, Efendimiz'in (sav) sünnetine uymaya o kadar tabi olur ki, yüksek dereceleri elde eder sonunda "benimle duyar, benimle görür"*[689] *öyle bir makâma erşir ki, "onları sen atmadın belki Allah attı"*[690] *menziline erer*."[691]

Hemedânî, âlem-i Kuddûsa ulaşma azmini taşıyan tâlipleri dört grupta incelemektedir. Birinci grup gâfiller güruhudur ki cehalet ve tabiat çöllerinin çukurlarından çıkamayan, dünya ve nefsin fânî desiselerinden kurtulmayanlardır. Bunlar behîmî ve nefsânî arzuların esaretinde inleyenlerdir.

İkinci grup hidâyet meydânının pehlivanlarıdır. Muhabbet tiryâk-i merhemini kullanarak behîmî hevesleri yok edenlerdir. Kerem hazînesinden "*Dilediğine erkek çocukları verir*"[692] payesiyle taltiflenenlerdir. Bunlar şevk kanatlarıyla melekût ve ceberût fezasına doğru pervâz edenlerdir. Cismânî darboğaz ve hissiyâtlarından uzaklaşanlardır.

Üçüncü grup, tarîkat denizinin dalgıçları, hakîkat âfâkının yıldızları, me'ârif esrarlarının erbâblarıdır: "*A'raf üzerinde de, her iki taraftakıleri simalarından tanıyan kişiler vardır.*"[693] Bunlar mülk ve melekût âlemlerinin seçkin misafirleridir. Mülk, melekût ve diğer sırlara vukûfiyetleri vardır: "*Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lütfudur. Allah, büyük lütuf sahibidir*."[694]

Dördüncü grup hakikatın bütün taraflarını kavrayan, tarîkat derinliklerine âşina olanlardır. Hakkın boyasıyla boyanarak her türlü bağdan kurtulanlardır. Bunlar Hazret-i Celâl'in şâhitleri, Bârigâh-ı Cemâl'in de meşhûdleridir.[695]

---

[688] Hemedânî, **Risâle-i Zikriyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr 2794, vr. 370a-b; Envârî, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-u Âsâr-ı û", **Neşriyye-i Dânişkede-i Edebîyyât-ı 'Ulûm-i İnsanî**, XXIX/23, Tebriz 1977, s. 326.
[689] Buhârî, **es-Sahîh**, Rikak, 38,
[690] Enfâl Sûresi, 8/17.
[691] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 154.
[692] Şûrâ Sûresi, 42/49.
[693] A'raf Sûresi, 7/46.
[694] Cuma Sûresi, 62/4; Hmedâni**, Risâle-i Te'vîl**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., vr. 292a-b
[695] Hemedânî, **Risâle-i Te'vil**, vr. 293a-b.

3.11. İLİM

Mîr Seyyid Ali Hemedânî'ye göre ilim, ya süfli âleme dair bilgilerdir, ya melekût âleminin latifeleridir, ya da lâhut âleminin zât ve sıfatlarının hakîkatleridir. Bu ilimlerden her bir kısım kendi bilgileriyle son bulur. Duyular âleminin farklı ilimleri melekûtun malumatına ulaşmaz. Her ilim ancak kendi malumatıyla kayıtlıdır. Zirâ her ilim kendi malumatıyla faydalıdır. Her ilmin melekût latifelerinin ilimlerinden ulvi menzillerde hakîkat mertebesinde bir malumu vardır. İlmun-Billâh bundan müstesnadır. Ulvi ve süfli mertebelerden hiçbir mertebe ona erişmeye muktedir değildir. Onun yüceliği Cenab-ı Hak'dan başkasına sonsuz derecede ulaşamaz. Zirâ külli ve cüz'i ilimlerin toplamıyla mülk ve melekût âlemleri hudus ve imkân şaibesinden hâli değildir. Kutsî ilimden başkası noksanlık şaibesinden dolayı Cenâb-ı Kuddûs'a ulaşamaz. Her âlem kendi ilim mertebesinde kayıtlıdır. İlâhi Zât'ın sır ve sıfatları ilmî her türlü şaibeden ve sonradan arız olan şeylerden münezzeh ve imkân noksanlıklarından mukaddestir. Mastarı olduğu âleme sıfatlarını mevsuf eder. Aşağılık zilletinden üç yüksek dereceye eriştirilir. Şu iki âyet bunu tam olarak açıklamaktadır:

"*Görenle görmeyen (âmâ) bir olmaz. Kezâ karanlıklarla aydınlık, gölgeyle sıcak da…*"[696]

"*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akl-ı selim sahipleri, sağduyulu olanlar düşünüp ibret alır*."[697]

Buradan hareketle Yahya b. Muâz er-Razi (v. 258/872) şöyle demiştir: "*Şirkin ateşi olduğu gibi tevhîdin nuru vardır. Şirk ateşi iyilikleri yaktığı gibi tevhîd nuru da, ehlinin günah ve kusurlarını yakar*."

İnsanda halîfe ola rûh, bu ilmî tahsil etmesi için yaratılmışken insan da bu saâdeti kazanmak için yaratılmıştır: "*Ben cinleri ve insanları sırf beni tanıyıp yalnız bana ibâdet etsinler diye yarattım.*"[698]

---

[696] Fâtır Sûresi, 35/19-21.
[697] Zümer Sûresi, 39/9.
[698] Zâriyât Sûresi, 51756.

Tevrat'ta da şöyle ifâde edilmiştir: "*Ey Âdemoğlu! Biz bütün âlemi senin için, seni de kendimiz için yarattık*." Arş ve ferş dâhil olanların içinde ne varsa hepsi senin hizmetin içindir. Sen de bizim dergâhımıza devam et, muhabbet-devlet hanemizin kapısını çal, mârifet elbisesini giymeye gayret et. Hassaten kendim için yarattığım kendini, başka şeyleri arayarak telef etme. Azîz ömür cevherini fânî meta kazanmak için zayi etme. Kendi mukaddes rütbeni, boş şeylerle uğraşma tozlarının karanlığından koru. Melekût âleminin halîfesi olan rûhunu dünya leşine bulaştırma. Kalp aynasını istek ve arzularının zulmetiyle karartıp basîret gözünü cemâlimizin müşâhadesinden mahrum etme hilekâr nefsin düzen ve uyumlarına aldanıp da düşmanlarının dostluk kemerini can beline bağlama. Gaflet sahrasında başın dönmesin. Cehennem ateşinin şiddetinden endişe et.[699]

3.12. AKIL

Hemedânî, aklın önemi ve insan için hakka ya da bâtıla götüren tek saik olduğunu bildirmek için *Akliyye* ile müsemmâ bir risâle kaleme alır.

Hemedânî insan aklının mükemmelliğini ve üstünlüğünü âyet, hadîs, sahâbe, tabiin ve diğer İslâm büyüklerinin sözleriyle açıklar. Akılların birbirinden üstün olduklarını, bunun Hak Teâlâ'nın bir taksimatı olduğunu belirterek şu âyete yer verir: "*İşte bu Allah'ın bir lutfudur, Onu dilediğine verir*."[700]

Hemedânî, "*Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır* (*bir diğer rivâyette ilimdir*)" hadîsini istişhad ederek, erbâb-ı ukulun ittifak ettikleri nokta insan nev'inin sair hayvanata üstün kılan şeyin ilim olduğnu söyler. Bu dehşetengiz hakîkat ancak aklın tercümanlığıyla idrâk edilebilir. Lâkin her akıl insanı saâdete götürmez, insanı şekavata götüren akıl da olduğundan, akıl rahmâni ve şeytani olmak üzere iki kısma ayrılır. Şâyet akıl, yol ve iz bilmeyen dizginsiz bir deve gibi, din ve ahlâk binasını yıkmağa çalışırsa, şeytani olur. Elbette rahmani akıl, dünya ve âhiret saâdetini hedef edinir. Bu menzile doğru sırat-ı müstakimden ayrılmaya da asla izin vermez:[701]

---

[699] Hemedânî, **Zahîretu'l-mülûk**, s. 198-200.
[700] Cuma Sûresi, 62/4; Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 126.
[701] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 126.

"*Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir.*"[702]

Hemedânî, aklın üstünlüğünü ifâde etmek için şu âyetleri de zikreder: "*Şüphesiz bunda akıl sahipleri için ibretler vardır."*[703]*, "Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünüzde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.*"[704]

Hemedânî, insanı tefekkür ve tedebbüre davet eden âyetlerden yola çıkarak aklın, insanın ebedî mutluluk sebebi olabileceği gibi, vahyin ekseninden uzaklaşan aklın da, insanı şekavete götüreceğini izah etmektedir.

3.13. RÜYÂ

Rüyâ, "*uyku halinde zihinde beliren düşünceler ve olaylar*"dır.[705] Hemedânî, rüyâ ile yakından ilgilenerek, uyku, rüyânın hakîkatı, rüyânın çeşitleri gibi konulara dair görüşlerini *Menâmiyye* isimli risâlesinde ayet ve hadîslerin ışığında beyân eder. Seyyid Ali, rüyâ çeşitlerini nakıs ve kâmil rüyâ olmak üzere ikiye ayrıldığını, ismini vermediği bir mürîdinin isteği doğrultusunda izâhâtta bulunacağını ifade eder. Bu arada irfânın üçe ayrıldığını, birinci mertebesinin mutlak hakikatin nuru, ikincisinin zulmet, üçüncüsünün ziyâ olduğunu ifade eder.[706]

Mutlak hakîkatin nûru, nisbet ve izâfet kabul etmeyen nûrdur. Zîra bu mutlak hüviyet nûrunun aynısıdır ki Barigâhı Cenâb-ı Hazret-i Samediyet mertebesi olup insan aklı ve fehminin çok fevkinde bir mertebedir. Zîra "*Gözler O'nu göremez;*

[702] Ankebût Sûresi, 29/69.
[703] Tâhâ Sûresi, 20/128.
[704] Bakara Sûresi, 2/164.
[705] Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 300.
[706] Hemedânî, **Risâle-i Menâmiyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 433a.

halbuki O, gözleri görür. O, eşyayı pek iyi bilen, her şeyden haberdar olandır. "[707] Lâkin bu nûrun görünmesi ancak mazhar-i tenezzül halinde mümkündür.

Îrfânın ikinci mertebesi zulmettir. Nûrun zıddı olup üç çeşittir. Birincisi hakîkî zulmettir. Mahz âdem olduğu için hiçbir sûrette görülmesi mümkün değildir. İkincisi cehl-i zulmettir, her ne kadar göz hissiyle görünmese de basîret gözüyle onda bulunan çirkinlikler görülebir. Üçüncüsü zulmet-i mahsûsedir. Bu, gece ve karanlık zulmeti olduğundan görülebilir. Bunun üstünlüğü nûr-u mutlakın idrâkinin vasıtasıdır. Bu zulumat mertebelerine tenezzül sebebbiyle hakîkî nûra ulaşma ve imtizâcına imkân olmaktadır.

Îrfânın üçüncü mertebesi ziyâdır. Ziyâ, nûr ve zulmetin cem'idir. Hakîkatı ikisinin imtizâcıdır. Âdem ve vücûd arsındadır. Zîra nûr vücûdun, zulmet de âdemin sıfatıdır. Efendimiz (sav)'in "*Hak karanlıkta mahlukatı yarattı sonra onlara nurundan serpti*" hadîsi bu hakikata işâret etmektedir. Burdaki "halk" takdîr anlamındadır. Böylece takdîr îcaddan öncedir. "Sepme" nurdan kinayettir. Yânî sonsuz cömerdin hazînesinin taşımasıyla mümkinler zâhir olur.[708]

Bu esaslar belirlendikten sonra, vücûd-u mutlakın mukâbilinde âdem-i hakîkînin yer aldığı görülür. Rüyetin idrâkı ancak tenezzül vasıtasıyla kâbildir. Âdem, tecellîleri akseden ayna gibidir. Ervâh âlemi nûrânî iken ecsâm ise zulûmât ve paslıdır. Âlem-i mîsal ise ervâh ve ecsâm arsındaki berzâh gibidir, ancak ikisiyle kuvvetli irtibatlıdır. Kuvetli ve zayıflık durumuna göre her iki âlem arasında cevelân etmektedir. Vücûd aynasında sırları müşâhede etmektedir.[709]

Hemedânî rüyâlar ile ilgili şu hadîs-i şerîfe yer verir: "*Efendimiz (sav) rüyânın üç çeşit olduğunu buyurur. Birincisi Allahtan olan, ikincisi Şeytan'dan, üçüncüsü kişinin kendi kendisiyle konuşmadır. Sizin en doğru sözlü olanınız rüyâsı da en doğru olandır.*"[710] Şüphesiz sizin en doğru sözlü olanlarınız, peygamberler, evliyâlar ve din büyükleridir. Bunların rüyâları en doğru çıkan rüyâlardır. Hatta

[707] En'âm Sûresi, 6/103.
[708] Hemedânî, **Risâle-i Menâmiyye**, vr. 433b.
[709] Hemedânî, **Risâle-i Menâmiyye**, vr. 433b
[710] İbn Mâcce, **Sünen**, Bâbu ta'bîri'r-rü'yâ, h. no: 3917.

bunların rüyâları uyanık olanın hali gibi kesindir. Lâkin nâkıs ve gâfillerin rüyâları hakîkatten uzaktır. Zîra, "*Sen onları uyanık zannedersin, fakat onlar hakikatte uykudadırlar*."[711], "*Onların diri ya da ölü olmaları aynıdır*."[712] Bunların uyanık olma halleri hâb-ı gaflettir. Hâb-ı gafletleri, mahrûmiyeti icab etmektedir.[713]

Kemâl ehli insanların kimi rüyâları kırk yıl sonra tezahür edebilir. Hz. Yûsuf'un (as) rüyâsı bu kabilden bir rüyadır: "*Hani Hz. Yûsuf babasına "Babacığım! Gerçekten ben (rüyâda) on bir yıldız güneş ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğerlerdi" demişti.*"[714] Hz. Yûsuf (as), ancak bundan epey zaman sonra, müfessirlerin ittifakıyla kırk yıl sonra, "*Babacığım! İşte bu daha önce gördüğüm rüyânın yorumudur*"[715] diyebildi.[716]

3.14. ŞÜKÜR

Hemedânî, *Zahîretü'l-Mülûk* adlı eserinde şükrün, ilim, hâl ve âmel gibi üç asla mebnî olduğunu şu sözlerle ifâde etmektedir: "*Şunu bil ki, şükür evliyânın makâmlarından bir makâmdır. Bütün makâmlar şu üç asla bağlıdır: ilim, hal ve amel.*

1) İlim

Sülûk'ün başlangıcında ilim asıldır. Hâl onun netîcesi, amel de hâlin meyvesidir. İşin sonunda ve mükemmel noktasında iş tersine döner, bu defa amel asıl olur. Hâl amelin semeresi, ilim de bu ikisinin netîcesidir. Bu her iki mânâ da sülûk ilminin inceliklerindendir. Erbâb-ı kulûb ve nefisleri tezkiye eden yüce şahsiyetlerden başkası bunları anlayamaz. İlmin de üç aslı vardır:[717]

a) Nimeti bilmek.

---

[711] Kehf Sûresi, 18/17.
[712] Câsiye Sûresi, 45/20.
[713] Riyâz, **Ahvâl u Âsâr u Eş'âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, s. 137-138.
[714] Yusuf Sûresi, 12/4.
[715] Yusuf Sûresi, 12/100.
[716] Hemedânî, **Risâle-i Menâmiyye**, vr. 44a-.b.
[717] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 256.

b) Nimetin başkası için değil kendisi için nimet olduğunu bilmek. Şöyle ki, bir kimsenin düşmanı helâk olsa kendi hakkında nimet olmakla birlikte bizzat o şahıs için nimet değildir.

c) Nimeti verenin zât ve sıfatlarını bilmek. Şöyle ki, o bütün nimetleri, cömertliğiyle ikram eden zattır. Bu asıl sâliklerin mi'racının başlangıcıdır. Onun da şu dört derecesi vardır:

1) Nimet veren zâtın tek olduğunu bilmektir. Bu da kemâl sıfatlarını bilme, yüce zâtının noksan sıfatlardan âri olduğunu mütâlaa etmek sûretiyle olur ki, bu saâdet *Sübhanellah*'ın anlamında gizlidir.

2) Nimet ve faziletlerini saçan zât-ı mukaddesin bir ve tek olduğunu, bu nimetlerin, herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın, feyz-i akdesin bir gereği olarak, gökten yağmur yağar gibi ondan geldiğini mülâhaza etmektir. Bu hakîkatler de *Elhamdülillâh* ifâdesinin anlamında gizlidir.

3) Nimeti verenin bütün noksan sıfatlardan münezzeh olduğunu müşâhede etmektir. Onun Samediyetinin celâli ve azâmeti yücedir. Ulûhiyetinin genişliği içinde bütün zerreler helak olup boğulmuştur. Vahdet denizinde birçok mertebeler gizlenmiştir. Vahdaniyet memleketinde ferdâniyet nurları parıldamaktadır. Bu hakîkatler de *Lâ ilâhe illallah*'ın anlamının güzelliklerinde gizlidir.

4) İnsanın, Cenâb-ı Hakk'ın büyüklüğünü kemâliyle bilmekten aciz olduğunu itiraf etmesidir. Allah Teâlâ'nın yüce ve kadim zât-ı mukaddesi dil ile onu anlatmaktan daha yüksek ve yücedir. Yine azamet ve kibriyacı onu hakkıyla anlayıp ifâde etmekten daha büyüktür bu hâlin zuhûru *Allahu Ekber*'in ifâdesinde gizlidir.

Bir kimseye padişâhın emriyle bir nimet gönderildiğinde, o kimse nimetin gelmesine veya o nimetin gelmesine vasıta olan kâğıt, kalem, kâtip, hazînedâr ya da vekîle teşekkür etse, bunu nimeti verenden bilmese küfrân-ı nimette bulunmuş olur. Zirâ nimeti vereni unutmuş ve sadece vasıtaları görmüştür.[718]

[718] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 256.

2) Hâl

Hâl ilmin netîcesidir. Nimet verilmesiyle ferâh ve sürûr olur. Bu da şu üç hâlin dışında değildir:

1) Nimete erişen kimse nimetin hâsıl olmasıyla ferahlar. Faydalanmak ve haz almaktan gayrı o nimete hiç ihtimâm göstermez. Onun nimmet kuşu nimetin devam etmesiyle kendisine öyle bağlanır ki, nimeti verenin inâyeti onun hayâl hânesinde yer almaz. Bu nimeti bir sahrada bulmasıyla bir padişâhın elinden gelmesi arasında fark yoktur.

2) Nimete kavuşan kimsenin ferah ve sevinci nimetin hâsıl olmasından dolayı değil, kendisine nimeti verenin inâyet, yardım ve şefkatiyle olmasındandır. Şâyet o nimeti bir sahrada bulsa, dünya nimetini küçük görüp önemsemediği için asla ferahlamayacak, sevinç ve sürûr duymayacaktı. Zirâ nimeti veren zâtın inâyetini bilmek nimete eşdeğerdir. Bu hâlin sahibi şükür mertebelerinin en aşağı derecesidir. Onun şükrü şüphe ve noksandan arınmamıştır. Bu şahsın haz ve ferâhı nimet verenin inâyet ve şefkatini görmüş olmasındandır.

3) Kul o nimetin yardımı ve sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın hukûkuna riâyet eder. Hizmet ve kulluk edeplerini yerine getirir. Mevlâsı'nın rızası yoluna sarf ederek nimeti verene yaklaşır. Nimeti verenin cemâlini müşâhede etmeye devam ederek haz duyar. En yüksek mertebe bu olmakla birlikte heyhat bugün insanlar nimeti vereni fânî nimet için istemektedirler. Himmeti yüce olanlar, nimeti Hakk'ın rızasını kazanmak için talep ederler.[719]

2) Amel

İlmin netîcesi olan hâlin gereğidir. Bu aslın hükmü şu üç kısımdır:

1. Kalp: Niyetin nimeti var edip vücûda getireni kastetmek ve verilen nimeti onu verenin rızası için hayır hasenât yolunda sarfetmek, onun emirlerine sıkı sıkıya

[719] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 256.

sarılmaya ve yasaklarından kaçınmaya azmetmek, sevgi ve şevk ateşini yakmak, Cenâb-ı Hakk'a yakın olmayı hedeflemektir.

2. Dil: Nimeti verenin lütuflarını dil ile söyleyerek ona devamlı sûrette hamd-ü senâ etmektir.

3. Bütün uzuvlar: Nimeti verene (Mün'im) itâatte bütün uzuvları ortak etmektir. Çünkü her uzuv bir amel için yaratılmıştır. Aksi istikāmette kullanılırsa azap çeker. Emirleri yerine getirmekle de Rabbi'ne kurbiyet kazanır. Böylece gerçek şükrün yerine getirilmesi için on hal vardır:

1) Nimeti vereni bilmek ve ona minnet duymaktır.

2) Nimeti veren karşısında gereği gibi tevâzu göstermektir.

3) Nimetin gelmesine aracı olana teşekkür etmektir.

4) Nimetten yararlanırken edebe riâyet etmek ve nimeti verenin rızasına tâlip olmaktır.

5) Nimetin gelmesi geciktiği takdirde itiraz etmekten kaçınmaktır.

6) Azı çok bilmektir.

7) Nimeti verenin muradını görerek, nimet-i hüsn-i kabul ile karşılamaktır.

8) Nimetin çokluğunu tefekkür etmektir.

9) Şükrün gereği üzere yerine getirilmediğinin itiraf edilmesidir.

10) Nimetin şükrünün de bir nimet olduğunu bilmektir. Şükür nimetin artırılmasının anahtarı olur. Bu menzile ulaşanların şu üç derecesi vardır:

a) Talep edilenin hâsıl olması ve ulaşılması gereken yere varmak için şükretmektir. Bu derece mübtediler içindir. Şükrün en alt tabakasını oluşturur.

b) Belâ ve mihnete şükretmek, musîbete aldırmamaktır. Bu derce tarîkat sâliklerine aittir. Bunlar izzeti zillete, fakîrliği zenginliğe, sıkıntıyı rahata ve fânîliği

şöhrete tercih ederler. Bunların bakış açıları diğer insanlarınkinin aksinedir. Halk dünya işlerinin dış görünüşüne, bunlar ise iç yüzüne bakar.

c) Birbirine zıt olan sıfatların hükümlerinin vuku bulması karşısında şükretmektir. Bunlar cefâ menzillerinde vefâ zehri içerler. Vefâ yolunda fenâ zehri yutarlar. Kavuşma meydânında bekâ şerbeti içerler. Burası mukarribân-ı vâsıl derecesidir. Bunların vecut kisvesi renklerin eserlerinden arınmış, Allah'ın boyası olan temkin rengi ilen boyanmıştır. Onlar zamanın dedikodusundan uzak, övme ve yermeden beridir. Dost yüzünün tecellîlerinin eserlerinden başkasını göremezler. Lütuf rüzgârlarının geçtiği yerlerden başka bir yerde oturmazlar. Onların nefeslerinin bereketi cihan rızıklarının anahtarıdır. Onların sefa ile geçirdikleri vakitler cihanın nefeslerinin rûhlarıdır. Hallerinin güzellikleri ehli olmayanların gözlerinden gizlidir. Rabbü'l- Âlemin hakkında sabır, şirk ve emirlerine muhalefete rağmen kullarını derhal cezalandırmayan aksine ihsan ve umumi rahmetinden dolayı onlara dünyada beden sağlığı, mal çokluğu ve bol rızıkla imkân tanımaktadır. Aynı şekilde kulların dünyevî sıkıntılardan şikâyetçi olmalarına rağmen onları sabırdan tecrit etmemektedir. Çünkü vücûd dairesinde her şey irâdeye uygun bir sır ve hikmet planına göre işlemektedir. Nasıl ki Allah (cc) kullarına nimet vermekle onları şükür, hamd ve senâ ile karşılık vermelerini istemektedir.[720]

Hz. Davud Rabbine şu şekilde münacatta bulundu: "*Ya Rabbi! Senin şükrünü yapabilmem senin tarafından verilmiş bir nimetken sana nasıl şükredebilirim*?" Rabbü'âlemin, "*İşte asıl şimdi bana şükrettin*" diye ona vahiy etti. Ebû Bekir el-Varrâk şöyle demektedir: "*Şükür hürmeti muhafaza etmek ve minneti müşahede etmektir*." Ebu Osman bu konuda şöyle demektedir: "*Asıl şükür, insanın gerçek anlamda şükre güç yetiremeyeceğini bilmesidir*." Cüneyd (ks) ise şöyle demektedir: "*Şükür, Allah'ın nimetini kulluk yapmaya yardımcı kılmandır*."[721]

3.15. TEVBE

Hemedânî, tevbeyi, ilim, hâl ve amel cihetlerinden değerlendirmektedir. O'na göre, kul ile mahbûbu arasında en büyük engel günahlar olup, bunu ma'rifet

[720] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 355-357.
[721] Hemedânî, **Risâle-i Sıfati Fukarâ**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 296ab.

sahipleri anlar. Tevbe, Hakk'a kavuşma çabasını engelleyen günahlarının kalpte meydâna getirdiği pişmanlıktır. Bunun hal, mâzî ve istikbâlle ilintisi mevcuttur. Kişinin içinde bulunduğu anda günahlardan teessüf duyması hal, bir daha günaha girmeme azmi istikbâl, geşmişteki açıklarını telafi etmeye çalışması da mâzî ile ilgilidir. Pişmanlık ateşinin içi yakmasıyla tevbeye ulaşılır. Zîra Peygamberimiz (sav), "*tevbe pişmanlıktır*" buyurmuştur.[722]

Tevbenin vâcip olduğu "Ey îmân edenler! Allah'a nasuh bir tevbe ile tevbe ediniz" ayeti ile Efendimiz'in "*Şüphesiz Allah kulunun tevbe etmesine sevinir*" hadîsi ile sabittir. Elbette bu hususta vârid olan çok âyet ve hadîs bulunmaktadır

Yüce hakîkatleri elde etmek isteyen istidlâl-istibsâr ehli, içlerine doğan nûrla tevbenin gerekliliğini derhal kavrarlar. Gaflet ehli, nefis ve hevânın ardından gitmekle helâk olmuşlardır. İşte bu gaflet perdelerini izâle eden bilincin adı tevbedir.[723]

Hemedânî'ye göre zararlı yiyeceklerin bedeni zehirleyip helak ettiği gibi günahlar da mânevî hayatı yok etmektedir. Herhangi bir zararlı madde alan, derhal tedaviyle sağlığına kavuşmak için bir arayış içinde olur. Mânevî hayâttaki illetler de tevbeyle tedavi olabilir. Şeytanın birer zehirli oku olan, gazab, hırs, kibir, buhl, ucb, riya gibi illetlerden korunmak her müslümanın görevidir. İnsanın bedenî, melekî ve şehvânî duyguların kıyasıya birbirleriyle mücadele ettikleri birer meydândır. Bu tehlikeye karşı bizi uyaran Peygamber'imiz (sav) "*Kalbime günde yetmiş defadan fazla tevbe etmek gelmektedir*" buyurmaktadır. İnsan her an hataya düşebilir. Bu durumdan insanı ancak Allah muhâfaza edebilir. Çünkü insan sözleri, eylemleri, duygu ve düşünceleri her an günahlarla lekelenebilir. Kalb aynasının bir cilalanması olan tevbe ile insan ancak erdemli bir birey olabilir. Bu husuta Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Mutlaka iyilikler kötülükleri izale eder*." Efendimiz de (sav), "*Kötülük yerine bir iyilik yap onu silsin*" buyurmaktadır. Her kim tevbe ilacına başvurmazsa gaflet ve günahların bıraktığı kara noktalarla kirlenen gönül aynası matlaşır ve hakîkatları yanstamaz: "Ha*yır, hayır; onların kazandıkları kalblerini*

[722] Hemedânî, **Risâle-i Mirâtü't-Tâibîn**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paya Klk., nr. 2794, vr. 322a.
[723] Hemedânî, **Risâle-i Mirâtü't-Tâibîn,** vr. 322b.

paslandırıp körletmişti"[724] Bu açıklamalardan şu anlaşılıyor ki, tevbeden hiç kimse müstağni olamamaktadır. Kalb aynasını tevbe sikasıyla parlatabilenler günahlardan arınabilenlerdir.[725]

3.16. ESMÂ-I HÜSNÂ

Allah Teâlâ'nın zâtı, isimler ile tanınabilme imkânı bulabilmektedir. Aynı şekilde kâinât da bu isimlerin tecellîgâhı olması hasebiyle insanlar için mârifetullah kaynağı olabilmektedir. Vahdet-i vücûd ârifleri isimleri zâtın hem aynı hem gayrı olarak ele alırlar.[726]

Esmâ-ı Hüsnâ konusunu geniş bir şekilde ele alan Hemedânî bu konuda Şerhu Esmâ-i Hüsnâ adında bir eser kaleme almıştır. O, Efendimiz'in (sav); "*Yüce Allah'ın dosandokuz, ya da yüzden bir eksik, güzel isimleri vardır. Kim bunları sayarsa cennete girer*"[727] hadîsindeki "*yüzden bir eksik*" ifâdesinin; "*Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar*"[728] âyetindeki "*tam on gün oruç tutar*" ifâdesindeki gibi tekîd ifâde ettiğini belirtmektedir.[729]

Hemedânî, "الله" (Allah) lafz-ı celîliyle başladığı esmâ-u hüsnâ şerhini, "الصبور" (es-Sabûr) ismi ile de bitirmektedir. "Allah" ismi üzerinde oldukça uzun bir şekilde durmuş ve onun şerhine yirmi sayfa ayırmıştır.

Hemedânî, "Allah" lafz-i celilenin şerhine şu cümle ile başlar: "Bu kelime, Yüce Rabbimizin insanları kendisine davet ettiği ilk kelimedir. Allah'a, has-cami' bir isim olup, zât-ı ahadiyete delâlet eder, her ne kadar bazı yönlerden " ه" ve "و" harflerinden mürekkeb olsa da asıl olan " ه" dir. "و" Lafzatullah'ın sonunda sakıt

---

[724] Mutaffifîn Sûresi, 83/14.
[725] Hemedânî, **Risâle-i Mirâtü't-Tâibîn,** vr. 323a-b
[726] Abdurrahim Alkış, Vahdet-i Vücûd Âriflerine Göre Eimme-i Sebâ (Ümmehât-ı Esmâ) İmâmü'l-Eimme Ve Cenâb-I Hakk'ın Sayısız İsimleri, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, S. 31, Kış 2010, s. 234.
[727] İmam Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, h. no: 8146.
[728] Bakara Sûresi, 2/196
[729] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 178-179.

olmaktadır. Böylece mutlak ahadiyete delâlet eden " ه" tek kalmaktadır. Çünkü " ه" nin, hüviyyet mertebesinde el-evelliyet, ulûhiyet mertebesinde el-ahiriyet mertebeleri mevcuttur. Bidâyette hüviyyet, nihâyette ilâhiyat delaleti yüce mânâlar ve büyük sırlara işâret etmektedir, keşif ehlinin gönüllerine recâ nesâmatları estirmektedir. Zîra mevcudun hareketi daireseldir. Zat-i hüviyetin zamiri olan " ه" nin aslı raf'dir, bu da yükseklikte kemâl derecesidir. İ'râb kâidelerine göre nasb ve cerre alması, sair ahkâm ve sıfatları alma kabiliyetinde bulunmasıdır." ه" ve "و" ikisinin mahreçleri de daireseldir." ه"nin mahreci kalbe yakın göğsün içinden başlayarak, içten dışa doğru gelen ve bütün harflerin mahreçlerinden dudakların dışına kadar devam eden nefesten menşi olup, sonra şimşek hızıyla geriye doğru tekrar harflerin mahreçlerinden içe doğru bir dönüşümden ibarettir. "و" ın mahreci ," ه" nin mahrecinin tam zıttıdır. Şöyleki "و" mahreci dudaklardan içe doğru bütün mahreçlerden geçerek akan nefesin, başladığı yere dönmesiyle hâsıl olmaktadır. Böylece " ه"nin mahreci gayb âleminden şehadet âlemine bir dönüşü ifâde ederken, "و"ın mahreci ise, şehadet âleminden gayb âlemine bir dönüşü ifâde etmektedir. İkisinin arasında manen ve hakîkaten intibak mevcut olup ilâhi isimlerin maddeleri olan, mukaddes harflerin cemiyetine de sahiptirler..[730]

İlim sahipleri için, terkîp ve cemiyetlerinin netîcesinde cismânî, rûhâni, ulviyet ve süfliyeh melekûtlerinin üzerinde tasarrufları vardır. İnsanî nefsin zâhirî, mahfûz harflerin maddesi olduğu gibi, rahmânî nefsin de zâhirî, vücûd harflerinin maddesidir. Ondan başka ilâh yoktur. Yanında başkasının olmasından uzaktır. "*O mutlak (azîz) mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir*."[731]

Cüneyd'den (k.s) nakledildi ki, yanında bir adam hapşırdı ve " الحمدلله" dedi. Cüneyd (k.s); "*Hakkın buyurduğu gibi* الحمدلله رب العالمين *şeklinde söyle*" dedi. Adam da; "*Hangi âlem Allah yanında zikredilebilir*" diye sordu. Cüneyd (k.s) adama

[730] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 180-183.
[731] Âl-i İmrân Sûresi, 3/18.

söyle dedi: "*Çünkü muhdes kadimle beraber anıldığında, muhdesin bir tesiri kalmamaktadır. Zîra birincisi fenâ fillâh makâmıdır, gayret çölünde çokluk perdelerinden kurtulmadır. İkincisi fena makâmı "O'nun zatından başka her şey yok olacaktır"* [732] *tahakkukundan ve yedi mertebe aşamalarından sonra Hakkın bekâsı ile bâkî, kâmil ve hakîkatın makâmıdır*." [733]

Hemedânî "Allah" isminin şerhinde şu bilgilere de yer vermektedir. "*Allah ism-i şerîfi, kudret sahibi ve yaratan zatın ismi olup zat, sıfat ve ef'âlini kapsamaktadır. Bil ki bu Allah'ın en yüce ismi olup sırlarını kavramaya ne zihnin ne de aklın kapasitesi yetmektedir. Bütün Hak ve keşf sahibi âlimlerin kabul ettiği görüşe göre, bu isim Zat-ı Müteâliyetin adıdır. Yüce Allah bu ismi bütün esmanın, sıfatların mevzu'u kıldı ve bütün esmâ-i hüsnâ'yı "En güzel isimler Allah'ındır"*[734] *âyetiyle ona izafe etti.*"[735]

Hemedânî, "Allah" kelimesinin iştikakı hakkındaki görüşlere de yer vererek şöyle demektedir. "*Bazı âlimler onun ولـه (veleh)'ten türediğini, bunun da aşırı sevgi anlamına geldiğini bunun aslının ولاه (Velâh) şeklinde vavın hemze ile ibdal olduğu, sonra başına lam-ı târif getirilip lamu'l-aslda idğam edilerek azamet ifâde eden kalın bir ses verilerek "Allah" (cc) denildiğini söylemişlerdir. Mânâsı şöyledir: O hakîkî ve şanı yüce olan Allah, ancak ârif ve âlimlerin sevgisini hakkıyla anlayabildikleri Zât-ı Bâri'dir. Âyette bu durum şu şekilde ifâde edilmektedir: "Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir."*[736] *Bazılarına göre, Allah lafz-ı celâli; kendisine korku anında sığınılan, iltica edilen, her fakîrin, dehşet ve panik içindeki herkesin tek sığınağı gibi mânâlara geldiği için الـه (ilâh) kelimesinden türetilmiştir. Bazıları (الـهـت), kinâyeten daimilik, sebât, Bekâ-i Zati gibi mânâlara geldiğinden bunların da müteâl olan zatın gerekenleri olduğundan bundan türemiş olabileceği görüşündelerdir."*[737] Hemedânî, Allah kelimesinin etimolojisi

[732] Kasas Sûresi, 28/88.
[733] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk,** s. 180-183.
[734] A'raf Sûresi, 7/181.
[735] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 193.
[736] Bakara Sûresi, 2/165.
[737] Hemedânî, **Zahîretü'Mülûk**, s. 194-195.

hakkında ileri sürülen ve sayısı otuza yaklaştığı kaydedilen[738] görüşlerden on tanesini bu eserinde vermiştir. Hemedânî daha sonra (Allah) isminin sadece Hazret-i Samediyet'inin ismi olduğunu ve esmâ-i hüsna ve sıfatlarının tamamının ifâdesi olduğu hususlarıyla bu bahsi ikmal etmektedir.[739]

Hemedânî, Yüce Allah'ın الولي isminin şerhinde şu açıklamalarda bulunmaktadır: "*Veli yardımcı anlamındadır. O, dostlarına yardım eder, düşmanlarını kahreder. Veli güzel riâyetle mansûr, düşman da şakavât hükmünce kahrolunandır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah, îmân edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tağuttur. (O da) onları aydınlıktan karanlığa çıkarır."[740] Bil ki, bu ismin anlamındaki müminlere yardım iki şekilde olmaktadır. Birincisi çok önemli bir yardımdır ki, umumi olarak yokluk karanlığından, varlık nuruna çıkarması, bir de âlem darboğazından hususi olarak Allah bilgisine çıkarmasıdır. Bu da ârîflerin, hicab zulmetinden şuhûd-i nura çıkarılmalarıdır. Böylece kendine gaib olanı da görür. Birinci olarak kulun mevcudiyeti, asıl olan ilminin fer'idir. Çünkü Efendimiz (sav) "Nefsini bilen Rabbini bilmiştir"[741] buyurmaktadır. Bu delilin aynıdır. Amma tağutun yardımı ise mayıs böceğinin gül kokusundan rahatsızlığı gibi tağut da yoldaşlarını cennete girmekten alıkoymaktadır. Müminler dünyada da Hak'tan yardım göreceklerdir: "Müminlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır."[742] Her ne kadar elif-lam cins bildiren olsa da, kim îmânla muttasıf olursa yardım görecektir. Bu nedenle bazen bâtılı tutan müminler; hak yanlısı üzerinde olanlara galebe de edebilir. Fakat bu bâtıla inandıklarından değil, belki savundukları hususların inançlarında bâtıl değil, hak olarak bildikleri içindir.*"[743]

Ali Hemedânî, الباقى isminin şerhinde şunları yazmaktadır: "*Zatı, zevâl, intikal ve hudus kabul etmeyenin elbette vücûdu ve icadı devamlılık gerektirecektir:*

[738] Mustafa Uzun, "Allah (Musiki)", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1989, c.2, s. 471.
[739] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 199-200.
[740] Bakara Sûresi, 2/257.
[741] Sehâvî, **el-Maksûd**, h.no: 1149, s. 657; Aliyyu'l-Kârî, **el-Esrâr**, h.no :506, s. 351.
[742] Rum Sûresi, 30/47
[743] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk,** s. 298-299.

"Sizin yanınızdakiler tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır."[744] *"Hiçbir şey yoktur ki hazîneleri yanımızda olmasın."*[745] *Kul ve sahip olduklarının tamamı Allah katındaki hazînedendir, bir yerden bir yere intikal olunmakla beraber Allah'ın hazînesi tükenmezdir:*[746] *"Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır*."[747]

Hemedânî, en son zikrettiği (الصبور) ismini ise, şu şekilde şerh etmektedir: "*es-Sabur, Hakk'ın (cc) mutlak iktidarına rağmen günakârları hemen cezalandırmayıp onlara mühlet vermesindendir. Bu ismin de mertebeleri mevcuttur. Zîra Allah (cc) kendisini "sabr" olarak isimlendirdiği gibi, bu ismi bazen kullarına da vermiştir. Kullarını sabır ile beraber, hidâyet, rahmet, namazla anmıştır. Rabbu'l- Âlemin hakkında sabır, şirk ve emirlerine muhalefete rağmen kullarını derhal cezalandırmayan, aksine ihsan ve umumi rahmetinden dolayı onlara dünyada beden sağlığı, mal çokluğu ve bol rızıkla imkan tanıyan demektir. Aynı şekilde kulların dünyevî sıkıntılardan şikâyetçi olmalarına rağmen onları sabırdan tecrid etmemektedir. Çünkü vücûd dairesinde her şey irâdeye uygun bir sır ve hikmet planına göre işlemektedir. Nasıl ki Allah (cc) kullarına nimet vermekle onların şükür, hamd ve senâ ile karşılık vermelerini istemektedir. Kul her ne kadar bundaki yüce maslahatı anlamadığından, tarîkat ehli indinde Rabbânî hükme rıza göstererek şikâyetçi olmaması daha hayırlı görülmüşse de, Allah (cc) kullarının musîbet anındaki yakarışlarını da duymak istemektedir. Hatta darlık anında Allah'a yardım dilemekle yakarma onun kahharlığına mukavemette bulunma algısı yüzünden hoş görülmemeştir. Hz. Eyyüp (a.s) nübüvvet makâmında bulunmasına rağmen, uzun müddet mücadele ettiği hastalık, yalnızlık ve fakîrliğini Rabbine şu şekilde yakarmaktadır: "Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin."*[748] *Aynı şekilde Hak (cc) onun sabır olarak isimlendirip övülmeğe değer bir makâmda olduğunu da şu şekilde bildirmektedir. "Gerçekten biz Eyyub'u*

[744] Nahl Sûresi, 16/96
[745] Hicr Sûresi, 15/21
[746] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 349-350.
[747] Şurâ Sûresi, 42/36.
[748] Enbiyâ Sûresi, 21/83.

sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu."[749] *Böylece en büyük sıkıntılara da sabrederek, sarsıntı, reaksiyon gösterilecek yerde, kulluğunun gereklerini de hakkıyla ifa etti. Bu makâm da kulun irâdesinden tamamen soyutlanarak ilâhi irâde mucibince yaşama makâmıdır. Çünkü kulun kendi ihtiyarından eser kalırsa demek ki Hakk'ın siyâsetinin tadını hakkıyla almamıştır. Bu durumda istediği zaman nefsine tabi olur ki nefis ile Hak birbirleriyle niza' halindedirler."*[750]

3.17. DÜNYA HAYATINA BAKIŞI

Hemedânî fânî dünya hayatının ebedî hayatın kazanılması için önemli bir basamak olduğunu şu şekilde ifâde etmeye çalışmaktadır: "Cenab-ı Hak bu âlemi beka misafirlerinin ve Allah'a kavuşma arzusu içinde olanların uğrak yeri yapmıştır. Burada kalmak için herkese bir müddet tâyin ve takdir etmiştir. Dünya insanın belli bir süre içinde kalıp sonra yoluna devam ettiği bir fırsat zamanı ve âhiretin tarlasıdır. Burada ebedî saâdet için azık hazırlanmalıdır. Azıksız ve rehbersiz kıyamet sahrasına gitmemek gerekir. Bütün bu mânâları vehim şeytanının gözünü tevhî okuyla delen; hırs ve haset süprüntüsünü şevk ateşiyle yakan; akl-ı maaşın istediği gereksiz şeyleri yüz çevirme makasıyla kesen; ahmak nefsini gayret meydânında riyazatla ayaklar altına alan; heva başını edeb ağacına asıp, şehvet askerini aşk hücumuyla kıran; gönül aynasını sadakat cilasıyla cilalayıp rûh bahçesini birbirini tanıyan rûhlar reyhanıyla bezeyen; nefis ve cimri tabiatın talihsiz nüktelerinden kurtulup vücûdunu ehadiyet denizine ulaştırmış olan kimseler anlayabilir. Zamanın iffetsiz ve edepsizlerine yaldızlı kirler, bu gerçekleri görmeleri önünde bir perdedir. Bunların bulanık akılları hava cehenneminde kayıtlı, paslı nefisleri dünyanın sarhoş edici gailelerine meftun; taklidi olan îmânları nefsanî ilhamlar ve şeytani vesveselerin münakaşasının baskısı altında kalmıştır. Bunlar îmân nurlarının güzelliklerinin tecellî etmesinden ve irfân sırlarının tecellîlerinin kemâle ermesinden nasıl haberdâr olurlar?"[751]

---

[749] Sâd Sûresi, 38/44.
[750] Hemedânî, **Şerhu Esmâi'l-Hüsnâ**, s. 355-357.
[751] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 141.

Bu dünya kıyamet sahrasının başında kurulmuş bir uğrak yeri ve bir evdir. Kıymeti, aslı ve devamlılığı yoktur. Bu evin bütün nimet ve devleti fena selinin önünde yok olacaktır. Bir kimsenin eceli ne zaman takdir ve tâyin edilmişse, ona erişir. Akıllı olan, bir saatlik rahat, nimet ve devlete mağrûr olmayıp, fânî dünyanın varlığını âhireti için tohum eyleyendir. Kimin gözünün aydınlığı kadın, çocuklar ve hizmetçilerle sürur ve sevinci de mal ve makâmla olursa, ünsiyet şerbetinin zevki ve kokusu onun can kulağına erişmez. Kulluk rahatlığıyla istikāmet huzurunun lezzetini alamaz. Bu günün insanının batınında kökleşmiş olan helak edici bu hastalık, kadın ve çocuk sevgisiyle mal, makâm ve baş olma sevgisidir. Bunun ilacı da çok zor ve acıdır. Bu ilacın acılığından kurtulmak için Ümmet-i Muhammed'in büyükleri büyük gayret gösterdiler. Kıldıkları iki rekât namazda mâsivâdan gönüllerinde bir şey olmaması için ellerinden gelen her türlü gayreti gösterdiler. Onlar bunda aciz kaldılar, bizim durumumuzu buna göre tasavvur et.[752]

Gerçekte dünya, âhiret yolu üzerinde bir köprü ve kıyamet çölü üzerinde kurulmuş bir ribattır. Akıllı olan, bu köprüyü imar etmeye çalışmamalı ve gönül de bağlamamalıdır. Dünya ribatında, kıyamet çölünde ihtiyaç olacak azığı tedârik edip, onun gösteriş ve süssüne aldanmamalıdır. İhtiyacından fazla olan şeyleri kendisini katleden bir zehir bilmelidir. Bu dünyanın sultânlarının başına, yarın kıyamet gününde hasret toprağının saçılacağını feryad ve figan edeceklerini bil. Onlar o günde "*keşke bütün dünya hazîneleri toprak olsaydı, altın ve gümüş olmasaydı*" derler.[753]

Hemedâni fâni olan dünya hayatı yerine baki olan ahiret hayatının tecih edilmesini tavsiye ederken, tamemen dünya hayatından, el eteğini çekmiş bir uzlet hayatı asla benmsemez. Çünkü kendisi geçimini külah dokuyarak kazanır. Gittiği her yerde el sanatları ve değişik mesleklerden geçinmeyi müritlerine tavsiye etmiştir. Hemedâni, kendi elinin kazancıyla geçinmeyi ilke edinerek, dünya hayatına düşkün olmadan ama kimseye de muhtaç olmadan yaşamanın üstünlüğünü de bütün dünyaya götermiştir.

---

[752] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 78.

[753] Hemedânî, **Zahîretu'l-Mülûk**, s. 17; Yar Ali Sadıkov, "Nazar-u Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Barei Hukuk-i Vaideyn u Ferzendan", **Rûdegî Fasılnâmey-i Edeb-i Ferheng- ayzen-i ferheng-i Cumhur-i İslâm-i İran Der Tacikistan**, Yıl 12, S. 32 , Sonbahar 1390, s. 49-50.

3.18. TEVEKKÜL

Hemedânî, *Esrâr-ı Vâhiy* adlı eserinde tevekkülü şu hadîs-i şerîfle açıklamaya çalışır. Efendimiz (sav) Mi'râc gecesinde Allah Teâla'ya, "*Ya Rabbi! Amellerin en faziletli olanları hangileridir*?" diye sorunca, Rabbü'l-Âlemin, "*katımda, insanoğlunun, tevekkül sahibi olması ve benim taksimatıma rıza göstermesinden daha hayırlı bir ameli bulunmamaktadır*" buyurdu. Zîra kişinin kısmetine rıza göstermesi hikmet, elini kazancıyla geçininerek işini en iyi şekilde yapması marifet, tevvekkül sahibi olmak da mü'minin şiarındandır. Hak Teâla, şöyle ferman buyurmaktadır: "*Eğer gerçekten inananlardansanız o zaman Allah'a tevekkül ediniz*."[754]

Hemedânî, meşâyih-i kirâmın da (ks) tevekkül hakkında çok mühim açıklamalar yaptıklarını ifade etmektedir. Ona göre tevekkülde iki önemli başlık bulunmaktadır. Birincisi Yüce Yaratıcı'nın fermanına boyun eğmek, ikincisi işini aksatmadan yapmaktır. Rabbü'l-Âlemîn'in Vekîl ismiyle tevekkül edenlerin yardımcısı Kâfî ve Kefîl isimleriyle de onun rızkını verecek olanın Hak (cc) olduğunu unutmamasıdır. Tevekkül, marifet zemininde, muhabbet suyu ile sulanan mübârek bir ağaç olup kökü yakîn, zirvesi teslîmiyet, budakları Hakk'ın taksimatından memnuniyet, çiçekleri rıza, yaprakları sabır, meyvesi tefvîzdir.[755]

3.19. HEMEDÂNÎ'DE DİYALEKTİK UNSURLAR

İran, Hint, Tacikistan'da büyük bir üne kavuşan Emîr-i Kebîr Mîr Seyyid Ali Hemedânî, aynı zamanda tasavvufî felsefenin de yılmaz savunucularındandır. Felsefî şiirlerinde diyalektik mazmunlara çokça yer vermektedir. Ne yazık ki bu güne kadar eserlerini bu yönüyle ele alan bir çalışma henüz yapılmamıştır. Hemedânî'nin diyalektik düşünceyi işleyen eserlerinin başında *Heft Vâdî, Zahîretü'l-mülûk, Hall-i Müşkül, Mir'âtü't-Tâibîn, Risâle-i Dervîşiyye* ve *Evrâd-ı Fethiyye* gelmektedir. Ayrıca doksan cilde varan diğer eseleri ile tasavvufî mazmunlarında da diyâlektik unsurlara rastlanılmaktadır. *Heft Vâdî*'de şu beyitlere yer vermektedir.

---

[754] Mâide 5/23.
[755] Hemedânî, **Esrâr-ı Vâhiy**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794, vr. 26b.

هست دنیا آشیان حرص و آز، مانده از فرعون و از نمرود باز

کار دنیا چیست بیکاري همه، چیست بیکاري گرفتار همه

هست دنیا آتش افروخته، هر زمان خلق دیگر را سوخته...

"Dünya, hırs ve arzuların yuvasıdır. Firavun ve Nemrut'dan bize kaldı. Dünyanın kârı boştur, herkes boşluğuyla giriftardır. Dünya yakıcı bir ateştir, her zaman diğer halkı yakmaktadır."

Görüldüğü kadar Hemedânî burada dünya hayatına ayrı bir bakış açısıyla bakmaktadır. Onun düşüncesine göre dünya yakıcı bir ateş gibidir. Zaman içinde dirhem tutkunlarını kavurmaktadır. Bu düşünce M.Ö. V-VI. yy. eski Yunan filozoflarına ait olup Herekliot'a (m.ö. 540-580) dayandırılmaktadır. Herakliot, var olan her şeyin, tıpkı ateş gibi, sonsuz bir akış içinde olduğunu kabul etmektedir. Herakliot, hareket, değişim ve gelişmelerin tamamının kaynağının zıtlar olduğunu ifâde etmektedir. Hemedânî'de tasavvuf felsefesinin ana ilkesi olarak, Allah'ın irâdesini görmektedir. Diyalektik unsurların en çok kullanıldığı *Evrâd-ı Fethiyye*'de Hemedânî filozofların metodunu kullanarak; "*Allah'tan gayrı Ma'bâd-ı Ber Hak yoktur. Ki o birdir. Onun ortağı yoktur, her daima diri ve ölümsüzdür, bütün övgüler onundur ve dönüş ancak onadır*." Hemedânî bununla âlemde görülen bütün olayların meydâna gelişlerinin ve tabi oldukları süreçlerin tamamen Allah'ın tasarrufunda olduğunu vurgulamaktadır. Hemedânî, "*O'nun zatından başka her şey fena olacaktır*" gerçeğini de engin bir diyalektik metodla, Allah'tan başka diğer bütün varlıkların değişikliklerle müptela olduğu hakîkatnı ispatlamaktadır. Hemedânî öncelikle Allah'ın varlığı üzerinde durmakta, bütün her şeyin meydâna gelmesini de ona dayandırmaktadır. Şöyle ki "*Ondan başka Ma'bûd-ı Bi'l-Hak yoktur. O ebedîyet, kadimiyet, ezeliyet sahibi zat ve sıfatları itibarıyla tektir. Onunu eşi, dengi ve benzeri yoktur. Ulu padişâhtır, o tek tapılacak yaratandır. Ey Allah'ım! Engin mağfiretine, merhametine sığındım. Ey Padişâh-ı zahir u batın! Ey bütün noksanlık ve*

eksikliklerden münezzeh! Ey emniyet veren her şeye gücü yeten, her şeyi yaratan, her şeye yeten Rabbim!"[756]

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Mîr Seyyid Ali Hemedânî İslâmî akîde ve istikāmet eksenli hayât tarzını, cihana yayılması için bütün enerjisini bu alana hasretmekten asla yorulmamıştır. Bu itibarla İran, Tacikistan ve Hindistan'ın sosyal hayâtları üzerinde derin etkileri olmuştur.

Allah, âdem ve âlem rabıtası, sebep sonuç ilişkisine bağlı olmakla beraber mütefekkirler âlemde olup bitenleri bilgi sürecinden bağımsız düşünülmeyeceği kanâatindedirler. Bu itibarla âdem, âlem etkileşimi sonucu hisler mahiyetinin idrâkine varmaktadır. Bilginin, dış dünyanın insanoğlunun duyularının etkisi sonucu meydâna geldiğine inanan Hemedânî, bunu şu şekilde açıklar: "*Hayvanlarda ilk zahir olan duyu, dokunma duyusudur, bu, ilkin onda mevcut değildi*."[757]

Câlib-i dikkattir ki filozoflar, hissî bilginin mahdudiyeti için mahiyet ve hissiyâtı gözönünde bulundururlar. Bu itibarla mârifet sürecinde mutlak bilginin sûretleri, şekilleri algılamakla hâsıl olduğunu kabul etmektedirler. Şâyet Âdemoğluna bu his verilmeseydi hüsn ve cemâl lezzetini tadamayacaktı, renk ve şekiller dünyasından habersiz olurdu, nefsinin hiçbir arzusunu da yerine getiremeyecekti. Burada filozoflar, idrâk-i hiss-i umumî için duyular birliği sonucuna varırlar, bunun zirvesinde ise mârifet sathına erişileceğini iddia etmektedirler. Sonuçta beş duyu organının tamamı bu noktada ortaktır. Filozofların bütün düşünceleri varlık bilgisinden sonra akli bilgiye da dayanan mârifettir. Onlara göre hissî ve aklî bilgininin sonunda mârifet gelmektedir. Seyyid Ali Hemedânî'ye göre diyalektik mârifetin üç temeli bulunmaktadır. Bunlar, irfân, ârif ve ma'ruftur. Bu da tıpkı İbni Sina'nın akıl, akıl sahibi ve ma'kul taksimatına benzemektedir. Böylece Hemedânî'nin, Farabi, İbn-i Sina, Nasrudddîn Tûsî, İbn Rüşd ve İbn Haldun gibi meşşailerin etkisi altında kaldığı görülmektedir.[758]

---

[756] Muhammedullah İbadeof, "Anâsır-ı Diyalektiki Der Assr-ı Felsefi Mîr Seyyid Ali Hemedânî", **Rûdegî: Fasılnâmey-i Edeb-i Ferheng-i Rayzen-i Ferheng-i Cunhur-i İslâm-i İran Der Tacikistan**, S. 32, Sonbahar 1390, s. 59-60.

[757] İbadeof, "Anâsır-ı Diyalektiki Der Assr-ı Felsefi Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 59-60.

[758] İbadeof, "Anâsır-ı Diyalektiki Der Assr-ı Felsefi Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 61-62.

Hemedânî'nin, objektif, subjektif, süje, oje, iç ve dış âlem mevzularına dair düşünceleri vardır. Ona göre objektif ve sübjektif mârifet, diyalektik kabuller işin tabiatı nedeniyle birbirleriyle iç içedirler. Subjektif mârifet, kişisel bilgi, içtimaî gruplar, ilmî topluluklar (âlimler, şairler, yazarlar) sonunda bütün insanların yapabildikleridir. Buna ilaveten subjejktif mârifet hususiyetleri, zevk, istidad, irâde, insanlar arasındaki ilişkiler ile onların gâye ve maksatları ile onlar arsındaki mütefavit ve ihtilafları da içermektedir. Şu da unutulmamalıdır ki, aynı kişi aynı zamanda farklı düşüncelerden, subjektif ya da objektif mârifet sahibi olabilir. Bununla beraber insan objektif bilgiye, biyoloji, beşeri bilimler, tarih, felsefe ve diğer alanlarda sahip olabilir. Bütün sosyal gruplar, millet ve sınıflar objektif mârifetin mazmunları ile yakından ilgilidirler Dikkate değerdir ki objektif ve subkjektif ve hiçbiri diğerinin görevini yapamamaktadır. Göz kulağın, kulak burunun görevini yapamamaktadır."[759]

Amellerin hakîkati, beş duyu (havass-ı hamse) şehrine geldiğinde, görmek, işitmek, koku almak, zevk almak ve el ile dokunmak hassalarının her biri o amelî farklı şekilde okur. Beş duyunun her biri kendi âlemini bilir. Başkasını bilmeye ve anlamaya kadir değildir. Hakîkat ehline göre, bu beş duyulardan her biri melekût-i süfliden bir melektir. Meleklerin her birisi bir hizmeti icrâ etmek için yaratılmıştır. Bundan başkasını yapamazlar. "*Bizim her birimizin belli bir makâmı ve yeri vardır*"[760] âyeti bu mânâya işâret etmektedir. Filozofların da şu görüşü Hemedânî'yi destekler mahiyettedir: "*Ortak duyu merkezi, dimağdan önceki dehlizde yer alır. Dimağın emrindeki beş vezir çevreden aldıklarını padişâha arz etmektedirler. Beş duyu organlarından gelen duyuları toplar, bazılarını hâfızaya diğer kısmını da dimağa gönderir.*"[761]

Filozofların bu görüşü şunu hatırlatır ki, dış âlemin gerçek varlığı ile onun insanoğlu bilgisi ile uygunluğu bilgi sürecinde şüpheye mahal bırakmadı. Ancak bu Hemedânî'nin objektif ve subjektif mârifette, materyalist diyalektikle çözüm bulma anlamına gelmez. Hemâdânî'ye göre mukaddes güç, sınırsız kudret ve mutlak bilgi

[759] İbadeof, "Anâsır-ı Diyalektiki Der Assr-ı Felsefi Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 62-63.
[760] Sâffât Sûresi, 37/164.
[761] İbadeof, "Anâsır-ı Diyalektiki Der Assr-ı Felsefi Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 62-63.

sahibi Zat-ı Bari'den başkası değildir. "*Ondan başka İlah yoktur, O duyan, gören, bilendir. Her şeyden önce var olan ve her şeyden sonrada var olacak olan odur. O zahirdir, batındır, her şeyi bilendir*." Bu mülahazalarla Sûfi mütefekkir Mîr Seyyid Ali Hemedânî, hem objektif hem sübjektif metotlarıyla mârifetullahı tasdik etmektedir.

اي شده هر دو جهان از تو پديد، ناپديد از جان و جان از تو پديد

عقل و جان را گرد ذاتت راه نيست، وز صفاتت هيچ كس اگاه نيست

"Ey her iki cihan kendisinden zahir olan! Hiçbir rûh belirmez ancak senin belirlediklerinden başka.

Akıl ve can sana giden yolda olmazsa o vakit hiç kimse sıfatlarından haberdâr olmaz."

Açıklamalardan anlaşılıyor ki, Seyyid Ali Hemedânî, beş duyu, duyuların hâsıl olma tarzı, hissi bilgi, bilginin mahiyeti ile akli ve hissi bilginin tenasübü hususlarında diyalektik mârifet prensiplerini kullanarak meşşailerden çokça etkilendiği görülmektedir.[762] Böylece Hemedânî, siyasî, ahlakî, mârifet, mantık ve diyalektik-felsefe alanlarında büyük teveccüh görmüştür.[763]

3.20. TAVSİYELERİ

Hemedânî, tasavvufun inceliklerini, *Risâle-i Dâvudiyye* adlı eserinde Dâvud ismindeki azîz ve istekli talebesine tavsiyelerde bulunarak açıklar. Ona göre tasavvuf ehli, gönül bahçeleri ve nûrun mazharı olup zihin fezâları Yüce Hâlık'ın sırlarının tecellîgâhıdır. Yine ona göre tasavvuf ehli nefs-i emmâreyi riyâzat ateşinde yakıp değerli ömürlerini pişmanlık adımlarıyla ve kerem kapısını çalarak geçirirler. Tasavvuf ehlinin nasıl olması gerektiğini belirttikten sonra Hemedânî 'Asr Sûresini hatırlatarak tavsiyelerine devam eder. Biz bu tavsiyeleri maddeler halinde sunmak istiyoruz:

---

[762] İbdeov, "Anâsır-ı Diyalektiki Der Assr-ı Felsefi Mîr Seyyid Ali Hemedânî", s. 63-65.

[763] Abdurrahman Muhammadov-Abdurrahman Kurbanov, "Siyâset u ayin-i devletdari ez nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", **Rûdegî: Fasılnâmey-i Edeb-i Ferheng Ayzen-i Ferheng-i Cumhur-i İslâm-i İran Der Tacikistan**, Yıl 12, S. 32, Sonbahar 1390, s. 123-124.

1- Takvadan ayrılma.

2- Hakk'ın emirlerine imtisâl et.

3- Zikre devam et.

4- İtaate mülazemet etmekle gönlünü imar et.

5- Haramlardan uzak dur.

6- Zorluk ve musîbetlere karşı sabırlı ol.

7- Müşebbihâtların zuhûr etmesi durumunda tevakkuf et.

8- Vaktini ibâdetlerle böl.

9- Emr-i bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münker'den bir an dahi geri kalma.

10- Hak fermanını yücelt.

11- Allah'ın yarattıkların karşı şefkatli ol.

12- Doğru sözlü ol.

13- Fillerinde insaflı ol.

14- Halka nasihat et.

15- Nefsine düşman ol.

16- Mücâhede ehlinden ol.

17- İyilik ve güzellikten ayrılma.

18- Zayıflara yardım et.

19- Zalimlere adâvet et.

20- Fâsıklardan uzak dur.

21- Düşkünlere destek ol.

22- Yetimlere şefkat et.

23- Miskinlere sevgi besle.

24- Dervîşlere karşı mürüvvetli ol.

25- Dini karşı hamiyyetli, dünyaya karşı kanaatkâr ve tâatte gayretkâr ol.

26- Nazarın ibretli, duruşun tefekkür dahilinde olsun.

27- Ahda vefalı ol.

28- Hak ehlini sev.

29- Nimete şükret,

30- Musîbetlere sabret.

31- Hayırda öncü ol.

Hemedânî yukarıdaki nasihatlerde bulunduktan sonra sözlerine şöyle devam eder: "Bunlar sıdk ehlinin vasıflarıdır. Onlar vakte mürâat ve lahzâlarını mürâkebe etmekten gâfil olmazlar. Bu üstün vasıflar, sâlikin terakkî etmesini sağlar. Sıddıkların ahvâli, mukarribânın ahvâli şu meziyetlerle süslüdür: tezekkür, tefekkür, havf, hüzn, huşû, zühd, ver'a, recâ, ihlâs, tevekkül, tefvîz, teslîm, sabır, rıza, şükür, hayâ, sıdk, isar, fütüvvet, inbisât, edeb, yakîn, üns, ilim, hikmet, ferâset, basîret, ilham, sekine, nuhabbet, şevk, vecd, sürûr, gaybet, temkîn, tevhîd, fenâ ve bekâ. Ben ahlâkî erdem ile gönülleri tezyin eden bu yücelikleri, seyydim ve senedim olan şeyhim Mahmûd b. Abdbu minval üzerullah el-Mezdekānî'nin sohbetlerine devam etmekle aldım.

İinsan-ı kâmil yukarda sayılan erdemlerin her birisinkendine dert edinir. Yani, : tezekkür, tefekkür, havf, hüzn, huşû, zühd, ver'a, recâ, ihlâs, tevekkül, tefvîz, teslîm, sabır, rıza, şükür, hayâ, sıdk, isar, fütüvvet, inbisât, edeb, yakîn, üns, ilim, hikmet, ferâset, basîret, ilham, sekine, nuhabbet, şevk, vecd, sürûr, gaybet, temkîn, tevhîd, fenâ ve bekâ gibi mehasini elde etmeden hakikata kavşma imkân dshilinde değildir. Hemedânî'in tüm gayreti, her biri birer hazine olan bu güzellikleri insanlara

kazandırmaktır. Meşakkatli de olsa seyr ü sülük sırasında , salik bunları teker teker kazanır.

SONUÇ

Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî, 2 Receb 714'te (22 Ekim 1314) Hemedân'da doğmuş, 6 Zilhicce 786 (19 Ocak 1385) tarihinde Kebrüsvâr'da vefat etmiştir. Mîr Seyyid Ali Hemedânî'nin yaşadığı VIII/XIV. asır İran'da kurulan bir Moğol devleti olan İlhanlılar dönemine rastlar. Onun yaşadığı yıllara tekabül eden tarihlerde Mısır, İran ve Anadolu siyâsî açıdan istikrarsız, taht kavgalarının bir türlü sonu gelmediği bir dönemi yaşayordu. İlmî ve edebî açıdan da döneme bakıldığı aynı sıkıntılardan söz etmek mümkün olsa da İlhanlıların şair, edip ve tarihçileri himayeleri altına alıp onlara değer vermeye başlayınca ilim dünyası yeniden canlandı. Vezir Reşidüddîn Fazlullah Tebriz'de, Reb'i Râşidâ adlı medrese, dârüşşifâ ve büyük bir kütüphâne yaptırmış, buralara vakıflar tahsis ettirmişti. Reb'i Râşidî Kampüsü'nde Abdurrezzâk-ı Kâşâni, Davud-i Kayserî, Kutbeddin-i Şirâzi gibi pek çok sûfi ve düşünür yetişti.

Hemedânî'nin hayatına bakıldığında onun 71 yıllık ömrünün yirmi yılı aşkın bir süresini seyâhatlerde geçirdiği görülmektedir. İslâm dinini teblîğ etmek için orta Asya, Kafkasya, Azerbaycan, Tibet ve Arabistan'a seyâhatlar düzenlemiştir. Ancak, Hemedânî'nin en önemli seyâhatı, çalışmamızda ayrıntılı olarak ele aldığımız gibi, Keşmîr'e yaptığı seyâhattir. Hemedânî'nin Keşmîr'de inşa ettiği medrese ve kütüphâne orada çok önemli vazifeler gördü. Bölgede yaşayan insanları o kadar etkili bir şekilde İslâm'a davet etti ki, orada yaşayan Hindu ve Budistler Müslüman olup tapınaklarını camiye dönüştürdüler. Bugün yedi asır geçmesine rağmen Hemedânî'nin Keşmîr ve Tacikistan'da hala bir çok taraftarının yaşıyor olması, onun söz konusu yörede yaptığı hizmetlerin etkisini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Kısaca söylemek gerekirse Hemedânî, tasavvuf ile olan ilişkisine rağmen inzivaya çekilmemiş, sosyal hayâtta aktif rol almış ve karşılaşılan sorunlara çözüm getirmeye çalışmıştır. Kendisi zühdü seçmiş olmakla birlikte, geçimini takke örüp satarak tedarik etmiştir. Tembel oturanları sevmemiş, herkesin bir sanatla meşgul olmasını tavsiye etmiştir.

Sosyal hayâttaki rolünün bir yansıması olarak hükümdar ve vâliler ile de iletişim halinde bulunuyor, onları asla çekinmeyerek ve büyük bir cesaretle âdil olmaya davet ediyordu. Allah'ın emirlerine uymamaları halinde sonlarının korkunç olacağını yüzlerine haykırıyordu. Hemedânî hükümdarların ancak âdil ve bilge olmaları halinde hükümdarlık etmeye devam edebîleceklerini aksi takdirde bu hakkın onlardan alınması gerektiğini de ifâde ediyordu. Hemedînî, İslâm'ı uygulama işinin de sultânlara düştüğü görüşündedir. İslâm ve îmânın güçlendirilmesi, doğru yoldan ayrılanların, bid'atçıların ıslah edilme işinin, sultân ve vâlilerin üzerine düşen bir görev olduğu kanaatindedir.

Hemedânî'nin eserlerini incelediğimizde çalışmamızda genel olarak onlarla ilgili şu sonuçlara ulaştık:

Hemedânî'nin eserlerinde ele aldığı eğitim, nefis terbiyesi ve ahlak gibi konularda kendi çağına ve çağının da ötesine çok önemli bilgiler sunduğunu görmekteyiz. Hemedânî, toplumun hastalıklarına deva olacak her konuda yazıyor ve çareler sunuyordu. Bu yüzden onun yaziyâ döktüğü fikirleri günümüze dek etkilerini sürdürmektedir.

Eserlerini kendine has bir üslupla yazan Hemedânî, büyük ölçüde âyet ve hadîslerden yola çıkarak şerh ve tahliller yapmaktadır. Onun eserlerinde daha çok hukuk, din, aile, adil yönetici, nimete şükür ve sabrın çeşitleri gibi temel konular işlenmektedir Eserlerinde kendine has düşüncelerinin oluşmasında, İmâm Gazâli, Şeyh Feridüdddin Attar, İbnu'l-Arabî, Senai, Necmeddin Kübrâ, Mahmûd Şübesterî, Celâleddin-i Rûmî, Firdevsi, Rûdegî, Şeyh Alâuddevle-i Simnânî, Ömer Hayyâm, Sa'd-i Şîrâzî, Hâfız Şîrâzî gibi mutasvvıf ve şairlerin büyük etkisinde kalmıştır.

Hemedânî'nin eserleri Türkçe, Urduca, Peştuca ve Farsça dillerine çevrilerek şerhleri de yapılmıştır. Ancak bütün eserleri incelenerek, gün yüzüne çıkarılmadıkça Seyyid Ali Hemedânî hakkıyla tanınmayacaktır. Birer hazîne olan eserleri, insanlığın istifâdesine sunulmak üzere, tüm ilim ehli muhakkiklerin rağbet ve cehdini beklemektedir.

Hemedânî'nin görüşleriyle ilgili olarak ise, çalışmamızda şu sonuçlar elde edilmiştir:

Mîr Seyyid Ali'nin başta Hanefi olup sonradan gördüğü rüyâ sebebiyle Şafii oduğu müsellem bir gerçektir. Ehl-i Beyt'e olan derin sevgisi nedeniyle Şii temayüllü bir mutasavvıf olmakla suçlansa da, yüzü aşkın eserinin şehâdetiyle ve muhakkiklerin büyük çoğunluğunun görüşüne göre o Şii olmayıp Sünni bir âlim, ârif ve mutasavvıftır.

Hemedânî kendisinden önceki Kübrevî meşâyihinin aksine vahdet-i vücûd anlayışına olumlu yaklaşır. Kübreviye tarîkatının esaslarıyla İbnü'l-Arabi'nin görüşlerini bağdaştırmaya çalışır. Hemedân'in felsefesinin belkemiğini, vahdet-i vücud oluşturmaktadır. Bütün mevcudat ve olayların netîcesini de feyz-i mebde'de görmektedir.

Seyyid Ali Hemedânî velâyeti Atâî ve Kesbî olmak üzere ikiye ayırır. Riyâzet üzerinde de durarak onun tasavvuftaki önemine işâret eder ve kendisinin uygaladığı riyâzetlere örnekler verir.

Zikir konusunda Hemedânî, *Lailâheillallah* zikrini bütün zikirlerin başı sayar. Bütün âlim ve ârîflerin bu zikrin bereketi üzerinde durduklarından söz eder. Hemedânî'ye göre zikir nuru, bütün rûh ve beden kirlerini izale eder. Dil, kalb ve diğer organları paklar, insanın iç ve dış birliğini sağlar. Ona göre zikir açık ve gizli olmak üzere iki kısımdır.

Gönül sultânı Hemedânî'ye göre aşk, bütün varlığı araştırmaya müteveccihtir. Aşkın en yüksek derecesi ise, ilâhî aşkı konu alandır. Böylece büyük ve içten olan bu aşktan dönüş olmaz. Ali Hemedânî'nin felsefe nağmeleri, daha ziyâde ezeli ve

hakîkatamizdirler. Hemedânî varlığı aşka bağlamakta, insanlığın bütün sorun ve problemlerinin çözümünü de aşkta görmektedir.

Fütüvvet konusunda Hemedânî şu sözlerle bu konudaki görüşlerini özetlemektedir: Fütüvvet ehli, gönülleri rahmet ve merhamet pınarında yıkanmış, kendilerini mahlûkata adamış, başkalarının rahat ve asayişleri uğruna fedakâr civanmertlerdir. Her türlü kemâlât ve evsâf-ı mahsûsânın sahibidirler. Fütüvvet ehli olanlar, ister malî ister bedenî görevleri olsun, gönül hoşluğuyla ibâdet ağacının meyvelerini dererek saadat-i ebedîyye yolunda olanlardır.

Ahîlik konusunda görüşler ifâde eden Hemedânî, ahilerin taşıması gereken bir çok sıfat zikretmektedir. Bazılarını şöyle özetleyebiliriz: Ahî mekârim-i ahlakla mavsuf olmalı, övgüye layık siret içinde olmalı, yaşlılara hürmet, gençlere nasihat, küçüklere şefkat, zayıflara mehamet etmeli. Dervîşler için cömert ve paylaşmayı bilmelidir. Âlimlere hürmet etmeli saygın bilmeli, zâlimlere düşman, günahkârları küçük görmelidir. Halka karşı ihsan, mürüvvetli ve sulh talibi olmalı, nefsine muhalefet etmeli, şeytanla savaşmalı, halktan gelen cefâya karşı tahammüllü olmalı, musîbetler anında sabretmeli, nimetlere şükredici, kendi kusurlarını bilen olmalıdır.

Hemedânî'ye göre sufîlerin mutlaka geçmesi gereken kırk makâm bulunmaktadır. Bunlar niyet, inâbet, tevbe, irâde, mücâhede, murakâbe, sabır, zikir, muhâlefet-i nefs, rıdâ, muvâfâkat ber belâ, teslim, tevekkül, zühd, ibâdet, vera', ihlâs, sıdk, havf, recâ, fenâ, bekâ, ilme'l-yakîn, hakka'l-yakîn, mârifet, velâyet, muhabbet, şevk, vahdet, kurbet, üns, visâl, keşf, muhadarâ, tecrid, tefrid, inbisât, nihâyet ve tasavvuf makâmlarıdır.

Tasavvufun önemli bir mevzusu olarak insan konusunda Hemedânî, insanın görünürde âlem-i sağîr olmasına rağmen hakîkat ve mânâ yönünden cihân-ı kebîr olduğunu söyler. Ona göre, insan-ı kamil, âlemin halîfe ve sultânı olup inanlar üç sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar; kendi nefislerine zulmedenler (Gâfiller), Orta derecede olanlar (Zâhidiler ve iyilik ehli olanlar) ve İyilikte öncü olanlardır (Evliya ve mukarribanlar).

Hemedânî ilim konusunda üç çeşit ilim olduğunu söyler. Bunlar, süfli âleme dair bilgiler, melekût âleminin latifeleri ve lâhut âleminin zât ve sıfatlarının hakîkatleri şeklindedir. Bu ilimlerden her bir kısım, kendi bilgileriyle son bulur. Ona göre duyular âleminin farklı ilimleri melekûtun malumatına ulaşmaz. Her ilim ancak kendi malumatıyla kayıtlıdır. Zirâ her ilim kendi malumatıyla faydalıdır. Her ilmin melekût latifelerinin ilimlerinden ulvî menzillerde hakîkat mertebesinde bir malumu vardır.

Âkıl konusunda da önemli görüşler ortaya koyan Hemedânî'ye göre, her âkıl insanı saâdete götürmez. İnsanı şekavata götüren akıl da olduğundan, âkıl rahmâni ve şeytani olmak üzere iki kısma ayrılır. Şâyet akıl, yol ve iz bilmeyen dizginsiz bir deve gibi, din ve ahlâk binasını yıkmağa çalışırsa, şeytani olur. Ona göre rahmanî akıl, dünya ve âhiret saâdetini hedef edinen akıldır.

Rüyâ konusunda Hemedânî'nin fikirlerine baktığımızda onun bu konuyla özel olarak ilgilendiğini görmekteyiz. Zîra o bu konuda *Risâle-i menâmiyye* isimli bir risâle kaleme almıştır. Hemedânî söz konusu eserinde uyku, rüyânın hakîkatı, rüyânın çeşitleri gibi konulara dair görüşlerini âyet ve hadîslerin ışığında beyan eder. Ona göre rüyâlar nakıs ve kâmil olmak üzere iki kısımdır.

Hemedânî şükür ile ilgili de önemli görüşler ortaya koymuştur. Ona göre şükür, ilim, hal ve âmel gibi üç asla mebnidir. *Zahîretü'l-Mülûk* adlı eserinde Hemedânî şükrün bu kısımları üzerinde oldukça detaylı bir şekilde durmaktadır.

Dünya hayatının anlamı üzerinde düşünen Hemedânî, bu konuda çarpıcı sözlerle gâfilleri uykularından uyandırmayı hedeflemektedir. Ona göre bu dünya kıyamet sahrasının başında kurulmuş bir uğrak yeri ve bir evdir. Kıymeti, aslı ve devamlılığı asla yoktur. Bu evin bütün nimet ve devleti fena selinin önünde yok olacaktır. Bir kimsenin eceli ne zaman takdir ve tâyin edilmişse, ona erişir. Âkıllı olan bir insan, bir saatlik rahat, nimet ve devlete mağrûr olmayıp, fânî dünyanın varlığını âhireti için tohum eyleyendir.

KAYNAKÇA

A‘ZAM, Hoca Muhammed, **Târîh-u A‘zamî**, Lahor 1303.

ACLÛNÎ, İsmâil b. Muhammed el-Cerrâhi, **Keşfu’l-Hafâ ve Menzilü’l-İlbâs Ammâ İştehara Beyne Elsineti’n-Nâs,** (nşr. Ahmed el-Kallâş), 1-11, Müesssesetü’r-Risâle , 4. Baskı, Beyrut 1405.

AFSHAR, İraj, **Catalogue Of Persian Manuscripts in The Austrian National Library And in The Austrian State Archives in Vienna**, Austrian Academy of Science Press, Viyana 2003.

AHMED b. Hanbel eş-Şeybâni, **el-Müsned**, l-Vl, Müessetü Kurtuba, Mısır Tsz.

AHMED, Mirza Mele -Kerimcan Kadirof, “Mesnevi Heft Vadi Mir Seyyid Ali Hemedânî”, **Rûdegî**: **Fasılnâmey-i Edeb-i Ferheng- Ayzen-i Ferheng-i Cumhur-i İslâm-i İran Der Tacikistan**, Yıl**:** 12, S. 32, Sonbahar 1390.

AHMEDÎ, Abdurrıda, “Endişe-i Siyâsî Mir Seyyid Ali Hemedânî”, **Fasılnâme-i Ulum-i Siyâsî**, C. 27, Sonbahar 1983.

AHRAR, Hace Nasirüdden Ubeydullah b. Mahmûd, **Enîsü’s-Sâlikîn**, Mektebetu Merkez-i Şura, Tahran 1970.

AKA, İsmail, “Timurlular”, **DİA**, İstanbul 2012.

ALGAR, Hamid, “Necmeddîn-i Kübrâ”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

ALİYYU'L-KÂRİ, b. (Sultan) Muhammed Ebü'l-Hasen Nureddin el-Melâ'l-Herevi. **el-Esrârü'l-Merfü'atü fi'l- Ehbâri'l-Mevzu'ati'l-Ma'ruf el-Mevdu'ati'l-Kübrâ, Dârü'l-Emâneh , Beyrut 2010.**

ALKIŞ Abdurrahim, Vahdet-i Vücûd Âriflerine Göre Eimme-i Sebâ (Ümmehât-ı Esmâ) İmâmü'l-Eimme Ve Cenâb-I Hakk'ın Sayısız İsimleri, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, S. 31, Kış-2010.

_____, **Abdurrezzâk el-Kāşânî ve "Şerhu Füsûsi'l-Hikem" Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 58-66.

ALTINTAŞ, Hayrani, **Tasavvuf Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986.

ARDUŞ, Muhammed Hüseyin, **Rûdegî Fasılnâmey-i Edeb-i Ferheng-i Rayzen-i Ferheng-i Cunhur-i İslâm-i İran Der Tacikistan**, Yıl:12, S.32, Sonbahar 1390.

ARZU, Abdülğafur, "Seyr-i Der Sülük-i İrfâni Mir Seyyid Ali Hemedânî", **Dü Fasılnâme-i Pejüheşhey-i Ferhengi Zebani u Edeb-i Asya-yî Merkezî**, Yıl: 16, S .22, Bahar-Yaz 1393.

ASAYİF, Hatem, **Ali Hemedânî u Makâm-ı O Der Ferhengi Şark**, Duşanbe 2006.

ÂSÂZÂDE, "Mesâil-i Nazarî u Amelî Tanzîm-i Külliyât-ı Mîr Seyyid Alî Hemedânî Bi Hurûfi Saralik", **Rûdegî; Fasılnamey-i Edebi-Ferhengi Rayzeni ferhengi Cumhuri İslâmi İran der Tacikistan**, Yıl 12, S. 32, Sonbahar, 1390.

ÂSÂZÂDE, Hatem "Evliyâullah-u Nümayândigâni Tasavvuf der Âsâr-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", **Düfasılnâme-i Pejüheşhây-i Ferhengi Zebâni u Edebî Asyâ-i Merkezi**, Yıl 16, sayı 44, Bahar Yaz 1394.

ASKALANÎ, İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, I-VII, Müessesetu'l-alemî el-mutbuat, Beyrut, 1406-1986.

ATAİ, Abdullah, "Nakş-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Tevsiei Hüner u Sanayi-i Desti Der Keşmîr", **Danişgede-i Edebîyat-u Ulum-i İnsanî Danişgâh-i İbn Sînâ Hemedân**, Yıl: 6, S. 4, 1387.

ATTAR, Feridüddin Nişâburi, **Tezkîretu'l-Evliyâ**, Zevar 17. Baskı , Tahran 1386.

AYBEK, Fatime Âbâdî, Muhammed Mevlâvî-Ehlüddîn İsmailov, **Nakş-i u Caygâh-ı Buk'a-i Müteberrike Mir Seyyid Ali Hemedânî Der İcad-i Vahdet-i İctimâi Müslimanen–i Tacikistan-ü İran**, http://rasekhoon.net/article/show/783254 (13.02.2016).

AYNU'L-KUDÂT, Abdullah b. Muhammed el- Meyânci el Hemedâni, **Risâle-i Levâih**, Kitabhane-i Menüçehri,Tahran 1367.

BALTACI, Halil, **Necmüddîn Râzî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

BASHRİ, İraj, "İslâm in Keşmîr", **Mir Sayeid Ali Hamadani: Era And Hes Significance İn The History of Civilization of The Peoples of Central Asia**, (ss. 218-232), Düşenbe 2015.

BEDAHŞÎ, Haydar, **Mestûrât (Menkibetü'l-Cevâhir)**, Kütüphâne-i Milli İran, nr. 2262.

BEDAHŞÎ, Nureddin Cafer, **Hülâsetü'l-Menâkıb**, tsh. Eşref Zafer, Merkezu Tahkikat-ı Farisi, İalâmâbad 1995.

BEHNAMFER, Mohammed, "Tolence and Forberance in Mir Syed Ail Hemdani's Zâhiratu'l Muluk," **Journal of Subcontinent Researchers**, Univesity of Sistan and Belucistan, Vol;4, No.11, Suratu, 2012.

BELHÎ, eş-Şeyh Süleyman Kilan, **Yenâbi'l-Meveddeh**, İstanbul 1301.

BEYHÂKÎ, Ebübekr Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali el-Mûsâ, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, (nşr. Muhammed Abülkâdir Atâ), I-X, Mektebetü Dârü'l-Bâz, Mekke 1414/1992.

BEYRUTİ, Ebu Abdullah Muhammed Dervîş el-Hût, **Esne'l-Metâlib fi Ehâdise Muhtelefeti'l-Merâtib,** Beyrut 1991.

BOYLE, John Andrew, **History of world-Conqueror**, Harvard University Press, 1958.

BÖWERİNG, Gerhard, "Ali Hamadânî", **Encyclopaedia Iranica**, London 1985

BUHARİ, Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Edebü'l-Müfred** (nşr. Kemal Yusuf el-Hut), Beyrut 1404/1984.

CEBECİOĞLU, İbrahim Ethem, "Seyyid Ali Hemedânî'nin Keşmîr'de İslâm'ı Yayma Faaliyetleri ve Siyâsî Düşünceleri", **Tanımı Kaynakları ve tesirleriyle Tasavvuf**, (ss. 101-132), İstanbul 1991.

_____ , **Güney Asyada İslâmın Yayılmasında Sûfilerin Rolü**, s.161-162. C. 33, Ankara 1992.

COŞAN, Muhammed Esad, **Makalât Hacı Bektaş-ı Veli**, Ankara 1986.

ÇAKIR, Müjgan, "Kiyâfet-nâmeler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 5, S. 9, 2007.

DÂRÂ ŞÜKÜH, Muhammed Hoca, **Sefinetü'l-Evliya**, Kanpur 1318/1900.

DEMİRLİ, Ekrem, "Vahdet-i Vücûd", Diyanet İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2012, C.42, 431.

DEWEESE, Devin, "Uful-i Kübreviyye Der Asyay-i Merkezî", **Fasılnâme-i Tarih-i İslâm**, (Farsça'ya Çev. Müjgan Porford, Yıl.8, Sayı. 32, Kış 1386, s. 148-149.

DEYLEMİ, Ebü Şücâ' Şiruye b. Şehridâr ,**el-Firdevs** bi – Me'süri'l-Hitâb, (nşr. Es-Sa'id b.Besyüni Zağlül) ,I-V, 1. Baskı , Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

DOĞRUL, Ömer Rıza, **İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf**, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2008.

EBU DÂVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **es-Sünen,** (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhâmîd), I-IV, Dâru'l fikr, tsz.

EBÛ YA'LÂ, Ahmed b. Ali el-Mevsilî, **el-Müsned**, nşr. Hüseyn Selîm Esed, I-XIII, Dımaşk, 1404/1984

EMİRSÂRÎ, Hâcî Muhyiddîn Miskîn, **Tehâifu'l-Ebrâr (Tarîh-i Kebîr)**, Emritsar 1322.

ENVÂRİ, Seyyid Mahmûd, "Mîr Seyyid Alî Hemedânî ve Tahlîl-û Âsâr-i û", **Neşriyye-i Dânişkede-i Edebîyyât-ı 'Ulûm-i İnsanî**, C. 29, S. 23, Tebriz 1977.

ESBEHÂNÎ, Ebû Na'îm Ahmed b. Abdullah, **Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ**, Daru's-Sa'âde, Mısır 1394/1974.

ESEDÎ, Mecid, **Mebâni Felsef-i Ferhengi Merdüm-i İran u Tacikistan,** Duşanbe 2013.

EZKÂÎ, Pervîz, "Sergüzeştnâme-i Seyyid Ali Hemedâni", **Ferhengi İran Zemin**, C. 28, Kış 1368.

_____, "Mürevvic-i İslâm Der İran-i Sağir"**, Hemedân Danişgah-i ibn-i Sina**, 1370.

FAHÛRÎ, el-Hanna-Halil el-Cer, **Tarih-i Felsefe Der Cihân-i İslâmî**, (Terc. Abdülhamit Âyeti), Sâzmân-i İntişârât-ı Amüzîş-i İnkilâb-i İslâmi, Tahran 13671.

FELÂHÎ, Muhammed Mehdi, **Tashîh-i cedid-i ez Risale-i Deh Kâide**, 1394, http://tavana.blogfa.com/post (12.09.2016).

GAZALİ, Ebu Hâmid Muhammed b.Muhammed, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, I-IV, Beyrut tarihsiz

_____, **Kimyây-ı Sâ'adet**, thk. Hüseyin Hadyucem, Tahran 1370.

GÖKBULUT, Süleyman, **Necmeddîn-i Kübrâ –Hayatı, Eserleri, Görüşleri**- İnsan Yayınları, İstanbul 2010.

_____, **Tasavvufta On Esas -Usûlu'l-Aşere Şerhleri-**, İnsan yayınları, İstanbul 2010.

GÜLSEHİ, İrac, **Şerh-u Muradat-ı Hâfız Ez Mir Seyyid Ali Hemedânî**, Vüzerat-ı Umur-ı Hariciyye, Tahran 1330.

HAKÎKAT, Abdurrafi', **Târîh-i 'İrfân-u 'Ârifân-i Îrânî**, İntişârât-ı Kûm, Tahran 1372.

HANBELİ, İbn-i Ahmed, İbü'l İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb**, Darü'l-Afaki'l Cedîde, Beyrut, 5/59.

HÂNİ, Muhammed b. Abdullah, **Âdâb**, Çev. Ali Hüsrevoğlu, İstanbul 1980.

HÂNSÂRÎ, Muhammed Bâkır. Ravzâtü'l-Cennât fî Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât, haz. Esedullah İsmailiyyan, el-Matbaatü"l-Haydariyye, Kum, tsz. VI. 43.

HEMEDÂNÎ, Agha Hussain Shah, **The Life and Works of Sayyid Ali Hamadânî**, National İnstitute of Historical and Cultural Research, İslâmabad 1984

HEMEDÂNÎ, Mîr Seyyid Ali, **Zahîretü'l-Mülûk**, Muhammed b. Hüseyin (Çev.), Haz. Necdet Yılmaz, Dârü'l-Hadîs, İstanbul 2003.

_____, **Hallu'l-Füsûs**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Kitâbu Seb'în Menâkıb der Fedâil-i Emiri'l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Kitâbu Esrâri'n-Nuktâ**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Risâle-i Te'vîl**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Risâle-i Sıfati'l-fukarâ**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Risâle-i Beyâni İ‘tikâd**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Risâle-i Evrâdiye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Risâle-i Zikriyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Risâle-i Deh Kâ‘ide**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Risâle-i Dervişiyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Risâle-i Menâmiyye**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Risâle-i Hakîkati Îmân**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Risâle-i ‘Akubât**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Risâle-i ‘Akliyye,** Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Risâle-i Vâridât,** Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Risâle-i Çihil Makâmı Sûfiyye,** Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Risâle-i Davudiyye,** Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Klk., nr. 2794.

_____, **Evrâd-ı Fethiyye**, Kitaphane-i Şuray-ı Milli, Tahran, Nr. 3871.

_____, **Meşâribu’l-Ezvâk,** Şerh-u Kaside-i Hamriyye-i İbn Fârıd-ı Mısri, Derr Beyân-ı Muhabbet (Haz. Muhammed Hâcevi) İntişârâtu Mevlâ, Tahran 1384.

_____, **Risaletü’t-Tevbe**, Kitaphane-i Şuray-ı Milli, Tahran, Nr. 3871.

_____, **Risâle-i Fütüvvetiyye**, Kütüpnane-i Şuray- Milli, Nr. 2871, Tahran.

_____, **Risâle-i Siyeri’t-Tâlibîn**, Kitaphane-i Şuray-ı Milli, Tahran, Nr. 3871.

_____, **Şerhu Esmâi’l-Hüsnâ**, Kütüpnane-i Şuray- Milli, Tahran, Nr. 3781.

_____, **Tefsiru Hurûfi’l-‘Acem**, Kitaphane-i Şuray-ı Milli, Tahran, Nr. 3871.

HEREVÎ, Necîb Mail, "Çihar Nazar-i Pirâmun-i Çihar Eser Mensûb bi Seyyid Ali Hemeâni", **Danîş**, S. 11, Meşhed 1366.

HEREVÎ, Ubeydullah b. Abdullah, **Müştebehu Esâmi'l-Muhaddisîn,** Riyad 1411.

HEYSEMİ, Nûreddin Ali b. Ebu Bekr **Mecma'u'z-Zevâid, I**-X, Dârü'r Reyyân li't-Türâs-Dârü'l-Kütübi'l-Arabi, Kahire-Beyrut 1407.

HİDÂYET, Rıza Kulî Han, **Riyâzu'l-'Ârifîn**, tsz.

HUCCETULLAH, Figan, "Câygâh-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Gösteriş-i Tasavvuf Der Asyây-i Merkezi", **Du Fasılnâmey-i Pejüheşhây-i Ferhengi Zebâni Edebî Asya-i Merkezi**, Yıl 16, S. 44, Bahar-Yaz 1394.

HÜMÂMUDDÎN, Gıyeseddin Handmîr b. Hâce, **Habîbu's-siyer**, Tahran 1994.

HÜSEYNÎ, Seyyid Ahmed, **et-Turâsu'l-'Arabî el-Mahtût fî Mektebâti İrane'l-'Âmme**, Menşûrât-ı Delîl-i Mâ, Kum 2010.

HÜSEYNÎ, Şerif Abdulhay b. Fahrudidîn, **Nüzhetu'l-Havâtir ve Behcetu'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1420/1999.

İBADEOV, Muhammedullah, "Anâsır-ı Diyalektiki Der Assr-ı Felsefi Mîr Seyyid Ali Hemedânî", **Rûdegî: Fasılnâmey-i Edeb-i Ferheng-i Rayzen-i Ferheng-i Cunhur-i İslâm-i İran Der Tacikistan**, S. 32, Sonbahar 1390.

İBN 'ARABÎ, **el-Fütûhatu'l-Mekkiyye**, Daru Sâdır, Beyrut tsz.

İBN EBÎ HATİM, **'İlelu'l-Hadîs,** thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd-Halid b. Abdirrahman el-Cerîsî, 1407/2006.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullâh b.Muhammed el-Kûfî, **el-Musannef** (nşr.Kemâl Yûsuf el-Hût),I-VII, 1.baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409.

İBN HİBBAN, Ebû Hâtim Muhammed et-Temîmî,**es-Sahih, nşr**. Şu'ayb el-Arnaûd, Beyrut 1414/1993.

İBN HUZEYME, Ebû Bekr Muhammed b.İshâk b. Huzeyme el-Kazvînî, **es-Sahîh,** nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî, I-IV, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1390/1970.

İBN MÂCE, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **es-Sünen,** nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, II, Dârü'l-Fikr, Beyrut ts.

İBN RECEB, Ebu'l Ferec Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbeli **Câmiu'l-'Ulûm ve'l-Hikem**, Dârü'l-ma'rife, Beyrut ts.

İHSANULLAH, Ustuhri, **Usul-i Tasavvuf**, Neşri Ma'rifet, Tahran 1380.

İKBÂL, Muhammed, **Külliyât-i İkbâl Lâhûrî**, nşr. Seyyid Ali Hâminî–Abdülhüseyin Zerrinkûb, Tahran 1389

İMÂM, Şa'rani, **Tabakatu'l-Kübrâ**, Çev. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul 1970.

KADİRE, Selim, "es-Seyyid Ali Hemedânî ve Hidemâtuhu'l-'İlmiyye ve'l-Fikriyye", **Mecelletu'l-Kısmi'l-'Arabiyye**, Pencap Üniversitesi, S.19, Pakistan 2012.

KATİB ÇELEBİ, Mustafa b. Abdullah Haci Halife, **Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l–Fünûn**, Darü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 2008.

KAVAK, Abdülcebbar, Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendi ve Hâlidilik, Nizamiye Akademi, İstanbul 2016

KAZICI, Ziya, "Ahîlik", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, c. 1, İstanbul 1988.

KEHNEVÎ, Mevlânâ Abulhay, **Nezhetu'l-Havatır ve Behcetu'l-Mesami'i ve'n-Nevazir**, Haydarabad, tsz.

KELABÂZÎ, Muhammed b. İshak, **et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf**, Dâru'l-Mektebeti'l-'ilmiyye, Beyrut 2011.

KERBELÂÎ, Hâfız Hüseyin, **Ravzatü'l-Cinân ve Cennetü'l-Cenân**, nşr. Sultan el-Qurrâî, Tahran 1349.

KEŞMÎRÎ, Ebû Mehâmid Hacı Muhyiddin, **Tarîh'u Keşmîr**, Hindistan 1322.

KEŞMÎRî, Muhammed A'zam Hoca ed-Divemrî, **et-Tarihu'l-A'zami**, Lahor-Pakistan, 1303.

KHUDA BAKHSH ORİENTAL PUBLİC LİBRARY, **Catalogue of The Arabic and Persian Manuscripts in the Khuda Bakhsh Oriental Public Library**, Delhi 1528.

KONUK, Ahmed Avni, **Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İfav Yayınları, İstanbul 2010.

KONUR, Himmet, "Tasavvufun Gelişimi", **Tasavvuf El Kitabı**, Grafik Yayınları, Ankara 2012.

KUDDÛSÎ, İ'câzü'l-Hak, **Tezkire-i Sûfiyye-i Bengâl**, Lahor 1962.

KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin en-Nisâburî, **er-Risaletu'l-Kuşeyriyye**, Dar Dader, Beyrut 2011.

KÜBRÂ, Necmeddîn, **Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl**, thk. Yusuf Zeydan, Dâr-u Suâdi's- KÜBRÂ sabah, Kahire 1993.

_____, **Âdâbü's-Sülûk İlâ Hazreti Mâliki'l-Mülk ve Melikü'l-Mülûk**, (Farsça'ya tercüme: Hüseyin Muhyiddîn Kumşehî), Câvidân-ı Hıred/Sophia Perennis, The Bulletin of the Islamic Iranian Academy of Philosophy, C. 4, S. 2, 1981.

LAHÛRÎ, Gulâm Server, **Hazînetü'l-Asfiyâ**, Muhammed Zahiruddin Sahib-i Batti (Çev.), Mektebetü'n-Nebeviyye, Lahor 1994.

LAWRENCE, Bruce B., **Notes Frome a Distant Flute: The Extent Literature of Pre-Moghal Indian Sûfism,** Imperial Iranian Academy of Philosophy, Tehran 1978.

MANEVİ Sharafuddin, **The Hundred Letters**, tr. Paul Jackson, S.J. New York: Paulist Press, 1980.

MERÇİL, Erdoğan, "Anadolu Beylikleri" **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, c.3, İstanbul 1991.

MOHAMMAD, Behnamfer, Bakhshaee-zadeh Mohammad, "Tolerance and Forberance in Mir Seyyid Ali Hamadani's Zakhirat-ul-Muluk", **Journal of Subcontinent Researches University of Sistan and Baluchestan**,Vol.4, No.11, Summer 2012.

MOLLA CAMİ, **Nefehâtu'l-üns Min Hadaratil Kuds,** thk. Muhammed Edip el-Cebbâr, Beyrut 2003.

MUHÂCİR, Cafer, **el-Hicretü'l-Âmiliyye ilâ İran fi'l-'Asri's-Safevi**, Beyrut 1980.

MUHAMMADOV, Abdurrahman-Abdurrahman Kurbanov, "Siyâset u Ayin-i Devletdari ez Nigah-i Mîr Seyyid Ali Hemedânî", **Rûdegî Fasılnâmey-i Edeb-i Ferheng Ayzen-i Ferheng-i Cumhurî İslâmî İran Der Tacikistan**, Yıl 12, S. 32, Sonbahar 1390.

MURTEZA, Mutahhâri, "İrfân û Hâfız", **Temeşâgeh-i Raz**, Tahran 1367.

MUSTAFÂVÎ, Rıda, "Sehm-i Seyyid Ali Hemedânî der İntikal-ı Ferhengi iran u İslâm bi Şibh-i Kare-i Hind û Pakistan", **Rûdegî**, Yıl: 6, Bahar 1387.

MÜBAREKFÛRÎ, Ebu'l-Alî Muhammed Abdurrahmân, **Tuhfetu'l-Ahvezî bi şerhi Câm'i't-Tirmizi**, Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.

MÜDERRRİS, Abdulkerim, Ulemâunâ fî Hidmeti'l-İlm ve'd-Dîn, Dâru'l-Hürriyye, Bağdat 1983

MÜNÂVİ, Muhammed Abdurraûf, **Feyzü'l-Kadîr**, I-VI, 1.baskı, el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübra, Mısır 1356.

MÜSLİM, Ebu'l Hüseyn el-Kuşeyri, **el-Câmi'u's-Sahîh**, khk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Beyrut 1983.

NAZİ, Husssain, “Shah Hamadan The Torch Bearer of Peace”, **Shah Hamadan İnternational Conference**, Khaptuistt Ghance Northern Areas Pakistan, 26 Eylül 2005.

NESÂİ, EbûAbdurrahmân Ahmed b. Şu’ayb **es-Sünenü’l-Kübrâ (nşr. Abdülfettâh Ebû Ğudde)**, I-VIII, 2.baskı, el-Matbü’âtü’l-İslâmiyye, Haleb 1406/1986

NİCHOLSON, Reynold Alleyne, **Studies in İslâmic Mysiticism**, Cambridge 1921.

ÖZTUNA, Yılmaz, **İslâm Devletleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989.

RAFİQİ, Abdul Qaiyum, **Sûfizm in Keşmîr**, Delhi tsz.

RÂŞİDÜ’D-DÎN, Rashid, **The Successors of Genghis Khan**, New York: Columbia University Press, 1971.

RÂZÎ, Necmeddin, **Mirsâdu’l-‘İbâd Mine’l-Mebde ile’l-Me‘âd**, thk. Hasan Hüseyin en-Ni‘metu Şemsu’l ‘Urefâ, Meclis Matbaası 1325.

RİYÂZ, “Hadamat-i Emîr-i Kebîr Mir Seyyid Ali Hemedânî der Şibhi Kare-i Pakistan u Hind”, **Sâzman-i Evkâf Meârif-i İslâmî**, Yıl 6, S. 1, 1387.

RİYÂZ, “Hadamât-u Emîr-i Kebîr Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Şibh-i Kare-i Pakistan u Hind (Karn-i Heştem)”, **Ma‘ârîf-i İslâmî**, Yıl 6, S. 1, 1387.

_____, “Tashih-i Metn-i mektubat-ı Mîr Seyyid Ali Hemedânî”, **Mecelle-i Dânışgede-i Edebîyat ve Ulûm-i İnsanî**, Yıl: 22, S.1, 1352.

_____, **Ahvâl u Âsâr u Eş’âr-i Mir Seyyid Ali Hemedânî Ba Şeş Risâle-i Ez vî**, Merkez Tahkikat-i Farisi Pakistan, İslâmabâd 1991.

RİZVİ, Saiyd Athar Abbas, **A History of Sûfism in India** I, Munishiram Naoharlal Publishers, Delhi 1978.

SADIKOV, Yâr Ali, “Nazar-ı Mir Seyyid Ali Hemedânî Der Barei Hukuk-i Valideyn u Ferzendân”, **Rûdegî: Fasılnâmey-i Edeb-i Ferheng Ayzen-i**

Ferheng-i Cumhur-i İslâm-i İran Der Tacikistan, Yıl 12, S. 32, Sonbahar 1390.

SAHÂVÎ, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdrrahman, **el-Makâsidu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin Mine'l-Ehâdisi'l-Muştehire 'Ale'l-Elsine**, thk. Muhammed Osman el-Hist, Beyrut 1985.

SCHİMMEL, Annemaria, **İslâm Tasavvufunun Boyutları**, Yaşar Keçeci (Çev.), İstanbul 2001.

SEBZEVARİ, Rıza Mustafav-i, **ez-Zâdu'l-'ukbâ,** Silsiletu'l-Menşûrât, Lahor 1961

SULTANOV, Mahir Hoca, "Felsefe-i İctimâi Mir Seyyid Ali Hemedânî**"**, **Rûdegî**: **Fasılnamey-i Edebî-Ferhengi Rayzeni**, Yıl 12, S. 32, Sonbahar 1390.

SULTANOV, Nigah Kenidebih, **Cihânbini-yi Ali Hemedânîu İrtibatı an bâ Mektebi Felsefi İbn-i Sînâ**, Tacikistan, Duşanbe 1977.

SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr, **el-Câmi'u's-Sağîr**, Cidde, Dârü Tâiri'l-İlm, tsz.

SÜBHÂNÎ, Tevfîk Hâşiim Pûr -Hüsâmeddin Âksû, **Fehrestu Nushahâye Hatt-i Fârisî Kitâbhâne-i Dânişgâhi İstanbûl**, Pejuheşgâhe 'Ulûmi İnsani Û Mutalaâti Ferhengi, Tahran 1373

ŞECERÎ Yahya b. Hüseyin, **Tertîbu'l-Emâli'l-Hamîsiyye**, thk. Muhammed Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1422/2001.

ŞEKÛR, Muhyiddin **Gölgeler Koridoru Bir Sûfinin Günlüğü**, Çev. Öykü Özer, Sûfi Kitap, İstanbul 2014.

ŞÜŞTERÎ, Kadı Nurullah, **Mecâlisü'l-müminîn**, Kitâbfuruşi İslâmiye, Tahran 1375.

TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleyman b.Ahmed **el-Mu'cemu'l-evsât** (nşr.Târık b. Ivadullah b. Muhammed Abdulmuhsin b.İbrâhim el-Hüseyni), I-X, Dârü'l-Harameyn, Kahire 1415.

TATLILIOĞLU, Durmuş, "Kübrevî Tarîkatının Türkmenistan'daki Etkisi", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sivas 1999.

TEVEKKÜLÎ, Muhammed Rauf, Tarih-i Tasavvuf Der Kürdistân, İntişârât-ı Tevekküli, Tahran 1381

TİRMİZİ, Muhammed b. İsa, **el-Cami'u's-Sahîh**, thk. Kemâl Yusuf el-Hût, Beyrut 1987.

TOKMAK, A. Nâci, "İran", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, c.22, İstanbul 2000.

TÛSÎ, Ebû Nasr Abdullah b. Ali, **el-Lumma' fî tarîhi't-tasavvufî'l-İslâmî**, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 2007.

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

UZUN, Mustafa, "Allah (Musiki)", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, c.2, İstanbul 1989.

YAZICI Tahsin, "Hemedân", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, c.17, İstanbul 1998,

_____, "Hemedânî Emîr-i Kebîr", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, c.17, İstanbul 1998.

YILDIRIM, Nimet, **Fars Edebîyatında Tasavvuf Konulu Kahramanlık Anlatıları**, Şarkiyat Mecmuası, C. 21.

YILMAZ, Hasan Kamil, **Tasavvufî Bakış**, Erkam Yayınları, İstanbul 2003.

_____, **Ana Hatlarıyla Tasvvuf ve Tarîkatlar**, Ensar Yayınları, İstanbul 2015.

YİĞİT, İsmail "Memlükler", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, c.29, İstanbul 2004.

YUVALI, Abdülkadir, "İlhanlılar", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, c.22, İstanbul 2000.

ZEBÎD, Ahmed, **Müsâhemetü'l-Hind Fi'l-Edebî'l-Arabi**, Daru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut tsz.

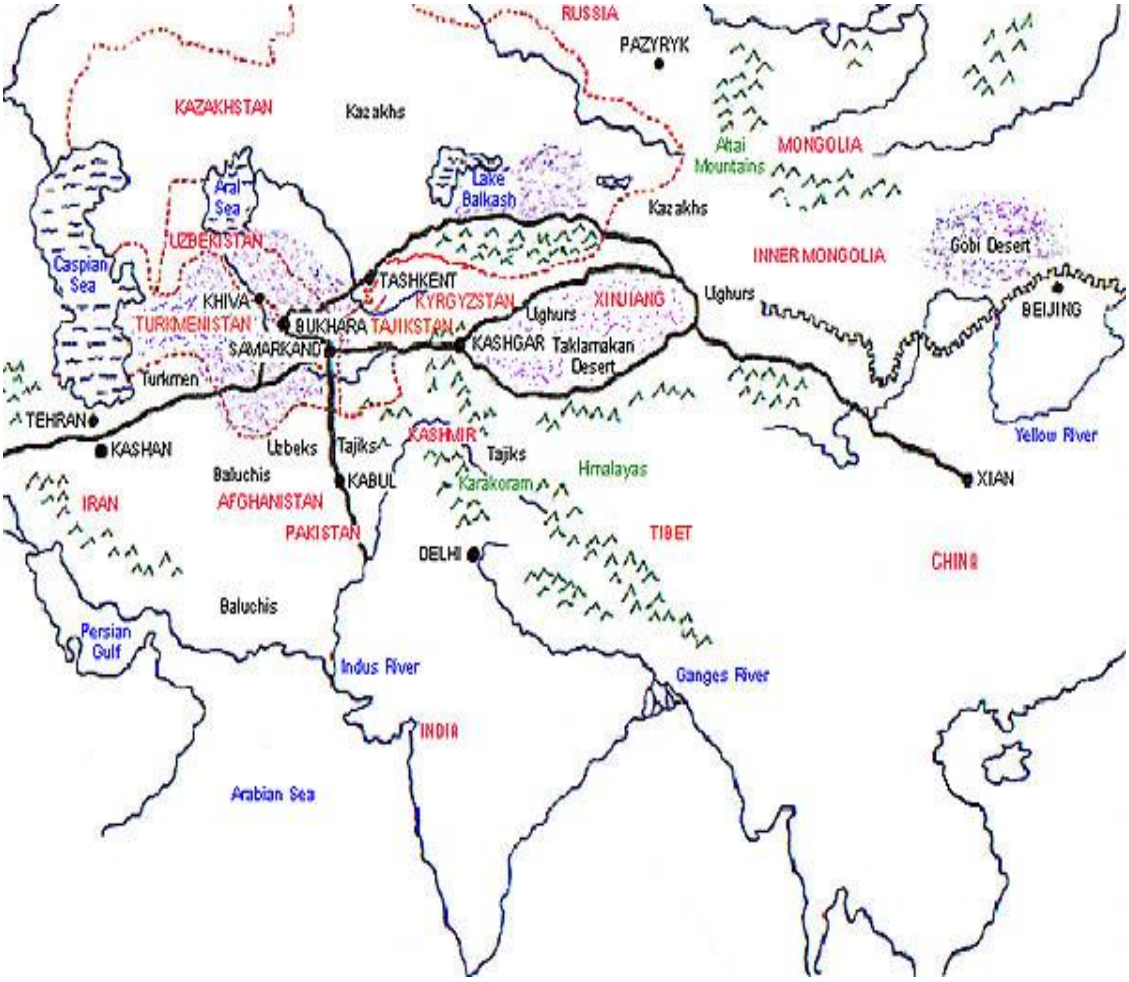
ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1995.

ZERİNKÛB, Abdu'l Huseyin, **Ârzeş-i Mirâs-ı Sûfiye**, Tahran 1362.

EKLER

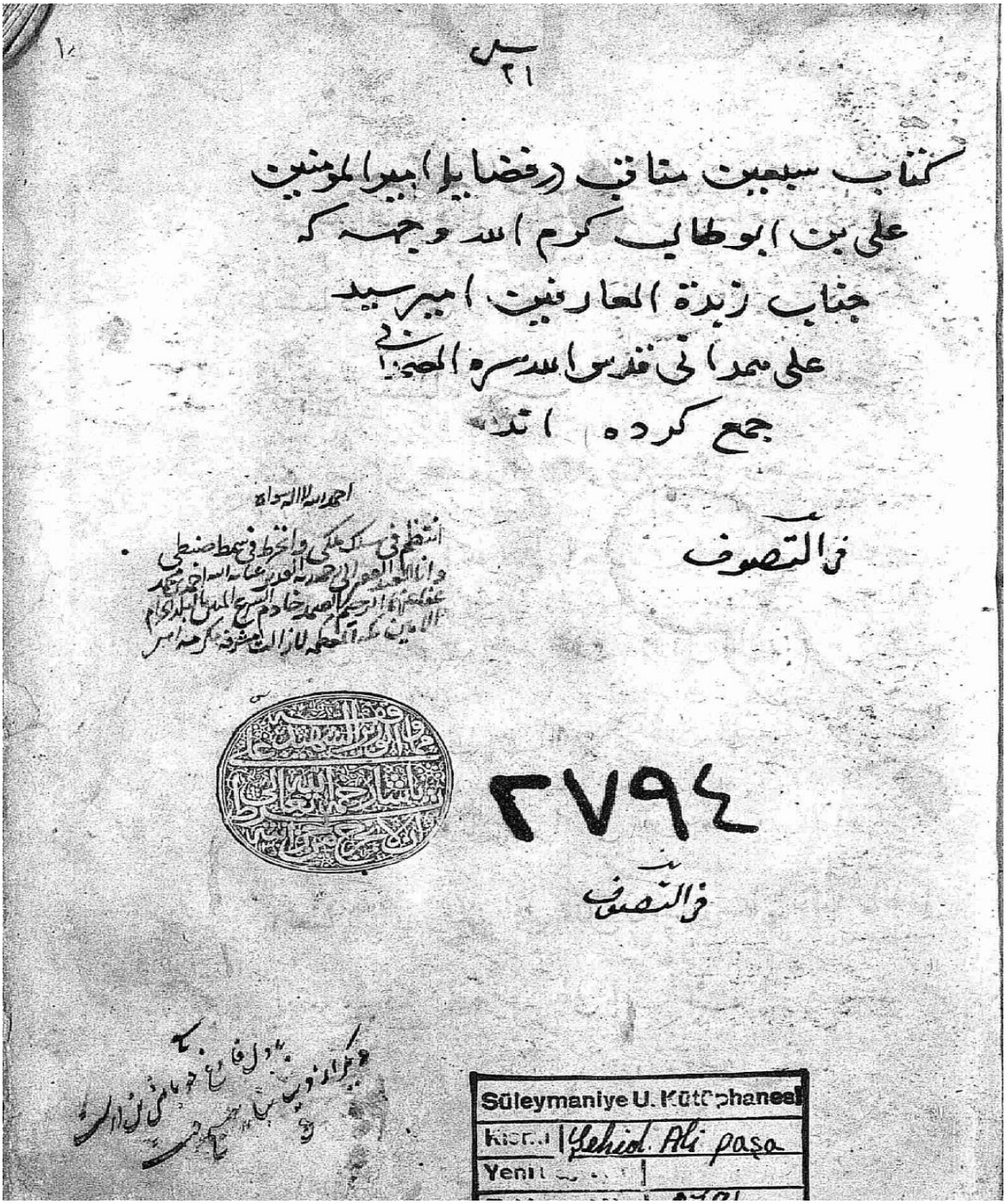
Mîr Seyyid Alî Hemedânî'nin Tacikistan sınırları içinde bulunan Kûlab'taki türbesi.

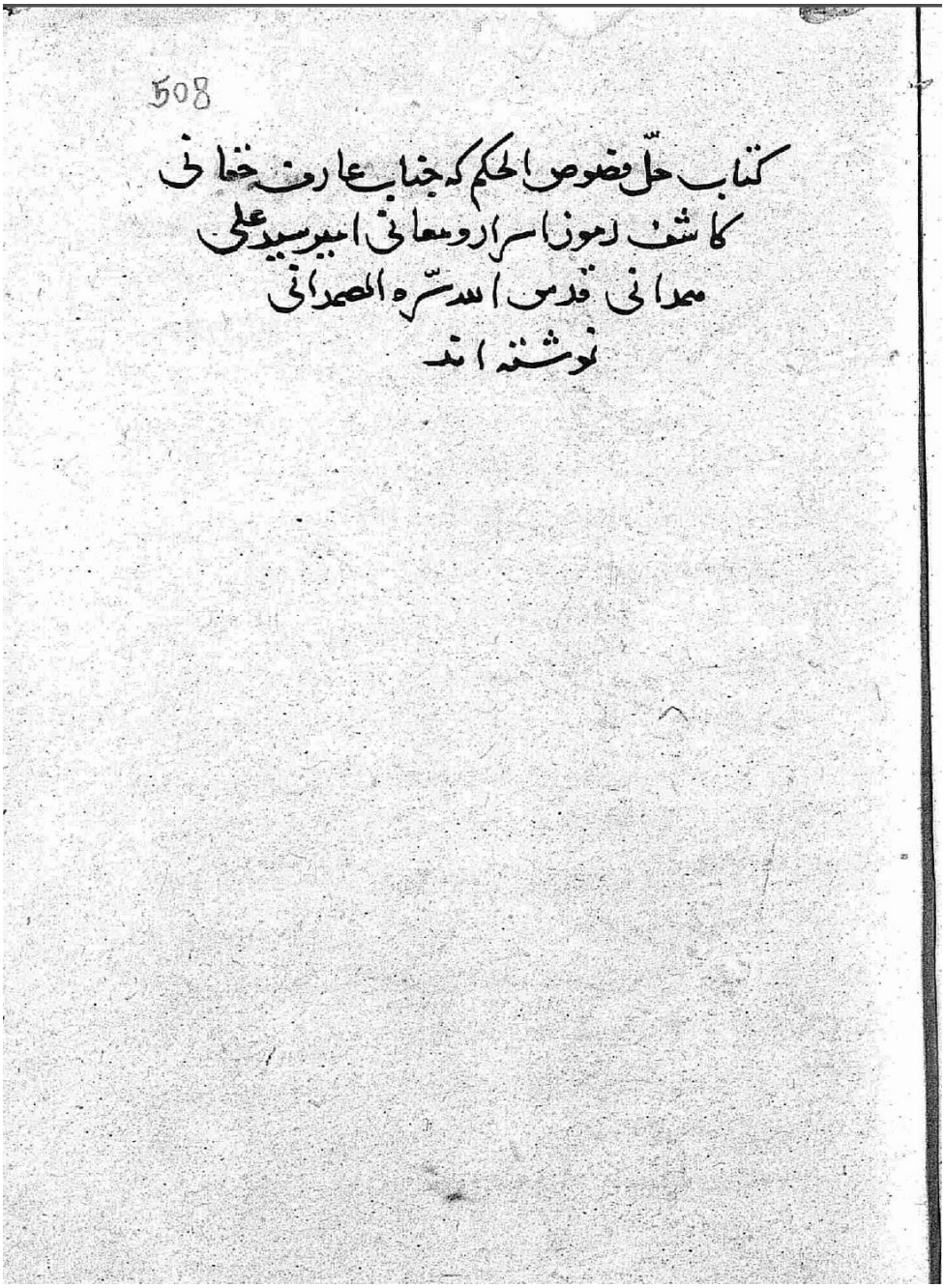
Mîr Seyyid Alî Hemedânî'nin İslâm'ı teblîğ etmek için seyahat ettiği yerleri gösteren harita.

2015 Yılının kasım ayında Hemedân'da yapılan Uluslararası Mîr Seyyid Alî Hemedânî Sempozyumuna ait afiş.

Hemedânî'ye ait eserlerin büyük bir kısmının yer aldığı Süleymaniye Kütüphânesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu 2794 no.lu mecmua.

Hemedânî'nin Süleymaniye Kütüphânesi'nde bulunan *Hallü'l-Füsûs* isimli eserinin kapak sayfası.

Hemedânî'nin Süleymaniye Kütüphânesi'nde bulunan *Hallü'l-Füsûs* isimli eserinin giriş sayfası.